

KRE-DIt 2021/2

2021/2-es lapszám

KRE-DIt

A KRE-DOK online tudományos folyóirata

Széchenyi István *Hitel* című munkájában megfogalmazta a következő gondolatokat: „Az ész erő, s így az ész boldogság. [...] A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma: [...] Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. tesz a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.” A KRE-DIt szerkesztősége Széchenyi intelmeit megfogadva hiszi és vallja, hogy munkájával kötelessége a nemzet boldogulását szolgálni, folyóiratát ennek szellemében szerkeszti.

Tartalom

Az aktuális szám szerkesztői

Csanádi Viktor

dr. Farkas György Tamás

Jeki Gabriella

dr. Lukácsi Dániel Csaba

Pető-Veres Kata

Segesdi Gergő

Tóth-Gyóllai Dániel

Az aktuális szám lektorai

Dr. habil. Bertalan Péter Tamás

Prof. Dr. habil. Cservák Csaba

Dr. habil. F. Romhányi Beatrix

Dr. László Emőke

Dr. Molnár Erzsébet

Prof. Dr. Colin Swatridge

Prof. Dr. Szávai Ferenc

KRE-DIt 2021/2 tartalom

Tartalom

Szeretettel köszöntjük Olvasóinkat a KRE-DIt – a KRE-DOK online tudományos folyóiratának összességében nyolcadik, 2021-ben pedig második rendes számában! Az aktuális számban doktoranduszok és a graduális képzésben résztvevő tehetséges hallgatók tanulmányai olvashatók.

Olvasóink figyelmébe ajánljuk továbbá a nemrég megjelent jogtudományi különszámunkat, amely Magyarország Alaptörvénye elfogadásának 10. évfordulója előtt tiszteleg, valamint a *Studia Iuris, Historiae et Theologiae* konferencia kötetünket.

Mindezek mellett az aktuális szám megjelenésével leköszön főszerkesztői és a jogtudományi rovat szerkesztői tisztségéről dr. Farkas György Tamás, aki a KRE-DIt online tudományos folyóirat ötletgazdája és egyik alapítója volt. A szerkesztőség ezúton hálásan köszöni dr. Farkas György Tamásnak a folyóirat létrehozása és elindítása során, valamint az azóta eltelt közel négy évben kifejtett áldozatos, színvonalas munkáját!

Jogtudományi tanulmányok

1. Gonda Zsolt: Az Energiahatékonysági kötelezettségi rendszer (EKR)
2. Gonda Zsolt: Az önvezető autók kapcsán felmerülő legfontosabb jogi kérdések
3. Péter Molnár: Comparison of the new Chinese Personal Data Protection Law (PIPL) with GDPR and CCPA
4. Orbánné Szél Napsugár Ágnes: A Gyermek jogairól szóló New Yorki-i Egyezmény 12. cikkének hatása a gyermekközpontú igazságszolgáltatás kialakulására
5. Orbánné Szél Napsugár Ágnes: A tájékoztatási jog biztosításának lehetőségéről a kiskorúakat érintő házassági perekben – látványos egyedi gesztus vagy hathatós jogvédelem?
6. Ronga Adrienn: A Brexit közjogi és gazdasági hatásai az Egyesült Királyság tekintetében

Történelemtudományi tanulmányok

1. Demeter Kata: Az egykekérdés Kodolányi János publicisztikájában
2. Keller-Deák Kristóf: A Vág völgye a hírszerzés célkeresztjében
3. Krisztina Dóra Fodor: Syneros martyr, the 'monachus' in the light of the passions and martyrologies
4. Pap István: A Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaságnak a budapesti bérházak és lakásépítésekben játszott finanszírozási szerepe (1908-1911)
5. Pap István: Camillo Castiglioni és a Magyar-Olasz Bank első három üzletéve
6. Rátvay-Nagy Dániel: Egy budapesti és három vidéki reáliskola tanulóinak száma, anyanyelvi és vallási megoszlása 1867-1914
7. Zsidai Réka: Festetics László (1785- 1846) neveltetése és a mai oktatási rendszer

Hittudományi tanulmányok

1. Pető-Veres Kata: A keresztséget érintő 20. századi változások az 1968-as országos református liturgiai felmérés válaszainak tükrében

Hittudományi recenziók

1. Pető-Veres Kata: Fekete Csaba (szerk.): Pathai István Református szertartási könyvecskéje. Úrvacsorai Rend Milotai Nyilas István Ágendájából. Melius Juhász Péter szertartási intelmei
2. Tikász Ábel: David Jasper: Bevezetés a hermeneutikába

Történelemtudományi recenziók

1. Krisztina Dóra Fodor: Levente, Nagy: Cities, Martyrs and Relics in Pannonia. Discovering the Topography
2. Forgács Márton: Rudolf A. Mark: Krieg an fernen Fronten. Die Deutschen in Zentralasien und am Hindukusch 1914-1924
3. Jeki Gabriella: Hermann Róbert, ifj. Bertényi Iván, Romsics Ignác, Eörsi László, Valuch Tibor, Tölgyessy Péter, Szalay-Berzeviczy András: Címlapon Magyarország – Hazánk története a nyugati sajtó tükrében
4. Segesdi Gergő: Dagger, Richard. "Republicanism."

Absztraktok

Abstracts

Impresszum

Az aktuális szám szerkesztői:

Csanádi Viktor

dr. Farkas György Tamás

Jeki Gabriella

dr. Lukácsi Dániel Csaba

Pető-Veres Kata

Segesdi Gergő

Tóth-Gyóllai Dániel

Az aktuális szám lektorai:

Dr. habil. Bertalan Péter Tamás

Prof. Dr. habil. Cservák Csaba

Dr. habil. F. Romhányi Beatrix

Dr. László Emőke

Dr. Molnár Erzsébet

Prof. Dr. Colin Swatridge

Prof. Dr. Szávai Ferenc

KRE-Dlt 2021/2 absztraktok

Hittudományi absztraktok

Pető-Veres Kata: A keresztséget érintő 20. századi változások az 1968-as országos református liturgiai felmérés válaszainak tükrében

A külföldi testvéregyházakban zajló liturgiai megújulási mozgalmak célkitűzései a Magyarországi Református Egyházat sem kerülhették el. Az egyházvezetés elérkezettnek látta az időt egy új Istentiszteleti Rendtartás kidolgozásához, az érvényben lévő Istentiszteleti Rendtartás leváltásához, amelynek egyik, talán nulladik lépcsőfoka volt az 1968. húsvétja előtt kiküldött országos liturgiai kérdőív. A kérdőív a használatban lévő agenda használhatóságára kérdezett rá, és teret engedett a lelkészek számára, hogy véleményük elmondása mellett saját javaslataikat is megfogalmazzák. A kérdések között többek között szerepelt a homíliás istentisztelet, a sákramentumos istentisztelet, a konfirmáció vagy a temetés is. Tanulmányomban a keresztségre vonatkozó válaszokat tekintem át, melyek betekintést engednek a szocialista diktatúra egyházi életébe, istentiszteletről, sákramentumokról alkotott véleményébe, és némileg összehasonlításul is szolgálnak a mai lelkészek számára, akik meglehet, hogy más gondokkal néznek szembe, de az egyénieskedés, a sokszínűség most is problémát jelent.

Kulcsszavak: 20. század, liturgia, keresztség, egyénieskedés, felmérés

Jogtudományi absztraktok

Gonda Zsolt: Az Energiahatékonysági kötelezettségi rendszer (EKR)

A tanulmány célja az energiahatékonysági rendszer, az EKR legfontosabb szabályainak bemutatása, mely során a szerző az európai uniós jogi aktusok, magyar jogba történő jogharmonizációs célú implementálását kívánja bemutatni.

Kulcsszavak: Energia jog, európai unió joga, energiahatékonysági rendszer

Gonda Zsolt: Az önvezető autók kapcsán felmerülő legfontosabb jogi kérdések

Az önvezető autók elterjedése összetett ipari, technológiai, műszaki és szabályozási kérdéskört érint, amelynél fogva hosszú átmeneti időszakra kell számítani, amikor önvezető és nem önvezető autók osztoznak majd az utakon. A technológiai fejlődés gyors üteme jelentős hatással van a közlekedési ágazatra, mind a robotika és a mesterséges intelligencia területén, az önvezető járművek nagy mértékben megváltoztatják majd mindennapi életünket, a nemzetközi közúti közlekedés jövőjét, javíthatják a közúti közlekedésbiztonságot, fokozhatják a mobilitást és csökkenthetik a környezetre gyakorolt negatív hatásokat.

Kulcsszavak: Önvezető autók jogi kérdései, mesterséges intelligencia jogi kérdése

Molnár Péter: Az új kínai adatvédelmi törvény (PIPL) összehasonlítása a GDPR-ral és a CCPA-val

Tanulmányunkban összehasonlítjuk az új Kínai adatvédelmi törvényt az Európai Unió általános adatvédelmi rendeletével és a kaliforniai CCPA-val. A különféle adatvédelmi szabályozások kialakulásának áttekintését követően azonosítjuk a közös pontokat és a legfontosabb különbségeket, segítve ezzel mind a kutatók, mind a gyakorlati szakemberek munkáját.

Kulcsszavak: PIPL, Kínai adatvédelmi törvény, GDPR, CCPA, adatvédelem

Orbáné Szél Napsugár Ágnes: A Gyermek jogairól szóló New Yorki-i Egyezmény 12. cikkének hatása a gyermekközpontú igazságszolgáltatás kialakulására

A gyermekek számtalan módon és meglepően gyakran találkoznak a jogrendszerrel. Véleménynyilvánítási joguk gyakorlását és véleményük figyelembevételét a bírósági eljárások során a Gyermek jogairól szóló 1989. november 20. napján elfogadott New Yorki-i egyezmény 12.cikkében deklarált meghallgatáshoz való jog, mint egyéni részvételi jog biztosítja. A gyermekjogok fejlődése során a gyermekek eljárásjogi jogai rendszerbe szerveződtek. A fejlődés egyik lépéseként az Európa Tanács 2010-ben megalkotta a gyermekbarát igazságszolgáltatásra vonatkozó iránymutatását, egyúttal meghatározta a gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmát. A gyermekek eljárási jogainak érvényesülését

biztosító e két legfontosabb összetevő a civilisztika területén értelemszerűen a polgári perrendtartásban egyesül. Jelen cikk annak bemutatását célozza, hogy a 12.cikk megjelenik-e a magyar polgári eljárásjogban, amennyiben igen milyen módon.

Kulcsszavak: gyermekek jogairól szóló egyezmény, a véleménynyilvánítás joga, gyermekközpontú igazságszolgáltatás

Orbánné Szél Napsugár Ágnes: A tájékoztatási jog biztosításának lehetőségéről a kiskorúakat érintő házassági perekben – látványos egyedi gesztus vagy hathatós jogvédelem?

Az elmúlt évtizedekben a tokenisztikus felfogás háttérbe szorulásával és a gyermekközpontú igazságszolgáltatás térnyerésével megváltozott a gyermekek eljárásjogi helyzete is az őket érintő polgári, leginkább családjogi eljárásokban. Azonban az eljárás során történő képviseletük és ezzel együtt a tájékoztatáshoz való joguk gyakorlásának teljes körű biztosítása még mindig nagy kívánnivalót maga után. A tájékoztatási jog érvényesülésére egyedi, nagy nyilvánosságot kapott példa volt egy brit bíró kiskorúhoz intézett ítéletet magyarázó levele, mely azonban nem vált gyakorlattá. A tájékoztatási jog és párhuzamosan a kiskorúak képviseletének biztosítására egy akár a magyar gyakorlatban is jobban megvalósítható külföldi jogintézményt a spanyol polgári ügyész, a fiscal példáját kívánom felvázolni megoldási lehetőségként, mely a jelenlegi polgári perrendtartásban szabályozott a kiskorúak képviseletét csak részben lefedő eseti gondnok szerepét válthatná fel.

Kulcsszavak: Gyermekközpontú igazságszolgáltatás, bírói levél, tájékoztatáshoz való jog, fiscal, eseti gondnok

Ronga Adrienn: A Brexit közjogi és gazdasági hatásai az Egyesült Királyság tekintetében

A tanulmányban elsődlegesen az Egyesült Királyság jelenlegi, Brexitet követően fennálló közjogi helyzetét, valamint a gazdasági, jövőbeli tendenciáit, illetve a kereskedelmi viszonyok átalakulásának folyamatának bemutatására fókuszál. Ennek keretén belül az Egyesült Királyság gazdaságában, az újonnan bekövetkező kereskedelmi, pénzügyi és munkaerőpiaci hatásokat kiemelve, a különböző iparágak területeinek módosulását ismertetem a Brexit bekövetkeztének fényében. Összességében a tanulmány a Brexit komplex megvalósulásának egyes gazdaságilag releváns mozzanatainak közjogi és gazdasági szempontú bemutatását,

értelmezését tűzte ki célul.

Kulcsszavak: Európai Unió joga, Brexit, közjog, kereskedelmi jog, pénzügyjog, munkajog

Történelemtudományi absztraktok

Demeter kata: Az egykekérdés Kodolányi János publicisztikájában

Kodolányi János a 20. századi magyar irodalom és a népi mozgalom kiemelkedő alakja volt. Az ormánsági gyökerekkel rendelkező Kodolányi Jánost a '20-as évektől kezdve foglalkoztatta a dél-baranyai egykező parasztság élete és lelki világa, írói tehetségéről ekkor még csak szépirodalmi művei árulkodtak. Nem sokkal később a publicisztika műfajában is alkotni kezdett, ahol már a népi írókra jellemző szemléletmód szerint vizsgálta a témát. Írásaiban helyet kapott a középosztály erőteljes bírálata, a kapitalizmus kritikája és a német térhódítás veszélye. Gondolkodásának fő ismérve, hogy az egykező dél-baranyai nép szokását nem csupán a régió sajátosságának tekintette, hanem az egész magyar nemzet sorsát megpecsételő problémaként tartotta számon. Jelen írásom a publicisztikai művekre támaszkodva kívánja rendszerezni Kodolányi egykezésről kialakított képét az említett szempontok figyelembevételével.

Kulcsszavak: Horthy-korszak, magyar parasztság, egykerendszer, népi írók mozgalma, Kodolányi János

Keller-Deák Kristóf: A Vág völgye a hírszerzés célkeresztjében

A két világháború közötti időszakban a magyar katonai attasék egyik fő feladata volt az adott országban a hírszerzés irányítása, szervezése. Feladatuk az információszerzés volt, amely mindennemű adatot jelentett a fogadó ország hadseregéről, vagy bármilyen, a hadsereghez kapcsolódó tevékenységéről. Így volt ez Csehszlovákia esetében is, amely kiemelt fontossággal bírt a korszakban. Ennek köszönhetően az attasék bármilyen katonai jellegű hírt, információt jelentettek jelentéseikben. Egy ilyen jelentéssorozat szól arról, amikor 1933-ban az akkori katonai attasé, Lakatos Géza alezredes figyelt fel a Vág völgyében zajló építési munkálatokra, amelyeket ő katonai célúnak tulajdonított, ezért több hírszerzési jelentésben is beszámolt a térségben tapasztalható építkezések jellegéről, folyamatáról.

Kulcsszavak: Lakatos Géza, katonai attasé, hírszerzés, hadiipar, Vág folyó, Csehszlovákia

Fodor Krisztina: Syneros mártír a „monachus” a passiók és mártírológiumok tükrében

A tanulmány a diocletianusi keresztényüldözés egyik pannoniai mártírjának, Syneros mártírnak szerzetesi hagyományát vizsgálja. Már a legelső kutatókat is zavarba ejtette az a feltételezés, hogy a 300-as évek legelején hogyan nevezhettek valakit monachusnak, miközben a szó használata a 4. század második felében terjedt el a Római Birodalom ezen területén. A mártírról fennmaradt két passio ugyancsak nem segít a válasz megtalálásában, hiszen az egyik tartalmazza a monachus jelzőt, míg a másik nem. A tanulmányban a legkorábbi forrásoktól (feliratoktól) elindulva végig elemezzük a jeromoszi mártírológium másolatait és kitérünk a történeti mártírológiumok kódexekre is, valamint a passiók kézirati hagyományaira. Az elemzésből megállapítható, hogy a monachus szó egy kései betoldás eredménye. A bővítés azonban nem a passio szerzők / másolók részéről keletkezhetett, hanem a történeti mártírológiumok szerzői (azon belül is egy névtelen lyoni szerző) alkották meg Syneros mártír szerzetesi hagyományát a 9. század elején, melyet később viszontlátunk a 14. századi passióban is. Így tehát jelen tanulmány a forrásokhoz erősen ragaszkodva kívánja bizonyítani, hogy Syneros mártír nem lehetett szerzetes szent.

Kulcsszavak: Pannonia, Sirmium, keresztényüldözés, Syneros, mártír, monachus, szerzetes, mártírológium

Pap István: A Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaságnak a budapesti bérházak és lakásépítésekben játszott finanszírozási szerepe (1908–1911)

A múlt század első évtizedében tömegek indultak meg vidékről Budapestre munkát vállalni, miközben a fővárosi lakások száma nem nőtt ezzel párhuzamosan. A legrosszabb helyzetben a kiskeresetű alkalmazottak, munkások voltak. A Központi Kereskedelmi és Iparbank ebben a helyzetben vállalt finanszírozóként szerepet azzal, hogy bérlakások építéshez nyújtott hitelt különböző építési vállalkozóknak, építőmestereknek, akik Budapest különféle pontjain bérlakásokat építettek, ezzel is csökkentve a lakáshiányt a fővárosban.

Kulcsszavak: Központi Kereskedelmi és Iparbank, tisztviselő telepek, Bárczy István, Budapesti városfejlesztési tervek

Pap István: Camillo Castiglioni és a Magyar-Olasz Bank első három üzletéve

Camillo Castiglioni pénzügyi zseni kiemelkedő szerepet vállalt a Magyar-Olasz Bank létrehozásában 1920-ban. 1920-1923 közötti időszakban a bank rohamosan fejlődött. Különféle ipari és kereskedelmi vállalatok részvényein keresztül nyert részesedést. A trianoni béke utáni csonka Magyarország lakossági és vállalati hitelezésben jelentős szerepet játszott, ezzel elősegítve az ország gazdasági fejlődését. A bank része volt a Banca Commerciale Italiana keleteurópai terjeszkedésének.

Kulcsszavak: Castiglioni, Magyar-Olasz Bank, vállalati részvények, banki hitelek

Rátvay-Nagy Dániel: Egy budapesti és három vidéki reáliskola tanulóinak száma, anyanyelvi és vallási megoszlása 1867-1914

A 19. század második felében egy új iskola típus jelent meg Magyarországon, a reáliskola. A porosz-osztrák mintára létrehozott reáliskola, a történetírás jelenlegi álláspontja szerint nem volt népszerű. A dualizmus korában, Magyarországon a tanulók mindössze 15%-a járt reáliskolába míg ez az arány Ausztriában 30%-volt. A vizsgált reáliskolák viszont a korszakban növekedtek, többször is maximum kapacitás mellett működtek. Túlnyomó többségben ezekbe a reáliskolákba magyar anyanyelvűek jártak. Feltételezhető egy kapcsolat a VKM rendeletei és a tanuló létszámok változása között. A reáliskolákat nagy arányban zsidók látogatták.

Kulcsszavak: Dualizmus, reáliskola, oktatás, nemzetiség, vallás, zsidóság

Zsidai réka: Festetics László (1785– 1846) neveltetése és a mai oktatási rendszer

A 18-19. század fordulóján a magyarországi felvilágosodás egyik meghatározó személyisége gróf Festetics György volt. A keszthelyi gróf a rangból, társadalmi státusból adódóan, a korszak elvárásaihoz igazodva nagy figyelmet fordított fia, László gróf neveltetésére. Festetics György 1790-ben az európai műveltségű Péteri Takáts Józsefet, majd 1799-től Kultsár Istvánt szerződtette nevelőnek fia mellé.

László gróf neveltetését elsősorban a rousseau-i és a John Locke-i elvek határozták meg. Ezek a mai modern tanítást szabályozó jogszabályok (*Nemzeti Alaptanterv, Pedagógiai program*)

egyértelmű gyökerei. A források alátámasztják, hogy László neveltetésének középpontjában a közjó szolgálatába állított hivatali-udvari életre való felkészítés állt. Tanulmányomban bemutatom a korabeli nevelés alapelveit (erkölcsi, értelmi, testi nevelés) a hatályban lévő NAT tükrében, kitérve a releváns pedagóguskompetenciákra is.

Kulcsszavak: Festetics László, felvilágosodás, nevelés, pedagógia, magánnevelő, John Locke, J. J. Rousseau, közjó, Nemzeti Alaptanterv, Pedagógiai Program, pedagóguskompetenciák, instrukciók

KRE-DIt 2021/2 abstracts

Abstracts in theological studies

Kata Pető-Veres: Changes in baptism in the light of the responses to the 1968 liturgical survey of the Reformed Church in Hungary

The movement for the renewal of the liturgy could not escape the attention of the Reformed Church in Hungary. The church leadership felt that the time had come for a new Liturgical Book to be drawn up and the current Ravasz Agenda to be replaced, one of the, perhaps zero, steps in this process being the national liturgical questionnaire sent out before Easter 1968. The questionnaire asked about the usability of the current so-called Ravasz– liturgy and gave the clergy the space to express their opinions and make their own suggestions. The topic of the questions included, among others, homily services, sacrament services, confirmation or funerals. In my study, I will look at the responses to baptism, which give an insight into the church life in the period of the socialist dictatorship, its views on worship and sacrament, and also serve as a comparison for today's pastors, who may face different problems, but individualism and diversity are still a problem.

Keywords: 20. century, liturgy, baptism, individualisation, survey

Abstracts of legal science studies

Zsolt Gonda: The energy efficiency system (EES)

The aim of the study is to present the most important rules of the energy efficiency system, the EES, during which the author intends to present the implementation of the European Union legal acts for the purpose of legal harmonization into Hungarian law.

Keywords: Energy law, law of european union, energy efficiency system

Zsolt Gonda: Key legal issues related to self-driving cars

The proliferation of self-driving cars is a complex industrial, technological, technical and regulatory issue that will require a long transition period when self-driving and non-self-driving cars will share the roads. The rapid pace of technological development will have a significant impact on the transport sector, both in robotics and artificial intelligence, and self-driving vehicles will greatly change our daily lives, the future of international road transport, improve road safety, increase mobility and reduce environmental impact. negative effects.

Keywords: Legal issues of self-driving cars, legal issues of artificial intelligence

Péter Molnár: Comparison of the new Chinese Personal Data Protection Law (PIPL) with GDPR and CCPA

In this paper we compare the new Personal Data Protection Law of the People's Republic of China with the EU's General Data Protection Regulation and the Californian CCPA. After reviewing the evolution of data protection legislation worldwide, we identify commonalities and key differences, helping the work of both researchers and practitioners.

Keywords: PIPL, Chinese data protection law, GDPR, CCPA, privacy

Ágnes Orbánné Szél Napsugár: The impact of Article 12 of the New York Convention on the development of child-centered justice

Children come into contact with the justice system in many different occasions and ways. The UNCRC Article 12 provides that children have the right to have opinion and for these opinions to be heard and taken seriously. The Council of Europe created the guidelines of child-friendly justice. Article 12 is the most important element of child-friendly justice. These two major component joins in the Hungarian Civil Procedure Code (HCPC). This paper sets two aims: briefly introduces the Art 12 of UNCRC and the meaning of child-friendly justice, secondly outlines the corresponding rules in the Hungarian Code of Civil Procedure.

Keywords: UNCRC, Art 12, child-friendly justice, right to be heard, HCPC

Ágnes Orbánné Szél Napsugár: The possibility of granting the right to information in matrimonial proceedings involving minors – a spectacular individual gesture or effective legal protection?

In recent decades, the procedural situation of children in civil proceedings, especially in family law, has changed, meanwhile the tokenistic concept of children situation and rights declined. However, their representation during the proceedings and their right to information is still in need of improvement. A unique, highly publicised example of the child's right to information was a letter from a British judge, who explained the judgment to a minor, has not become a standard practice. In order to provide the right to information and, in parallel, the representation of minors, I would like present briefly the example of the Spanish civil prosecutor: the fiscal, who could replace the court appointed guardian, which position is regulated in the current Hungarian Civil Procedure Code.

Keywords: Child-centred justice, judge's letter, right to information, fiscal, court appointed guardian, Hungarian Civil Procedure Code

Adrienn Ronga: The Brexit's public law and economic law impacts for the United Kingdom

The study focuses primarily on the current public law situation in the United Kingdom after Brexit, as well as its economic and future trends and the process of transformation of trade. In this context, I will describe the changes in the areas of the various industries in the UK economy, highlighting the emerging effects of trade, finance and the labor market, in the light of the emergence of Brexit. Overall, the aim of the study was to present and interpret certain economically relevant aspects of the implementation of the Brexit complex from a public law and economic point of view.

Keywords: European Union law, Brexit, public law, commercial law, financial law, labour law

Abstracts in historical studies

Kata Demeter: The „one-child system” in János Kodolányi's publications

János Kodolányi was a prominent figure of the 20th century Hungarian literature and the „populist” writers movement. Starting from the 1920s János Kodolányi, who lived in the

Ormánság, was interested in southern Baranya's peasant life and the mentality of the „one-child system”, at that time, his writing talent manifested in his literary works. Soon after, he began to write publications, where he explored the subject in a manner typical of „populist” writers. His writings included strong critique of the middle class, critique of capitalism and the threat of German conquest. A main characteristic of his thinking was that he didn't consider the custom of southern Baranya's folk as a peculiarity of the region, rather as a problem that would seal the fate of the entire Hungarian nation. In my work I'm going to systematize Kodolányi's image of the „one-child system”, based on the above mentioned aspects and his published works.

Keywords: Horthy era, hungarian peasantry, „one-child system”, „populist” writers movement, János Kodolányi

Kristóf Keller-Deák: The Váh Valley in the centre of military intelligence

In the period between the two world wars, the task of the Hungarian military attachés was to manage and organize the intelligence in the given country. Their task was to obtain information, which meant any information about the host country's army or any activities related to the army. This was also the case in Czechoslovakia, which was of paramount importance in the era. As a result, the attachés shared any news and information of a military nature in their reports. Such a series of reports is about when in 1933 the then military attaché, lieutenant colonel Géza Lakatos, noticed the construction work in the Váh Valley, which he attributed to military purposes, so he reported the process of constructions in the region in several intelligence reports.

Keywords: Géza Lakatos, military attaché, Czechoslovakia, intelligence, reports, Váh Valley, industry

Krisztina Dóra Fodor: Syneros martyr, the 'monachus' in the light of the passions and martyrologies

This study analyzes the monastic tradition of Syneros martyr, who was one of the Pannonian martyrs under the Diocletianic persecution. The early researchers were embarrassed by the assumption of using the *monachus* word in the early 300's years, since the first using of this word happened in the second half of the 4th Century in this area of the Roman Empire. The two survived passions about Syneros martyr do not help us to give the answer, because one

of them contains the word *monachus*, but the other does not. In this study we are taking all the sources starting with the first inscriptions in the cemetery of Sirmium, and after we continue with the copies of the Martyrologium Hieronymianum, the historical martyrologies and finally the tradition of the manuscripts of the passions. It can be determined from the sources that the word *monachus* could be a subsequent expansion. But this expansion was made by not the author / copier of the passion but the authors of the historical martyrologies, an anonymous author from Lyon in the early 9th Century. He created the monastic tradition of Syneros, which tradition returns in the passion of the 14th Century. This study tries to prove (strongly insisting on the sources), that Syneros could not be a monastic saint.

Keywords: Pannonia, Sirmium, Christian persecution, Syneros, martyr, monachus, monastic, martyrology

István Pap: The Financing role of the Central Commercial and Industrial Bank Limited Liability Company in Budapest tenement houses and housing constructions (1908-1911)

In the first decade of the last century, masses came to Budapest from the countryside in order to find a job, although the housing capacity of the capital did not increase with it. Small-scale employees and workers faced the worst situation. Seeing this problem, various construction contractors were provided loans by the Central Commercial and Industrial Bank for the building of rental houses in various parts of Budapest. These measures helped to reduce the housing shortage in the capital. This paper is to analyze these documents of the Central Commercial and Industrial Bank.

Keywords: Central Commercial and Industrial Bank, official colonies, István Bárczy, Budapest urban development plans

István Pap: Castiglioni Camillo and the first three business years of the Hungarian-Italian Bank

Camillo Castiglioni, a financial genius, played a prominent role in 1920 in the establishment of the Hungarian-Italian Bank. In the time between 1920 and 1923 the bank developed rapidly. He held shares in great amounts in various industrial and commercial companies. After the peacemaking in 1920 Hungary played a significant role in retail and corporate lending, also promoting the country's economic development. The bank was part of the

Eastern European expansion of Banca Commerciale Italiana. This paper focuses on the work of Cammillo Castiglioni in this time-period at the directorate of Hungarian-Italian Bank.

Keywords: Camillo Castiglioni, Hungarian-Italian Bank, corporate shares, bank loans

Dániel Rátvay-Nagy: The numbers and proportions of students in science specialized schools based on native language and religion in four Hungarian cities between 1867-1914

In the second half of the 19th century a new secondary school type came to be in Hungary, which specialized in science. This new school type was based on Austrian-Prussian design, were not really popular according to the current stance of historiography. During the dualism only 15% of Hungarian students studied in real schools, while in Austria 30% of students went to real schools. The examined real schools actually show growth in this period, working on full capacity more than once over the years. The students of these real schools were mostly native speakers of hungarian. There may be a connection between the orders of the Ministry of Education and Religion and the changes in the student headcount. A high percentege of the students attending these schools were jews

Keywords: Dualism, secondary schools, education, ethnicity, religion, jews

Réka Zsidai: Education of László Festetics (1785- 1846) and today's education system

At the turn of the 18th and 19th centuries, one of the defining figures of the Hungarian Enlightenment was Count György Festetics. Due to his rank and social status, the Count of Keszthely paid close attention to the upbringing of his son, Count László, in line with the expectations of the period.

György Festetics signed József Péteri Takáts with European culture in 1790 and István Kultsár as educator with his son in 1799. Count László's upbringing was primarily determined by the principles of J. J. Rousseau and John Locke. These laws governing modern teaching, such as the *National Core Curriculum* and the *Pedagogical Programme*, have clear roots. The sources confirm that at the heart of László's upbringing was the preparation for life in the office and court, which was the service of the common good.

In my study, I present the basic principles of contemporary education, such as moral, intellectual and physical education in the light of the *National Core Curriculum* in force and teacher competence.

Keywords: László Festetics, enlightenment, education, pedagogy, John Locke, J. J. Rousseau, educator, commonwealth, National Core Curriculum, Pedagogical Programme, teacher competence, instructions

Gonda Zsolt: Az Energiahatékonysági kötelezettségi rendszer (EKR)

Bevezetés

Az energiahatékonyságról szóló 2015. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Ehat. Tv.), az energiahatékonyságról szóló törvény végrehajtásáról szóló 122/2015. (V. 26.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Ehat. Vhr.), az épületek energetikai jellemzőinek tanúsításáról szóló 176/2008. (VI. 30.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Tanúsítási Rendelet), az épületek energetikai jellemzőinek meghatározásáról szóló 7/2006. (V. 24.) TNM rendelet (a továbbiakban: TNM rendelet), valamint a motorhajtóanyagok minőségi követelményeiről szóló 17/2017. (V. 26.) NFM rendelet (a továbbiakban: NFM rendelet) jogharmonizációs célú módosítására került sor az alábbi uniós jogi aktusokra tekintettel:

- EPBD recast: az épületek energiahatékonyságáról szóló 2010/31/EU irányelv és az energiahatékonyságról szóló 2012/27/EU irányelv módosításáról szóló 2018. május 30-i (EU) 2018/844 európai parlamenti és tanácsi irányelv.
- EED recast: az energiahatékonyságról szóló 2012/27/EU irányelv módosításáról szóló 2018. december 11-i (EU) 2018/2002 európai parlamenti és tanácsi irányelv.
- Képesítési irányelv: a szakmai képesítések elismeréséről szóló 2005. szeptember 7-i 2005/36/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv.
- Governance rendelet: az energiaunió és az éghajlat-politika irányításáról, valamint a 663/2009/EK és a 715/2009/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet, a 94/22/EK, a 98/70/EK, a 2009/31/EK a 2009/73/EK, a 2010/31/EU, a 2012/27/EU és a 2013/30/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2009/119/EK és az (EU) 2015/652 tanácsi irányelv módosításáról, továbbá az 525/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2018. december 11-i (EU) 2018/1999 európai parlamenti és tanácsi rendelet.
- 2019/826 Bizottsági rendelet: a 2012/27/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv VIII. és IX. mellékletének a hatékony fűtési és hűtési potenciál átfogó értékelésének tartalma tekintetében történő módosításáról szóló 2019. március 4-i (EU) 2019/826 felhatalmazáson alapuló bizottsági rendelet.

Az EED módosított 7. cikk (1) bekezdésében rögzíti, hogy a tagállamok 2021. január 1-jétől 2030. december 31-ig minden évben az éves végsőenergia-fogyasztás 0,8%-ának megfelelő új halmazott végfelhasználási energiamegtakarítást érnek el a 2019. január 1-jét megelőző

legutóbbi hároméves időszak átlagához mérve. Az EED 7. cikk (10) bekezdése értelmében az említett energiamegtakarítást a tagállamok a 7a. cikkben említett energiahatékonysági kötelezettségi rendszer létrehozása révén, és/vagy a 7b. cikkben említett alternatív szakpolitikai intézkedések meghozatala révén érik el. A tagállamok a kötelezettségi rendszert kombinálhatják az alternatív szakpolitikai intézkedésekkel.

Az EED módosított 7. cikk (1) bekezdés negyedik albekezdése mindemellett rögzíti, hogy a tagállamoknak a 2030 utáni tízéves időszakokban továbbra is el kell érniük az évenkénti 0,8%-nak megfelelő új energiamegtakarítást.

Magyarország a Nemzeti Energia- és Klímatervben célul tűzte ki, hogy végsőenergia-felhasználása 2030-ban ne haladja meg a 2005-ös 785 PJ értéket. Ehhez a 2021-től 2030 végéig tartó időszakban évi 0,8%-os energia-megtakarítást és – a teljes időszakot lefedő élettartamú szakpolitikai intézkedéseket feltételezve – évi 7 PJ új megtakarítás szükséges. A 2014-2020-as időszakban bevezetett energiahatékonysági programok és intézkedések évente mintegy 3-4 PJ végsőenergia-megtakarítást eredményeztek, így a 2021-től kezdődő időszakban a jelenlegi megtakarítások mintegy duplájára van szükség. Ezért 2021. január 1-jétől egy új szakpolitikai eszköz, az energiahatékonysági irányelv szerinti ún. energiahatékonysági kötelezettségi rendszer bevezetése kezdődött meg.

Az EKR kötelezettek köre és a kötelezettség mértéke

Az EKR kötelezettek köre az alábbi:

- Villamosenergia-kereskedők
- Villamosenergia egyetemes szolgáltatók
- Földgázkereskedők
- Földgáz egyetemes szolgáltatók
- Közlekedési célú üzemanyagot végső felhasználók részére értékesítők

A kötelezetteknek, olyan programokat kell bevezetniük és olyan intézkedéseket kell végrehajtaniuk, amelyek a végfelhasználó oldalán igazolt energia-megtakarítást eredményeznek. A kötelezettségi rendszer kedvezményezettjei a hazai vállalati és lakossági végfogyasztók lesznek úgy, hogy a lakossági energia árak stabilitása továbbra is fennmarad.

A kötelezettség mértéke az alábbiak szerint alakul:

- a) a 2021. évben az általa 2019-ben végső felhasználók részére Magyarországon értékesített, kötelezettség alá vont energiamennyiség 0,05%-ának,
- b) a 2022. évben az általa 2020-ban végső felhasználók részére Magyarországon értékesített, kötelezettség alá vont energiamennyiség 0,1%-ának,
- c) a 2023. évben az általa 2021-ben végső felhasználók részére Magyarországon értékesített, kötelezettség alá vont energiamennyiség 0,3%-ának,
- d) a 2024-2027. években az egyes éveket megelőző második évben általa végső felhasználók részére Magyarországon értékesített, kötelezettség alá vont energiamennyiség 0,5%-ának,
- e) a 2028. évben az általa 2026-ban végső felhasználók részére Magyarországon értékesített, kötelezettség alá vont energiamennyiség 0,35%-ának,
- f) a 2029. évben az általa 2027-ben végső felhasználók részére Magyarországon értékesített, kötelezettség alá vont energiamennyiség 0,15%-ának,
- g) a 2030. évben az általa 2028-ban végső felhasználók részére Magyarországon értékesített, kötelezettség alá vont energiamennyiség 0,05%-ának

megfelelő mértékű éves energia-megtakarítást köteles elérni a végső felhasználók körében.

Az Energiahatékonysági járulék

A kötelezettek a teljesítés alternatívájaként energiahatékonysági járulék megfizetését választhatják. A járulék bevételeit elsődlegesen a támogatandó háztartások energiahatékonyságának javítását célzó alternatív szakpolitikai intézkedések finanszírozására kell fordítani. A járulék összege kedvezőbb, mint a kötelezettség nemteljesítésének a bírsága, összesen 50.000 Ft/hiányzó GJ/év. A járulék és a kötelezettség főszabályszerű teljesítése kombinálható a kötelezettek részéről, erről a tárgyévet követő év január 31-ig kell nyilatkozniuk minden más tárgyévre vonatkozó kötelezettségükkel együtt. A járulék bevételeinek felhasználásáról az energiapolitikáért felelős miniszter gondoskodik. A bevételek elkülönítetten a nemzeti energiahatékonysági alapként is funkcionáló Energia- és klímapolitikai modernizációs rendszer elkülönített sorára kerülnének, melynek lehetőségét az EED 20. cikk (6) bekezdése biztosítja.

Kötelezettség teljesítésének ellenőrzése és a tárgyévben esedékes kötelezettség mértékének megállapítása

Az energiahatékonysági kötelezettségi rendszer végrehajtására kijelölt hatóság a MEKH. A MEKH ellenőrzi az energia-megtakarítási és a járulékfizetési kötelezettség teljesítését. A

kötelezettség nem teljesítése esetén a MEKH minden nem teljesített 1 GJ/év energia-megtakarítás után 70 000 forint bírságot szab ki. A bírságot az adott tárgyévi teljesítéssel kapcsolatban a MEKH akkor szabja ki, amikor a tárgyévet követő évek energia-megtakarításaiból történő tárgyévi beszámításra már nincs lehetőség vagy a kötelezett fél elmulasztotta az Ehat. 15/D. § (5) bekezdés szerinti nyilatkozatételi határidőt.

A kötelezett fél meghatározott módon, adattartalommal és határidőben a MEKH számára megküldi az energia-megtakarítási kötelezettsége megállapításához szükséges adatokat.

- A közlekedési célú üzemanyagot végső felhasználók részére értékesítő gazdálkodó szervezet minden év május 31-ig az előző évre vonatkozó értékesítési adatokról adatszolgáltatást teljesít.
- A villamos energia kereskedelmi engedélyes az éves energia-megtakarítási kötelezettség megállapításához szükséges adatszolgáltatást a rendszeres adatszolgáltatások keretében minden év május 31-ig teljesíti.
- A földgáz kereskedelmi engedélyes az éves energia-megtakarítási kötelezettség megállapításához szükséges adatszolgáltatást a rendszeres adatszolgáltatások keretében minden év május 31-ig teljesíti.

A MEKH az egyes kötelezett felek vonatkozásában határozatban állapítja meg a tárgyévben esedékes energia-megtakarítás mértékét a tárgyévet megelőző év november 30. napjáig.

Az adatszolgáltatási kötelezettség teljesítését a MEKH ellenőrzi. Az adatszolgáltatási kötelezettség nem vagy nem megfelelő teljesítése esetén a MEKH a Vet. vagy a Get. hatálya alá tartozó kötelezett féllel szemben a Vet. vagy a Get. szerinti jogkövetkezményeket alkalmazza, a közlekedési célú üzemanyagot végső felhasználók részére értékesítő kötelezett féllel szemben tízmillió forintig terjedő bírságot szab ki azzal, hogy az alkalmazott jogkövetkezmény nem mentesíti a kötelezett felet az energia-megtakarítási kötelezettsége alól.

A határidők az első évben (2021-ben) eltérőek voltak:

- A közlekedési célú üzemanyagot végső felhasználók részére értékesítő gazdálkodó szervezet az adatszolgáltatását 2021. január 31-ig küldi meg
- A villamos energia kereskedelmi engedélyes és a földgáz kereskedelmi engedélyes az adatszolgáltatását 2021. január 21-ig küldi meg,
- A MEKH a 2021. évben esedékes energia-megtakarítás mértékéről 2021. március 31-ig hoz határozatot.

Az Energiahatékonyság-javító intézkedésből származó energia-megtakarítás megállapítása

Az energiahatékonyság-javító intézkedésekből vagy beruházásokból származó, energia-megtakarítási kötelezettségként elszámolni, vagy más kötelezettek számára átruházni kívánt energia-megtakarításokat a MEKH által névjegyzékbe vett – kötelezett félnek vagy kötelezett féllel egy vállalkozáscsoportba tartozó szervezetnek nem minősülő – energetikai auditáló szervezet hitelesíti. Hitelesítés nélküli energia-megtakarítás a MEKH-hez nem jelenthető be és a MEKH részéről nem számolható el energia-megtakarítási kötelezettség teljesítéseként.

A kötelezett felek, az energiahatékonyság-javító intézkedést vagy beruházást megvalósító, kötelezett félnek nem minősülő energiahatékonysági szolgáltatók, valamint egyéb harmadik személyek az egyes energiahatékonyság-javító intézkedésekből származó energia-megtakarítás mértékét alátámasztó energetikai audit útján igazolják az alábbi tartalommal:

- a) az energiahatékonyság-javító intézkedés előtti kiinduló helyzet, vagy az energiahatékonysági beruházás végrehajtását megelőző műszaki állapot és az azt jellemző energiahatékonysági mutatók ismertetését,
- b) az energiahatékonyság-javító intézkedés vagy beruházás részletes ismertetését,
- c) épületszerkezetek esetében a rétegterv, a beépített anyagok termékjellemzőinek és vastagságának, valamint a lényeges műszaki megoldások részletes ismertetését,
- d) gép, berendezés beszerzése vagy cseréje esetében a gép, berendezés megnevezését, típusát, teljesítményjellemzőjét, a várható üzemeltetési időszakot és élettartamot,
- e) az építési-szerelési munka leírását, anyagjellemzőit, méretét vagy mennyiségét és a vonatkozó jogszabály, nemzeti szabvány vagy a szakma szabályai szerint az elért energia-megtakarítás számítását,
- f) a beépített új berendezésre vonatkozó, az Európai Unióban vagy Magyarországon elfogadott vagy hatályos követelmény feltüntetését vagy ilyen követelmény hiányának egyértelmű megállapítását,
- g) a megvalósított intézkedésre vonatkozó jogszabály, nemzeti szabvány, nemzetközi szabvány, műszaki irányelv, ágazati műszaki irányelv vagy egyéb műszaki dokumentum megjelölését, amelynek figyelembevételével az elért energia-megtakarítás számítható,
- h) az energia-megtakarítás kiszámítási módszerének részletes ismertetését az energiahatékonysági irányelv értelmében előírt energia-megtakarítási kötelezettségek átültetéséről szóló, 2019. szeptember 25-i (EU) 2019/1658 bizottsági ajánlás figyelembevételével.

A kötelezett félnek gondoskodnia kell a saját maga által megvalósított, vagy számára átruházott energiahatékonyság-javító intézkedéssel kapcsolatos dokumentációnak a második kötelezettségi időszak végéig, de legalább az intézkedés vagy beruházás megvalósulásától számított 5 évig történő megőrzéséről.

Kötelezettség teljesítése és a teljesítés jelentése

A kötelezett fél az energia-megtakarítási kötelezettségét akár saját tevékenységi körében, akár tevékenységi körén kívül eső más szektorban végrehajtott energiahatékonysági beruházással vagy energiahatékonyság-javító intézkedéssel, valamint más kötelezett felek, kötelezett félnek nem minősülő energiahatékonysági szolgáltatók vagy egyéb harmadik személyek által megvalósított hitelesített energia-megtakarítással is teljesítheti.

A kötelezett felek dönthetnek úgy, hogy együttesen tesznek eleget az energia-megtakarítási kötelezettségüknek, amely esetben az energia-megtakarítási kötelezettségüket össze kell számítani. Ebben az esetben a kötelezett felek az energia-megtakarítási és valamennyi kapcsolódó kötelezettségük teljesítéséért – ideértve az adatszolgáltatási és bírságfizetési kötelezettségeket – egyetemlegesen felelnek.

A kötelezett fél az energia-megtakarítási kötelezettség teljesítéseként egy adott évre elszámolni kívánt hitelesített energia-megtakarítást a következő adattartalommal jelenti be:

- a) a megvalósított energiahatékonysági intézkedés vagy beruházás megnevezése,
- b) az energiahatékonysági intézkedés vagy beruházás megkezdésének időpontja, c) az energiahatékonysági intézkedés végrehajtásának vagy az energiahatékonysági beruházás helyszíne,
- c) az energiahatékonysági intézkedés végrehajtásának, vagy épületet érintő beruházás esetén a beruházás tényleges és teljes körű használatba vételének, vagy egyéb beruházás esetében a beruházás üzembe helyezésének időpontja,
- d) az energia-megtakarítás mértékét alátámasztó energetikai auditot készítő energetikai auditor vagy energetikai auditáló szervezet megnevezése, névjegyzéki jelölési száma és az energetikai audit száma,
- e) az energia-megtakarítást hitelesítő energetikai auditáló szervezet megnevezése, névjegyzéki jelölési száma,
- f) az energiahatékonysági intézkedéssel vagy beruházással elért összes éves megtakarítás mértéke (GJ),
- h) az elszámolni kívánt energia-megtakarítás éves mértéke (GJ),

- i) átruházott energia-megtakarítás esetén az átruházó megnevezése, adószáma, az átruházás időpontja és
- j) az energia-megtakarítás valamely alternatív szakpolitikai intézkedéssel való kombinálása esetén az alternatív szakpolitikai intézkedés megjelölése, az igénybe vett vissza nem térítendő állami támogatás, adókedvezmény részaránya.

A MEKH a kötelezett felekre vonatkozó energiahatékonyság-javító intézkedéseket és energia-megtakarítási adatokat folyamatosan, visszakövethetően, a kötelezett felek számára hozzáférhető módon nyilvántartja.

A kötelezett fél a tárgyévet követő március 31-ig nyilatkozik arról, hogy a számára az adott évre előírt kötelezettség teljesítésén felüli energia-megtakarításból mennyit kíván a korábbi évekre visszamenőlegesen elszámolni.

A 2021. és a 2022. évekre vonatkozó energia-megtakarítási kötelezettség teljesítésénél a tárgyévet követő évekből az energia-megtakarítási kötelezettség feletti energia-megtakarítás visszamenőlegesen nem számítható be.

Ha a kötelezett fél az adott évre számára előírt energia-megtakarítási kötelezettséget nem éri el, a tárgyévet követő március 31-ig nyilatkozik, hogy kötelezettségét részben vagy egészben energiahatékonysági járulék megfizetésével teljesíti-e, vagy a következő két év egyikében fogja azt teljesíteni a megfelelő csökkentés figyelembevételével.

Az Energiahatékonyság-javító intézkedések ellenőrzése

A kötelezett felek által bejelentett energia-megtakarítás alapját képező egyes energiahatékonyság-javító intézkedések reprezentatív módon kiválasztott, statisztikailag jelentős részét a MEKH ellenőrzi. A statisztikailag jelentős hányadot a MEKH éves ellenőrzési tervben határozza meg. Ha a MEKH az ellenőrzés során megállapítja, hogy a bejelentett energia-megtakarítás, vagy annak egy része nem megfelelően került megállapításra, azt érvényteleníti, és a hitelesítő szervezetre az érvénytelenítéssel érintett 1 GJ energia-megtakarításonként 10 000 Ft mértékű bírságot szab ki. Az érvénytelenített energia-megtakarítás a kötelezettség teljesítése során nem számolható el.

Gonda Zsolt: Az önvezető autók kapcsán felmerülő legfontosabb jogi kérdések

Az önvezető autók kapcsán felmerülő legfontosabb jogi kérdések

Az önvezető járművek bevezetése számottevő előnyökkel járhat majd, de számos új kockázatot is rejthet magában, nevezetesen a közúti közlekedésbiztonság, a polgári jogi felelősség és a biztosítás, a kiberbiztonság, a szellemi tulajdon-jogok, az adatvédelem és az adathozzáférési kérdések, a műszaki infrastruktúra, a szabványosítás és a foglalkoztatás tekintetében.

Magyarországon egyelőre tesztpályákra (pl. Zalaegerszeg) korlátozódik az autonóm járművek működési lehetősége. A vezetést segítő rendszerek besimultak a jogi szabályozásba, holott ezek is az autonómiának bizonyos fokát jelentik. A magyar jogalkotó semmilyen szinten nincsen lemaradva. Fontos hogy a későbbi szabályok nagyon pontos elméleti előszítést követően szülessenek meg. A szabályozási kérdések szempontjából a jog az ipari fejlődést követi.

Az 1968. évi Bécsi Közúti Közlekedési Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény) alapján a járműnek vezetővel kell rendelkeznie, és a vezetőnek uralnia kell a járművet: *„Minden vezető legyen mindenkor ura járművének, illetőleg tudja irányítani állatait.”* Az irányadó szöveg szerint vezetőnek csak egy ember minősülhet. Az egyezmény nem rendelkezik arról, hogy a vezetőnek végig a járműben kell-e tartózkodnia, vagy esetleg távolról is irányíthatja azt. 2016. március 23-án az Egyezmény 8. és 39. cikkeit Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország és Olaszország javaslatára módosították. Ezek alapján a jármű irányítását befolyásoló technikai rendszereket akkor tekintik elfogadhatónak, ha azok megfelelnek az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága vonatkozó előírásainak, vagy pedig olyan rendszerekről van szó, amelyeket a jármű vezetője bármikor felülbírálhat. Ez azt jelenti, hogy a sofőr bármikor kikapcsolhatja azokat, vagy visszaveheti a kézi irányítást. A módosítás eredményeként gyakorlatilag egészen a magas szintű automatizáltság szintjéig – a négyes fokozatig –, azaz a teljesen autonóm irányítás előtti szakaszig engedélyezhetővé válnak az elfogadható rendszerekkel felszerelt járművek.

Az alábbi jogi témakörök vonatkozásában szükséges a szabályozás felülvizsgálata és szükségszerű módosítása:

- A hibás termékekért való felelősség, gépjármű-felelősségbiztosítás. A polgári felelősség, a biztosítás, a regisztráció és a személyes adatok védelme – nem lesz elegendő vagy megfelelő, ha megjelennek a növekvő mértékű járműautomatizálásból, konnektivitásból és komplexitásból eredő új kockázatok. Tisztázni kell, baleset esetén kinek kell viselnie a teljesen önvezető gépjárművek által okozott károkat, indokolt-e a felelősség gyártókra történő áthárítása. A polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályok megfelelő kiigazítása szükséges. Erre az amerikai jogi szabályozás négy, az európai megoldásokkal párhuzamos magyar pedig öt kategóriát alkotott. A legteljesebb autonómiával rendelkező gépjárműveknél az autó teljes mértékben kikerül az emberi kontroll alól. Ebben az esetben a közlekedési helyzettel együtt járó kárveszélyt telepíteni kell. Olyan új szabályokat kell alkotni, amelyek alapján megállapítható a felelősség és a kötelezettség, továbbá lépést kell tartani a mesterséges intelligencia fejlődésével. Az önvezető járművek által okozott károk esetére létrehozott, objektív felelősségen alapuló biztosítási keretrendszer létrehozása megfontolandó.
- A hagyományos és önvezető gépjárművek növekvő vegyes forgalmának tendenciájával járó kockázatokat vizsgálni kell az időtálló kutatás-fejlesztés támogatása érdekében.
- A járművek kibertámadásokkal szembeni védelmének szabályozása. A jog védelmet tud-e majd nyújtani például a terrorveszély ellen. A felelős autógyártónak a védekezést önmagában is fel kell vállalnia. Ugyanakkor az államoknak olyan szabályozást kell alkotnia, ami kötelezi a termék üzemeltetőjét, hogy ezeket a kockázatokat a lehető legkisebb mértékűre szorítsa vissza.
- Az önálló járművek adatrögzítőkkel való felszerelése. Az önvezető mobilitás fontos kihívásokat jelent a *személyes adatok és a magánélet védelmével kapcsolatban*. A járművek által gyűjtött adatok védelmére és megosztására vonatkozó szabályokat, beleértve az olyan adatokat is, amelyek közvetve azonosítják a személyeket, valamint az adatokhoz való hozzáférést megfelelően szabályozni kell tiszteletben tartva ugyanakkor az (EU) 2016/679 európai parlamenti és a tanácsi rendelet előírásait. Meg kell vizsgálni, hogy a felhasználók nyomon tudják-e követni és ellenőrizni tudják-e, illetve hogyan tudják nyomon követni és ellenőrizni az adataikhoz való hozzáférést az általános adatvédelmi rendeletnek megfelelően.
- A szellemi tulajdonjogok és a hozzá tartozó használati jogok az önvezető mobilitás céljából alkalmazott mesterséges intelligencia tekintetében (pl.: a mesterséges intelligencia által létrehozott kódokhoz, adatokhoz és találmányokhoz fűződő tulajdonosi és használati jogok). Mindezek felvetik a mesterséges intelligencia jogi elfogadásának kérdését is.
- A rendszerek közötti átjárhatóság és az adathordozhatóság lehetővé tétele a bezártsági hatás elkerülése a tisztességes verseny és innováció előmozdítása érdekében. Meg kell határozni az önvezető autók közúti tesztelésének jogi kereteit.
- Fontolóra kell venni a nemzetközi megállapodások módosítását a teljesen önvezető

gépjárművek bevezetésének megkönnyítése érdekében.

Az automatizált jármű, így az önvezető autó is gépjármű, vagyis a kialakult bírói gyakorlat szerint a veszélyes üzem relációjában a Ptk. hatálya alá vonható. A veszélyes üzemi felelősség megállapíthatóságának feltétele, hogy keletkezzen valamilyen jogellenesen okozott kár, és ez a kár ok-okozati összefüggésben álljon a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel. Főszabály szerint a veszélyes üzemért az üzembentartó felel, mely szabály az üzembentartó definíciója tekintetében a kialakult bírói gyakorlat alapján értelmezhető marad az önvezető autók esetében is. A bírósági határozatokból és a Ptk. magyarázatából egyértelművé válik a kialakult joggyakorlat: *„az üzembentartó az a személy, aki az üzemet fenntartja, tartósan üzemelteti, illetve aki a veszélyforrást ellenőrzi, felügyeli, irányítja”*. Tekintettel erre, az önvezető autók viszonylatában meghatározható lehetne, hogy egy bekövetkezett kárért ki, kivel szemben és milyen mértékben viselje a felelősséget, ugyanakkor nehézséget jelent, hogy az önvezető autónak csak utasa van.

A veszélyes üzemet illetően szigorú joggyakorlat alakult ki: ha a jármű valamely alkatrésze hibásodik meg, az üzembentartó felelőssége megállapítható. Ennek magyarázata az, hogy a veszélyes üzem és a tevékenységi kör vonatkozásában a tevékenység veszélyes jellege áttevődik a kárt kiváltó végső okra. A hatályos szabályok alapján, ha a szoftver hibájából keletkezne kár sem specifikusabb a helyzet, mint a jármű alkatrészének meghibásodásakor, merthogy ebben az esetben is olyan ok idézné elő a kárt, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén belül esik. Kétségtelenül meg lehet közelíteni így is a problémát, de ebből világosan kiderül, hogy a veszélyes üzem jogintézményét eredendően alacsonyabb automatizáltsági fokú járműveket figyelembe véve alkották meg. Az önvezető autók működése megkívánja a magasabb automatizáltsági fokot, amely esetben figyelemmel a technológia komplexitására, a hibatípusok differenciálása lenne szükséges, úgy, hogy a veszélyes üzemen belül hardveres oldalon a jelenlegi jogelméleten és joggyakorlaton nem feltétlenül lenne szükséges változtatni, szoftveres tekintetben viszont egyértelműen a gyártók, illetve fejlesztők irányába kellene eltolni a felelősséget és a bizonyítási terhet. Ezzel párhuzamosan az osztott felelősség továbbra is alkalmazható maradna károsulti közrehatás esetén (a jármű közlekedésre alkalmas állapotban tartása változatlanul az üzembentartó kötelessége maradna). A jelenlegi jogi megoldások továbbgondolása szükséges ezekben a közel sem egyértelmű kérdésekben.

Bibliográfia

Európa legmenőbb tesztpályáján néztük meg az önvezető járművek jövőjét,

<https://qubit.hu/2019/12/13/europa-legmenobb-tesztpalyajan-neztuk-meg-az-onvezeto-kozlekedes-jovojet>

1968. évi Bécsi Közúti Közlekedési Egyezmény

Önvezető autók – Mit mond az uniós jog?,

<https://juratus.elte.hu/onvezeto-autok-mit-mond-az-unios-jog/>

Európai Parlament, vélemény a Jogi Bizottság részéről (16.10.2018) a Közlekedési és Idegenforgalmi Bizottság részére az önvezető gépjárművekről az európai közlekedésben (2018/2089(INI)) http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0425_HU.html

„Úton az automatizált mobilitás felé: európai uniós stratégia a jövő mobilitásával kapcsolatban” című, 2018. május 17-i közleményét (COM(2018)0283)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1578933542972&uri=CELEX:52018DC0283>

dr. Udvary Sándor – Önvezető autók joga, <https://www.jogiforum.hu/interju/170>

Önvezető autók a közúti forgalomban,

<https://arsboni.hu/onvezeto-autok-a-kozuti-forgalomban/>

Oláh Bence: Az autók vezetnek, vagy autót vezetnek?

<https://arsboni.hu/az-autok-vezetnek-vagy-autot-vezetnek/>

Péter Molnár: Comparison of the new Chinese Personal Data Protection Law (PIPL) with GDPR and CCPA

Foreword

Just a few years after its adoption, it is already clear that the Union's data protection regulation has encouraged the world's most dominant states to create their own legislation on the protection of personal data. The Californian Consumer Privacy Act can be considered the first major non-European data protection legislation. On August 20, 2021, the People's Republic of China also finalized its own data protection law. In our study, we attempt to compare the main features of the three defining pieces of legislation. As there is not yet any experience with the practical application of Chinese law, we will strictly confine ourselves to analyzing the normative text.

Regulatory history

The emergence of the first generation of data protection regulations dates back to the 1970s and is essentially a legal response to the threats posed by technological advances.^[1] The first major international documents appeared in the 1980s, thanks to the growing volume of cross-border data flows. Although the OECD's Council's Guidelines on Governing the Protection of Privacy and Cross-Border Flows of Personal Data^[2], adopted in 1980, are not binding, they contain a number of important basic principles. The guidelines extended to all OECD member countries, including the countries of the European Community and the United States itself. This is mainly due to the fact that subsequent European and American regulations show so many similarities. Building an information society in Europe has become an important priority since the 1990s, as indicated, for example, by the Bangemann report^[3] and subsequent strategy papers. Even in these times, the duality of European regulation can be seen. On the one hand, it must ensure the free flow of data, and on the other, the private sector must be protected.^[4] The process culminated in the EU Data Protection Directive adopted in 1995, under which Member States successively promulgated their own national data protection laws.

At the end of 2010s, two important personal data protection laws became applicable. The new laws attempting to regulate the area of privacy and personal data protection have been adopted on both sides of the Atlantic Ocean and although they differ in many respects, their

fundamentals are similar.^[5] The Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation (hereinafter, GDPR) became applicable from 25 May 2018. The regulation is an evolution of an already existing EU directive^[6], and was developed over a relatively long period of years. The legislation contains 99 articles and 173 recitals. The California Consumer Privacy Act (hereinafter, CCPA), also known as AB 375, passed into California law on 28 June 2018 and became applicable from 1 January, 2020. Compared to the GDPR, CCPA was hastily adopted and is much shorter than its European cousin.^[7]

Before the adoption of the Personal Information Protection Law (hereinafter, PIPL), which had been approved by the 13th Standing Committee of the National People's Congress committee on 21 August 2021 the People's Republic Of China's (PRC) data protection law mostly viewed as being fragmentary, ineffective and difficult to understand.^[8] Compared to the GDPR, the PIPL is relatively short with its 8 chapters and 73 articles, however, the effects of the European regulation can be felt in several respects.

In the next part of our paper, we attempt to compare the key features of GDPR, CCPA, and PIPL.

The territorial scope of the legislations

The GDPR and the CCPA both have an extraterritorial scope. The European regulation's territorial scope is defined in its Article 3:

1. This Regulation applies to the processing of personal data in the context of the activities of an establishment of a controller or a processor in the Union, regardless of whether the processing takes place in the Union or not.
2. This Regulation applies to processing of personal data of data subjects who are in the Union by a controller or processor not established in the Union, where the processing activities are related to:
 - (a) the offering of goods or services, irrespective of whether a payment of the data subject is required, to such data subjects in the Union; or
 - (b) the monitoring of their behaviour as far as their behaviour takes place within the Union.
3. This Regulation applies to the processing of personal data by a controller not established in the Union, but in a place where Member State law applies by virtue of public international

law.

The territorial scope of the CCPA extends to any for-profit entity doing business in California, that meets at least one of the following three conditions: (1) has a gross revenue greater than \$25 million, (2) annually buys, receives, sells, or shares the personal information of more than 50,000 consumers, households, or devices for commercial purposes. or (3) derives 50 percent or more of its annual revenues from selling consumers' personal information. The question is which entities can be considered doing business in California. These entities are not defined in the CCPA, but the reference to California tax and company law indicates that a broad interpretation of the term should be assumed,^[9] so that the CCPA should also apply to all foreign-based entities that meet the above conditions and pays taxes in California because of its activities.

The PIPL is also applicable to activities outside the mainland PRC that handle the personal information of natural persons within the territory of the PRC, in any of the following circumstances: (1) for the purpose of providing products or services to natural persons within the territory; (2) to analyze and assess the conduct of natural persons within the territory; (3) other situations provided for by law or administrative regulations.^[10]

Based on the above provision, we can state that (similar to GDPR and CCPA) PIPL also has extraterritorial effect, but the effect is narrower than the GDPR's.

Personal scope

With regard to personal scope, we can ask two main questions: who is protected and to who is regulated by the law imposes. The GDPR regulates every data controllers and data processors (natural persons, businesses, government agencies, etc.) and protects the natural persons (identified or identifiable persons to which personal data relates). The CCPA's operates with the term of business-doing entities, while it protects the „consumers“ (basically California residents). The PIPL basically protects the personal informations on natural persons, and regulates any handler of these informations (both organizations and individuals).

What kind of information is protected?

The GDPR uses the term of personal data. Personal data is any information relating to an

identified or identifiable data subject. According to the CCPA personal *information* is every information that identifies, relates to, describes, is capable of being associated with, or may reasonably be linked, directly or indirectly, with a particular consumer or household. Both regulations defines specific categories of personal data or information. According to the PIPL personal information is any type of information that identifies or can identify natural persons recorded electronically or by other means, but does not include anonymized information. The PIPL's definition is closer to the GDPR.

The legal bases of processing

The GDPR mentions six equal legal bases as the requirements of rightful data processing (consent of the data subject, contract, legal obligation, protection of vital interests, public interest and legitimate interest), while the CCPA doesn't mention any. The latter regulation only provides for a posteriori mechanism, namely allowing customers to opt-out to the sale and disclosure of their personal information or to ask for erasure of the information.^[11] The PIPL's following the method of the GDPR as it mentions different legal bases. According to Article 13, personal information handlers can only handle personal information where one of the following circumstances is met: (1) the individual's consent is obtained; (2) as necessary to conclude or perform on a contract to which the individual is a party, or as necessary for carrying out human resource management in accordance with lawfully formulated labor rules systems and lawfully concluded collective contracts; (3) as necessary for the performance of legally-prescribed duties or obligations; (4) as necessary to respond to public health incidents or to protect natural persons' security in their lives, health, and property in an emergency; (5) handling personal information within a reasonable range in order to carry out acts such as news reporting and public opinion oversight in the public interest; (6) for a reasonable scope of handling of personal information that has been disclosed by the individual or otherwise already legally disclosed in accordance with this Law; (7) other situations provided by laws or administrative regulations.

Privacy notices

The GDPR devotes two complete articles to detail the content of the information to be provided to the data subject. The privacy notice must contain various informations: the identity and the contact details of the controller, the contact of the data protection officer, the purposes of the processing for which the personal data are intended as well as the legal basis for the processing, the recipients or categories of recipients of the personal data, etc.

According to CCPA businesses must inform consumers about the personal information categories collected, the intended use purposes for each category. Further notice is required to collect additional personal information categories. or use collected personal information.

Article 17 of the PIPL provides that before handling personal information, personal information handlers shall truthfully, accurately, and completely notify individuals of the following matters in a conspicuous fashion and in clear and understandable language: (1) the organizational or personal name of the personal information handlers; (2) the purposes of handling the personal information, the methods of handling, and the type of personal information handled, and period it will be stored; (3) the manner and procedures by which individuals are to exercise their rights under this Law; (4) other matters that laws and administrative regulations provide shall be announced.

The rights of the data subjects

The GDPR provides the following rights for the data subject: the right to access, the right to data portability, the right to request erasure, the right to be forgotten, the right to rectification, the right to restrict processing, the right to object to processing, and the right to object to automated decision-making.

In the CCPA we can't find any rights that would be equivalent to the right of rectification and the right to object to processing.

The PIPL provides the data subjects the right to know and make decisions about the handling of their personal information, the right to limit or refuse the handling of their personal information by others, the right to access and reproduce their personal information from personal information handlers, the right to request correction, the right to request deletion, and the right to request that personal information processors explain their personal information processing rules.

The penalties

In 2018, the GDPR came as a surprise with its high fines. According to the regulation, the fines could reach 20 million euros, or four percent of the annual global revenue (whichever is the higher).

The CCPA defined the fines in 2 500 USD per violation or up to 7 500 USD per violation if it's

international.

The PIPL also uses more categories of fines. According to Article 66: Where personal information is handled in violation of this Law, or where the obligations for the protection of personal information provided for in this Law are not performed in handling personal information, the departments performing duties on personal information protection are to order corrections, give warnings, and confiscate unlawful gains; applications that illegally handle personal information are to be ordered to have their provision of services suspended or stopped, and a fine of up to 1,000,000 RMB is to be given; the directly responsible managers and other directly responsible personnel are to be given a fine of between 10,000 and 100,000 RMB (cca. 1 300-13 000 euros). Where the circumstances of the illegal activities provided for in the preceding paragraph are serious, the provincial level or higher departments performing personal information protection duties are to order corrections, confiscate unlawful gains, and give a concurrent fine of up to 50,000,000 RMB (cca. 6,5 million euros) or up to 5% of the preceding year's business income, and may order that operation be suspended, suspend operations for rectification, or report to relevant regulatory departments for the cancellation of business permits or licenses; and a fine of between 100,000 and 1,000,000 RMB is to be given to the directly responsible managers and other directly responsible personnel, and a decision may be made to prohibit their serving as the board member, supervisor, senior management, or person in charge of personal information protection for an enterprise during a set period of time.

It can therefore be concluded that the PIPL allows for the imposition of fines higher than the CCPA, but still falls short of the fines indicated in the GDPR.

An overview

In this chapter we present a comparison chart for better for better clarity and applicability. The comparison is, of course, not exhaustive, it can be further developed. Nevertheless, it can serve as a good starting point for further research.

Criteria	Legislation		
	GDPR	CCPA	PIPL

Territorial scope	Data controllers and data processors: a) Established in the EU that process personal data in the context of activities of the EU establishment, regardless of whether the data processing takes place within the EU. b) Not established in the EU that process EU data subjects' personal data in connection with offering goods or services in the EU, or monitoring their behavior (...)	Any for-profit entity doing business in California and the entity meets at least one of the following: a) Has a gross revenue greater than \$25 million. b) Annually buys, receives, sells, or shares the personal information of more than 50,000 consumers, households, or devices for commercial purposes. c) Derives 50 percent or more of its annual revenues from selling consumers' personal information	The PIPL is applicable to activities outside the mainland PRC that handle the personal information of natural persons within the territory of the PRC, in any of the following circumstances: a) for the purpose of providing products or services to natural persons within the territory; b) to analyze and assess the conduct of natural persons within the territory; c) other situations provided for by law or administrative regulations
Personal scope	Protected: natural persons (identified or identifiable persons to which personal data relates) Regulated: data controllers and data processors (natural persons, businesses, government agencies, etc.)	Protected: consumers (California residents) Regulated: business-doing entities	Protected: natural persons Regulated: handler of the informations (both organizations and individuals)

The protected informations	Personal data (any information relating to an identified or identifiable data subject)	Personal information (every information that identifies, relates to, describes, is capable of being associated with, or may reasonably be linked, directly or indirectly, with a particular consumer or household)	Personal information (any type of information that identifies or can identify natural persons recorded electronically or by other means, but does not include anonymized information)
The legal basis of processing	Six equal legal basis as the requirements of rightful data processing (consent of the data subject, contract, legal obligation, protection of vital interests, public interest and legitimate interest)	None	Seven legal basis as the requirements of rightful data processing (the individual's consent is obtained; as necessary to conclude or perform on a contract to which the individual is a party, or as necessary for carrying out human resource management in accordance with lawfully formulated labor rules systems and lawfully concluded collective contracts; as necessary for the performance of legally-prescribed duties or obligations; as necessary to respond to public health incidents or to protect natural persons' security in their lives, health, and property in an emergency; handling personal information within a reasonable range in order to carry out acts such as news reporting and public opinion oversight in the public interest; for a reasonable scope of handling of personal information that has been disclosed by the individual or otherwise already legally disclosed in accordance with this Law; other situations provided by laws or administrative regulations.

Privacy notices	Information have to be provided to the data subject. The privacy notice must contain various informations: the identity and the contact details of the controller, the contact of the data protection officer, the purposes of the processing for which the personal data are intended as well as the legal basis for the processing, the recipients or categories of recipients of the personal data, etc.	Businesses must inform consumers about the personal information categories collected, the intended use purposes for each category. Further notice is required to collect additional personal information categories. or use collected personal information.	handlers shall truthfully, accurately, and completely notify individuals of the following matters in a conspicuous fashion and in clear and understandable language: the organizational or personal name of the personal information handlers; the purposes of handling the personal information, the methods of handling, and the type of personal information handled, and period it will be stored; the manner and procedures by which individuals are to exercise their rights under this Law; other matters that laws and administrative regulations provide shall be announced.
The rights of the data subjects	GDPR provides the following rights for the data subject: the right to access, the right to data portability, the right to request erasure, the right to be forgotten, the right to rectification, the right to restrict processing, the right to object to processing, and the right to object to automated decision-making.	All the rights mentioned in the GDPR, except the right of rectification and the right to object to processing.	The right to know and make decisions about the handling of their personal information, the right to limit or refuse the handling of their personal information by others, the right to access and reproduce their personal information from personal information handlers, the right to request correction, the right to request deletion, and the right to request that personal information processors explain their personal information processing rules.
The penalties	20 million euros, or four percent of the annual global revenue (whichever is the higher)	2 500 USD per violation or up to 7 500 USD per violation if it's international	Three categories: 1. 10, 000 – 100, 000 RMB 2. up to 1 000 000 RMB 3. up to 50 000 000 RMB

Conclusion

The PIPL reminds us of the GDPR and the CCPA in many respects, but the three legislations lots of specific elements. In extreme cases, we may also have to meet the criteria set by all three pieces of legislation for a single data processing activity.

In our short comparative study, we wanted to draw attention to the most important differences, thus helping practitioners and researchers who need to consider all three regulations in their work.

Sources

Bangemann Report, Europe and the Global Information Society (1994).

<https://www.cyber-rights.org/documents/bangemann.htm> (Downloaded: 25 October 2021).

Csáki-Hatalovics Gyula Balázs: eGovernment in the Past Few Years in Hungary. *Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies*, 3, 1 (2014), 8-10.

DIRECTIVE 95/46/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data

Marini, Alice, Katefides, Alexis, Bates, Joel, Zafir-Fortuna, Gabriela, Bae, Michelle, Gray, Stacey, Sen, Gargi: Comparing GDPR v. CCPA, Data Guidance – Future of Privacy Forums 23. https://fpf.org/wp-content/uploads/2018/11/GDPR_CCPA_Comparison-Guide.pdf (Downloaded: 25 October 2021).

Geller, Anja: How Comprehensive Is Chinese Data Protection Law? A Systematisation of Chinese Data Protection Law from a European Perspective, *GRUR International*, 0 (0), 2020, 1.

Heimes, Rita: Top 5 Operational Impacts of the CCPA: Part 1 — Determining if you're a business collecting or selling consumers' personal information, *iapp The Privacy Advisor*, July 23, 2018, <https://iapp.org/news/a/top-five-operational-impacts-of-cacpa-part-1-determining-if-youre-a-business-collecting-or-selling-consumers-personal-information/> (Downloaded: 25 October 2021).

Mesarčík, Matúš: Apply or not to Apply? A Comparative View on Territorial Application of CCPA and GDPR, *Bratislava Law Review* 2020. Vol.4. No. 2. 81.

OECD: Recommendation of the Council concerning Guidelines Governing the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data.

<https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0188> (Downloaded: 25

October 2021).

Szóke Gergely László: Az adatvédelem szabályozásának történeti áttekintése, Infokommunikáció és Jog, 2013/3, 108-109.

Voss, W. Gregory: The CCPA and the GDPR Are Not the Same: Why You Should Understand Both, CPY Antitrust Chronicle January 2021, 3.

References

1. Szóke Gergely László: Az adatvédelem szabályozásának történeti áttekintése, Infokommunikáció és Jog, 2013/3, 108-109. ↑
2. OECD: Recommendation of the Council concerning Guidelines Governing the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data.
<https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0188> (Downloaded: 25 October 2021). ↑
3. Bangemann Report, Europe and the Global Information Society (1994).
<https://www.cyber-rights.org/documents/bangemann.htm> (Downloaded: 25 October 2021). ↑
4. Csáki-Hatalovics Gyula Balázs: eGovernment in the Past Few Years in Hungary. Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, 3, 1 (2014), 8-10. ↑
5. Matúš Mesarčík: Apply or not to Apply? A Comparative View on Territorial Application of CCPA and GDPR, Bratislava Law Review 2020. Vol.4. No. 2. 81. ↑
6. DIRECTIVE 95/46/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data ↑
7. W. Gregory Voss: The CCPA and the GDPR Are Not the Same: Why You Should Understand Both, CPY Antitrust Chronicle January 2021, 3. ↑
8. Anja Geller: How Comprehensive Is Chinese Data Protection Law? A Systematisation of Chinese Data Protection Law from a European Perspective, GRUR International, 0 (0), 2020, 1. ↑
9. Rita Heimes: Top 5 Operational Impacts of the CCPA: Part 1 — Determining if you're a business collecting or selling consumers' personal information, iapp The Privacy Advisor, July 23, 2018,
<https://iapp.org/news/a/top-five-operational-impacts-of-cacpa-part-1-determining-if-youre-a-business-collecting-or-selling-consumers-personal-information/> (Downloaded: 25 October 2021). ↑
10. See PIPL, Article 3. ↑

11. Alice Marini et al.: Comparing GDPR v. CCPA, Data Guidance – Future of Privacy Forum 23.
https://fpf.org/wp-content/uploads/2018/11/GDPR_CCPA_Comparison-Guide.pdf (Downloaded: 25 October 2021). ↑

Orbáné Szél Napsugár Ágnes: A Gyermekek jogairól szóló New York-i Egyezmény 12. cikkének hatása a gyermekközponterű igazságszolgáltatás kialakulására

Bevezetés

A gyermekek jogainak meghatározására már az I. világháborút követően volt törekvés. Ezen kezdeményezések közé sorolható az 1989-es a gyermekek jogairól szóló New York-i egyezményt is inspiráló brit Eglantyne Jebb^[1] által a Gyermekek Jogainak Deklarációja néven kidolgozott és később a Népszövetség közgyűlése által 1924.szeptember 24.napján elfogadott ún.Genfi Nyilatkozat.^[2] A Deklaráció a gyermekek jogait katalógusszerűen, mindössze öt pontban foglalja össze. A gyermek véleménynyilvánításhoz való joga még nem jelenik meg, főként a gyermek jóllétére koncentrál a dokumentum. A Deklarációt Franciaországban olyan fontosnak tekintették, hogy elrendelték minden iskolában a kifüggesztését. A Genfi Nyilatkozat a maga nemében az adott korszakban és körülmények között úttörő és sikeres volt, azonban egy elkötelezett gyermekjogi harcost, az Deklaráció tartalma elégedetlenné tett. Amennyiben az ENSZ Gyermekekjogi Egyezménynek szellemi atyját keressük nem feledkezhetünk el a lengyel származású Janusz Korczak-ról, akinek gyermekjogi felfogása talán a legnagyobb hatással volt a Gyermekekjogi Egyezmény megalkotására. Döntő hatása nem véletlen, az egyezmény előkészítése során a lengyel küldöttek jelentős szerepet játszottak. Janusz Korczak rendhagyó módon nem jogász volt, hanem orvos és ahogy ő saját maga fogalmazott: » véletlenszerűen vált pedagógussá és szükségből pszichológussá«. Korát jóval megelőzően modern elveket vallott a gyermekek integritását illetően is, leszögezte, hogy joguk van a titkaikhoz, a saját tulajdöntárgyaikhoz, saját pénztárcához és mindezeket tiszteletben kell tartani. A gyermekek egyenlőségét, szeretetét, tiszteletben tartását hirdette, elítélve a velük szemben alkalmazott atyáskodó magatartást.^[3]

Haladó szellemiségét az mutatja legjobban, hogy kifejezetten csalódott volt a Genfi Nyilatkozat elfogadásakor, mivel valódi jogokat akart a gyermekeknek, nem pedig jótékonykodást, és a jelenben, nem a távoli jövőben.

A második Genfi Nyilatkozat 1959-ban az idők szavát követve már szélesebb körben^[4] rendelkezik a gyermekjogokról, azonban a gyermek igazságszolgáltatásban való részvételének lehetősége, nyilatkoztatása nem kerül megemlítésre.

A New York-i Egyezmény

A fenti előzményeket követően született meg az első globális^[5] és kétségtelenül a mai napig legnagyobb hatású nemzetközi dokumentum az ENSZ által 1989.november 20.napján elfogadott a gyermekek jogairól szóló egyezmény. Az egyezmény egyértelműen meghatározza a gyermek fogalmát, majd részletesen és nemcsak a jóléti jogokra kiterjedően meghatározza a gyermek jogait, továbbá a 12. cikkben megteremti a gyermekeket érintő bírósági eljárásokban – az igazságszolgáltatásban – való részvételi jog alapját is. » Az egyezmény mellett a fiatalkorúak igazságszolgáltatásban elfoglalt helyzetét rendezik az 1985-ben elfogadott Pekingi Szabályok, 1990-ben elfogadott Havannai Szabályok, a Rijádi Iránymutatások és a Tokiói szabályok. Összeségében e rendelkezések alkotják az ENSZ fiatalkorúak igazságszolgáltatására vonatkozó szabályrendszerének négy pillérét.«^[6] Annak ellenére, hogy a fiatalkorúak igazságszolgáltatási eljárásokban elfoglalt helyzetének tisztázására irányulnak a szabályok, egyik sem definiálja azt, hogy a fiatalkorúak igazságszolgáltatása más, speciálisabb elvek mentén szerveződő és így egy egységes rendszert alkotó, fiatalkorúak érdekeit központban tartó igazságszolgáltatás. Az ENSZ rendelkezései tehát e szempontból megmaradtak egyes, főleg büntetőjogi érintettségű részterületeket rendező szabályozásoknak.

A 12. cikk, mint a bírósági eljárásokban való részvételi jog alapja

Az Egyezmény 12. cikke deklarálta azt, hogy:

1. az egyezményben részes államok az ítélőképesége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni. 2.Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgatását.

A Gyermekjogi Bizottság által^[7] 2009.júniusában elfogadott 12.cikkhez fűzött 12.számú Általános Kommentár (a továbbiakban: Kommentár) leszögezi azt, hogy » a 12.cikk egyike a négy általános alapelvnek a Gyermekjogi Egyezmény alapelvei közül , 2.cikk a diszkrimináció tilalma,6.cikk jog az élethez és a fejlődéshez, valamint 3.cikk a gyermek legfőbb érdeke mellett«.

A Kommentár rámutat arra, hogy a 12.cikkben rögzített alapelv azért fontos, mivel nem kizárólag önálló jogként értelmezendő és alkalmazandó, hanem figyelembe kell venni az összes többi jog értelmezése és nemzeti jogba implementálása során.^[8]

Amennyiben 12. cikket elemezzük jól átható az, hogy a cikk első pontja nem kizárólag az igazságszolgáltatási, közigazgatási eljárásokban biztosítja a gyermek meghallgatáshoz való jogát, hanem minden őt érintő kérdésben. A jog e tekintetben megilletheti gyermekek egy csoportját is, azonban az igazságszolgáltatás kapcsán kétségtelenül az egyes gyermeket az adott ügyben megillető részvételi jogról beszélhetünk.

Az igazságszolgáltatásban való részvételi jog alapja tehát adott, azonban nem elhanyagolható az sem, hogy a gyermekek milyen jogszabályi, személyi és tárgyi környezetben vesznek részt az eljárásban. E feltételeket rendezi, szabályozza a gyermekközpontú igazságszolgáltatás. Egyik feltétel sem elhanyagolható, a feltételek összességének a megléte a záloga a gyermek meghallgatása szempontjából is sikeres eljárásnak. Azt, hogy e feltételeknek mekkora jelentősége van alátámasztja az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége által 2019-ben a New York-i Gyermejjogi Egyezmény 30. évfordulóján és az Alapjogi Karta 10. évfordulóján közzétett tájékoztatás. A lényegre törő ismertető szerint minden évben megközelítőleg 2,5 millió gyermek vesz részt valamilyen őt érintő jogi eljárásban. Az adatok alapján ezen gyermekek kétharmada nem kap megfelelő tájékoztatást az eljárás alatt. Ritkán ellenőrzik azt is, hogy a jogaikat, illetve magát az eljárást a gyermekek egyáltalán megértették-e. Az Ügynökség rámutatott arra is, hogy az eljárásban részt vevő jogászok magatartása az eljárások során nagyban befolyásolja a gyermekek biztonság és kényelemérzetét, így értelemszerűen a gyermekek szempontjából az egész eljárás eredményességét.

Szükséges mindenképpen hangsúlyozni, hogy a 12. cikk alapján a gyermek részvétele az eljárásban számára nem kötelezettség, hanem lehetőség.

A gyermekközpontú igazságszolgáltatás kialakulás az Európai Unió területén

A Gyermejjogi Egyezmény létrejöttét követően a kontinensek közül Európában kezdődött el legdinamikusabban a gyermeki jogok fejlődése.^[9] 1996-ban került elfogadásra az Európa Tanács egyezménye, mely már rögzíti a gyermekek eljárásjogi jogosultságait is.^[10] A 3. cikk a gyermek meghallgatáshoz való jogát összeköti a gyermek tájékoztatáshoz való jogával. A cikk kinyilvánítja, hogy a bírósági eljárásban a belső jog szerint ítézőképessége birtokában lévő gyermeknek minden szükséges információt meg kell kapnia, konzultálhat, kifejezheti

nézeteit és tájékoztatni kell a vélemény-nyilvánításának lehetséges következményeiről, illetve minden más őt érintő lehetséges döntésről is. A jogalkalmazóknak ezeket a rendelkezéseket és iránymutatásokat a belső joggal összhangban kell alkalmaznia. Az egyezmény II. fejezet B. pontja a 6.- 9. cikkben rendelkezik a bíróságok szerepéről az eljárásokban. A 6. cikkben kifejezetten rögzíti, hogy meghatározott esetekben a bíróság meghallgatja a gyermeket, lehetőség szerint elkülönítve, személyesen, vagy képviselője útján, a gyermek megértésének megfelelő módon, kivéve ez alól azt az esetet, amikor ez a gyermek a legfőbb érdekével ellentétes lenne. A bíróság engedi a gyermeket, hogy véleményt nyilvánítson és kinyilvánított véleménynek megfelelő súlyt tulajdonít. Láthatjuk, hogy a New York-i egyezmény 12. cikke úgymond visszatér, a gyermek jogait a bíróság oldaláról kötelezettséggé megfogalmazva.

A 7. cikk a bíróság mielőbbi cselekvési kötelezettségét mondja ki, melynek része az is, hogy a bíróságnak tartózkodni kell minden szükségtelen késedelemről. A 8. cikk a bíróság hivatalbóli cselekvési kötelezettségét szorgalmazza azokban az esetekben, amikor a belső jog szerint a gyermek jólétét komoly veszély fenyegeti. A 9. cikk arra kötelezi a bíróságot, hogy szükség esetén a gyermek részére képviselőt rendeljen. Ezen rendelkezések lényege egyértelműen visszaköszön a gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalmában.

Az európai fejlődési folyamat egyik lényeges lépése az Európai Unió Nizzában 2000-ben kihirdetett Alapjogi Chartája volt.

Az Alapjogi Charta 24.cikkének (1) bekezdése szerint a gyermekeknek joguk van a jólétükhöz szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. A gyermekek véleményüket szabadon kifejezhetik. Az őket érintő ügyekben véleményüket életkoruknak és érettségüknek megfelelően figyelembe kell venni. A (2) bekezdés alapján hatóságok és a magánintézmények gyermekekkel kapcsolatos tevékenységében a gyermek mindenek fölött álló érdekének kell az elsődleges szempontnak lennie. A (3) bekezdés szerint minden gyermeknek joga van ahhoz, hogy mindkét szülőjével rendszeres, személyes és közvetlen kapcsolatot tartson fenn, kivéve, ha ez az érdekeivel ellentétes.

Látható az, hogy az Alapjogi Charta összhangban a New York-i Egyezménnyel rögzíti a gyermekek elidegeníthetetlen jogaként azt, hogy az őket érintő ügyekben – legyen az polgári, büntető, avagy közigazgatási eljárás – a véleményüket életkoruknak és érettségüknek megfelelően figyelembe vegyék. Ugyanakkor az eljáró hatóságok oldaláról megjelenik a gyermek mindenek felett álló érdekének figyelembevételének kötelezettsége, éppúgy, mint a New York-i Egyezményben. A Charta 24.cikke részben tömöríti a New York-i Egyezmény alapelveit. Azonban még mindig nem találkoztunk a gyermekközpontú igazságszolgáltatás

fogalmával.

Az Alapjogi Chartára utal vissza a Bizottság 2006.július 4.napján kiadott „Az EU gyermekjogi stratégiája felé” című közleménye is.^[11] A közlemény szerint a célok közé tartozik a gyermekek bevonása a döntéshozatali eljárásba, továbbá a gyermekek jogaival kapcsolatos tájékoztatási stratégia kidolgozása, mely lehetővé teszi azt, hogy a szülők és gyermekek jobban ismerjék ezeket a jogokat.

2007.december 10.napján fogadta el az Európai Unió Tanácsa a gyermekek jogainak előmozdítására és védelmére vonatkozó uniós iránymutatásokat.^[12] A végrehajtás a gyermekjogok előmozdítását és védelmét célzó jogszabályi reform előmozdítása révén valósulna meg az iránymutatás szerint:

.... különösen a nemzeti jogszabályok meghozatalának és felülvizsgálatának ösztönzése és támogatása, a jogszabályoknak a gyermek jogok előmozdítására és védelmére vonatkozó nemzetközi szabályoknak és előírásoknak – különösen a gyermek jogairól szóló egyezménynek és az egyezmény fakultatív jegyzőkönyveinek – való megfelelése érdekében, továbbá a gyermek jogok megsértése elleni küzdelem és a jogsértéstől való elrettentés,.... a gyermek jogok megsértésének megelőzését célzó, jogszabályi, közigazgatási, igazságszolgáltatási és egyéb intézkedések meghozatala állami hatáskörben, valamint az említett jogsérelmek büntetlensége elleni küzdelem.

Hazánkban a 2007.évi CLVIII.törvénnyel került kihirdetésre a 2007. december 13. napján aláírt és 2009. december 1. napján hatályba lépett Lisszaboni szerződés. A szerződés 3.cikkének (3) bekezdése értelmében »az Unió küzd a társadalmi kirekesztés és megkülönböztetés ellen, és előmozdítja a társadalmi igazságosságot és védelmet, a nők és férfiak közötti egyenlőséget, a nemzedékek közötti szolidaritást és a gyermekek jogainak védelmét. Az EU kifejezetten a legfontosabb céljai közé sorolja a gyermekek jogainak védelmét«.

Látható az, hogy az Európai Unió aktívan foglalkozott a gyermekek jogaival és ezen belül is a gyermekeket az igazságszolgáltatás során megillető jogokkal, azonban maga a gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalma amint arra Gyurkó Szilvia is rámutat^[13] mégsem az EU gyermekjogi dokumentumainak egyikében jelent meg, a fogalmat az Európa Tanács egyik iránymutatása vezette be.

Az Iránymutatás nem előzmény nélküli.^[14] Az európai igazságügy-miniszterek Lanzarote-ban 2007.október 25-26.napján tartott 28. konferenciájának két célja volt: a migráció és

menekültügy, valamint a gyermekek igazságszolgáltatáshoz való hozzáférése, beleértve azon gyermekeket, akik konfliktusba kerülnek a törvénnyel.^[15] A konferencián megvitatták a gyermekek igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréseinek lehetőségeit, valamint az igazságszolgáltatás gyermekbarát dimenzióját. A szókapcsolat tehát már megjelenik.

A találkozó eredményeként 47 tagállam igazságügy-miniszterei elfogadták azt a 2.számú szándéknyilatkozatot, melyben deklarálták: elkezdik az európai gyermekbarát igazságszolgáltatás irányelveinek az előkészítését. A gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalmának vizsgálata szempontjából kiemelendő a szándéknyilatkozat 9.pontja, melyben kinyilvánították azt a meggyőződésüket, hogy » a gyermek részvétele, amennyiben szükséges az őt érintő bírósági eljárásokban, lényeges része a modern és igazságos bírósági rendszernek, amelyben a gyermekek nézeteit, szükségleteit, aggodalmait ténylegesen figyelembe veszik.«

A 10. pontban hangot adtak abban való bizonyosságuknak is, hogy »szükséges olyan rendelkezések meghozatala, amely csökkenti a bírósági eljárások negatív hatásait, illetve megvédi a gyermekeket attól, hogy a bírósági eljárásban sérelmet szenvedjenek el.«

A 12.pontban azt az álláspontjukat is hangoztatták, hogy »a bírósági eljárásokkal érintett gyermekek vonatkozásában a biztonságos és barátságos környezet, a speciálisan képzett személyek és a hatásos eljárások csökkentik a gyermekek sérüléseit és növelik az igazságszolgáltatás hatékonyságát. »

A 2007-ben útjára indított munka eredményeként az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2010.november 17.napján tartott ülésén fogadta el a gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló Iránymutatást.^[16]

Az Iránymutatás határozottan és egyértelműen foglalt állást a célja tekintetében: »A gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló iránymutatás elfogadásával az Európa Tanács kimondottan azt kívánja elérni, hogy az igazságszolgáltatás mindig gyermekközpontú legyen...«

Az Iránymutatás a gyermekek jogairól szóló New York-i egyezményhez hasonlóan fogalommeghatározással indít, melyet a II. pontja tartalmaz. A New York-i Egyezménnyel szemben azonban nem kizárólag a gyermek fogalmát rögzíti, hanem három alapvető fogalmat tisztáz. A gyermek fogalmát: minden 18 évesnél fiatalabb személy. E meghatározás összhangban van a gyermek jogairól szóló ENSZ-egyezmény 1. cikkében foglalt fogalommal. A szülő fogalmát: a nemzeti jog szerint szülői felelősséggel bíró személy(ek). Amennyiben a

szülő(k) nincs(enek) jelen vagy nem visel(nek) tovább szülői felelősséget, a szülő szerepét betöltheti gyám vagy kijelölt jogi képviselő.

Továbbá *először* fogalmazza meg a gyermekbarát igazságszolgáltatás definícióját:

olyan igazságszolgáltatási rendszer, amely az elérhető legmagasabb szinten biztosítja a gyermekek jogainak tiszteletben tartását és hatékony érvényesítését, figyelembe véve az alábbiakban felsorolt elveket, megfelelően tekintetbe véve a gyermek érettségét, értelmi szintjét és az ügy körülményeit. Olyan igazságszolgáltatás, amely hozzáférhető, az életkornak megfelelő, gyors, gondos, a gyermekek jogaihoz és szükségleteihez igazodó és azokra koncentrál, tiszteletben tartja a gyermekek jogait, beleértve a tisztességes eljáráshoz való jogot, az eljárásban való részvétel és az eljárás megértésének jogát, a magánélet, a családi élet, az integritás és a méltóság tiszteletben tartásához fűződő jogot.

Amennyiben megvizsgáljuk a fogalmat részleteiben, azt láthatjuk, hogy maga a definíció a gyermekbarát igazságszolgáltatás alapvető elveinek összesége, mely elvek mind a büntető, mind a polgári igazságszolgáltatásban az eljárás előtt, alatt és utána is hatnak.

Az Iránymutatást követően a fogalom széles körben elfogadottá vált, a terminológia megjelenik az EU gyermekjogi ütemtervében is, melyet ^[17] 2011. február 15-én hirdetett ki az Európai Bizottság. A gyermekjogok érvényesítésére vonatkozó uniós ütemterv szerint: » az igazságszolgáltatás gyermekbarát jellegének erősítése az egyik legfontosabb intézkedés az ütemterv keretén belül. Ez komoly gyakorlati jelentőséggel bíró terület, ahol az Unió a Szerződések alapján hatáskörrel rendelkezik arra, hogy uniós jogszabályok segítségével valóra váltsa a gyermekek jogait. « Gyurkó Szilvia az ütemterv lényegét akként összegezte, hogy: » az unió valódi hozzáadott értékének tekinti...a gyermekbarát igazságszolgáltatás ügyét. « ^[18]

Az ütemterv szerint:

a gyermekek sokféleképpen kerülhetnek kapcsolatba az igazságszolgáltatással, például, ha a szüleik elválnak vagy nem tudnak megegyezni a gyermek-elhelyezésről, amennyiben bűncselekményt követnek el vagy annak tanúivá, illetve áldozatává válnak, vagy ha menedéket kérnek. Ha a gyermekek olyan igazságszolgáltatással kerülnek kapcsolatba, amely nem gyermekbarát, a jogaikat számos korlátozás vagy sérelem érheti. A gyermekek akadályokba ütközhetnek jogi képviselőjük vagy bírósági meghallgatásuk tekintetében. Hasonlóképpen az is előfordulhat, hogy a gyermekek és

képviselőik nem kapnak megfelelő tájékoztatást ahhoz, hogy élhessenek a jogaikkal, vagy megvédhessék érdekeiket a bírósági eljárás során. Felnőttként bánhatnak velük, anélkül, hogy minden esetben megadnák számukra a szükségleteiknek és sebezhetőségüknek megfelelő biztosítékokat, és megtörténhet, hogy a gyermekek nehezen tudják feldolgozni ezt a helyzetet. A gyermekek jogi érdekeinek magas szintű védelme szempontjából alapvető követelmény, hogy ténylegesen hozzáférjenek az igazságszolgáltatáshoz, és részt vegyenek a közigazgatási és a bírósági eljárásokban.

Az ütemterv a gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmának meghatározásakor az Iránymutatással szemben negatív megközelítést alkalmaz: »Ha a gyermekek olyan igazságszolgáltatással kerülnek kapcsolatba, amely nem gyermekbarát, a jogaikat számos korlátozás vagy sérelem érheti... A gyermekek akadályokba ütközhetnek ... nem kapnak megfelelő tájékoztatás.....felnőttként bánhatnak velük. Azaz a contrario értelmezve a meghatározást: gyermekbarát az az igazságszolgáltatás, amelyben a gyermekek jogait sérelem és korlátozás nem éri, megfelelő tájékoztatást kap, nem felnőttként bántanak velük. Az ütemterv az Irányelvhez hasonlóan az elveket összefoglalva határozza meg a gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmát. «

A gyermekközpontú igazságszolgáltatás szabályai a polgári perrendtartásban

Az Európai Bizottság az ütemterv részeként 2012.esztendőt a gyermekbarát igazságszolgáltatás évének nyilvánította Európában. Magától értetődik, hogy mint tagállam Magyarország is részt vett az ütemterv céljainak megvalósításában.

Az igazi átfogó reform azzal kezdődött, hogy a Kormány összhangban az EU Bizottság ütemtervével a 2012-es évet a Gyermekközpontú Igazságszolgáltatás évének hirdette meg: ennek jegyében megindult a jogalkotás, továbbá ombudsman-i vizsgálatra is sor került.^[19]

A jogalkotás során a child-friendly^[20] igazságszolgáltatás hazai jogba való átültetése a gyermekbarát igazságszolgáltatás megvalósulásához kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2012.évi LXII.törvénnyel történt meg. Az eljárásjogi kódexeket módosító salátatörvényhez fűzött törvényi indokolás szerint: »Az utóbbi időben számos nemzetközi jogi dokumentum született, amely arra vonatkozóan ad iránymutatást az államok kormányainak, hogy hogyan tudnák gyermekbaráttá formálni igazságszolgáltatásukat. A törvény ezen cél eljárásjogi alapjainak megteremtését szolgálta. «^[21]

A módosítással a polgári perrendtartásról szóló 1952.évi III.törvény különbséget tett a

kiskorú, mint érdekelt és mint tanú meghallgatása/kihallgatása^[22] között.

A módosítás a rPp.65/A. §-sal szabályozta a kiskorú, mint érdekelt meghallgatását a szülői felügyelettel, a gyermek harmadik személynél történő elhelyezésével vagy az elhelyezés megváltoztatásával kapcsolatos perben. Biztosította a bíróság részére a mérlegelési jogot a tekintetben, hogy indokolt esetben egyidejűleg a kiskorú részére ügygondnokot rendeljen, illetve a kiskorút a felek és a felek képviselői távollétében hallgassa meg. Egyúttal rendelkezik a kiskorú személy idézésének módjáról is.

A rPp.65/B. § -ának (1) bekezdése ennél is tovább ment: részletesen szabályozta, hogy a kiskorú meghallgatásának megfelelő légkörben, a gyermek számára érthető módon kell megtörténnie. Előírja azt is, hogy a meghallgatás kezdetén a kiskorútól – a korától és érettségétől függően – meg kell kérdezni a nevét, születési helyét, idejét, anyja nevét, lakóhelyét, majd tájékoztatni kell arról, hogy a meghallgatás során a valóságnak megfelelő előadásokat kell tenni és arról, hogy a nyilatkozattételt, illetve az egyes kérdésekre a válaszadást megtagadhatja. Ha a bíróság a kiskorú részére ügygondnokot rendelt, tájékoztatást ad a kiskorúnak az ügygondnok eljárásban betöltött szerepéről, jogairól, kötelezettségeiről. A tájékoztatásokat és figyelmeztetéseket a kiskorú korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell közölni.

A kiskorú meghallgatása során a hozzá közvetlenül vagy a felek és képviselőik távollétben a felek, képviselőik vagy a saját ügygondnoka által intézett kérdéseknek a gyermek védelme érdekében a tanács elnökének (egykes bírósági tag) szűrőjén kell átmenniük. A meghallgatás végén, még a kiskorú jelenlétében a jegyzőkönyvbe vett vallomást fel kell olvasni vagy, ha a jegyzőkönyv hangfelvétel útján készül, azt a kiskorú jelenlétében kell hangszalagra rögzíteni. Ennek megtörténtét vagy mellőzését a jegyzőkönyvben fel kell tüntetni. A felolvasáskor, illetve a rögzítéskor a kiskorú az általa elmondottakat kiigazíthatja vagy kiegészítheti. Ha a kiskorú meghallgatására a felek távollétében kerül sor, az elnök a felekkel ismerteti a meghallgatásról készült jegyzőkönyvet.

A polgári perrendtartásról szóló 2016.CXXX. törvény (a továbbiakban Pp.) azaz az új Pp. megtartotta a régi Pp. szerinti státusz bontást: a kiskorú vagy egyéb érdekelt vagy tanú^[23] lehet az eljárásban, a meghallgatására vonatkozó szabályok tartalmilag megegyeznek a korábbi szabályozással, azonban a részletes meghallgatásra vonatkozó rendelkezések – a Pp.473.§-a – a XXXV. fejezetben a szülői felügyelettel kapcsolatos perek közös szabályainál kaptak helyet, a korábbival szemben, amikor a jogalkotó a Pp. felekre és más perbeli személyekre vonatkozó szabályok között helyezte el.^[24]

Megítélésem szerint a magyar szabályozás megfelel a célkitűzésnek, azonban egy kiemelkedően fontos terület rendezése még elengedhetetlen lenne, mivel a gyermek tájékoztatáshoz való jogának érvényesítése nem kellően kimunkált a polgári perrendtartásban. Nem tudjuk, hogy a gyermek az őt érintő eljárásról, véleménynyilvánításának lehetőségéről, a személyét érintő határozatról mikor, milyen módon, kitől értesül, a szülői felügyeleti jog gyakorlására, kapcsolattartásra vonatkozó ítéletet számára kézbesíti-e valaki, illetve megmagyarázza-e valaki. Ezek a kérdések mielőbbi választ igényelnek, tekintettel arra, hogy a gyermekközpontú igazságszolgáltatás úgymond alfája és omegája a meghallgatáshoz való jog mellett, a gyermek tájékoztatáshoz való joga. Amennyiben ezzel a jogával nem tud élni a többi joga is, így a 12.cikkben rögzített meghallgatáshoz való joga is formálissá válik, kiüresedik, illetve szubjektív tényezőtől- az eljáró bíró személyétől- fog függeni. Amennyiben a gyermek nincs tisztában azzal, hogy joga van véleményét kinyilvánítani, adott esetben eleshet a perben való részvétel lehetőségétől. Ily módon álláspontja észrevétlen marad, ismét az eljárás tárgyává válik, annak aktív résztvevője helyett, mivel a döntés a feje felett születik. E körben lényeges kérdés lehet természetesen az, hogy a gyermek ítélőképessége birtokában van-e, ennek a kérdésnek a kifejtése azonban már meghaladja a tanulmány kereteit.

Zárszó

Az egyezmény 12. cikkének megvizsgálását, a gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalmának létrejöttének áttekintését és a gyermekközpontú igazságszolgáltatás polgári perrendtartásban megtestesülő eljárási szabályainak áttekintését követően joggal tehetjük fel a kérdést, hogy mi a 12. cikk jelentősége a polgári perrendtartásban?

Nyilvánvaló az, hogy a 12. cikk alapvető befolyással bírt a gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalmának meghatározásában, annak egyik legfontosabb elemét képezi. Az, hogy több-e a gyermekközpontú igazságszolgáltatás mint a gyermek meghallgatásához fűződő joga és ennek biztosítására szolgáló technikai szabályok összessége, már egy külön tanulmány témája lenne. Hiszen a gyermek meghallgatása nélkül nem beszélhetünk gyermekközpontú igazságszolgáltatásról, sérülne a rendszer a leglényegesebb, pótolhatatlan eleme. Ez a központi elem, amely nélkül nem léteznének a gyermek meghallgatására vonatkozó eljárási szabályok, *expressis verbis* megjelenik-e a polgári perrendtartásban? Ha megvizsgáljuk a kiskorú meghallgatására vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket egyértelművé válik, hogy az eljárásjog nem mondja ki azt, hogy a gyermekeknek joguk van az őket érintő ügyekben a meghallgatáshoz, azonban részletekbe menően szabályozza e jogukat. Ezzel pedig implicit módon biztosítja a gyermekek meghallgatáshoz való jogát.

Szükség lenne-e a jog kifejezett deklarálására? Rögzítésre kerülhetne ez a joguk az eljárási szabályok között? Vagy elegendő a jelenlegi szabályozás, amely akként fogalmaz, hogy „ha a bíróság a perben a kiskorú gyermek mint érdekelt meghallgatásáról *dönt*”, azaz a bíróság mérlegelési jogkörébe helyezi a gyermek meghallgatásának kérdését, mely mérlegelés már az anyagi jog alkalmazása felé tolja a kérdést. Vajon az anyagi jog a háttere a meghallgatási jognak? A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 4:171. § (4) bekezdése és 4:181. § (1)^[25] bekezdése rendelkezik a gyermek, illetve az ítéelőképessége birtokában lévő gyermek meghallgatásáról. Az utóbbi esetben a bíróság számára kötelezően előírt módon, mivel a Ptk.4:171. § (4) bekezdése kifejezetten tartalmazza azt, hogy indokolt esetben, vagy ha azt a gyermek maga kéri, meg kell hallgatni a gyermeket is. Azonban a gyermeknek honnan lenne tudomása arról, hogy kérheti a saját meghallgatását tekintettel arra, hogy a meghallgatási jogára és erről a jogról való kötelező tájékoztatásra vonatkozó kifejezett jogszabályi rendelkezés mint láthattuk sem az anyagi jogban, sem az eljárás jogban nincs. Megoldás lehet ennek a talán látszólagos hiánynak a kiküszöbölésére az ilyen jellegű perekben eljáró bírák képzése. Az ötlet nem elvetendő, annál is inkább, hiszen a 12. cikkhez fűzött Általános Kommentár 49. pontjának harmadik bekezdése a 12. cikk mibenlétéről és gyakorlati alkalmazásáról való képzés tartását írja elő azon szakemberek számára, akik ilyen ügyeket tárgyalnak. A jól képzett bírák pótolhatják a rendelkezés hiányát. Azt, hogy ez valóban így lesz-e, kizárólag a gyakorlat tudná megválaszolni. Azonban nem biztos, hogy a megoldást akár a jogszabály módosítása vagy a szakemberek képzése jelenti. Alternatíva lehet az ún.Kinderrechtswinkels (Gyermejjogok boltjának) bevezetése is. A Belgiumban már 1987 óta működő független „boltok” széleskörű, ingyenes tájékoztatást adnak az oda betérő gyermekek számára jogaikról, beleértve az igazságszolgáltatás kapcsán felmerülő eljárási jogaikat is.^[26]

Hivatkozások

1. Ki volt Eglantyne Jebb?
<https://www.savethechildren.org/us/about-us/why-save-the-children/eglantyne-jebb> (Letöltés időpontja: 2020.december 4.) ↑
2. Genfi Deklaráció <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (Letöltés ideje: 2020.december 4.) ↑
3. Janusz Korczak :Child Right's to Respect, Council of Europe 2009
<https://rm.coe.int/janusz-korczak-the-child-s-right-to-respect/16807ba985> 5.oldal (Letöltés ideje: 2020.december 04.) ↑
4. Második Genfi Nyilatkozat
https://www.umpod.cz/fileadmin/user_upload/Pravni_predpisy_AJ/declaration_child1959.pdf

(Letöltés:2020.december 07.) ↑

5. Az egyezményt az Egyesült Államok 1995-ben Bill Clinton elnöksége idején aláírta, azonban a mai napig nem ratifikálta, egy ideig Szomália és Dél-Szudán maradt ki hasonló módon a szerződésből. ↑
6. Faix Nikoletta: A gyermekbarát igazságszolgáltatás kialakulása és fejlődése a nemzetközi jogalkotásban Jogászvilág, 2016.
<https://jogaszvilag.hu/szakma/a-gyermekbarat-igazsagszolgalatasi-kialakulasa-es-fejlodes-a-nemzetkozi-jogalkotasban/> (letöltés: 2020. január16.) ↑
7. Nemzetközi szerv, amely azt ellenőrzi, hogy a kormányok miként ültetik át a nemzeti jogba a gyermekjogi egyezmény rendelkezéseit. ↑
8. General Comment No.12
<https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf> I/2.pont (letöltés dátuma: 2020.október 25.) ↑
9. Afrikában is született hasonló regionális dokumentum, mint Európában gondolok itt a Gyermekek jogairól és jólétéről szóló 1990-ben elfogadott és 1999-ben hatályba lépett kartára. Azonban az amerikai kontinens tekintetében például az 1948-ban elfogadott Bogotai Konvenció, mely az 1978-ban hatályba lépett Emberi Jogok Amerikai Egyezményének előképe, nem tartalmaz külön rendelkezést a gyermekek vonatkozásában és a gyermekeket érintően külön egyezmény sem született. ↑
10. European Convention on the Exercise of Children's Rights
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007cdaf> (letöltés dátuma: 2020.december 07.) ↑
11. Az Eu gyermekjogi stratégiája felé
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar12555> (letöltés dátuma: 2020.január 16.) ↑
12. <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=HU&f=ST%2016031%202007%20INIT> letöltés dátuma: 2020.01.16. ↑
13. Gyurkó Szilvia : Gyermekbarát igazságszolgáltatás 107-117.
http://www.okri.hu/images/stories/KT/KT_49_2012/007_gyurko.pdf (letöltés dátuma: 2020.január 16.) ↑
14. Gyurkó: *Gyermekbarát*,111. ↑
15. A 2.számú szándéknyilatkozat <https://rm.coe.int/1680694596> (letöltés dátuma: 2020.január 17.) ↑
16. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának iránymutatása a gyermekbarát igazságszolgáltatásról Council of Europe / European Union 2012
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806a4541> (letöltés dátuma: 2020.január 16.) ↑

17. Az EU gyermekjogi ütemterve Brüsszel, 2011.02.15.
<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0060:FIN:hu:PDF>
(letöltés:2020.01.16.) ↑
18. Gyurkó: *Gyermekebarát* 108. ↑
19. Beszámoló az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek 2012.évi tevékenységéről,
Alapvető jogok biztosának hivatala, Budapest 2013.
<http://www.ajbh.hu/documents/10180/129110/AJBH+Besz%C3%A1mol%C3%B3%202012/9215dc04-4031-451e-b79c-eff2e2e63925?version=1.1> 111-139.(letöltés dátuma: 2020.január 16.) ↑
20. Az EU gyermekjogi ütemtervének 2.1.pont magyar fordítása a gyermekebarát kifejezést alkalmazza. ↑
21. A gyermekközponitú igazságszolgáltatás fogalmával egy külön tanulmányban foglalkoztam, azonban jelen tanulmány érthetősége miatt szükségét érzem annak, hogy rávilágítsak a gyermekebarát és gyermekközponitú fogalmak hazai használatára. Magyarországon a fogalmat a bírói kar értelmezte és módosította: az értelmezés során a gyermekebarát jelzöt felváltotta a gyermekközponitú jelző.Az Országos Bírószági Hivatal a Gyermek-közponitú Igazságszolgáltatás bírószági koncepciója című 2012-ben készült munkája szerint »a pártatlan ítélezési tevékenységet ellátó bírószág nem lehet sem egy terhelt, sem egy sértett, de még egy tanú barátja sem életkorától és életállapotától függetlenül. Mindazonáltal a gyermekek egészséges fejlődése olyan prioritást jelent, ami a fokozott odafigyelést, és akár az eljárás többi résztvevői eljárási jogainak korlátozását is indokolhatja. A gyermekközponitú [child-focus] igazságszolgáltatás lényege ezen prioritások fel- és elismerése. « ↑
22. A kiskorú tanú védelmét a rPp.167/A.§-a biztosítja 167/A. §-a szabályozza, melynek (1) bekezdése szerint a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorút csak akkor lehet tanúként kihallgatni, ha a vallomásától várható bizonyíték másként nem pótolható A (2) bekezdés szerint a kiskorú tanú kihallgatásánál a törvényes képviselője jelen lehet. A kihallgatáskor a figyelmeztetéseket és tájékoztatásokat a kiskorú tanú korára, érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell közölni. A kihallgatásnak megfelelő légkörben, a kiskorú számára érthető módon kell megtörténnie A (3) bekezdés szerint a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú kihallgatása esetén a hamis tanúzás következményeire való figyelmeztetést mellőzni kell, helyette az igazmondás követelményéről kell tájékoztatást adni a tanú korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon. A tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú tanú esetében a személyi adatainak zártan kezeléséről, valamint a vallomástétel megtagadásáról a nyilatkozatot a törvényes képviselője teszi meg, valamint a vallomástételre kötelező határozat elleni fellebbezési jogot a törvényes képviselő gyakorolja. A (4) bekezdés alapján, ha a kiskorú tanú és a törvényes képviselője között érdekellentét van, a bírószág megkeresésére a gyámhatóság által kirendelt eseti gyám gyakorolja a (2) és

(3) bekezdésben meghatározott jogokat. ↑

23. A Pp. 298.§-ának (1) bekezdése szerint a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorút csak akkor lehet tanúként meghallgatni, ha a vallomásától várható bizonyíték másként nem pótolható. (2) A kiskorú tanú meghallgatásánál a törvényes képviselője jelen lehet. A meghallgatáskor a figyelmeztetéseket és tájékoztatásokat a kiskorú tanú korára, érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell közölni. A meghallgatásnak megfelelő légkörben, a kiskorú számára érthető módon kell megtörténnie. (3) A tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú meghallgatása esetén a hamis tanúzás következményeire történő figyelmeztetés helyett az igazmondás követelményéről kell tájékoztatást adni a tanú korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon. A tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú tanú esetén a személyi adatainak zártan kezeléséről, valamint a vallomástétel megtagadásáról a nyilatkozatot a törvényes képviselője teszi meg, valamint a vallomástételre kötelező határozat elleni fellebbezési jogot a törvényes képviselő gyakorolja. (4) Ha a kiskorú tanú és a törvényes képviselője között érdekellentét van, a bíróság megkeresésére a gyámhatóság által kirendelt eseti gyám gyakorolja a (2) és (3) bekezdésben meghatározott jogokat. ↑
24. A Pp.473. § [A kiskorú gyermek meghallgatása] (1) Ha a bíróság a perben a kiskorú gyermek mint érdekelt meghallgatásáról dönt, indokolt esetben egyidejűleg a kiskorú részére hivatalból ügygondnokot rendel. A bíróság a kiskorút a felek és a felek képviselői távollétében is meghallgathatja. (2)A bíróság a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorút a törvényes képviselője útján idézi meg azzal a felhívással, hogy a megjelenéséről gondoskodik. A tizennegyedik életévét betöltött kiskorú idézéséről akkor is külön értesíti a bíróság a törvényes képviselőt, ha őt is idézte a tárgyalásra (3) A kiskorú meghallgatásának megfelelő légkörben, a gyermek korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell megtörténnie. A meghallgatás kezdetén a kiskorútól meg kell kérdezni a nevét, születési helyét, idejét, anyja nevét, lakóhelyét, majd tájékoztatni kell arról, hogy a meghallgatás során a valóságnak megfelelő előadásokat kell tenni és arról, hogy a nyilatkozattételt, illetve az egyes kérdésekre a válaszadást megtagadhatja. Ha a bíróság a kiskorú részére ügygondnokot rendelt, a tájékoztatásnak az ügygondnok eljárásban betöltött szerepére, jogaira és kötelezettségeire is ki kell terjednie. (4) A kiskorút az elnök hallgatja meg. A felek a meghallgatást megelőzően indítványozhatnak kérdéseket akkor is, ha a kiskorú meghallgatására a felek távollétében kerül sor. Az ügygondnok a kiskorú meghallgatása során kérdéseket indítványozhat. Az elnök engedélyezheti, hogy az ügygondnok a kiskorúhoz közvetlenül is intézhessen kérdést. Az indítványozott vagy a kiskorúhoz közvetlenül intézett kérdések megengedhetősége felől az elnök határoz. (5) A meghallgatás végén, még a kiskorú jelenlétében az írásbeli jegyzőkönyvbe vett vallomást fel kell olvasni, vagy ha a jegyzőkönyv a jegyzőkönyvi tartalmat összefoglaló hangfelvétel útján készül, azt a kiskorú jelenlétében

kell rögzíteni. Ennek megtörténtét vagy mellőzését a jegyzőkönyvben fel kell tüntetni. A felolvasáskor, illetve a rögzítéskor a kiskorú az általa elmondottakat kiigazíthatja vagy kiegészítheti. A jegyzőkönyv – az elnök engedélyével – az ügygondnok, vagy ha a meghallgatás a felek jelenlétében történik, a felek észrevételei alapján is kiegészíthető és módosítható. Az ügygondnok, illetve a felek erre vonatkozó kérelmét – annak elutasítása esetén – a jegyzőkönyvben fel kell tüntetni. (6) Ha a kiskorú meghallgatására a felek távollétében kerül sor, az elnök a felekkel ismerteti a meghallgatásról készült jegyzőkönyvet.

↑

25. A Ptk.4:171. § [A szülői felügyelet gyakorlásának rendezése és a gyermek harmadik személynél történő elhelyezése iránti per](1) A szülői felügyelet gyakorlásának rendezése, a felügyelet, az egyes felügyeleti jogok gyakorlásának megváltoztatása, a gyermek harmadik személynél történő elhelyezése és az elhelyezés megváltoztatása iránt a szülő és a gyámhatóság indíthat pert.(2) A pert – a (3) bekezdésben foglalt kivétellel – a szülőnek a másik szülő ellen, a gyámhatóságnak mindkét szülő ellen meg kell indítania.(3) A harmadik személynél történt elhelyezés megváltoztatása iránti pert az ellen a személy ellen kell megindítani, akinél a gyermeket elhelyezték.(4) A bíróságnak az eljárása során – elháríthatatlan akadály esetét kivéve – mindkét szülőt meg kell hallgatnia. Indokolt esetben, vagy ha azt a gyermek maga kéri, közvetlenül vagy szakértő útján meg kell hallgatnia a gyermeket is. Ha a gyermek a tizennegyedik életévét betöltötte, szülői felügyeletére és elhelyezésére vonatkozó döntés egyetértésével hozható, kivéve, ha a gyermek választása a fejlődését veszélyezteti.A Ptk.4:181. § [A kapcsolattartás rendezése] (1) A kapcsolattartásról a házassági vagy a szülői felügyelet rendezése iránti perben a szülők egyezsége köthetnek; egyezségük hiányában a kapcsolattartásról – kérelemre vagy a gyermek érdekében hivatalból – a bíróság dönt. Ha házassági vagy a szülői felügyelet rendezése iránti per nincs folyamatban, a kapcsolattartásról a szülők megegyezésének hiányában a gyámhatóság dönt. A döntés előtt az érdekelteket és az ítélőképessége birtokában lévő gyermeket meg kell hallgatni. ↑

26. Publication Child participation handbook for professionals
<https://rm.coe.int/publication-child-participation-handbook-for-professionals-final-eng/1680a069f439>.(letöltés dátuma:2020.december 07.) ↑

Orbánné Szél Napsugár Ágnes: A tájékoztatási jog biztosításának lehetőségéről a kiskorúakat érintő házassági perekben – látványos egyedi gesztus vagy hathatós jogvédelem?

Bevezetés

Változó világunkban nemcsak a jogalkalmazók, az általuk alkalmazott jog, hanem a velük szembeni elvárások is változnak, épp úgy, ahogy változott az elmúlt 100 évben a gyermekek szerepe és részvétele a családjogi eljárásokban. Korábban a gyermekeket az életüket alapjaiban befolyásoló eljárásokban sokkal az eljárás tárgyának, mint aktív részesének tekintették és ekként is kezelték őket. Szerencsés esetben egyfajta tokenisztikus^[1] megközelítés övezte őket, mely azt jelenti, hogy a jogszabályi rendelkezések által diktált kötelezettségként megkérdezték a véleményüket, azonban tényleges súlya és lényeges, a döntést alapjaiban befolyásoló következménye nem volt a nyilatkozatuknak. Ez a gyakorlat kezdett el megváltozni az elmúlt évtizedekben. A változást markánsan jelezi az, hogy korábban nem készülhetett volna el az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének a New York-i Egyezmény^[2] 30.évfordulóján, míg az EU Alapjogi Kartájának 110. évfordulóján, azaz 2019-ben készült összegző tájékoztatása^[3] a gyermekek eljárásjogi szerepét érintően. Az Ügynökség szerint az Unió területén minden évben megközelítőleg 2,5 millió gyermek vesz részt valamilyen őt érintő jogi eljárásban. A magas részvétel mellett megdöbbentőbb az az adat is, mely szerint az Alapjogi Ügynökség szerint ezen gyermekek kétharmada, azaz a gyermekek többsége, majdnem 1,6 millió kiskorú nem kap megfelelő tájékoztatást az őt érintő eljárás alatt. Ezt a többségi gyakorlatot azonban megtörik egyéni gesztusok. Az egyéni példák közül a legismertebbre egy gyermekhez intézett levél vált. Egy brit bíró a családjogi per során hozott ítéletét személyes hangvétellal levélben közölte az eljárásban érintett gyermekkel. Ez a mérföldkőnek tekinthető levél, az azóta már a Brexit révén az Európai Unióból kilépett Nagy-Britanniában, tiszteletreméltó Peter Jackson bíró tollából született meg 2017. július 13. napján. ^[4] Az angol bíró a szülői felügyeleti jog megváltoztatása iránti perben a bizonyítási eljárás lefolytatását követően a döntését a Sam nevű tinédzserrel levél formájában ismertette, mely a gyermeket képviselő ügyvéd (solicitor) részére került kézbesítésre. A különleges tájékoztatás széles nyilvánosságot kapott, nyugodtan mondhatjuk, hogy felkapta mind a média, mind a szakmabeliek. A magyar jogirodalom palettájára Visontai- Szabó Katalin Családi jog folyóiratban megjelent cikke tette fel.^[5] Vajon ez lenne a tájékoztatási jog gyakorlásának követendő útja vagy van más lehetőség is? Miként kezeli ezt a helyzetet, amennyiben rendezi egyáltalán a magyar szabályozás, és a bírói gyakorlat? Ezt

szeretném e cikkben áttekinteni.

A tájékoztatási jog, a meghallgatáshoz való jog és a gyermekközpontú igazságszolgáltatás

A levél megszületéséig hosszú út vezetett. Mindennek az alapja a gyermekjogok fejlődésének XX.századi robbanásszerű fejlődése volt kezdve az Eglantyne Jebb által a Gyermek Jogainak Deklarációja néven kidolgozott és később a Népszövetség közgyűlése által 1924.szeptember 24.napján elfogadott ún.Genfi Nyilatkozattal^[6], mely öt pontban foglalta össze a gyermekeket megillető jogokat. Ezt követte a Genfi Nyilatkozat által is inspirált több mint 30 évvel ezelőtt 1989-ben megszületett a gyermekek jogairól szóló New York-i Egyezmény, mely végleg szakított a gyermekek tokenisztikus megközelítésével és a gyermekeket sorsuk valós alakítójává, résztvevőjévé tette. E tekintetben két jogot tekinthetünk kardinálisnak. Az egyik a 12.cikk, mely a gyermek meghallgatáshoz fűződő jogát rögzíti, míg a másik az egyezmény 17.cikke, mely a tájékoztatáshoz való jogát deklarálja.

A New York-i egyezmény 12. cikke értelmében az egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni. Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgassák. A 17.cikk alapján az Egyezményben részes államok elismerik a tömegtájékoztatási eszközök feladatának fontosságát, és gondoskodnak arról, hogy a gyermek hozzájusson a különböző hazai és nemzetközi forrásokból származó tájékoztatáshoz és anyagokhoz, nevezetesen azokhoz, amelyek szociális, szellemi és erkölcsi jóléte előmozdítását, valamint fizikai és szellemi egészségét szolgálják. Ebből a célból a részes államok: a) előmozdítják azt, hogy a tömegtájékoztatási eszközök – a 29. cikk szellemének megfelelően – a gyermek számára szociális és kulturális szempontból hasznos tájékoztatást és anyagokat terjesszenek; b) előmozdítják a nemzetközi együttműködést a különféle hazai és nemzetközi, kulturális forrásokból származó ilyenfajta tájékoztatás és anyagok előállítására, cseréje és terjesztése érdekében; c) előmozdítják a gyermekkönyvek előállítását és terjesztését; d) előmozdítják, hogy a tömegtájékoztatási eszközök különösen vegyék figyelembe az őslakossághoz, illetőleg a kisebbségi csoportokhoz tartozó gyermek nyelvi szükségleteit; e) elősegítik a gyermek jólétére ártalmas információk és anyagok elleni védelmét megfelelően szolgáló irányelvek kidolgozását a 13. és a 18. cikk rendelkezéseinek

figyelembevételével.

Mindkét jog, de különösen a gyermek meghallgatáshoz való egyéni joga^[7] – mely egyúttal a négy alapelv egyike is – a gyermekközpontú igazságszolgáltatás alappillére. A másik három alapelv az élethez és fejlődéshez való jog, a diszkrimináció tilalma, továbbá a gyermek legfőbb érdeke.

A gyermekek eljárási jogainak rendszerét a gyermekközpontú (child-centered) igazságszolgáltatás fogalmát az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló iránymutatása határozta meg. Az iránymutatás szerint:

A gyermekbarát igazságszolgáltatás egy olyan igazságszolgáltatási rendszert jelent, amely garantálja, tiszteletben tartja és hatékonyan érvényre juttatja valamennyi gyermeki jogot az elérhető legmagasabb színvonalon, az alábbiakban rögzített elvek szem előtt tartásával és a gyermek fejlettségének, érettségi fokának és az ügy körülményeinek figyelembevételével. Így a gyermekbarát igazságszolgáltatás e jellemzői, különösen az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a gyermek életkorának megfelelő, gyors, az emberi méltóságot tiszteletben tartó, a gyermeki jogokat elismerő és figyelembe vevő rendszer, amelyben érvényre jut a gyermek joga az eljárásban való részvételre, az eljárás megértésére, magán és családi életének tiszteletben tartására és a méltóságára.

Mint jelent ez a meghallgatáshoz való jog? Amennyiben röviden szeretnénk definiálni azt jelenti, hogy a gyermek szabadon, befolyásmentesen személyesen vagy képviselője útján elmondhatja az adott ügye kapcsán a véleményét, melynek, amennyiben az egyéb feltételek is fennállnak kellő súlyt kell tulajdonítani a döntéshozatal során. Fontos hangsúlyozni azt, hogy ez soha nem jelenthet kötelezettséget a gyermek számára, kizárólag lehetőség. A meghallgatáshoz való jog azonban kizárólag az érem egyik oldala, érvényesüléséhez/érvényesítéséhez elengedhetetlen a 17.cikk szerinti tájékoztatáshoz való jog. Hiszen a gyermek, akinek a véleménye, korára és érettségére tekintettel már perdöntő jelentőségű lehet, ahhoz is kellő érettséggel kell, hogy rendelkezzen, hogy adott esetben maga tudjon döntení arról, hogy kíván-e élni a 12.cikk szerinti jogával, ehhez pedig elengedhetetlen az, hogy tudomással bírjon arról, hogy megilleti a meghallgatáshoz való jog. Az, hogy a gyermek rendelkezik-e ezzel az érettséggel mindig egyéni elbírálását igényel, esetfüggő, nem köthető kizárólag még a gyermek korához sem, jól látszik ez abból is, hogy maga az Egyezmény sem kívánt életkor szerinti limitet állítani a jog gyakorlása kapcsán.

A 12.cikk alapján el kell határozni a gyermek meghallgatáshoz való egyéni jogát az őt érintő jogi eljárásokban, illetve a gyermekeket mint csoportot megillető meghallgatáshoz való jogot.

Egyértelmű az, hogy a polgári peres eljárásokban, a gyermekközpontú igazságszolgáltatás tekintetében az előbbi a releváns.

A meghallgatáshoz való jog gyakorlati alkalmazása tekintetében kikerülhetetlen dokumentum a 12.cikkhez fűzött Általános Kommentár.^[8] Maga a Kommentár deklarálja azt a 25.pontban, hogy » a tájékoztatáshoz való jog létfontosságú előfeltétele annak, hogy a gyerek világos döntést tudjon hozni a 12.cikkben rögzített jogának gyakorlásáról. Tekintettel arra, hogy a gyermeknek tisztában kell lennie azzal, hogy milyen ügyben, milyen lehetőségei vannak, milyen lehetséges döntéseket hozhat, melyek milyen következményekkel járhatnak.« Természetesen a tájékoztatásnak a gyermek korához, képességeihez kell igazodnia, melyet a Kommentár 82. pontja is rögzít.

A gyermekek érdekeinek védelmének egyes megoldásai a nemzetközi gyakorlatban

Vizsgáljuk meg azt, hogy a tájékoztatási jog érvényesülésének milyen lehetséges esetei vannak az európai gyakorlatban. Először térjünk vissza Peter Jackson bíró levelére. Kétséget kizáróan az angol kezdeményezés úttörő, azonban mint azt Visontai-Szabó Katalin is említi, számos kérdést felvet. Meglátásom szerint az egyik ilyen az, hogy a levél újszerűsége elterelte a figyelmet egy lényeges körülményről. A szóban forgó gyermek jogi képviselővel járt el az eljárás során. Ami alapvetően más megvilágításba helyezi a levelet. Az esetek döntő többségében a gyermekek egyáltalán nem rendelkeznek saját képviselővel, aki az ő érdekükben jár el az eljárás során. Tekintettel arra, hogy a gyermek képviselővel rendelkezett így volt olyan független személy, aki számára el tudta magyarázni a bíróság ítéletét, amellet, hogy a teljes procedúra során képviselete az érdekét is. Ennek fényében a bírói kezdeményezés valóban csak látványos gesztus, azonban lehet olyan olvasata is a tájékoztatásnak, hogy az érintett kiskorú számára megnyugtatóbb lehet az, amikor maga a bíróság tagja szól kizárólag hozzá, és ezzel is azt hangsúlyozza, hogy a kiskorú az ügy teljes értékű résztvevője.

Tekintsünk el most attól, hogy az idézett esetben a gyermek rendelkezett jogi képviselettel. Amennyiben a gyermek törvényes képviselői között a gyermek tekintetében érdekellentét áll fenn és ekként nincs a gyermek érdekében eljáró független személy, felvetődik az a kérdés, vajon a gyermek érdekének védelmében egy levélben megmagyarázott bírói döntés elegendő, kielégítő mértékű lehet-e ? Helyettesítheti -e egy aktus a per során permanensen jelenlévő képviselő eljárását? És a legfontosabb kérdés: tiszteletreméltó Peter Jackson bíró levele vajon a magyar gyakorlatban megoldást jelenthetne-e? Vagy hazánkban is jobban

szolgálná a gyermek érdekét az, amennyiben az őt érintő perekben egy független, kizárólag a kiskorú érdekét szem előtt tartó személy képviselné?

Vitathatatlan az, hogy a perben van egy független személy, akinek a hivatása, hogy a döntés során a gyermek mindenek felett álló érdekét vegye figyelembe: a bíró. Azonban a bíró az eljárásban betöltött szerepéből adódóan nem állhat ott a gyermek mellett a per során a tárgyalás előtt a folyosón, nem beszélgethet vele a tárgyalást követően arról, hogy mi történt, miért történt. A bíró az eljárás folyamatban léte alatt a gyermek kérdéseire is csak szűk körben válaszolhat, nem szembesítheti élesen a peres feleket sem azzal, hogy konfliktusuk, a másik fél verbális bántalmazása, a gyermek befolyásolása és egyoldalú perbe vonása az eljárás során milyen sérelmet okoz a gyermeknek, hiszen ezt a bírói magatartást a szülők már prejudikációnak, egyik vagy másik szülő melletti állásfoglalásnak is tekinthetik. Gyakorló szakemberként sokszor szerettem volna azt látni, hogy a gyermek mellett áll az egész eljárás során egy olyan személy, aki kizárólag csak őt képviseli, nem hagyja azt, hogy a tárgyalási jegyzőkönyvben rögzítettek kizárólag az egyik vagy a másik szülő interpretációjában vésődjenek be a lelkébe.

Vizsgáljunk meg a brit példa mellett egy másik lehetőséget, a spanyol gyakorlatot.^[9]

Az ENSZ Gyermekjogi Egyezményéhez fűzött egyesített 5. és 6.jelentéséhez kapcsolódóan Mario Garcés Sanagustín Egészségügyi Szociális és Esélyegyenlőségi miniszter megállapította azt, hogy a spanyol társadalom 18%-a kiskorú.^[10] A spanyol kormány már a harmadik Nemzeti Gyermek és Serdülő Terv megvalósítását kezdte meg 2018-ban. A jelentés alapján a spanyol jogrend volt az első, amely a gyermek mindenek felett való/ legfőbb érdekének védelmét^[11] beemelte a jogrendbe. A kiskorúak eljárás során biztosítandó védelme mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás területén fókuszban van, a védelem egyik bástyája pedig a Ministerio Fiscal.

A fiscal, aki tulajdonképpen egyfajta polgári ügyész a törvényesség és a jog védte közérdek megóvása érdekében a büntető, a polgári, a szociális és a közigazgatási jog területén is eljár.

A fiscal egyik jogosítványa a házassági bontó vagy különválási peres eljárásban való részvétel. A spanyol Alkotmány 124. §. -ának (1) bekezdésével összhangban a spanyol polgári perrendtartás^[12] 749. §. (2) bekezdése a fiscal részvételét ezekben a perekben akként szabályozza, hogy minden olyan házassági perben, amelyben kiskorú, fogyatékos vagy ismeretlen helyen tartózkodó fél van, a fiscal fellépése a teljes eljárás során kötelező. Látható, hogy a fiscal eljárására nemcsak a kiskorúakat érintő perek során kerül sor, hanem más érzékenyebb, kiemelt védelmet igénylő személyek és helyzetek esetén is.

Vajon a fiscal eljárásban történő fellépése egyúttal a kiskorú gyermek képviselőjét is jelenti? A válasz talán egyértelműnek tűnik, azonban kibontva mégsem az. A perben fellépő a fiscal nem a gyermek képviselőjét látja el, tehát nem a gyermek ügyvédje! Minden olyan házassági perben, amely kiskorú gyermeket érint, a fiscal a közérdek védelmében lép fel. Azonban értelemszerűen a közérdek védelme explicit módon magában foglalja a gyermek mindenképp feletti érdekének figyelembe vételét és érvényesítését, vagyis képviselőjét.

A fiscalt a fellépés szükségességéről a bíróságnak kell értesítenie, a bíróság a fiscalt a tárgyalásra idézi. A fiscal jelenléte a meghallgatáson, valamint a bizonyítás során nem lehetőség, hanem kötelezettség. A kötelező megjelenés elmaradásának jogkövetkezményei tekintetében nem egységes maga a spanyol bírói gyakorlat sem. Az egyik álláspont^[13] szerint a fiscal jelenlétének hiánya nem hatályon kívül helyezési ok, hiszen a kiskorú mindenképp feletti érdekének védelme és figyelembevétele nem kizárólag a fiscal feladata, hanem a magyar gyakorlathoz hasonlóan a bíróságé is.^[14] Ez az álláspont a fiscal szerepét kiüresíti, egyszerű adminisztratív elemmé redukálja. A fiscal azonban ennél jóval fontosabb szerepet tölt be a gyakorlatban, melyet az az ellentétes álláspont tükröz^[15], amely szerint az adott határozat hatályon kívül való helyezéséhez vezet az, amennyiben a fiscal mint az eljárásban kötelezően részt vevő személy, ténylegesen nem vesz részt az eljárásban.^[16]

A fiscal eljárása nem korlátozódik a ténybelileg és jogilag bonyolultabbnak tűnő a magyar gyakorlatban ún. feltárásos bontópereknek nevezett eljárásokra. Ugyanis a fiscal az egyező akaratnyilvánításos bontóperekben is részt vesz. Abban az esetben, amennyiben a felek a kiskorú vonatkozásában egyezsége kötöttek, a fiscal megvizsgálja, hogy a felek által megkötendő egyezség megfelel-e a kiskorú vagy fogyatékos gyermek érdekeinek, s erről véleményt nyilvánít. Ezzel a felek egyezsége kettős kontroll alatt áll, hiszen az eljáró bírót megelőzően már értékeli a gyermek szempontjából a felek egyezségét.

A fiscalt az eljárás során megilleti az a jog is, hogy pszichológus szakértői véleményt beszerzését indítványozza.

A fiscalt megilleti az a jogosultság, hogy az eljárás során mindvégig, még a kiskorú meghallgatása során is jelen legyen. Jogosultsága a tekintetben egyenlő a felekkel, hogy a kiskorú meghallgatását maga is indítványozhatja. Álláspontom szerint a fiscalhoz hasonló pozíciót betöltő, érdekvédelem ellátása mellett indítványozási joggal is bíró személy jelenleg nincs a magyar eljárás jogban.

A kiskorú gyermek meghallgatásának résztvevői köre hasonlóan a magyar gyakorlathoz meglehetősen korlátozott, azon sem a felek, sem jogi képviselőik nem vesznek részt.

Azonban a bíró és a fiscal mellett jelen van egy bírósági titkár is, aki a gyermek meghallgatásáról készült jegyzőkönyvet vezeti. A meghallgatás a tárgyalóteremben vagy külön iroda helyiségben történik (a másodfokú tanács a gyermeket például a fiscal részére a bíróság épületében biztosított irodában is meghallgathatja), ahol a bíró hasonlóan a magyar gyakorlathoz talál nélkül, közvetlenül a gyermek mellé ülve, oldott légkört teremtve kérdezi ki a kiskorút. A meghallgatásról sem hangfelvétel, sem képfelvétel nem készül, a jegyzőkönyvet a bírósági titkár kézzel vezeti.

A fiscal a meghallgatás során a gyermekhez szabadon intézhet kérdéseket annak érdekében, hogy bizonyosságot szerezzen arról, hogy a gyermek valóban kötetlenül, befolyásmentesen fejezi ki a véleményét a személyes és családi terét érintő fennálló konfliktusról. Csak a személyes kapcsolat révén, közvetlenül a gyermekkel kapcsolatba lépve és kommunikálva kerülhet a fiscal abba a helyzetbe, hogy utána megalapozottan foglalhasson állást a gyermek legfőbb érdekének védelmében.^[17] » A fiscalt ezekben az eljárásokban mindig a pártatlanság elve vezérli, a célja a törvényesség, a köz és társadalmi érdek védelme, amely abban a pozícióban testesül meg, amelyet az eljárás során elfoglal, feladata mindenkor kizárólag a kiskorú érdekének védelme.«^[18] A fiscal-i gyakorlat szerint a gyermek nincs elzárva attól sem, hogy a fiscal-lal konzultáljon az eljárás során. Ahogy az sem idegen a gyakorlattól, hogy a gyermek számára a végső határozatot a fiscal értelmezi.

Látható, hogy ezekben a perekben a fiscal szerepe nem elhanyagolható, tulajdonképpen aktív részvétele és jelenléte nélkül még a közös akaraton alapuló bontóper sem folytatható le. Álláspontom szerint eljárásjogi pozíciója és részvétele nem szimbolikus, jelenléte a tárgyaláson garanciális jellege mellett aktív részvételt is jelent. Ugyanakkor nem kötelessége a gyermek tájékoztatása a jogairól, azonban nincs is elzárva ettől a lehetőségtől igény esetén.

Természetesen a fiscal intézményének is vannak kritikusai. Matteo Bueno ügyvéd nyilvános kritikával illeti a rendszert, az ő javaslata a kiskorú mindenek feletti érdekének védelmére az amerikai gyakorlat bevezetése lenne.^[19] » Az észak-amerikai gyakorlat szerint családjogi perekben a kiskorú gyermeket gyám képviseli. A gyám mindig ügyvéd, ha több gyermekről van szó a perben, akkor mindegyiknek külön gyámja van. Nemcsak védi, hanem képviseli is a gyermekek érdekeit, ennek keretében beszél a gyermekkel, a szülőkkel, a tanárokkal, az orvosokkal és más személyekkel. Felvázolja azt a lehetőséget, amely megfelelhet a szülőknek, hogy a legjobb döntés születhessen a szülői felügyeleti jog gyakorlása, a gyermekek egészséges fejlődése és iskoláztatása szempontjából. «

A nemzetközi kitekintés után vizsgáljuk meg a hatályos magyar szabályozást is a spanyol

példa fényében.

A magyar szabályozás és gyakorlat: eseti gyám és ügygondnok

A kiskorú az őt érintő eljárásokban lehet peres fél (speciális esetben pl. apaság megállapítása, apaság vélelmének megdöntése iránti per, általános esetben szerepelhet jogutódként, lehet kötelmi vagy dologi tárgyú perek felperese vagy alperese egyaránt) lehet tanú, vagy egyéb érdekelt is. A kiskorú érdekében felléphet eseti gyám, illetve ügygondnok is.

Az anyagi jogi háttér a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013.évi V.törvény (4:Ptk.) 163.§-a^[20] teremti meg az eseti gyám kirendelésére. Szempontunkból kizárólag azok az esetek eshetnek vizsgálat alá, amelyeket a polgári perrendtartásról szóló 2016.évi XCCC.törvény (Pp.) szabályoz. Az eljárásjogi törvény két helyen említi az eseti gyámot. Egyrészt a kiskorú tanú meghallgatásának szabályait rendező Pp.298.§-ának (4)bekezdése hivatkozik az eseti gyámra. Ez esetben a bíróság megkeresésére rendeli ki az eseti gyámot a gyámhatóság abban az esetben, amikor a kiskorú tanú és törvényes képviselője között ellentét van. A gyermek eljárásjogi pozíciójából adódóan – tanú- az eseti gyám eljárása és képviseleti joga nagyon szűk körű, kizárólag a meghallgatásra vonatkozik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az eseti gyám rendszerint a tárgyalás előtt közvetlenül a bírósági folyosón találkozik először a gyermekkel, ott van lehetőség konzultációra. Majd a bírósági meghallgatás alatt képviseli a gyermek érdekét és óvja jogait, továbbá kérdéseket is intézhet a gyermekhez. A meghallgatás után szerepe véget ér, díját a gyámhatóság állapítja meg, melyet a bíróság számol el a perköltség keretében a peresztes fél terhére.

Az eseti gyám bíróság előtti képviseletének a másik esete az, amikor származás megállapítási perekben az eljárás tárgyánál fogva -apaság megállapítása, apaság vélelmének megdöntése iránti perben – kerül sor törvényes képviselőként az eseti gyám kirendelésére a fél szerepében lévő kiskorú számára, amikor az anya a perben nem járhat el vagy nem kíván eljárni.^[21] Ebben az esetben az eseti gyám végig kíséri a kiskorút a teljes eljáráson, képviseli, fellép az érdekében, azonban rendszerint a gyermek koránál^[22] fogva teljesen kizárt az érdemi konzultáció lehetősége a kiskorúval. Ezen esetek egyikében sem tölt be az eseti gyám a fiscal-hoz hasonló feladatot.

A gyermek érdekeinek képviselése tekintetében az összehasonlítás szempontjából releváns másik kör a kiskorú részére a bíróság által rendelt ügygondnok eljárására vonatkozó szabályok összesége. Először meg kell említeni, de csak érintőlegesen a Pp.76.§-ának a)

pontja szerinti ügygondnok rendelőt, amikor a bíróság perbeli cselekvőképességgel nem rendelkező félnek rendel ügygondnokot abban az esetben, amennyiben nincs törvényes képviselője. A családjogi gyakorlatban marginálisan fordul elő ez az esetkör.

A másik lehetőség ügygondnok kirendelésére a Pp. Hetedik részében szabályozott Különleges eljárások közé sorolt XXXV.fejezetben található szülői felügyelettel kapcsolatos és kapcsolattartási perek szabályai között elhelyezett Pp.473.§-a. Ez a magyar eljárásjogi jogintézmény az, amely leginkább lehetőséget ad az ügygondnok fiscal szerepével való összehasonlításra. A már említett rendelkezés felhatalmazza a bíróságot, hogy amennyiben kiskorú egyéb érdekeltként meghallgatásáról dönt indokolt esetben egyúttal ügygondnok egyidejű kirendeléséről dönthet. A törvény alapján tehát ügygondnok kirendelése nem hivatalból kötelező, hanem a bíróság mérlegelésén alapul. Ez jelentős eltérés a fiscal pozíciójához képest, tekintettel arra, hogy a fiscal hivatalból, nem pedig bírói mérlegelés alapján vesz részt az eljárásban. Az ügygondnok kirendelése esetén a meghallgatás során a bíróság tájékoztatja a kiskorút az ügygondnok eljárásban betöltött szerepéről, jogairól és kötelezettségeiről, a jogszabály alapján tehát a kiskorú csak a meghallgatása során szerezhethet tudomást arról, hogy mi a részére rendelt ügygondnok szerepe, szemben a Pp.443.§-ának (3) bekezdésében foglaltakkal amikor a gondnoksági perben az alperest az ügygondnok szerepéről a jogszabályi rendelkezés alapján köteles a bíróság tájékoztatni az idéző végzéssel. Természetesen a gyakorló bírák nincsenek elzárva a lehetőségtől, hogy a kirendeléssel egyidejűleg egy gyermekbarát nyelven megfogalmazott tájékoztatót küldjenek a kiskorú egyéb érdekelt részére. A meghallgatás során az ügygondnok szerepe erősen korlátozott, a tanács elnök mérlegelése alapján közvetlenül intézhet kérdést a gyermekhez, illetve kérdés feltevését indítványozhatja. Ezen túlmenően megilleti a jegyzőkönyv kiegészítésének indítványozásának joga. Szerepe a meghallgatás végén véget ér, díját a bíróság állapítja meg, mely a perköltség részeként osztja az egyéb perköltség sorsát, azaz a pervesztes köteles megtéríteni. A gyakorlatban az ügygondnok a tárgyalás előtt találkozik a gyermekkel már a bíróság épületében, a folyósón konzultálnak.

Röviden összegezve megállapítható az, hogy az ügygondnok részvétele az eljárásban bírói mérlegeléstől függ, főszabályszerűen csak egy tárgyalásra terjed ki, arra amikor a kiskorú meghallgatását foganatosítja a bíróság, a felek között egyeztetést nem folytat, a döntést a gyermeknek nem magyarázza meg, hiszen akkor rendszerint már nem is vesz részt a perben, a szakértői bizonyítás indítványozásának lehetősége mint jogosultság fel sem merülhet a vonatkozásában.

Mind az eseti gyám, mind az ügygondnok kapcsán megállapítható az, hogy a gyermek

tájékoztatásában nem vesznek részt, szerepük marginális egy tárgyalásra kiterjedő, jogosultságuk kizárólag erre az egy alkalomra szorítkozva a képviselő és a kérdésfeltevés.

Azaz sem az ügygondnok, sem az eseti gyám nem veszi le a bíróság válláról a tájékoztatás terheit. A bíróság tájékoztatási joggal kapcsolatos szerepéről a magyar gyakorlatban is találunk jó példákat. Ilyen a központilag kidolgozott, gyermekbarát nyelven megfogalmazott életkor szerint differenciált idézők összessége, de ide sorolhatjuk a bíróság központi honlapján a gyermekek számára létrehozott „Válaszolunk kérdéseidre” létrehozott felületet.^[23] De ilyen kezdeményezés Visontai Szabó Katalin által is hivatkozott a Fővárosi Törvényszéken született, hasonló jellegű, de a magyar viszonyokhoz jobban illeszkedő kezdeményezésre is, mely szerint a 14 évesnél idősebb gyermek számára a második tárgyalás előtt küldenek számára is érthető módon megfogalmazott levelet, melyben tájékoztatják a folyamatban lévő eljárásról az őt megillető jogokról, valamint arról, hogy joga van a véleményét személyesen szóban vagy levélben tudatni a bírósággal. Amennyiben a gyermek nem reagál a levélre úgy tekintik, hogy elfogadja szülei döntését. Álláspontom szerint ebben a kényes helyzetben a hallgatás beleegyezésként értékelése nem elfogadható, ellentmondani látszik a Ptk.4:181.§ (1) bekezdésében foglaltaknak, továbbá kérdéses az, hogy a levél ténylegesen eljut-e a gyermekhez, amennyiben igen, melyik szülő az az törvényes képviselő interpretációjában. Ugyanakkor kétségtelen tény az, hogy ez a gyakorlat nem előzmény nélküli, mivel a korábbi törvényi rendelkezés gyakorlati továbbélését jelenti^[24], mely szerint a gyermek akarataról a szülőktől tájékozódhat a bíróság. A tájékoztatási jog alkalmazása mindenképpen szélesebb körben lenne elvárható, azonban álláspontom szerint nem vonhatja el a figyelmet arról a lényeges megoldandó kérdésről, hogy a gyermekek mindvégig az eljárás folyamán valós képviselőhöz jussanak.

Összegzés

A nemzetközi, illetve a hazai gyakorlatot áttekintve megállapítható az, hogy egyik megoldás sem hibátlan és teljeskörű, még a példaértékű spanyol fiscal rendszer is hordoz magában buktatókat. Az ítélet bírói levélben történő személyre szabott megmagyarázása annak ellenére, hogy kétség kívül úttörő gesztus, alapvetően idegen a magyar jogi hagyományoktól, emellett az Egyesült Királyságban is unikális kísérlet maradt, nem vált gyakorlattá, ezért egyértelmű az, hogy tájékoztatási jog gyakorlati megoldásának kérdésére nem ad megfelelő választ.

A megoldás a magyar és a spanyol rendszer ötvöztetésében keresendő, mely egyértelműen jogszabálmódosítást igényel. Természetesen ez egy hosszabb folyamat része, amelynek

fontos szegmense az anyagi források rendezése is, mivel egyértelmű az, hogy a kiskorúak képviselőjének költségét magukra a gyermekekre nem lehet hárítani. Azonban a kiskorúak tájékoztatási jogának jogszabályi kereteinek megalkotása a bíróság erre vonatkozó feladatának részletes, akár polgári perrendtartásbeli szabályozásával mindenképpen rövidtávon rendezést igénylő kérdésnek tekintendő.

Hivatkozások

1. A tokenisztikus felfogás a gyermekek részére látszólagos szerepet és jogokat biztosít. Meghallgatják a gyermeket, azonban nem tulajdonítanak igazi súlyt a nyilatkozatának. A gyermek egyfajta „biodíszlet” szerepet tölt be. Roger A.Hart: Children’s Participation From tokenism to citizenship in: Innocenti essays No.4. UNICEF 1992. 9.
https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf Letöltés: 2020. november 20. ↑
2. New York-i Egyezmény
(UNCRC)<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx> letöltés ideje: 2021. 03. 12. ↑
3. Child rights in the EU – Supporting you, Supporting them
https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-child-rights-in-the-eu_en.pdf
Letöltés ideje: 2021. március 31. ↑
4. A letter to a young person <http://www.bailii.org/ew/cases/EWFC/HCI/2017/48.html> letöltés időpontja 2019. május 3. ↑
5. Visontai Szabó Katalin: Hogy mondjam el, hogy Te is megérted? Családi Jog XVI. évfolyam 2018., 1-8. ↑
6. Genfi Nyilatkozat <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> letöltés ideje: 2021. április 18
↑
7. ↑
8. General Comment No.12
<https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf> (letöltés ideje: 2021. október 16.) ↑
9. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani mentoromnak Señor José Antonia Baena Sierra bírónak (Palma de Mallorca), továbbá Señor Nicolás Perez-Serrano prosecutor (Palma de Mallorca) úrnak felbecsülhetetlen segítségükért és támogatásukért, nélkülük ez a betekintést nyújtó mű nem jöhetett volna létre. ↑
10. Committee on the Rights of the Child examines report of Spain
<https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=22600&LangID=E>
letöltés ideje: 2019. május 8. ↑

11. Lásd.UNCRC 3.cikk ↑
12. Ley 1/2000, de 7 de enero, de Enjuiciamiento Civil.(LEC= Pp.)
<https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-323> letöltés ideje: 2019.május 8.) ↑
13. SAP de Cádiz de 12 de diciembre de 2013. A SAP magyar megfelelője: másodfokú határozat.
↑
14. Regina Mª de la Rúa Martín: Las particularidades de la prueba en los procesos de crisis matrimoniales. Especial atención al interés del menor.
https://gredos.usal.es/bitstream/handle/10366/132623/TFM_RuaMartin_Particularidades.pdf;jsessionid=F43A10960974E337671D7405895CDB58?sequence=1 letöltés ideje: 2019.május 8.
4. ↑
15. SAP de Cádiz de 13 de febrero de 2003 másodfokú határozat ↑
16. Rúa Martin: Las particularidades 5. ↑
17. Coral Arangüena Fanego : La oralidad y sus consecuencias en la diligencia de exploración del menor en los procesos matrimoniales In: Oralidad y escritura en un proceso civil eficiente Coloquio de la Asociación Internacional de Derecho Procesal, 2008 Universitat de Valencia Servei de Publicationis 155-164. ↑
18. Rúa Martin: Las particularidades 4. ↑
19. Felipe Fernando Mateo Bueno: El Ministerio Fiscal y el «Interés Superior del Menor», una extraña pareja
<https://www.mateobuenoabogado.com/el-ministerio-fiscal-y-el-interes-superior-del-menor-un-a-extrana-pareja/> letöltés 2019.május. ↑
20. A Ptk.4:163. §-a alapján(1) A szülő – ha e törvény eltérően nem rendelkezik – nem képviselheti a gyermekét olyan ügyben, amelyben ő maga, házastársa, élettársa, egyenesági rokona vagy az ő törvényes képviselte alatt álló más személy a gyermekkel szemben ellenérdekű fél. A (2) bekezdés értelmében ha a gyermek ügyében a törvényes képviselőt gyakorló szülő törvény vagy a gyámhatóság rendelkezése, érdekellentét vagy más tényleges akadály miatt nem járhat el, a gyámhatóság a gyermeknek eseti gyámot rendel. A (3) bekezdés szerint eseti gyám kirendelését bármely érdekelt, bármely hatóság kérheti, és annak hivatalból is helye van. A szülő eseti gyám kirendelése céljából köteles a gyámhatóságnak késedelem nélkül bejelenteni, ha a (2) bekezdésben megjelölt okból az ügyben nem járhat el.(4) Az eseti gyám az ügyben olyan jogkörrel jár el, mint a gyám. ↑
21. Pp.466.§-a. ↑
22. Lásd Ptk.4:111.§-ának (1) bekezdése, mely szerint az apaság vélelmének megdöntése iránti pert a kiskorú gyermek és az anya a gyámhatóság hozzájárulásával a kiskorú gyermek hároméves koráig indíthatja meg. ↑
23. <https://birosag.hu/gyermekekkozpontu-igazsagszolgalatas/fiataloknak-gyerekeknek/valaszolunk-kerdeseidre> letöltés ideje:2021.október 16. ↑

24. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952.évi IV.törvény (Csjt.)74.§-ának utolsó mondata. ↑

Ronga Adrienn: A Brexit közjogi és gazdasági hatásai az Egyesült Királyság tekintetében

A Brexit fogalma és eddigi folyamata

Mindenekelőtt szeretném tisztázni a Brexit szó fogalmát, illetve jelentését. A *Brexit* szó (vagy *brexit*) nemzetközi szinten használatos és elterjedt elnevezés, amely az Egyesült Királyság kilépését jelenti az Európai Unióból. Tulajdonképpen két angol szó összevonásából jött létre; a *British* és az *exit* angol kifejezésekből. Véleményem szerint ennél találóbb és frappánsabb megnevezést nem is alkothattak volna.

Ismeretes tény, hogy 2016. június 23-án Nagy-Britannia egy történelmi jelentőségűnek mondható népszavazáson úgy döntött, kilép az Európai Unióból. A döntés az *euroszeptikus* körökben nagy örömet váltott ki, az Európa-pártiak körében viszont nagy felzúdulást, riadalmat keltett a globális gazdaságban. Az uralkodó sajtóban olyan jóslatokhoz vezetett, melyek szerint a brit gazdaság össze fog omlani. Immáron bebizonyosodott, hogy a fenyegetések alaptalanok voltak. Álláspontom szerint a tanulmányok többsége abból a hipotézisből indul ki, hogy a kilépés megszavazása elsősorban nem gazdasági okokkal magyarázható, hanem a *nemzeti szuverenitás* megtartásának a szándékával, a nemzetállamokat felszámoló *szupranacionális integráció* elutasításával. A britek is, és Európa is megdöbbenéssel nyugtázta a referendum eredményét. Véleményem szerint maga David Cameron sem számított erre az eredményre. Az eredmény nyilvánossá válását követő lemondásakor könnyes szemmel, szentimentális módon vett búcsút a kormányfői széktől. De vajon valóban ezt szerették volna a britek? Számoltak döntésük minden hazai és európai következményével? Vajon, amikor behúzták azt a bizonyos X-et, tudatában voltak-e a döntésük jogi, politikai, gazdasági és társadalmi következményeinek? És végül, de nem utolsósorban vajon az is átfutott-e a tudatukon, hogy döntésüknek Nagy-Britannián messze túlmutató hatásai lesznek, és az egyébként is többszintű válságtüneteket produkáló Unió jövőbeni sorsát és létezését is meghatározhatják? ^[1] Mindezen kérdésekre a választ csak a brit választók adhatják meg. Az azonban bizonyos, hogy a BREXIT-ről tartott népszavazás a brit lakosság egyedülálló megosztottságát eredményezte, több kevesebb ellentmondással. E megosztottság a generációk, a nemzeti törésvonalak és a vidék-London dimenziókban is tisztán kirajzolódott. ^[2]

A Brexit közjogi hatásai

A megállapodást szemlélve, illetve a nyilvánosságra hozott tanulmányok, sajtóanyagok alapján jól látható, hogy számos változást idézett elő a Brexit a közjog, illetve a magánjog területén is. Dolgozatomban a lényeges közjogi aktusokat vizsgálom és mutatom be a továbbiakban.

A parlamenti döntés előzménye, hogy az angliai Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a királyi előjog a külügyekre vonatkozik, *az uniós tagság azonban a belső jogot érinti*, amely a parlamenti törvényhozás „terepe”. A bíróság emellett megállapította, hogy az 50. cikk szerinti bejelentés visszavonhatatlan, és nem tehető valamely feltételtől függővé sem, így a bejelentés jelentősége igen nagy. Emellett az brit polgárok egyéni jogait is érinti, a kilépés egyéni jogok elvesztésével is járhat, e törvényben biztosított jogokat pedig jogállamban a törvények alá rendelt kormánynak tiszteletben kell tartania. Konkrétan a bíróság kijelentette, hogy a kormánynak nincs hatásköre („*does not have power*”) a kilépés az EUSZ. 50. cikk szerinti bejelentésére – a parlament szerepéről, hatásköréről azonban nem döntött, ezt a parlamenti szuverenitás elve miatt nem is tehetette.^[3]

A kormány bejelentette, hogy fellebbez a döntés ellen, így az utolsó szó jogán lezárta a vitát és ítéletet hozott a Legfelsőbb Bíróság, vagyis a *Supreme Court of the United Kingdom*. 2017. január 24-i, 98 oldalas döntésével megerősítette az első fokú döntést, mely szerint a kormánynak az EU-ból való kilépés bejelentéséhez kötelező kikérnie a parlament előzetes jóváhagyását. A bíróság kifejtette, hogy a 2015-ös EU-referendumról szóló törvény nem ad engedélyt a kormánynak a kilépési szándék törvényhozás nélküli bejelentésére.”^[4]

Érvek és ellenérvek a parlament szerepéről

Az EUSZ 50. cikke szerint:

(1) *Saját alkotmányos követelményeivel összhangban a tagállamok bármelyike úgy határozhat, hogy kilép az Unióból.*

(2) *A kilépést elhatározó tagállam ezt a szándékát bejelenti az Európai Tanácsnak. Az Európai Tanács által adott iránymutatások alapján az Unió tárgyalásokat folytat és megállapodást köt ezzel az állammal, amelyben az érintett államnak az Unióval való jövőbeli kapcsolataira tekintettel meghatározzák az illető állam kilépésének részletes szabályait. Ezt a megállapodást az Európai Unió működéséről szóló szerződés 218. cikke (3) bekezdésének*

megfelelően kell megtárgyalni. A megállapodást az Unió nevében a Tanács köti meg minősített többséggel eljárva, az Európai Parlament egyetértését követően.

(3) A kilépésről rendelkező megállapodás hatálybalépésének időpontjától, illetve ennek hiányában a (2) bekezdésben említett bejelentéstől számított két év elteltével a Szerződések az érintett államra többé nem alkalmazhatók, kivéve, ha az Európai Tanács az érintett tagállammal egyetértésben ennek a határidőnek a meghosszabbításáról egyhangúlag határoz.

(4) A (2) és (3) bekezdés alkalmazásában az Európai Tanácsnak, illetve a Tanácsnak a kilépő tagállamot képviselő tagja az Európai Tanács, illetve a Tanács rá vonatkozó tanácskozásain és a rá vonatkozó határozatok meghozatalában nem vesz részt.

A minősített többséget az Európai Unió működéséről szóló szerződés 238. cikke (3) bekezdése b) pontjának megfelelően kell meghatározni.

(5) Amennyiben az az állam, amely kilépett az Unióból, később újra felvételét kéri, kérelmére a 49. cikkben megállapított eljárást kell alkalmazni.^[5]

A cikk szövegét értelmezve megállapíthatjuk, hogy az Egyesült Királyságnak szuverén joga van úgy dönteni, hogy kilép az Európai Unióból. A megfelelő eljárás keretében, jogszerű lépéseket téve nem akadályozható meg a kilépés bekövetkezése, a nemzet a saját akaratát érvényesíteni tudja.

Az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ) – 2009-ben, a Lisszaboni Szerződés által meghozott, eddig sohasem alkalmazott – 50. cikke, amely a kilépés folyamatát az Unió és a kilépni kívánó tagállam közötti eljárásként szabályozza, nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a tagállam hogyan dönt a kilépésről, csupán utal a tagállamok „saját alkotmányos követelményeire”. A bejelentés után az EU e „követelményeknek” való megfelelést adottnak veszi majd, nem vizsgálva, hogy a szükséges belső jogi feltételek ténylegesen fennállnak-e vagy sem.

Az egyértelmű volt, hogy az 50. cikk szerinti bejelentést – pusztán jogilag nézve a kérdést – népszavazás nélkül is meg lehetne tenni. De abban már vita bontakozott ki, hogy a parlament nélkül is meg lehet-e tenni. Az biztos, hogy a parlament felelősségteljes részvétele nélkül nem zárható le a kilépés folyamata, de az nem volt egyértelmű, hogy a parlament melyik szakaszban kapcsolódjon be a döntéshozatalba.

Az angliai kormány jogi kérdésekben legfőbb tanácsadója, valamint egykori legfőbb ügyész (attorney general) tisztség betöltője, Dominic Grieve szerint okvetlenül, kétséget kizáróan szükséges egy parlamenti szavazás az 50. cikk szerinti bejelentés előtt. Ám ezt nem jogi érvekre alapozta, hanem az *alkotmányos hagyományra*, mivel az ország életét alapvetően meghatározó kérdéstről van szó, szerinte így politikailag mindenképpen szükséges a parlament véleményének előzetes kikérése. Több neves alkotmányjogász is osztja ezt az álláspontot.^[6]

Fontosnak tartom kiemelni az új miniszterelnök, Theresa May véleményét. Szerinte azok, akik szerint a bejelentésre a parlamentnek felhatalmazást kell adnia, „aláássák a demokráciát, és nem erősítik”, a Brexitet pedig „halasztás által próbálják ellehetetleníteni”.

További érv a parlament megkerülhetetlensége – és emiatt minél korábbi bevonásának szükségessége – mellett, hogy az EU-tagságból az Egyesült Királyság polgárainak alanyi jogai keletkeztek, ezeket a kormány nem hanyagolhatja a parlament jóváhagyása nélkül.^[7]

Továbbá nem csekélyebb testület, mint az Európai Parlament, öt nappal a referendum után, sebtében elfogadott állásfoglalásában befejezett ténynek tekinti az Egyesült Királyság kilépés melletti „döntését”, figyelmen kívül hagyva, hogy a referendum nem kötelező erejű, és sürgetve az EUSZ 50. cikk szerinti bejelentést, amelyet, úgy tűnik, csupán technikai kérdésnek tekint.^[8]

„Mivel azonban a kilépésig eltelő időt mérő „óra” éppen az 50. cikk szerinti bejelentéssel indul, és a belső jogi eljárás szabályai nem egyértelműek, a bejelentés időzítésének jelentősége igen nagy, többek között az Egyesült Királyság és az EU jövőbeli kapcsolatát meghatározó tárgyalások kimenetelére nézve is. A bejelentés a referendum eredményétől függetlenül bármikor megtehető, nincs sem az EU-, sem a belső jogból levezethető határideje sem, sőt, akár el is maradhat a bejelentés, az Unió legfeljebb sürgetheti a bejelentést, de nem kényszerítheti ki.”^[9]

Összegzőként elmondhatom, hogy véleményem szerint Szabó Zsolt alkotmányjogász lényegrelátó mondatai tükrözik leginkább a Brexit közjogi, alkotmányjogi vonatkozását az Egyesült Királyság vonatkozásában. Osztom az ő nézetét, miszerint a brit alkotmányos hagyomány szerint a parlament valóban mindent megtehet, és ez alól a nép akaratának figyelmen kívül hagyása sem lehet kivétel. Ez az eset azonban, ha jogilag nem is, de politikailag mindenképpen kizárt. A gentleman's agreement része ugyanis, hogy a politikai ígéreteket be kell tartani, fenntartva ezzel is a kormány jóhírét. A jogi és politikai alkotmányosság összefonódása és a hagyomány alapján a jogi és politikai kötelelem egyaránt

íratlan szabályokon alapul.^[10]

A közvetlen demokrácia intézménye tehát nehezen egyeztethető össze a parlament szuverenitásán, a képviseleti demokrácián alapuló angol alkotmányos felfogással. Ennek megfelelően a gyakorlatban nagyon kevés esetben kerül sor országos népszavazásra: az Egyesült Királyság történetében 2016-ig mindössze két ilyen szavazás történt. A jogintézmény ennek ellenére különös módon régtől fogva része az angol jog- és államelméleti gondolkodásnak.^[11]

„Az EU és az Egyesült Királyság intenzív tárgyalásokat folytatott annak érdekében, hogy megállapodjanak az Egyesült Királyság kilépésének feltételeiről, és jogbiztonságot teremtsenek arra az időre, amikor az uniós jog már nem lesz alkalmazandó az Egyesült Királyságra. E tárgyalások során az Európai Bizottság inkluzív folyamatot biztosítva mindvégig rendszeres megbeszéléseket folytatott a 27 uniós tagállammal, az Európai Parlamenttel és a nemzeti parlamentekkel. Uniós tanácsadó szervektől és érdekelt felektől kapott további információk segítségével szolgáltak az Európai Bizottság számára az információk összegyűjtésében a folyamat során. Végig példátlan átláthatóság volt biztosított, mivel az Európai Bizottság a tárgyalási dokumentumokat és minden egyéb releváns dokumentumot közzétett a honlapján.”^[12]

Az EU és az Egyesült Királyság közötti kereskedelmi és együttműködési megállapodás

Három részre tagolható:

1. szabadkereskedelmi megállapodás elmélyült egyműködéssel gazdasági, társadalmi, környezetvédelmi és halászati kérdésekben;
2. szoros partnerség a polgárok biztonsága érdekében;
3. átfogó irányítási keret.

Új gazdasági és szociális partnerség az Egyesült Királysággal

A megállapodás nemcsak az áruk és szolgáltatások kereskedelmére terjed ki, hanem az EU számára fontos egyéb területek széles körére is, például a beruházásokra, a versenyre, az állami támogatásokra, az adózás átláthatóságára, a légi és közúti közlekedésre, az energiaügyre és a fenntarthatóságra, valamint a halászatra, az adatvédelemre és a szociális biztonsági rendszerek koordinációjára. Továbbá a megállapodás biztosítja a vám- és

kvótamentességet minden olyan áru esetében, amely megfelel a vonatkozó származási szabályoknak. A törvény magában foglalja, hogy a közös kereskedelempolitikát *az Unió külső tevékenységének elvei és célkitűzései által meghatározott keretek között kell folytatni.*^[13]

„Mindkét fél szilárdan elkötelezte magát amellett, hogy – a magas szintű védelem fenntartása révén olyan területeken, mint a környezetvédelem, az éghajlatváltozás elleni küzdelem és a szén-dioxid-árzás, a szociális és munkavállalói jogok, az adózás átláthatósága és az állami támogatások –, egyenlő versenyfeltételeket biztosít, amelyek hatékony, belföldi végrehajtással, kötelező erejű vitarendezési mechanizmussal és korrekciós intézkedések meghozatalának lehetőségével egészülnek ki mindkét fél számára.

Az EU és az Egyesült Királyság megállapodott az uniós és az Egyesült Királysághoz tartozó vizekben élő halállományokkal való közös gazdálkodás új keretéről. Az Egyesült Királyság tovább tudja majd bővíteni a brit halászati tevékenységeket, miközben sikerül fenntartani az európai halászközösségek tevékenységeit és megőrizni megélhetésüket, ugyanakkor megvédeni a természeti erőforrásokat.

A közlekedés tekintetében a megállapodás folyamatos és fenntartható légi, közúti, vasúti és tengeri összeköttetést biztosít, bár a piacra jutás elmarad az egységes piac által kínált lehetőségektől. A megállapodás rendelkezéseket tartalmaz annak biztosítására, hogy az EU és az Egyesült Királyság gazdasági szereplői közötti verseny egyenlő feltételek mellett valósuljon meg, hogy az utasok és a munkavállalók jogai, és a közlekedés biztonsága ne sérüljön.

Az energiaügyet illetően a megállapodás új kereskedelmi és összekapcsolási modellt kínál, amely garantálja a nyílt és tisztességes versenyt, ideértve a nyílt tengeri biztonsági előírásokat és a megújulóenergia-termelést is.

A szociális biztonsági rendszerek koordinációját illetően a megállapodás célja, hogy számos jogot biztosítson az uniós polgárok és az Egyesült Királyság állampolgárai számára. Ez azokra az uniós polgárokra vonatkozik, akik 2021. január 1-je után az Egyesült Királyságban dolgoznak, oda utaznak vagy oda költöznek, illetve az Egyesült Királyság azon állampolgáira, akik 2021. január 1-je után az EU-ban dolgoznak, oda utaznak vagy oda költöznek.

Végezetül a megállapodás lehetővé teszi, hogy a 2021–2027 közötti időszakban az Egyesült Királyság továbbra is részt vegyen több kiemelt uniós programban (az Egyesült Királyság által az uniós költségvetéshez nyújtott pénzügyi hozzájárulás függvényében), például az

Európai Horizont^[14] programban. A Horizont Európa az Unió fő kutatás- és innovációfinanszírozási programja. Kulcsszerepe van az éghajlatváltozás kezelésében és az ENSZ fenntartható fejlődési céljainak elérésében, továbbá javítja az EU versenyképességét és elősegíti a gazdasági növekedést, valamint megkönnyíti az együttműködést és növeli a kutatás és innováció szerepét az uniós szakpolitikák kidolgozása, támogatása és végrehajtása terén, egyúttal segít a globális kihívások kezelésében is. Támogatja a kiváló ismeretek és technológiák létrejöttét és jobb terjesztését.

Új partnerség polgáraink biztonsága érdekében

A kereskedelmi és együttműködési megállapodás új keretet hoz létre a bűnüldözés, valamint a polgári és büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés számára. A megállapodás figyelembe veszi, hogy szoros együttműködésre van szükség a nemzeti rendőrségek és igazságügyi hatóságok között különösen a több országot érintő bűnözés és terrorizmus elleni küzdelem, és az ilyen bűncselekmények büntetőjogi üldözése terén.

Új műveleti képességeket épít ki, figyelembe véve, hogy az Egyesült Királyság a schengeni térségen kívüli, *az Unióba nem tartozó államként nem rendelkezik majd azokkal az eszközökkel, mint korábban*. A biztonsági együttműködés felfüggeszthető abban az esetben, ha az Egyesült Királyság megsérti az emberi jogok európai egyezményének folyamatos betartására és belföldi végrehajtására vonatkozó kötelezettségvállalását.

Horizontális megállapodás az irányításról

Annak érdekében, hogy a lehető legnagyobb jogbiztonságot nyújtsuk a vállalkozásoknak, a fogyasztóknak és a polgároknak, az irányításról szóló külön fejezet egyértelmű rendelkezéseket tartalmaz a kereskedelmi és együttműködési megállapodás működtetéséről és ellenőrzéséről. Létrehozza továbbá a *Közös Partnerségi Tanácsot*^[15], amely biztosítja a megállapodás megfelelő alkalmazását és értelmezését, és amelynek keretében minden felmerülő kérdés megvitatásra kerül majd.

A vállalkozások, a fogyasztók és a magánszemélyek jogainak tiszteletben tartását kötelező érvényű jogérvényesítési és vitarendezési mechanizmusok fogják biztosítani. Ez azt jelenti, hogy az EU-ban és az Egyesült Királyságban a vállalkozások egyenlő feltételek mellett versenyeznek, és *egyik fél sem használja ki szabályozási autonómiáját tisztességtelen támogatások nyújtására vagy a verseny torzítására*. A megállapodás biztosítja annak lehetőségét, hogy a felek indokolt esetben helyreállítási, korrekciós, kompenzációs és védintézkedéseket hozzanak.

A kereskedelmi és együttműködési megállapodás megsértése esetén mindkét fél ágazatokon átívelő megtorló intézkedéseket alkalmazhat. Ennek a rendelkezésnek a hatálya a gazdasági partnerség valamennyi területére kiterjed. Egyedi felfüggesztési záradékok alkalmazandók a bűnüldözés és az igazságügy terén folytatott együttműködésre abban az esetben, ha valamelyik fél megszegi kötelezettségeit.”^[16]

A BREXIT GAZDASÁGI, KERESKEDELMI HATÁSAI AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGRA

A brit EU-tagság előnyei a Nagy Recesszió előtt

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy az EU tagság hozzájárult az Egyesült Királyság gazdasági jólétéhez. A britek 1973 óta tagjai voltak az Európai Uniónak.

„Az európai csatlakozás révén számottevő mértékben nőtt az egy főre jutó brit GDP. Különösképpen a termelékenység növekedése volt szembetűnő. Annak fő oka a megnövekedett termékpiaci verseny volt. A csökkenő kereskedelmi akadályok mérsékeltek a hazai vállalatok piaci erejét. A vállalatok válaszként nagyobb beruházások révén, és más módokon növelték termelékenységüket.

Az EU-tagság előnyei az Egyesült Királyság esetében *három fő hatásmechanizmus* révén érvényesültek: *a kereskedelem, a külföldi beruházás és a pénzügyi szektor területén*. Az Európai Unióba irányuló brit kivitel, illetve az onnan származó behozatal fókuszba alábecsüli a Brexit valódi költségeit.

Az Egyesült Királyság az EU-tagság révén jelentős előnyökre tett szert. Lentebb láthatóak a nyereséges hatásmechanizmusok és korrelációi:

- a kereskedelem előnyös a brit növekedés tekintetében, különösképpen jelentős az iparágon belüli kereskedelem (*intra industry trade*), a teljes tényező-termelékenység (TFP) növekedésére;
- lényeges a tagság és a közvetlen külföldi beruházások (FDI) közötti kölcsönhatás;
- a pénzügyi szolgáltatások specializációjának előnyei az Egyesült Királyságban, nagymértékben az FDI-vel és a kereskedelemmel fennálló kölcsönhatástól függenek.^[17]

Az Egyesült Királyság áfa-rendszere a Brexit után

„Bár a Brexit után a brit cégeknek nem kell összesítő jelentést adni, ha uniós partnerrel

folytatnak gazdasági tevékenységet. Mindenképpen változás a korábbi évek gyakorlatához képest, hogy az összesítő jelentés *csak termékügyletekre és háromszögügyletekre terjed ki, szolgáltatásra nem.*

Összesítő jelentést többféle gyakorisággal lehet beadni az Egyesült Királyságban a Brexitet követően.

Szintén brit sajátosság, hogy az összesítő jelentést nem csak elektronikusan, hanem papír alapon is be lehet adni, azonban a határidő utóbbi esetben jóval rövidebb, mint aki elektronikusan ad be. Papír alapú beadás esetén 14 napon belül kell beadni az időszakot követően, míg elektronikus beadás esetén ugyanerre 21 nap áll rendelkezésre.”^[18]

Ezen kívül különösen érdekes helyzetet teremtett az Egyesült Királyság távozásával, hogy a korábbi brit közösségi adószámok hirtelen érvénytelenekké váltak, holott a Királyságnak maradt olyan területe, amely az Uniós egységes piac része maradt. Erre a helyzetre az lett a megoldás, hogy az Észak-Írországon működő cégek kaptak egy technikai 'közösségi' adószámot, amely 'XI'-vel kezdődik, amely már lekérdezhető a közös VIES-adatbázisban.

A kilépés annyiban változtatta meg az egész Intrastat bevallási rendszert, hogy az értékesítések tekintetében csak akkor kell Intrastat bevallást adni, ha az árut Észak-Írországon működő adóalany értékesíti uniós partnerének, és az értékesítés volumene meghaladta, vagy egy éven belül várhatóan meg fogja haladni a 250,000 fontos küszöbértéket. Ennek a szabálynak köszönhetően drasztikusan csökkent az értékesítésekről beadott bevallások száma.

Más szabályok vonatkoznak az Egyesült Királyságban a behozott árukra. Ennek az az oka, hogy bár 11 hónapos átmeneti időszak állt rendelkezésre a feleknek, hogy megállapodjanak az Unió és az Egyesült Királyság jövőbeli kereskedelmi kapcsolatainak rendezéséről, a megállapodás megkötése az utolsó pillanatra halasztódott. Mivel az Egyesült Királyságnak nem állt elegendő idő a rendelkezésére a teljes határellenőrzési rendszer felállítására, ezért a királyságba irányuló árumozgások tekintetében teljeskörűen fenntartotta az Intrastat bevallási kötelezettséget, ha az áruk értéke előző évben, vagy idén várhatóan meg fogja haladni az 1,500,000 fontos küszöbértéket. A behozott áruk tekintetében tehát a teljes Egyesült Királyság területére irányuló beszerzéseket jelenteni kell. Azonban ez a megközelítés csak 2021 végéig áll fenn, 2022 januárjától már nem kell Intrastat bevallást adni, csak abban az esetben, ha árumozgás Észak-Írország területéről, vagy területére irányul, a másik három tagállam (Skócia, Anglia, Wales) árumozgásai már nem fognak jelentésadási kötelezettség alá tartozni beszerzések tekintetében sem. Egyéb

érdekességként fontosnak tartom megemlíteni, hogy Észak-Írországra vonatkozó árumozgásokról – jelen pillanatban – 2025 végéig kell Intrastat bevallást adni.^[19]

Bankok és biztosító társaságok korábbi helyzete

A 2016. évet tekintve elmondható, hogy a pénzügyi és biztosítási szolgáltatások 124,2 milliárd fonttal járultak hozzá az Egyesült Királyság gazdaságához, ami az Egyesült Királyság bruttó hozzáadott értékének 7,2 százaléka. London egymaga a fent említett összeg 51 százalékát adta 2015-ben. Több mint egymillió állás van a pénzügyi és biztosítási szektorban (a brit munkahelyek 3,1 százaléka), ami körülbelül 1997 óta azonos arányt mutat. Az Egyesült Királyság 2016-ban 60 milliárd font kereskedelmi többletet ért el a pénzügyi és biztosítási szektorba irányuló kereskedelemben. Ez az összeg a brit GDP 3 százaléka, ami szintén azonos szinten mozog tíz éve. 2015–16-ban a bankszektor egymagában 24,4 milliárd fonttal járult hozzá az Egyesült Királyság központi bevételeihez társasági adó, jövedelemadó, társadalombiztosítás és bankadó formájában. Több nagybank és biztosító helyezheti át székhelyét a kontinensre, ha a brexit-tárgyalások nem alakulnak kedvezően számukra. A kedvező kimenet az lenne ezeknek a cégeknek, ha megtarthatnák a hozzáférésüket az EU egységes piacához, és szolgáltatásaikkal elérhetnék a fogyasztókat ugyanolyan könnyen, mint amikor az Egyesült Királyság még tagállam volt, és az EU biztosította számukra a szabad szolgáltatás-áramlás jogát (passporting). Az átköltözés azonban jelentős költségekkel járhat a bankok és más cégek számára. Ehhez tevődik hozzá, hogy a szakemberek egy része várhatóan nem fog együtt költözni a céggel, ami munkaerő- és szakértelem-hiányt okozhat ezeknél a cégeknél. Az egységes piactól való esetleges elszakadás és a költöztetés költségeinek arányától függhet, hogy ezek a cégek melyik megoldást választják egy esetleges megállapodás nélküli brexit esetén.^[20]

Ideiglenes szabályok vonatkoznak a megállapodásban a gazdasági és pénzügyi válság kezelésére, amelyeket fontosnak tartok nevesíteni, illetve kiemelni:

- A Bizottság közleménye az állami támogatási szabályoknak a pénzügyi válsággal összefüggésben hozott bankmentő intézkedésekre való, 2013. augusztus 1. utáni alkalmazásáról
- Bizottság közleménye az értékvesztett eszközök közösségi bankszektorban történő kezeléséről
- A Bizottság közleménye a pénzügyi szektor életképességének helyreállítása és a jelenlegi válságban hozott szerkezetátalakítási intézkedések értékelése az állami támogatási szabályok alapján.^[21]

Egyetemi hallgatók helyzete

Az oktatási szektort is érinti a bevándorlás kérdése, valamint a szakképzett munkaerő elvesztésének lehetősége. A hallgatók jogi helyzete és gazdasághoz való hozzájárulása vitatott kategória a bevándorláson belül. Nem minden forrás ért egyet abban, hogy az Egyesült Királyságban tanulók szorosan a bevándorlók kategóriájába tartoznak. Az érintett intézmények azért lobbiznak, hogy a külföldről érkező hallgatók ne számítsanak bevándorlónak. Ennek az az oka, hogy amennyiben a Brexit után a kormány szigorítja a bevándorlás feltételeit, és a hallgatók szintén bevándorlónak számítanak, akkor az intézmények igen jelentős bevételtől eshetnek el. A tanulmány kutatása, elemzése alapján a külföldi egyetemi hallgatók száma 2014-15-ben hozzávetőlegesen 437 000 volt, és a becslések szerint 25 milliárd fonttal járultak hozzá az Egyesült Királyság gazdaságához. A hallgatók kiadásaiból profitált a közlekedés (750 millió font), a kiskereskedelmi szektor (690 millió font), ami közvetve hozzájárult az adóbevételekhez is. A külföldi egyetemi hallgatók megközelítőleg 4,8 milliárd font tandíjat fizettek ki, amihez hozzájött még az albérletek, szállások bére is (13,5 milliárd font hozzávetőleg). A 437 000 hallgató az összhallgatói létszám 19 százaléka. A rendelkezésre álló adatok alapján körülbelül 125 000 hallgató érkezett az EU-ból, ami *a teljes hallgatói létszám 5 százaléka csupán.*^[22]

Konklúzió

A közjogi aspektusból tekintve: A kilépéssel kapcsolatos aktuálpolitikai és gazdasági megfontolásokon túl a Brexit-referendum és a parlament szerepéről folytatott követő jogvita közjogi jelentősége igen nagy: a parlamenti szuverenitás újraértelmezése mellett a Brexit újranyithatja az Egyesült Királyság belső devolúciós folyamatait. Másfelől a Brexit a történeti alkotmányt is megváltoztathatja: van olyan nézet, amely egyenesen az íratlan alkotmány végét is számításba veszi, mivel az a korábbi, konvenciókon alapuló stabilitást a Brexittel kapcsolatos bizonytalanság időszakában már nem tudja nyújtani.^[23]

A különböző kutatások egyértelműen hosszú távú veszteségeket mutatnak be. A megnövekedett korlátozások csökkentik a kereskedelmet, a közvetlen külföldi beruházást, a munkakínálat növekedését eredményező migrációt, a beruházást és a termelékenységet. A becsült veszteségek széles sávja az Egyesült Királyság EU-val, illetve a világ többi részével lehetséges jövőbeni gazdasági kapcsolataira vonatkozó feltételezéseket tükrözi.^[24]

Az EU számára a brexit egy nettó befizető tagállam elvesztését jelenti amellet, hogy az Egyesült Királyság az EU egyik legnagyobb kereskedelmi partnere és több tagállamnak az

egyik legnagyobb exportfelvevő piaca volt. A brit munkaerőpiacon dolgozó állampolgárok munkalehetősége nemcsak Magyarország számára fontos, hanem az egész Európai Unió számára, hiszen számos tagállam állampolgárai dolgoznak az Egyesült Királyság területén. Egy erős gazdaság kiválása az EU számára erőcsökkenést jelent a világgazdaságban is, ami hatással lesz az EU gazdasági befolyásának erejére, valamint az euró árfolyamára is.^[25]

Személyes véleményem szerint az Egyesült Királyság büszke nemzeti öntudatára alapozva nem félve az esetleges káros következményektől – lépett ki az Európai Unióból. A történelem során sok tekintetben győztesnek bizonyult, ebből kifolyólag az egészséges, pozitív múlttal való tekintettel határozta el, hogy kilép az EU-ból, bízva a jövőbeni „totális függetlenedés” elérésében.

Bibliográfia

Egedy Gergely: *Brexit szuverenitás versus szupranacionalitás* 2016.

Koller Boglárka, Halmai Péter, Bóka János: *Válás, „angolosan” A BREXIT politikai, jogi és gazdasági agendái* 2016.

Osztovits András: *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata* 2011.

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Jogtudományi Intézet: *A brit parlament megadta az engedélyt a kormánynak a Brexit hivatalos elindítására* 2017.

Szabó Zsolt: *A parlament a Brexitben: cselekvő vagy szenvedő alany?* 2016.

Halmai Péter – *A Brexit lehetséges gazdasági hatásai* 2018.

Molnár Péter: *Az Egyesült Királyság áfa-rendszere a Brexit után* 2021.

Vermaas-Ziegler Szilvia: *A brexit lehetséges gazdasági hatásai az Egyesült Királyságra és Magyarország gazdaságára-The Possible Economic Effects of Brexit on the Economy of the United Kingdom and Hungary* 2017.

Hivatkozások

1. Polgári Szemle: Kategória: 2016. december – 12. évfolyam, 4-6. szám; Egedy Gergely: *Brexit szuverenitás versus szupranacionalitás*
(<https://polgariszemle.hu/archivum/136-2016-december-12-evfolyam-4-6-szam/nemzetkozi-ki-tekintes/863-brexit-szuverenitas-versus-szupranacionalitas>), (2021. 11.01.) ↑
2. Koller Boglárka, Halmai Péter, Bóka János: *Válás, „angolosan” A BREXIT politikai, jogi és gazdasági agendái* -2016-évi 20.szám,
3.o. (https://www.google.com/url?q=https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/2016_-evi-20_-szam.original.pdf&source=gmail&ust=1541766606038000&usg=AFQjCNEI9dMHtvCk7KbN9ND3iwRkxkPkJA) ↑
3. Vö.: Osztovits András: *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata* Budapest, Magyarország: CompLex Wolters Kluwer (2011) ↑
4. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Jogtudományi Intézet: *A brit parlament megadta az engedélyt a kormánynak a Brexit hivatalos elindítására*,
(<https://jog.tk.mta.hu/blog/2017/03/brit-parlament-engedely-brexit-elinditasa>) (2021.11.01.) ↑
5. Az Európai Unióról szóló szerződés 50. cikk ↑
6. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Jogtudományi Intézet: *A brit parlament megadta az engedélyt a kormánynak a Brexit hivatalos elindítására*,
(<https://jog.tk.mta.hu/blog/2017/03/brit-parlament-engedely-brexit-elinditasa>) (2021.11.01.) ↑
7. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Jogtudományi Intézet: *A brit parlament megadta az engedélyt a kormánynak a Brexit hivatalos elindítására*,
(<https://jog.tk.mta.hu/blog/2017/03/brit-parlament-engedely-brexit-elinditasa>) (2021.11.09.) ↑
8. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Jogtudományi Intézet: *A brit parlament megadta az engedélyt a kormánynak a Brexit hivatalos elindítására*,
(<https://jog.tk.mta.hu/blog/2017/03/brit-parlament-engedely-brexit-elinditasa>) (2021.11.09.) ↑
9. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Jogtudományi Intézet: *A brit parlament megadta az engedélyt a kormánynak a Brexit hivatalos elindítására*,
(<https://jog.tk.mta.hu/blog/2017/03/brit-parlament-engedely-brexit-elinditasa>) (2021.11.09.) ↑
10. 2016/2.Lapszám-Parlamenti Szemle, Szabó Zsolt: *A parlament a Brexitben: cselekvő vagy szenvedő alany?* – 2. o.,

- (<https://parlamentiszemle.hu/wp-content/uploads/sites/12/2017/09/parlamentiszemle-20162-lapszam-2016-02-06cikk.pdf>) (2021.11.09.) ↑
11. 2016/2.Lapszám-Parlamenti Szemle, Szabó Zsolt: *A parlament a Brexitben: cselekvő vagy szenvedő alany?* 2. o.,
(<https://parlamentiszemle.hu/wp-content/uploads/sites/12/2017/09/parlamentiszemle-20162-lapszam-2016-02-06cikk.pdf>) (2021.11.02.) ↑
 12. Ld.: *Kérdések és válaszok az Egyesült Királyság Európai Unióból való, 2020.január 31-én történő kilépésével kapcsolatban*
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/QANDA_20_104 , (2021.11.03.) ↑
 13. Ld.: Európai Unió működéséről szóló szerződés 207. cikk (1) bekezdése ↑
 14. Ld.:
https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_hu (2021.11.09.) ↑
 15. Ld.: A kilépésről rendelkező megállapodás 152. cikk 1.pontja – Részvétel az Európai Fejlesztési Alapban ↑
 16. Ld.:
https://ec.europa.eu/info/strategy/relations-non-eu-countries/relations-united-kingdom/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement_hu#citizenssecurity ↑
 17. Halmai Péter – *A Brexit lehetséges gazdasági hatásai*,
(<https://doksi.net/en/get.php?lid=28951>), (2021.11.03.) ↑
 18. Molnár Péter: *Az Egyesült Királyság áfa-rendszere a Brexit után*
(<https://ado.hu/ado/az-egyedul-kiralysag-afa-rendszere-a-brexit-utan-1-resz/>) ↑
 19. Molnár Péter: *Az Egyesült Királyság áfa-rendszere a Brexit után*,
(<https://ado.hu/ado/az-egyedul-kiralysag-afa-rendszere-a-brexit-utan-2-resz/>) ↑
 20. Vermaas-Ziegler Szilvia: *A brexit lehetséges gazdasági hatásai az Egyesült Királyságra és Magyarország gazdaságára-The Possible Economic Effects of Brexit on the Economy of the United Kingdom and Hungary*, E-2017/44., 12.o.
(http://kki.hu/assets/upload/44_KKI-elemzes_GBR-HU_Vermaas-Ziegler_20171220.pdf),
(2021.11.12) ↑
 21. Ld.: MEGÁLLAPODÁS a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről (2019/C 384 I/01)
JEGYZŐKÖNYV 5. MELLÉKLET Összeegyeztethetőségi szabályok 10. alpontja ↑
 22. Vermaas-Ziegler Szilvia: *A brexit lehetséges gazdasági hatásai az Egyesült Királyságra és Magyarország gazdaságára-The Possible Economic Effects of Brexit on the Economy of the United Kingdom and Hungary*, E-2017/44., 12-13.o.
(http://kki.hu/assets/upload/44_KKI-elemzes_GBR-HU_Vermaas-Ziegler_20171220.pdf),
(2021.11.12) ↑

23. Szabó Zsolt: *A parlament a Brexitben: cselekvő vagy szenvedő alany?* 17.o
<https://parlamentiszemle.hu/wp-content/uploads/sites/12/2017/09/parlamentiszemle-20162-lapszam-2016-02-06cikk.pdf> ↑
24. Halmai Péter: A Brexit lehetséges gazdasági hatásai-Gazdaságtani alapok, módszertani lehetőségek-The Possible Economic Effects of BrexitEconomic Foundations and Methodological Possibilities, 21. o.,
(https://netk.uni-nke.hu/document/netk-uni-nke-hu/1_Halmi_A_Brexit_lehetseges_gazdasagi_hatasai_Europai_Tukor_2018_2.pdf), (2021.11.12.) ↑
25. Vermaas-Ziegler Szilvia: A brexit lehetséges gazdasági hatásai az Egyesült Királyságra és Magyarország gazdaságára-The Possible Economic Effects of Brexit on the Economy of the United Kingdom and Hungary, E-2017/44., 20.o.
(https://kki.hu/assets/upload/44_KKI-elemzes_GBR-HU_Vermaas-Ziegler_20171220.pdf), (2021. 11.12.) ↑

Demeter Kata: Az egykekérdés Kodolányi János publicisztikájában

Bevezetés

Kodolányi János publicisztikai írásaiban, mint téma az 1920-as évek közepétől jelenik meg az egykerendszer problémaköre. Kodolányi tehát a népi írók közül elsőként irányította a figyelmet az egykére, írásaival az időben jócskán megelőzve Illyés Gyula nagyhatású, a magyar közvéleményt felrázó *Pusztulás* című baranyai útirajzát, amelyben az egyke, a német térhódítás, a kilátástalan birtokviszonyok bemutatása a magyarság végpusztulásának lehetőségét vetítette előre. Kodolányi elsőbbségét egyébként maga Illyés is rögzítette, aki – kiigazítva Schöpflin Gyula irodalomtörténetének megállapítását, miszerint Illyés nyitotta ki a társadalom szemét a magyarság szörnyű pusztulásának meglátására – Kodolányinak és Fülep Lajosnak tulajdonította az úttörő szerepet.^[1]

Kodolányinak – aki a gyermek- és ifjúkora egy részét az ormánsági Vajszlón töltötte – a témában megfogalmazott következtetéseit a személyes élményekből fakadó észrevételei határozták meg.^[2] Kodolányi magát ormánságinak tekintette, amit önmeghatározása szerint művei is tükröznek: „magam is ormánsági embernek számítom magam s hogy az vagyok, bizonyítják nemcsak szépirodalmi műveim, de az Ormánság helyzetével, állapotával s kilátástalan jövőjével foglalkozó mástermészetű írásaim is.”^[3] A személyes tapasztalatok először, a publicisztikát megelőzően, a szépirodalmi alkotásokban rögzültek: az első prózai írásművének tekintett, 1922-ben a *Nyugat* hasábjain napvilágot látott *Sötétség* című elbeszélésnek is az ormánsági egyke adja a témáját. Bata Imre irodalomtörténész Kodolányi életművét mérlegre tevő tanulmányában találóan így fogalmaz: „Szeretett népének sorsa az egyke fogalmában összegeződik Kodolányi korai szemléletében. Első jelentős novellája – a *Sötétség* – is erről beszél.”^[4]

Jelen írás azonban a szépirodalmi alkotások egykeképével nem foglalkozik, kizárólag a „mástermészetű írásokat”, vagyis a publicisztikát vonja vizsgálódása körébe, célja Kodolányi egykeszemléletének ezen írások alapján történő rekonstrukciója és bemutatása. A tanulmány kitűzött célját az is indokolta teszi, hogy ez idáig a témát feldolgozó írás nem született.^[5] A vizsgált szövegek közé tartozik Kodolányinak a *Pesti Naplóban* megjelent 1926-os cikksorozata, az 1927-es Huszár Károlyhoz írt memoranduma, valamint a kérdéssel foglalkozó, 1934 és 1938 között, a *Magyarország*, a *Szabadság*, valamint a *Magyar Élet* hasábjain megjelent publicisztikája.

Kodolányi egyes szemléletének alapvonásai

Kodolányi írásaiból egyértelműen kitűnik, hogy akárcsak Illyés és Fülep az egyke orvoslását a magyarság lét-nemlét kérdésének tekintette. A problémakörrel kapcsolatos korabeli nézeteit összegző 1927-es, Huszár Károlynak a parlament alelnökének címzett memorandumában egyenesen úgy fogalmazott, hogy Magyarország az egykezés jelenségére gyógyírt jelentő „földkérdés megoldásával áll vagy pusztul.”^[6]

A szerző vizsgálódásai az Ormánság területére fókuszáltak, amely mint láttuk egyrészt érzelmi indíttatásból eredt, másrészt azonban abból, hogy a születésszabályozás tendenciózus alkalmazása ezt a térséget érintette leginkább.^[7] Az egykekérdést ugyanakkor nem pusztán egy régió problémájának látta, hanem össznemzeti sorskérdésnek, hiszen a birtokmegosztás megváltoztatása nélkül az „egyke ki fog terjedni a mostani fészkekből olyan vidékekre is, amelyek eddig [...] immunisak voltak.”^[8] Az Ormánság Kodolányi szemében kísérleti laboratórium volt, amelyben feltárhatók az egyke okai és gyógy módjai: „Az Ormánság mindenestre úgyszólván a kísérleti fészke minden átoknak, csapásnak és bajnak, amely az egész magyarságra nehezedik s mint valami lombikban, a pusztulás folyamatának minden körülménye kikutatható benne.”^[9]

Kodolányi akárcsak az egykekérdéssel foglalkozó más szerzők, az egykező magatartás formációit nem vonatkoztatta a teljes paraszti közösségre: pontosan felismerte, hogy azok a viszonylag jómódú, birtokos paraszti rétegnél figyelhetők meg, hiszen annak alapvető mozgatója a vagyon szétaprózásától, s így a következő nemzedék anyagi-társadalmi lecsúszásától való félelem. Illyés *Pusztulásában* az egyik paraszthalak így fejezi ki ezt a szinte zsigeri viszonyulást: „»Nem csinálunk kódisokat« [...] több ember van, mint kellene, mit akarnak mitőlünk? Adjanak földet a föld maga megtermi az embert.”^[10] Kodolányi 1934-es, a baranyai viszonyokat feltérképező *Végig a pusztuló Dunántúlon* című útirajzában az író-narrátor paraszti származású riportalánya hasonló „eldadogott vádat” fogalmaz meg a társadalom irányítói felé: „Mér nem adnak földet, hogy legyen a gyerököknek is.”^[11] Kodolányi miképp Illyés a paraszti földszerzés lehetetlenségében, a több utód miatti birtokfelaprózódástól és elszegényedéstől való félelemben, tehát elsősorban egy „gazdasági okban” találták meg az egykezés közvetlen indítékát.

Az író élesen elutasította azokat a vélekedéseket, amelyek felekezeti háttérhez kapcsolták az egykezést. Ezt a megközelítést legmarkánsabban Pezenhoffer Antal képviselte, aki kizárólag a református magyar parasztságot érintő jelenséggént ábrázolta az egykét, nagy vihart kavart, 1922-ben megjelent *A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására* című

könyvében.^[12] Kodolányi vele vitázva bontotta ki álláspontját 1926-os cikksorozatában, miszerint a katolikusokra nem felekezeti kötődésük miatt kevésbé jellemző az egyke, hanem vagyoni helyzetük okán: „Petzenhofer plébános [...] azt állítja, [...] hogy az egyke terjedésének tisztán vallási okai vannak. Bizonyítja ezt azzal, hogy főképpen református falvakban pusztít, míg ugyanazokban a falvakban a katolikus lakosság immunis marad. De Petzenhofer számításon kívül hagyja, hogy a katolikus lakosság javarészt földtelen zsellér, vagy éppen cselédember, s így szaporodásának nem állja útját az örökrész eldarabolódásának félelme.”^[13]

Illyés útirajzához és Fülep 1934-es, *A magyarság létkérdése* című írásához hasonlóan Kodolányi publicisztikájában is egybekapcsolódik az egykekérdés az úgynevezett németveszéllyel, vagyis a hazai német etnikum demográfiai-gazdasági térnyerésétől és a Német Birodalom expanziós törekvéseitől való fenyegetettségérzéssel. Az írónak az 1920-as években megjelent írásaiban pusztán konstatálja a pusztuló ormánsági magyarság helyét elfoglaló svábság jelenlétét. Ezzel szemben az 1934-es cikkeiben mindez már külpolitikai vonatkozásokat hordozó fenyegetésként jelenik meg, amit egyik írásának címe is kifejez: *Veszélyben a Dunántúl. Német előretörés, pusztuló magyarság*. A cikk tartalma azonban még egyértelműbben hangot ad ennek a félelemnek: „Baj van [...] mert a számban esetleg még kisebb svábság hallatlanul több faji öntudattal rendelkezik s mert egy óriási és tetterős birodalom vonzókörében él. Baj van, mert ezt a tömegeiben jámbor és szorgalmas svábságot az izgatók türelmes munkájával szembe is lehet fordítani velünk.”^[14]

Kodolányi feudalizmus- és kapitalizmusképe

Kodolányi szemléletének mélyebb megértéséhez szükséges feltárni a jobbágyrendszerről, vagyis a hagyományos paraszti világról, valamint a kapitalista-polgári társadalomról alkotott képét. Számos cikke tesz tanúbizonyságot felfogásáról, miszerint a feudalizmus adta keretek között az értékek gazdag forrásának tekintett paraszti egzisztencia sokkal tisztább formában érvényesülhetett, a társadalmi alá-fölé rendeltség megléte mellett is. Kodolányi szerint a jobbágyrendszer, a feudális rend szemben a kapitalizmus szelleme irányította polgári társadalommal jóval kisebb teret adott az egyéni önzés érvényesülésének.

A rendi struktúrát fellazító polgári szellem ugyan látszólag egyenlőséget és szabadságjogokat kínált az új rend polgárainak, valójában azonban a szabadság cégére alatt a régi hierarchikus viszonyokat működtette tovább. A nyílt alávetettséget felváltotta a képmutatás rendszere, az „áldemokrácia”:

Meg kell mentenünk az őszinteségnek és nyers igazmondásnak azt a szellemét, amely a feudális-patriarchális társadalmi rendben érvényesült. Be kell látnunk, hogy a nemzetnek kevésbé ártott az, amikor nyíltan jobbágynak és cselédnek nevezték, tartották, s úgy is bántak vele, mintha egyenlő polgártársnak nevezik, de valójában ezer mérföldekre szakadnak el tőle az őt kormányzó és adminisztráló intellektuális osztályok. Több haszon és egészség háramlott a parasztra abból, hogy a diétára nem velük választatták magukat a követek, mint abból, hogy szavazati s úgynevezett polgári jogokat adtak neki, a mandátumért kezeltek vele, etették-itatták, s szavazatát hite s meggyőződése ellenére erőszakolták ki. Jobb az őszinte és egyenes szolgaság, mint az áldemokrácia, álhumanizmus és álidealizmus. Jobb volt a paraszt lelki harmóniája szempontjából az, hogy nem tudott írni és olvasni, mint az, hogy hazug sajtót és kendőzött irodalmat adnak a kezébe.^[15]

Tehát a szerző bár írásaiban számos helyen ostromozza a jelen társadalmát csúfító „feudális csökevényeket”, a „jobbágyvilágról” több vonatkozásban is pozitívan vélekedett, és ezt az 1934-es baranyai utazásáról készített cikkei is bizonyítják: „Tény az is, hogy az öregek felcsillanó szemmel beszélnek a jobbágyságról [...] Akkor volt munka, föld, erdő, víz, legelő elég [...] Egy nép, amely visszakívánja a jobbágyságot!”^[16] Kodolányi ugyanakkor a polgári-kapitalista rendszert éles bírálatban részesítette.^[17]

Kodolányi a klasszikus paraszti társadalom hanyatlásának okát a modern világ megjelenésében és térhódításában látta. Írásaiban fontos szerepet kapnak a nyugati civilizáció értékrendjéhez és társadalmi-gazdasági berendezkedéséhez köthető fogalmak, mint a kapitalizmus, a liberalizmus és a polgári kultúra, amiket szinonimaként használ. Kodolányi értelmezésében ezek a kifejezések az életformára kiható gondolkodásmódot, és az ebből fakadó kulturális értékek jelentéshalmazát is felölelik. A szerző Oswald Spengler kultúraelméletére hivatkozva fogalmazza meg kritikájának alaptételét, miszerint a nyugati civilizáció a hanyatló, dekadens szakaszába lépett. A kultúrák fejlődésének ebben a periódusában értékzavar lép fel, amit a túlzott hódítóvágy, a hedonizmus és a születések számának csökkenése jelez.^[18] A spengleri filozófia nyomán Kodolányi a kultúrák hanyatló korszakával állítja szembe azok kezdeti, „fiatal” korszakát:

A fiatal kultúrák népe egyszerű, természetes. A hanyatlóké »túlfinomult«, cinikus, rideg, zsarnokoskodó, pénzéhes. A fiatal kultúrák népe józan, vidám, gyermeki, önfeláldozó, kollektív érzésű. A hanyatlóké keresi az öröm pótlékait, a romboló kábítószereket, zárkózott, bizalmatlan, individualista, önmagát törtetőn felülhelyező, áldozatra képtelen. Pénzért mindenre kapható. A fiatal, egészséges kultúrák népe csak akkor fog

fegyvert, ha olyasmi megszerzésére kényszerül, ami neki nincs, – arany, vas, legelő, – vagy ha fajtáját veszély fenyegeti. A hanyatló kultúrák népe önmagáért való hadakat szerel fel, hogy olyasmit szerezzen, ami többlet, vagy hogy hatalmát kiterjessze magáért a hatalomért, [...] s hogy belső élete zűrzavarát, nyugtalanságát, egészségtelen feszültségét levezesse, hanyatlását ellensúlyozza.^[19]

Ebben az értelmezési keretben Kodolányi a hanyatló kultúra fogalma alá rendelte a Nyugat Európában meghonosodott kapitalista-liberális gazdasági- és társadalmi berendezkedést, sőt a hanyatlás tüneteként értelmezte azt: „[...] a kapitalista kultúra mindenestül, tehát erkölcsével, művészetével, szokásaival, filozófiájával maga is csak tünete a nyugati népek hanyatlásának.”^[20] A szerző megfogalmazásában a nyugati életforma szabályozó elve a liberalizmus, „a modern kapitalista termelés szülőanyja”.^[21] A szabadelvűségen alapuló eszmerendszer az embert a gazdasági tényezők eszközévé fokozta le, ahol „az egyén az egyénnel áll szemben” és a „mindenki harca mindenki ellen” elve érvényesül.^[22] Az életszemlélet mozgatórugója a tőke, illetve annak felhalmozása a minél magasabb életszínvonal megteremtéséért.^[23] Ebben a rendszerben a gyermek a magasabb anyagi életszínvonal elérésének akadálya, nem pedig az életküzdelem segítője, mint a premodern társadalmakban. Így a civilizált népek természetes ösztöneiket feladva a gyermekkorlátozás mellett döntenek: „»Ahol a gyermek keresőtárs, ott sok a gyermek; ahol fogyasztó, ott kevés«.”^[24]

A szerző a magyarság sorsát és a kapitalista-liberális rendszer viszonyát is vizsgálat tárgyává tette. Írásaiban hangsúlyozza, hogy a magyar kultúra is a nyugati bomlás részesévé vált: „Ennek a hanyatló kultúrának, ennek az imperialista folyamatnak életveszélyes körébe sodródott bele a magyarság. A kapitalista életforma elfogadásával sorsát végkép egy pusztuló szervezet sorsához kötötte.”^[25] Kodolányi úgy vélte, hogy az 1800-tól 1900-ig terjedő időszakban olyan döntő változások léptek fel, amelyek csak a kereszténység felvételével állíthatók párhuzamba.^[26] A kapitalizmus-liberalizmus megjelenése és térhódítása azonban Kodolányi értelmezésében, szemben a kereszténység felvételével, egyértelműen negatív fordulatot hozott a magyarság életében, amely roncsoló hatásában a tatárjárást és a török hódoltság időszakát is felülmúlta. A tatárjárást és a török hódoltság időszakának destruktív hatása korántsem tekinthető olyan tragikusnak, mint amit a kapitalizmus okozott. Lényegi különbség, hogy a magyar történelem említett két fordulópontja „anyagiakban és vérben fosztotta-irtotta a magyarságot”^[27] míg a kapitalizmus a lélek mélyére hatolva fosztotta meg az egyént természetes állapotától vagyis „erőszakot vett ösztönein, megszakította a benső kapcsolatot a fajfenntartó akarattal s az egyéni élet céljait egyszersmind elválasztotta a közösségi élet céljaitól.”^[28] A liberalizmus pedig a jogegyenlőség útjára terelte

a parasztságot, melynek következményeiről így számolt be a szerző: „A paraszt most »szabad« emberré vált, szabad volt neki a maga erejére utalva a nagybirtokok versenyével szembeszállnia [...] Szabad volt már a parasztnak a földjét eladni, megterhelni, szabad volt tönkremennie és Isten kegyelmére, meg a modern liberális államra maradnia, szabad volt földönfutóvá lennie, – szabad volt kipusztulnia.”^[29]

Az egyke gazdasági oka

Kodolányi az egyke háttérében elsősorban – a kapitalista-liberális rend generálta – gazdasági okot vélt felfedezni, amelyet az alábbi idézet is igazol: „ [...] az ormánsági egykének is ugyanazok az okai, amelyek az egész ország fokozatos pusztulásának s az egész magyar kultúra korhadásának: az általános, egyetemes nemzeti érdekek helyében egyéni, avagy osztályérdekeket szolgáló gazdaságpolitika.”^[30] Ez az egyéni és osztályérdek nyilatkozott meg az 1848-as jobbágyszabadítás során. Kodolányi az egykező magatartás gyökereit az 1848–49-es reformokban, az akkor hibásan levezényelt társadalmi-gazdasági változásokban látta: „E sorok írója mutatott rá elsőízben arra a súlyos történelmi szerepre, amelyet az Ormánság életében az 48–49-es reformok játszottak.”^[31]

Az 1848-ban végbemenő birtokmegváltás Kodolányi olvasatában a hanyatlás kezdetét jelenti. A birtokpolitika kritikus pontjaként emeli ki a földbirtokok aránytalan eloszlását és a nagybirtok nyomasztó túlsúlyát, aminek eredményeképpen a parasztság kedvezőtlen helyzetbe került: „Mikor a 48-as forradalom elodázhatatlannak találta a jobbágyszabadítást, végrehajtotta azt olyképpen, hogy a nagybirtokok főbb törzsökeikben megmaradjanak s a hitbizományok középkori rendszere ma is élhessen. Bizonyos kisebb földterületeket kiosztott a parasztoknak, főképpen a silányabb és távolfekvő földekből. Ezeket is hermetikusan körülzárta a maga birtoktesteivel s magának tartotta meg a főnemesség a legelőket és erdőket.”^[32]

Ez a tényállás, tehát a paraszti élettér összeszűkülése, valamint a nagybirtok megbonthatatlan tömbje miatt „terjeszkedni nem tudó kisbirtok” a gazdasági ok egyik összetevője, ami megágyaz az egykező mentalitásnak. Kodolányi értelmezése szerint a birtokmegváltások és az így létrejött polgári magántulajdon, valamint a hozzá kapcsolódó örökösödési rend az individuális érdekek előtérbe helyezését mozdították elő, így életelvvé vált az egoizmus a paraszti lelkiületben: „ [...] kisebb-nagyobb parcellákat kaptak a parasztok, amelyeket szabadon adhattak-vehettek, megterhelhettek s amelyet örökölhettek, mégpedig nem családonként, hanem egyénenként. Lassan-lassan tehát beleszívódott a nép lelkébe az a tudat, hogy a sok gyermek nem olyan jó, mint régen volt, amikor még a munkában csak

segített, hanem a birtok szétdarabolását a kevésgyermek-rendszerrel iparkodott megakadályozni.”^[33] Kodolányi ennek megfelelően a 19. század közepére helyezi az egykezés elterjedését az ormánsági parasztság körében: „mint többen megállapítottuk az egyke fellépése a múlt század ötvenes éveiben mutatkozik.”^[34]

Az egyéni önzés szelleme és társadalmi hatása

Az előbbiekből fakadóan az író mérvadó tényezőként tünteti fel az „egyéni jóléthez”, vagyis a materiális javakhoz való ragaszkodás szerepét, ami a kapitalista-polgári szellem térhódításával egyre inkább meghatározza a birtokos parasztság mentalitását is:

Nagyon természetes, hogy a jómódú parasztság erkölcsi alapjait elsősorban az egyén jóléte kezdi ki. Az asszonynép elkezd öltözködni, a vasút, újság elterjeszti a gyári árukat és az annak megfelelő ruházkodást, egyik asszony a másikat iparkodik lefőzni ruháival. Hiúság, irigység egyetemes asszonyi vonások. A parasztasszony sem más, mint a középosztály, vagy arisztokrácia asszonya. S mert ebben a dologban határt szabni lehetetlen, a könnyen munkálható föld és jól jövedelmező állatkereskedés lehetővé teszi a cicomát, lassanként előáll a hiúság circulus vitiosus: a gondok a gyerekekről átterelődnek a páváskodásra s ebben nincs többé megállás.^[35]

A szemléletváltozás – vagyis az „egoizmus” előtérbe helyezése – által kialakuló új értékrend, mint kijelölt út vezet át a problémát erkölcsi térre: „Az utódról való gondoskodást elfoglalja az egyéni jólét, a has és hiúság gondja. Így terjednek át a gazdasági okok lélektani láncszemekre.”^[36] Az egykezés és az egyéni jólét Kodolányinál szinte rokon értelmű fogalom, a kettő együttesen indítja el az erkölcsi normák széthullását: „Előáll az egykés, tehát csak egyéni élvezeteknek élő és csak azokat ismerő nép sajátságos cinizmusa mellyel leráz magáról minden tanítást, figyelmeztetést és jóindulatot.”^[37]

Az író 1934-es baranyai utazása nyomán az „egykes atmoszféra” jellemzőit a következőkben látta: minden életmegnyilvánulást átható cinikus materializmus, valamint a vitalitás hiánya.^[38] Ez többek között a falvak kipusztulásához és a földek elhanyagolásához vezet. A szerző megállapítja, hogy a nép ősi ösztöneit feladva (gyermekáldás, gyermeknevelés), nem harcol a gazdasági kényszerekkel és a belőlük sarjadó önző késztetésekkel.^[39] Nőknél és férfiaknál különbözőképp nyilvánul meg a természetes ösztönök elfojtása: A lányok nem erőltetik a házasságot, hiszen örökös hiányában ők élvezhetik a családi hagyaték hasznát. Ha van is házasság, azt a mindennapos hisztéria és viszálykodás teszi elviselhetetlenné.^[40] A férfiaknál az elfojtott nemi ösztönök devianciákhoz vezetnek, ami különféle perverzításokban

vagy homoszexualitásban nyilvánul meg.^[41] Felesleges idejüket kártyázással és üzérkedéssel töltik ki, illetve alkoholfogyasztással „segítenek” önmagukon.^[42] Jellemző a különböző vallási szektákba való menekülés (főleg a nők körében) és az örökségért elkövetett, házasságon belüli bűncselekmény (hitves-és gyermekgyilkosságok).^[43] Kodolányi szerint a parasztság erkölcsi tompultsága csak fokozódik a háborút követően:

Tagadhatatlan, hogy az úgynevezett középosztály is meglehetősen könnyelműen játszott a nép által szentnek tartott dolgokkal. A háborúban látta a felmentések körül végbemenő panamákat, aki itthon maradt az mindent hazugságnak látott, aki a fronton volt abból kiveszett az életöröm s nem maradt meg egyéb, csak a cinikus önfenntartási ösztön. A háború után tehát itt volt egy nép, amelyből kiveszett az idealizmus csírája is és a gyomrán kívül egyebet sem égen, sem földön nem ismert. Természetes, hogy az egyke is rohamosan terjedt.^[44]

Kodolányi leírása értelmében tehát az egykézű nép a háború folyamán minden hitét elveszti a felsőbb réteggel szemben és a közösségre vonatkozó kötelezettségeit megtagadva még inkább az egyéni érdek kerül középpontba.”^[45]

Az elit felelőssége és a paraszti kultúra felbomlasztása

Lényeges azonban kiemelni, hogy Kodolányi egy másik szinten is felismerte a néplélek „megbetegedését”, amely a polgári-kapitalista rend teremtette új társadalmi elvárások, normarendszer megjelenéséből eredeztethető: „[...] a társadalmi morál szelleme nagyon is hozzájárul a nép életének lezüllesztéséhez s egészséges erkölcsi, illetve etikai meggyőződéseinek lerombolásához. [...] A nép etikai érzésvilágát destruálja sok minden, amit társadalmi életében látnia kell.”^[46] Ilyen például a politikába való bevonásának módja, eszközszerepének megélése, a képmutató polgári társadalmi normák és azoknak a parasztságra kényszerítése, a felső társadalom repressziója és hipokrizise: a parasztságot „önzetlenségre, hősies lemondásra, szerénységre, igénytelenségre oktatták s ugyanakkor kegyetlenül érvényesítették vele szemben a gazdaság vastörvényeit. » Erkölcsi világrend! « – mondták és kizárták a gyárból, kitették a birtokról, ingyenes hajójegyet adtak neki Amerikába.”^[47]

Kodolányi számos cikkében találhatunk még olyan elemeket, amelyek az akkulturáció negatív hatásairól számolnak be. Itt elsősorban azokra az impulzusokra, a polgári társadalom azon gyakorlataira gondol a szerző, amelyek a parasztságot önfeladásra, hagyományos kultúrája elhagyására készítetik. Mindezek tartalmukban igazolják, hogy a parasztember külső

kényszer nyomására adaptálta a polgári kultúra elemeit, feladva eredeti életfelfogását és hagyományait. Ezt számos példával támasztja alá Kodolányi, kezdve az iskolákban tanúsított eljárásokkal, melyek a népi nyelvjárásból űztek gúnyt és erőltették annak elhagyását a parasztgyermek körében.^[48] A rádió megjelenése a népdalokat szorította háttérbe, mely szintén hozzájárult a néplélek megroncsolásához. Öltözködésben is a polgári divat vált követendő példává.^[49]

Kodolányi megállapítása szerint az „egykéző vidékek” sokkal hajlamosabbak „behódolni” a külső hatásoknak és az új társadalmi normáknak.^[50] A szerző egykeikutatásának következtetése abban áll, hogy magát az egykét is tünetként írja le, amelyet a néplélek beteg alkata generált: „[...] az egykés nép sajátos, patológikus lelki alkattal rendelkezik, amelyet levetkőzni nem képes s aminek következménye éppen az egyke.”^[51]

Mint azt láthatjuk, Kodolányi a néplélek megbetegedése, jobban mondva megbetegítése felelősségét is a kapitalista-polgári rendben és annak hordozójában a magyar felső társadalomban ismeri fel. Az író így bármennyire is sötét színekkel ábrázolta a paraszti világot, egyben fel is mentette azt, hiszen minden erkölcsi felelősséget a felső társadalomra hárított. Annak egyaránt bűne a paraszti élettér végzetes beszűkítése, valamint az autentikus paraszti kultúra felszámolása. Kodolányi megfogalmazása szerint az egykézésért, a devianciákért, a saját kultúra elhagyásáért „nem a nép a hibás”, a „népet belekényszerítették a pusztulásba” azok, „akik beleszorították először a nagybirtokok vaskorlátaiba s megnyomorították életkedvét, szembefordították fajfenntartó ösztöneit a józan ésszel s azután irtották nyelvét, dalát, ruházatát, ősi foglalkozásait [...]”.^[52]

Az egyke orvosszerei

Kodolányi egyke képét összegezve megállapítható, hogy a jelenséget szélesebb összefüggésben vizsgálta, így annak megoldását is összetettebben látta. Elsősorban olyan fölbirtokreformot és örökösödési törvényt javasolt, amely a jobbágyság korában jellemző erényeket elevenítené fel, mint az egymásra utaltság, közösségi érzés és családban való gondolkodás. Az új örökösödési törvény értelmében a fölbirtok nem egyénenként, hanem családonként, azok nagysága szerint öröklődne. A szerző szerint a közösségiség helyreállítása és a föld megléte fokozná a gyermekvállalási kedvet. A kialakult családközösségben az egyéni érdekek háttérbe szorulnának, ami már önmagában jelentős változást idézne elő az egykézés gondolkodásban. Az utód nélkül maradt családok földjei egészében, a négy gyermeknél kevesebb gyermeket vállalók földjei részben az állam kezébe kerülnének vissza. Mindezen felül Kodolányi is szorgalmazza a termelés szövetkezeti úton

való átalakítását, amely az azonos érdekeltségű rokoncsaládokat tömörítené egy körbe.^[53] Egy 1938-as írásában a szövetkezetek jelentőségéről ezt írja: „az erkölcsi megújulás a szövetkezeti szellem uralomra jutása nélkül a termelés és értékesítés egész vonalán elképzelhetetlen [...] a szövetkezeti mozgalom nélkül mindenféle földreform és telepítés is eredménytelen, a pusztulást egy nemzedék tartamára megállítaná, de végül meg nem akadályozná.”^[54]

Az előbb említettek mellett a szerző megoldást látott még az oktatás, a közigazgatás és az orvosi szolgálat átszervezésében is.^[55] Későbbi írásában telepítési politikát is javasol, amely a tiszántúli népességfelesleget mozdítaná át a dunántúli területekre.^[56]

Kodolányi megoldása több pontban összeegyeztethető Illyés Gyula vagy Fülepi Lajos az egykekérdéshez kapcsolódó gondolataival. A két világháború közti időszakban az egyke problémaköre, többek között Kodolányi írásainak köszönhetően, már ismertté vált az értelmiségi körökben. A fölbirtokreform végrehajtását, az örökösödési törvény módosítását és a népoktatás reformját sokan szorgalmazták, azonban az erre vonatkozó törekvések mindig zsákutcába jutottak.^[57] Kodolányi ebből adódóan kérdésessé tette a politikai-gazdasági elit reformszándékainak őszinteségét, a problémának a fennálló keretek közötti megoldhatóságát. A *Pesti Napló*-ban írt egyik 1926-os cikkében kifejti, hogy az általa felvázolt pontok kivitelezése a fennálló rendszer vezető rétegének érdekeit sértené, ezért nem várható előrelépés az ügyben: „De abban egyet kell érteni mindenkinek, hogy a földbirtokos-kérdés megoldása ez idő szerint óhajnak is távoli, semmi remény arra, hogy bizonyos osztályok önként a parlamentben törvényhozásilag vágják el saját maguk alatt a fát s az úgynevezett kisgazdaképviselők is alkalmatlanok arra, hogy ezt a kérdést megértsék és megoldják.”^[58]

Több mint egy évtizeddel később sem látja másként a helyzetet. Az *Egyke* című 1937-es írásában már a Horthy-rendszer másfél évtizedét értékeli hasonló konklúzióval: „Megállapíthatjuk, hogy a körülbelül tizenöt esztendő »harc« után sem változott a következő helyzetkép: a nagybirtokok mammuttestei közé beszorított falvak nem tudnak terjeszkedni [...] az örökösödési jog ma is lehetővé teszi [...], hogy az ivadékok mennél több földparcellát halmozzanak egy kézbe, a kivesző magyar vidékeken nyoma sincs a más, túlbő vidékekről való telepítésnek, tehát a kérdés megoldására egyetlen lépés sem történt.”^[59]

Mint azt láttuk 1934-es *Hulló Európa – Hulló magyarság* című cikksorozatában már éles bírálat alá veszi nem csak a magyar politikai élet irányítóit, a mintaadó szerepre képtelen középosztályt, de a nyugati civilizáció értékrendjét képviselő polgári kultúra egészét: „Valóban, nagy naivitás és elfogultság kell ahhoz, hogy éppen annak a rendszernek a szemszögéből és fenntartásával állítsuk helyre népünk egészséges életfolyamatait, amely

rendszer magát a betegséget okozza!”^[60] Ebből fakadóan a probléma tényleges megoldását egy teljesen új rendszer keretein belül képzelte el.^[61]

Összegzés

Ha az eddigieket összegezzük, akkor elmondható, hogy Kodolányi értelmezése szerint a közösségi érdekeket negligáló individualizmus, az egyéni önzés a kapitalista-polgári rend sajátja. Ennek szelleme érvényesült a politikai-társadalmi elit körében a jobbágyszabadítás idején, amelynek lenyomata a jobbágyszabadítás torz megvalósulása és későbbi korrekciójának elmaradása. Ez az, ami a parasztság életterét leszűkítette, a további földbirtokszerzését ellehetetlenítette, s így a parasztságot az egykészség gyakorlatára szorította. Az új társadalmi rend intézményei, mint a polgári magántulajdon és örökösödési rendszer a parasztságot magát is megfertőzték a kapitalizmus jelentette egyéni önzéssel. Emellett a paraszti mentalitás átformálásában nagy szerepet játszottak a kapitalista-polgári világnak a fogyasztói javak megszerzését előtérbe állító eszményei. Ebből is következett az egykészségi életrend, az „egykés atmoszféra”, melynek természetesen következmenyei erkölcsi hanyatlást és a hagyományos paraszti kultúra felbomlását idézték elő. Emellett a felső társadalom, mint a kapitalista-polgári rend hordozója, érdekeltje és fenntartója jelentős mértékben hozzájárult a kultúraváltás folyamatához, amely abban nyilvánult meg, hogy a parasztság a magyar vezetőréteg önértékelő politikai, gazdasági és kulturális repressziójának kényszerű adaptálásával destabilizálta önmaga lelki egyensúlyát és erkölcsi értékrendjét. Kodolányi egykesz szemléletének kétségtelenül a fentiekben rekonstruált gondolatmenet képezi sajátos jellegét: az egykészség gazdasági és erkölcsi okainak háttérében a „kapitalizmus szellemét” ismerte fel, mint végső okot, ennek értelmében pedig a fennálló rendszer keretei között elképzelhetetlennek tartotta a parasztság szociális helyzetének javulását.

Bibliográfia

Források

Buday Dezső: *Az egyke*, Budapest, Huszadik Század Könyvtára, Deutsch Zsigmond és Társa kiadása, 1909.

Fülep Lajos: A magyarság pusztulása, *Pesti Napló*, LXXX.évf., 262.sz., 1929. november 17., 10.

Illyés Gyula: Irodalomtörténet, 30. évf., *Nyugat*, 1937/7, 71.

Illyés Gyula: *Magyarok. Naplójegyzetek*, 1. kötet, Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T., 1938.

Illyés Gyula: *Puszták népe*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Kodolányi János: *A hazugság öl* [1927], Budapest, Szent István Társulat, 2003.

Kodolányi János: „Ahol a gyermek kereső társ, ott sok születik, ahol fogyasztó ott kevés”, *Magyarország*, XLIII. évf., 265. sz., 1936. november 19., 11.

Kodolányi János: Az egyke nyomán Baranyában, *Pesti Napló*, LXXVII. évf., 102. szám, 1926. május 21., 15.

Kodolányi János: *Baranyai utazás*, Budapest, Bolyai Akadémia, 1941.

Kodolányi János: Egy magyar vidék pusztulása, *Pesti Napló*, LXXVII. évf., 102.sz., 1926. május 7., 4.

Kodolányi János: Egyke, *Magyarország*, XLIV. évf., 130.sz., 1937. június 11., 7.

Kodolányi János: Előszó in *Éltek, ahogy tudtak. Válogatott elbeszélések*, Budapest, Szépirodalmi, 1955.

Kodolányi János: Honnan-hová? Jegyzetek egy baranyai utazásról, *Szabadság*, VII. évf., 16.sz., 1934. április 22., 3.

Kodolányi János: Hulló Európa – Hulló Magyarság, Népesedés politikai kérdések II, *Szabadság*, VII. évf., 31.sz., 1934. augusztus. 5., 9.

Kodolányi János: Hulló Európa – Hulló magyarság, Népesedés politikai kérdések IV., *Szabadság*, 7.évf., 33.sz., 1934. augusztus. 19.

Kodolányi János: Lehet-e az egykének gátat vetni? Az egyke nyomán Baranyában, *Pesti Napló*, LXXVII. évf., 123.sz., 1926. június 3.,15.

Kodolányi János: Ormánság [1938], in *Esti beszélgetés*, Budapest, Magyar Élet Kiadása, 1944.

Kodolányi János: Útinapló a pusztuló Ormánságból, *Szabadság*, VII. évf., 39. sz., 1934. szeptember 30., 9.

Kodolányi János: Veszélyben a Dunántúl. Német előretörés, pusztuló magyarság, *Magyarország*, XLI. évf., 57.sz., 1934. március 11., 15.

Kodolányi János: Végig a pusztuló Dunántúlon, Nincs gyerek – Kié a jövő?, *Magyarország*, XLI. évf., 83. szám, 1934. április 14., 5.

Kodolányi János: Végig a pusztuló Dunántúlon, Papok és tanítók a gátakon, *Magyarország*, XLI. évf., 79.sz., 1934. április 10, 5.

Pezenhoffer Antal: *A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására*, A szerző kiadása, Budapest, 1922.

Felhasznált irodalom

Andorka Rudolf: A dél-dunántúli egykeutatások története, *Statisztikai Szemle*, 47. évf., 1969/12, 1245-1257.

Andorka Rudolf: Az ormánsági születéskorlátozás története, *Valóság*, XVIII. évf., 1975/6, 45-61.

Ács Margit: „A hazugság öl” – Kodolányi János szociális indulatú novellái in *Érkezés? Indulás? Esszék, Kritikák 2016-2018*, Budapest, L'Harmattan, 2019.

Bata Imre: Kodolányi Jánosról in Csűrös Miklós (szerk.): *Én vagyok. In memoriam Kodolányi János*, Budapest, Nap Kiadó, 2001.

Bernát István: „Fajmentéstől” a „Pusztulásig”: Az „egyke” kérdése a húszas években, *Világosság*, XXIV. évf. 1983/5, 270-278.

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris, 2007.

Koloh Gábor: *A születésszabályozás mint társadalomtörténeti probléma. Születésszabályozás a Dél-Dunántúlon (1790–1941)*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, 2018.

Koloh Gábor: Az ormánsági „egyke” és toposza. Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között, 56. évf., *Demográfia*, 2013/2-3., 195-213.

Papp István: *A magyar népi mozgalom története*, Budapest, Jaffa, 2012.

Rajnai László: *Kodolányi János*, Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2019.

Tüskés Tibor: *Kodolányi János*, Budapest, Magvető, 1974.

Hivatkozások

1. Illyés Gyula: Irodalomtörténet, 30. évf., *Nyugat*, 1937/7, 71; Vö. Kodolányi János: *Baranyai utazás*, Budapest, Bolyai Akadémia, 1941, 6; Fülep Lajos is utalt írásaiban Kodolányi elsőbbségére Fülep Lajos: A magyarság pusztulása, *Pesti Napló*, LXXX.évf., 262.sz., 1929. november 17., 10. ↑
2. Rajnai László: *Kodolányi János*, Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2019, 37; Tüskés Tibor: *Kodolányi János*, Budapest, Magvető, 1974, 65. ↑
3. Kodolányi János: Ormánság [1938], in *Esti beszélgetés*, Budapest, Magyar Élet Kiadása, 1944, 311; Kodolányi 1955-ös, fiataalkori írásait egybegyűjtő kötetének előszavában hasonlóan vallott az 1920-as évek írásainak ihlető forrásáról: „Igazi megihletőm pedig az Ormánság parasztnépének rettenetes állapota volt, az ezerholdak közé bezárt pusztuló nép, amelynek sorsát borzadva, fölháborodva s tehetetlenül szemléltem.” Kodolányi János: Előszó in *Éltek, ahogy tudtak. Válogatott elbeszélések*, Budapest, Szépirodalmi, 1955, 5. ↑
4. Bata Imre: Kodolányi Jánosról in Csűrös Miklós (szerk.): *Én vagyok. In memoriam Kodolányi János*, Budapest, Nap Kiadó, 2001, 237. ↑
5. Az életmű szépirodalmi vonatkozásaira fókuszáló irodalomtörténeti munkákban kizárólag az 1927-es, *A hazugság öl* című memorandumra történik utalás. Tüskés Tibor pusztán annak tényét rögzíti, míg Ács Margit tartalmi ismertetést is ad írásában. Tüskés Tibor: *Kodolányi János*, Budapest, Magvető, 1974, 77-78; Ács Margit: „A hazugság öl” – Kodolányi János szociális indulatú novellái in *Érkezés? Indulás? Esszék, Kritikák 2016-2018*, Budapest, L'Harmattan, 2019, 46-55; A szociológus Andorka Rudolf két tanulmányában is foglalkozott az egykekérdés történetével. Az egyik említést sem tesz Kodolányi írásairól, míg a másik egy bekezdés erejéig foglalkozik velük. Andorka Rudolf: Az ormánsági születéskorlátozás története, *Valóság*, XVIII. évf., 1975/6, 45-61; Andorka Rudolf: A dél-dunántúli egykeutatások története, *Statistikai Szemle*, 47. évf., 1969/12, 1245-1257; Koloh Gábor történész doktori disszertációjában, miként az egykekérdéssel foglalkozó tanulmányában kizárólag Kodolányi memorandumát tette elemzés tárgyává. Koloh Gábor: A

születésszabályozás mint társadalomtörténeti probléma. Születésszabályozás a Dél-Dunántúlon (1790–1941), Doktori disszertáció, ELTE BTK, 2018; Koloh Gábor: Az ormánsági „egyke” és toposza. Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között, *Demográfia*, 56. évf., 2013/2-3, 195-213; A népi mozgalomra vonatkozó összefoglalókban a fentiekénél is kisebb figyelmet kap Kodolányinak az egykekérdést tárgyaló publicisztikái. Gyurgyák János monográfiájának a népiekről szóló közel száz oldalas fejezetében az egykekérdés sem merül fel, míg Papp Istvánnak a népi mozgalom történetét bemutató kötetében pusztán annyi szerepel, hogy Kodolányi „kedvelt témái” közé tartozott az egyke. Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris, 2007, 387-462; Papp István: *A magyar népi mozgalom története*, Budapest, Jaffa, 2012, 77. ↑

6. Kodolányi: *A hazugság öl* [1927], Budapest, Szent István Társulat, 2003., 22. A nyílt levél utóéletének, Kodolányi és Huszár eredménytelen megbeszélésének leírására lásd Kodolányi János: *Baranyai utazás*, Budapest, Bolyai Akadémia, 1941, 9 -12. ↑
7. „Az Ormánság csak a bomlás kezdete volt [...] a leggyengébb pont, ahol a nép életöszöne leghamarabb megtörött.” Kodolányi János: Végig a pusztuló Dunántúlon, Nincs gyerek – Kié a jövő?, *Magyarország*, XLI. évf., 83. szám, 1934. április 14., 5. ↑
8. Kodolányi: *A hazugság öl*, 10. ↑
9. Kodolányi János: Útinapló a pusztuló Ormánságból, *Szabadság*, VII. évf., 39. sz., 1934. szeptember 30., 9. ↑
10. Illyés Gyula: *Magyarok. Naplójegyzetek*, 1. kötet, Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T., 1938, 35. ↑
11. Kodolányi: *Nincs gyerek – Kié a jövő?*, 5. ↑
12. Pezenhoffer Antal: *A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására*, Budapest, A szerző kiadása, 1922. ↑
13. Kodolányi János: Az egyke nyomán Baranyában, *Pesti Napló*, LXXVII. évf., 102. szám, 1926. május 21., 15. ↑
14. Kodolányi János: Veszélyben a Dunántúl. Német előretörés, pusztuló magyarság, *Magyarország*, XLI. évf., 57.sz., 1934. március 11., 15. ↑
15. Kodolányi: *A hazugság öl*, 24. ↑
16. Kodolányi: *Nincs gyerek – Kié a jövő?*, 5. Hasonló leírást találunk a *Szabadságban* megjelent cikkben: „Ki hinné például, hogy itt az öregek visszakivánják a jobbágyságot? Házigazdánk elmeséli a »régiek« véleményét erről a kérdésről. Én, aki az előbbi nemzedék mintegy két emberöltőig visszanyúló életét ismerem s csak megerősíthetem Nagy Simon János bácsi beszámolóját. A rabotvilágban csak az utolsó szó volt rossz, [...] A rabot utolsó szava, a bot. Másképp jó volt az. Ha az embört nem ütötték volna, sömmi baj nem lőtt volna. Mer mindönkinek megvót a maga dóga, mindönkinek megvót a könyere, élése, jószágja, fája meg annyi vót, amennyit akart. Még a házat is maguk építették. összeállt az egész falu, osztán

együttőre megépítette az új házat. Akkor még jó vót, ha valakinek sok gyereke vót, mer annál több munkát vállalhatott. Nem is panaszkodtak a robotra az öregök, csak a botra! Az én apám, meg nagyapám is sokszor elmesélte, hogy az jó velág vót, a mái meg sokkal rosszabb!” Kodolányi János: Honnan-hová? Jegyzetek egy baranyai utazásról, *Szabadság*, VII. évf., 16.sz., 1934. április 22., 3. ↑

17. Lásd még: Kodolányi János: Hulló Európa – Hulló magyarság, Népesedés politikai kérdések IV., *Szabadság*, VII. évf., 33.sz., 1934. augusztus 19., 9. ↑
18. „A hanyatlás korszakába jutott kultúrák rendszerint túlzásba hajtott hódítási lázba esnek. Egyiptom, Kína, Róma a császárok idején s ma az európai polgári kultúra ezt a tünetet mutatja. [...] amikor a mindenáron való hódítás feszíti cselekvésre a hanyatló kultúránkat, a születések száma csökken. [...] A gondolkodásban úrrá válik a pillanat mohó kiélvezése, a »carpe diem« , az »egyszer élünk« életszemlélete [...]” Kodolányi János: Hulló Európa – Hulló Magyarság, Népesedés politikai kérdések II, *Szabadság*, VII. évf., 31.sz., 1934. augusztus. 5., 9. ↑
19. Uo. 9. ↑
20. Uo. 9. ↑
21. Kodolányi: Ormánság, in *Esti beszélgetés*, 318. ↑
22. Uo. 318. ↑
23. „ »[...] a létért való küzdelem irányítását a tőke ragadta magához... Az ember a tőkét dolgoztatja és arra igyekszik, hogy ez reá nézve minél nagyobb haszonnal járjon... [...] « ” Kodolányi János: „Ahol a gyermek kereső társ, ott sok születik, ahol fogyasztó ott kevés”, *Magyarország*, XLIII. évf., 265. sz., 1936. november 19., 11. ↑
24. Uo. 11. ↑
25. Kodolányi: *Hulló Európa II*, 9. ↑
26. Uo. 9. ↑
27. Uo. 9. ↑
28. Uo. 9. ↑
29. Kodolányi: Ormánság, in *Esti beszélgetés*, 318. ↑
30. Kodolányi: *Az egyke nyomán*, 15. ↑
31. Kodolányi: Ormánság, in *Esti beszélgetés*, 317-318; A demográfiai visszaesés és az 1848-as törvények közötti összefüggést korábban (1909) Buday Dezső jogász, *Az egyke* című írásában már rögzítette. Buday Dezső: *Az egyke*, Budapest, Huszadik Század Könyvtára, Deutsch Zsigmond és Társa kiadása, 1909., 8. ↑
32. Kodolányi János: Lehet-e az egykének gátat vetni? Az egyke nyomán Baranyában, *Pesti Napló*, LXXVII. évf., 123.sz., 1926. június 3., 15. ↑
33. Kodolányi: *A hazugság öl*, 7-8. ↑
34. Kodolányi: „Ahol a gyermek”, 11. ↑

35. Kodolányi: *Lehet-e az egykének?*, 15. ↑
36. Uo. 15. ↑
37. Uo. 15. ↑
38. „[...] az embereknek egyszerűen nincs hitük, amely életük bázisát jelentené s cinikus materializmusba fullad minden hajdani kultúrértékük.” Kodolányi János: Egy magyar vidék pusztulása, *Pesti Napló*, LXXVII. évf., 102.sz., 1926. május 7., 4. ↑
39. „[...] a nép ellentállása a gazdasági kényszerrel szemben megtörik, ősi ösztöneit [...] háttérbe tolja s kialakítja azt a tipikus egykés atmoszférát, amely e kipusztuló vidékekre jellemző.” Kodolányi: *A hazugság öl*, 11. ↑
40. Kodolányi: *Egy magyar vidék*, 4. ↑
41. Kodolányi: *Útinapló a pusztuló*, 9. ↑
42. Kodolányi: *Az egyke nyomán*, 15. ↑
43. Kodolányi: *A hazugság öl*, 13. ↑
44. Uo. 15. ↑
45. Kodolányi: *Lehet-e az egykének?*, 15. ↑
46. Kodolányi: *A hazugság öl*, 16. ↑
47. Kodolányi: *Hulló Európa II*, 9. ↑
48. „[...] tanítók lassú, fáradságos és szorgalmas munkával leszoktatták a gyermekeket saját nyelvükről, büntették, gúnyolták azokat, akik a maguk ormánsági nyelvén feleltek.” Kodolányi: *Honnan-hová?*, 1934, 3; Illyés Gyula erre vonatkozó személyes élménye lásd: Illyés Gyula: *Puszták népe*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 283–285. ↑
49. Uo. 3. ↑
50. „Az egykés vidékek melegágyai a legsúlyosabb neurózisoknak [...]” Kodolányi: *A hazugság öl*, 19. ↑
51. Uo. 19. ↑
52. Kodolányi: *Honnan-hová?*, 3. ↑
53. Uo. 22-23. ↑
54. Kodolányi: Ormánság, in *Esti beszélgetés*, 323. ↑
55. Kodolányi: *Lehet-e az egykének?*, 15. ↑
56. Kodolányi János: Végig a pusztuló Dunántúlon, Papok és tanítók a gátakon, *Magyarország*, XLI. évf., 79.sz., 1934. április 10, 5. ↑
57. Bernát István: „Fajmentéstől” a „Pusztulásig”: Az „egyke” kérdése a húszas években, *Világosság*, XXIV. évf. 1983/5, 270. ↑
58. Kodolányi: *Lehet-e az egykének?*, 15. ↑
59. Kodolányi János: Egyke, *Magyarország*, XLIV. évf., 130.sz., 1937. június 11., 7. ↑
60. Kodolányi: *Hulló Európa IV*, 9; vö. Kodolányi János: *Hulló Európa – Hulló Magyarország*, Népesedés politikai kérdések II, *Szabadság*, VII. évf., 31.sz., 1934. augusztus. 5., 9. ↑

61. „[...] mennél radikálisabban, becsületesebben, komolyabban s gyorsabban szakítanunk kell az 1914 előtti világszemléletünkkel, társadalmi, politikai, gazdasági beállítottságunkkal, régi módszereinkkel, — egész életformánkkal.” Uo. 9. ↑

Keller-Deák Kristóf: A Vág völgye a hírszerzés célkeresztjében

A Vág völgye a hírszerzés célkeresztjében

Az első csehszlovák állam a fennállása alatt folyamatosan védelmi rendszerének tökéletesítésével volt elfoglalva. Ez egy igen tág fogalmi kör, amelybe beletartozik elsősorban az erődépítés, a hadsereg fejlesztése is. Azonban a védelmi rendszer részét képezik a hadiipar létesítményei és bizonyos szempontból a közlekedési infrastruktúra is. Ebből következően nem meglepő, hogy ha egy olyan ország, mint a két világháború közötti Csehszlovákia, védelmi és stratégiai szempontokat figyelembe véve kezd a hadiipar és a közlekedés fejlesztésébe. Különösen figyelemre méltó, főként egy másik ország, esetünkben Magyarország számára, ha mindezeket a tevékenységeket egy földrajzi szempontból is figyelmet érdemlő térségben végzi, jelen esetben a Vág folyó völgyében.

A mindenkor magyar katonai attasé feladata volt a korszakban, hogy az adott ország hadseregéről bárminemű információt gyűjtsön, legyen az az alakulatokkal, a tisztikarra, vagy akár a hadiiparral kapcsolatos. Az alább részletezendő jelentésekben azt mutatjuk be, vajon mennyire tettek ennek eleget, ha fontos hadiipari fejlesztésekről kellett hírszerzői jelentéseket írniuk, milyen adatokat gyűjtöttek, egy a csehszlovákok számára hadiipari fejlesztésekre kiszemelt térségben.

A Vág völgye

A Vág folyó a maga 375 km-es hosszával a Felvidék leghosszabb folyójának számít. A Fekete-Vág és Fehér-Vág találkozásával jön létre és a Duna bal parti mellékfolyójaként végződik. A folyó a mai Szlovákia középső területének északi részétől egy nagy ívet leírva nyugati, délnyugati, majd az alsó szakasza déli irányban szeli keresztül az országot, hogy Komáromnál a Dunába torkolljon.^[1] Északnyugati irányban a Fehér-Kárpátok hegyvonulata határolja. Ennek a folyónak meghatározó szakasza, nem csak hosszának méretét tekintve, az a rész, ahol a folyó a hegyek közül kilépve éri el az ország déli részén elterülő síkságot. Ezt, a Ruttkától Pöstyénig terjedő szakaszt is magába foglaló részt szokás nevezni a Vág völgyének.

Ez a hosszú, a folyót magába foglaló, magas hegyek által határolt völgy megközelíti a mai Csehország határát. A két világháború közötti időszakban Csehszlovákia területének mondhatni közepén helyezkedett el. A hegyek által, az ország közepén található régió, a

földrajzi adottságainak köszönhetően stratégiai szempontból is meghatározó volt, hiszen az ország közepén, magas hegyekkel határolt területen terült el. A térségben rejlő lehetőségeket a csehszlovák vezetés is felismerte. Ennek következtében a Vág völgyében jelentős fejlesztéseket eszközöltek. Azonban ezek az építkezések, tervek nem kerültek el a magyar katonai hírszerzés és ezáltal a prágai magyar katonai attasé figyelmét sem. Az iratok tanúsága szerint a csehszlovákok az 1930-as évek elején kezdték felismerni és elkezdni kihasználni katonai szempontból a Vág völgyében rejlő lehetőségeket. Az 1933-as magyar katonai attaséi jelentések alapján megfigyelhető az a folyamat, hogy a csehszlovákok mit terveztek és mit valósítottak meg a Vág völgyében, a magyar hírszerzés szerint hadműveleti szempontú fejlesztés céljából.

Hírszerzés a folyóvölgyben

1933-ban a prágai magyar katonai attasé Lakatos Géza alezredes volt. Ekkor már ötödik éve töltötte be ezt a pozíciót, ugyanis 1928-ban Székely János őrnagyot váltva ő lett a hivatalosan kinevezett első prágai magyar katonai attasé. Székely Jánosnak még a trianoni békeszerződés rendelkezései miatt 1926 és 1928 között nem hivatalosan, rejtve kellett attaséi tevékenységét folytatnia, azonban a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság magyarországi kivonulását követően már nyíltan lehetett az országnak attasékat küldenie, így Csehszlovákia esetében Lakatos Gézát érte ez a megtiszteltetés.

Az attasé 1932 márciusában beszámolt arról, hogy Morvaország és a Felvidék összekötésére úthálózat kiépítését tervezik, mindezt bizalmas forrásból tudta meg. Hozzátette, ismerve azt, hogy ezeknek az útvonalaknak milyen gyér polgári forgalma van, ezért minden bizonnyal Magyarországot érintő hadműveleti célokat szolgál ez a fejlesztés.^[2] Nem kizárt, hogy ezzel akár a Vág völgyében zajló ipari fejlesztésekhez kapcsolódó infrastruktúrák bővítése, elérhetőségük könnyebbé tétele is cél volt ekkor.

A levéltári iratok alapján megállapítható, hogy Lakatos Géza 1933-ban az évi első attaséi jelentésében már a Vág völgyében zajló csehszlovák hadműveleti célú fejlesztésekről számolt be. Véleménye szerint a folyó ezen szakaszának igen jelentős szerep juthat egy Magyarország elleni felvonulás esetén. (S egy Ausztria vagy Lengyelország elleni felvonulás esetén is. – KDK) Jelentésében leírta, hogy a térségben négy, általa katonai célúnak mondott fejlesztés zajlik. Északi irányból haladva elsőként a vágbesztercei építkezést említette, itt a Brnói Fegyvergyár (Zbrojovka Brno) új telepének építése folyik.^[3] A terület fejlesztése 1929. július 7-én kezdődött, amikor a fegyvergyár egy másik csehszlovák hadianyag- és fémmegmunkáló üzemmel (amelynek pontos neve nem szerepel a jelentésben) közösen

kezdett itt építkezésbe, majd azt 1931-ben felvásárolta, de még nem olvasztotta magába. Végül 1935-től lesz végleg a Brnói Fegyvergyár része és ez a társaság fogja üzemeltetni a vágbesztercei gyárat.^[4] Vágbeszterce után Máriatölgyest említette az attaséi jelentés. Egy itteni, még az építkezéskezdeti szakaszában járó Škoda telephelyről volt szó. Ez a telep ugyanis csak négy évvel később, 1937-ben kezdi meg a termelést.^[5] Harmadikként említette a trencsényi lőszerraktárakat. Utolsóként pedig a Pöstyénben létesített benzinraktárakról jelentett Lakatos Géza. Pöstyén esetében megemlítette, hogy átépítették a település Vág folyót átszelő hídját is. Az attasénak voltak információi arról is, hogy 1933-ban milyen további tervek voltak a térségre nézve, ezek nem konkrétan katonai létesítmények, de kapcsolódhatnak azokhoz, illetve a hadiipari létesítmények közelében voltak tervbe véve. Vágbesztercén 5 millió koronából építenének új hidat, állítólag ennek megépítését a csehszlovák vezérkar sürgette: szerintük legkésőbb tavasszal el kell kezdeni. Zsolnán és Ruttkán pedig a városi pályaudvar kibővítését, fejlesztését tervezték. A tervek szerint először a zsolnai vasútállomás újulna meg 60 millió koronából, mégpedig 1937 végéig. Ezt követően látnának hozzá a ruttkai állomás átépítésének.^[6]

A Vág völgyének katonai szempontú fejlesztéséről Lakatos Géza ezt követően 1933 nyarán jelentett legközelebb. 1933. június 15-én kelt jelentésében elsőként olyan építkezésekről számolt be, amelyek a legutóbbi jelentés elkészülte óta lettek tervbe véve. Eszerint két településen is, Lédecnél és Trencsénteplicnél is új hidat akartak építeni a Vágon át.^[7] Az attasé felsorolta a Vág völgyében addig meglévő hidakat. Ez alapján elmondható, hogy akkor összesen hét híd szelte át a folyót a Zsolna és Pöstyén közötti szakaszon. Ebből négy közúti közlekedésre alkalmas: Zsolnán, Trencsénél, Pöstyénben és Galgócznál. Három vasúti híd található a folyón: Zsolna, Trencsén és Tarnóc településeknél. Vágbesztercén pedig továbbra is építés alatt állt az a híd, amelyet a csehszlovák vezérkar már márciusban el akart kezdeni építtetni. A katonai attasé a jelentés végén nyomatékosan megjegyezte, hogy szerinte ezek az építkezések katonai célokat szolgálnak.^[8]

A jelentésekben felvázolt számos, helyenként nagyszabásúnak és valóban katonáinak mondható építkezés felkelthette Lakatos Géza mellett a hírszerzés vezetőinek is a figyelmét. Az előző jelentést követő egy hónapban ugyanis a magyar katonai attasé elutazott a Vág völgyébe, hogy egy tanulmányút keretében saját maga is tájékozódhasson a jelentésben leírtakról. Az attasék csak a legszükségesebb esetekben utaztak személyesen felderíteni. A magyar kémhálózat, különösen Csehszlovákiában igen kiterjedt volt. Ujszászy István visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy magyar katonák, üzletemberek, követségi alkalmazottak és sokan mások álltak a magyar hírszerzés szolgálatában ekkor.^[9] Lakatos Géza tehát személyesen utazott el a Vág völgyében és július 17-én kelt jelentésében számolt be erről az

útjáról. Utazásának célját úgy fogalmazta meg, hogy személyes, benyomást szeretett volna szerezni, valamint ellenőrizni azokat a híreket, amelyek a Vág völgyében zajló katonai fejlesztésekről szólnak.

Elsőként a zsolnai pályaudvart tekintette meg. Itt a korábban beharangozott fejlesztésekből még semmi sem kezdődött el, pedig már tavasszal hozzá kellett volna látniuk a munkálatokhoz. Az attasé szerint az oka pénzügyi és ezért elhalasztották a vasút itteni átépítését. Ezzel együtt csúszott a Zsolna és Ruttká közötti vasútvonal kétvágányúvá tétele is. Lakatos azt mondta, hogy erre azért is lenne szükség, mert 1920 óta az itteni népesség megkétszereződött. Információi szerint a magyar kisebbség létszáma érdemben nem változott. Azonban utazása során a személyes tapasztalata mást mutatott, főleg nyelvi szinten. Zsolna és Trencsén között a vasútvonalon munkálatokat látott az attasé. Vágbesztercére érve látta, hogy épülőben volt a korábban is a jelentésekben szereplő híd, a hozzá kapcsolódó utaknak viszont még nincs nyoma. Továbbá építés alatt állt a Brnói Fegyvergyár telephelye is, amely a leírtak alapján igen tekintélyes méretű lehet. Az attasé 16 épületről ír, ebből 4 nagy gyárépület lesz. A ma már Vágbeszterce városrészeként számon tartott Milohón is hídépítést látott az attasé, pontosabban a már meglévő hidat újítták fel akkor.

Lakatos Géza ezután Puhóra utazott, ahol a vasúti építkezésekről tájékozódott. Tapasztalata szerint a cseh területek felé vezető, összekötő vasútvonal építésének még semmi nyoma. Bellusnál átutazóban nem látott ipari vagy infrastrukturális építkezést, egyetlen dolog, ami feltűnt Lakatos Gézának, az az, hogy rengeteg újépítésű ház volt a településen. A következő állomás Máriatölgyes volt. Itt az épülőfélben lévő új Škoda gyárat nézte meg az attasé. Elmondása szerint az építkezés állt és félbe volt hagyva. Ezután a két másik településre, Hőlakra és Nemsóra ment Lakatos, mindkét esetben a Vágon átívelő hidak miatt. Hőlaknál nem látta még nyomát a tervezett új híd építésének, Nemsónál pedig már egy felújított, kiszélesített híddal találkozott.

A következő úti cél Trencsén volt. Az oda vezető út a völgyben a folyó mentén a korábbi állapotához képest az attasé szerint felújításra és kiszélesítésre került. Trencsénben pedig a Drétona (helyesen Drétoma – KDK). felé vezető utat találta az attasé kibővítettnek, hogy még nagyobb forgalmat bírjon el. Az attasé útjának a jelentésben név szerint említett utolsó állomása Pöstyén volt. Itt is a Vágon épített hidakat szemlélte meg. Egyrészt a település fürdőszigetének régi fahídját betonból építették újjá, másrészt egy másik, 8 méter széles betonhíd is épült a városban. Az attasé ezzel be is fejezte tanulmányútját. A fenti építkezéseket találta jelentenivalónak. Amit a jelentéshez hozzátesz a végén, az egyrészt a

magyar lakosság hangulata azokon a helyeken, ahol járt. Szerinte ez alatt a rövid idő alatt nem volt lehetősége mérvadó információkat szerezni a magyarok helyzetéről. Azt nem tudjuk meg, hogy pontosan hány napig is tartott az utazása.^[10] Érdekesség, hogy két évvel később már Ujszászy István prágai katonai attasé egy 6 napos felvidéki hadgyakorlat után egy több mint két oldalas jelentést írt csak arról, hogy milyennek látta a magyar lakosság helyzetét és hangulatát a Bártfafürdő és Kassa közötti területen.^[11] Megfigyelései alapján megállapította még azt, hogy a Szokol mozgalomnak^[12] igen nagy térhódítása jellemző a Vág völgyének térségére.

A jelentés végén az attasé összegző benyomása az, hogy a Vág völgye nagy fejlődés képét mutatta. Ezt azonban az akkori viszonyok közepette, ugyanis épp egy gazdasági világválság van a világban, igen nehéz katonai szempontok nélkül magyarázni. Sok a még nem elkezdett, vagy el nem kezdett vagy szünetelő építkezés. Az attasé figyelmeztet, hogy a még nem elkezdett el nem kezdett építkezések elmaradása csak ideiglenes, ezek folytatásával számolni kell a későbbiekben.^[13]

Amint a leírtakból is látható, igen intenzív építkezések kezdődtek, folytatódtak vagy épp csak kerültek tervezőasztalra az 1930-as évek első felében a Vág völgyének Ruttká és Pöstyén közötti szakaszára vonatkozóan. A Morvaországhoz közel eső, földrajzi adottságai miatt jól elzárt és stratégiai szempontból kiemelt helyzetben lévő területen a hadiipartól az infrastruktúráig mindenféle fejlesztés kiolvasható az attaséi jelentésekből.

Későbbi attaséi jelentések már nem számoltak be a Vág völgyében zajló munkálatokról. Egy évvel később, egy 1934 októberében kelt jelentésben már Ujszászy István számolt be arról, hogy a csehszlovákok jelentős összegeket fordítottak az úthálózat fejlesztésére,^[14] elképzelhető, hogy ebben jelentős szerepet kaphatott a Vág völgyének úthálózata is. Továbbá egy decemberi jelentés tett még említést arról, hogy Puhót és Horní Lideč-et összekötő, ezáltal a Felvidéket és Morvaországot ezen a ponton is összekapcsoló kétvágányú vasútvonalat akartak építeni.^[15] Ez a vonal, újonnan azonnal kétvágányúként, 1935–1937 között meg is épült.^[16]

A jelentés, amely a Vág völgyének ilyen szintű katonai célokat is magában foglaló használatáról számolt be, nem volt légből kapott ötlet. A csehszlovák stratégiai elgondolások az 1938-as Anschluss után ugyanis azzal számoltak, hogy egy nyugati irányú német támadás esetén ki kell üríteniük a Cseh-medencét és új védelmi vonalként a Beszkidek vagy inkább az amögött húzódó, a Vág völgyét északnyugati irányból határoló Fehér-Kárpátok vonalában vennének fel új harcállást és innen harcolnának a németekkel. Ez azt jelentené, hogy a Vág völgye lenne a csehszlovákok védelmi vonala az azt övező hegyekkel, mögötte pedig még az

építkezéseknek köszönhetően lenne hadiipari háttország és nem veszne el minden a cseh területek feladásával.^[17]

Összegzés

A Vág völgyének az attasé általi feltérképezése csak egy kis szelete annak a munkának, annak a feladatkörnek, amelyet a katonai attaséknak el kellett végezniük. Mindazonáltal jól mutatja, hogy mit jelent az, hogy a katonai attaséknak az adott ország bárminemű katonai, a hadsereggel kapcsolatos információkat kell gyűjtenie és jelentenie. A jelentésekben leírtak jól mutatják meg, hogy milyen fontos, különösen egy ilyen stratégiai is meghatározó területen a naprakész információk begyűjtése. Az igen részletes jelentések alapján elmondható, hogy a katonai attasék a kapott utasításoknak megfelelően, a feladatkörükben leírtak alapján jártak el és végezték hírszerző munkájukat.

Bibliográfia

Levéltári iratok

HM HIM Hadtörténeti Levéltár VKF 1932., 2. oszt., 12880 számú irat

HM HIM Hadtörténeti Levéltár VKF 1933., 2. oszt., 118.177, 121.173, 121.753 számú iratok

HM HIM Hadtörténeti Levéltár VKF 1934., 2. oszt., 13977., 417/305 számú iratok

Internetes hivatkozások

History of Považská Bystrica – Zbrojovka Brno Factory 2

<https://www.gunboards.com/threads/history-of-pova%C5%B5sk%C3%A1-bystrica-zbrojovka-brno-factory-2.948914/>

Munition factory – Dubnica nad Váhom

<https://www.filmcommission.sk/453-en/munition-factory-dubnica-nad-vahom/>

Keller-Deák Kristóf: Jelentés a felvidéki magyarság hangulatáról 1935-ben, *Napi történelmi forrás*, 2020. november 29.,

<https://ntf.hu/index.php/2020/11/29/jelentes-a-felvideki-magyarsag-hangulatarol-1935-ben/>

Vág, http://www.kislexikon.hu/vag_a.html

Őszi jégverem jég nélkül, <http://hmsoft.fw.hu/20061007/20061007.html>

Folyóiratcikk

Suba János: Csehszlovákia „katonapolitikai” helyzete és az országerődítés 1918–1938, *Közép-Európai Közlemények*, VII., évf., 2014/3–4., 107–119.

Szakirodalom

Haraszti György (szerk.): Vallomások a holtak házából – Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007. 503. oldal

Hivatkozások

1. Vág, http://www.kislexikon.hu/vag_a.html (Letöltés: 2021. október 10.) ↑
2. Morvahatármenti és felvidéki úthálózat kiépítése, VKF. 1932., 2. oszt., 12880 számú irat. ↑
3. Vág völgy fejlesztése hadműveleti szempontból, VKF. 1933., 2. oszt., 118.177 számú irat. ↑
4. History of Považská Bystrica – Zbrojovka Brno Factory 2, <https://www.gunboards.com/threads/history-of-pova%C5%BESk%C3%A1-bystrica-zbrojovka-brno-factory-2.948914/> (Letöltés: 2021. október 10.) ↑
5. Munition factory – Dubnica nad Váhom, <https://www.filmcommission.sk/453-en/munition-factory-dubnica-nad-vahom> (Letöltés: 2021. október 10.) ↑
6. Vág völgy fejlesztése hadműveleti szempontból, VKF. 1933., 2. oszt., 118.177 számú irat. ↑
7. Ebben az esetben azonban tárgyi tévedés szerepel az attasé jelentésében, ugyanis Trenčské Teplice nem a Vág partjánál van, így ott nem építhettek a Vágon át új hidat. ↑
8. Vág völgy további fejlesztése hadműveleti szempontból, VKF. 1933., 2. oszt., 121.173 számú irat. ↑
9. Haraszti György (szerk.): Vallomások a holtak házából – Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007. 503. oldal ↑
10. Úti jelentés a prágai kat. att. részéről 1933. évben megtett vág völgyi tanulmányutrol, VKF. 1933., 2. oszt., 121.753 számú irat. ↑
11. Keller-Deák Kristóf: Jelentés a felvidéki magyarság hangulatáról 1935-ben, *Napi történelmi*

forrás, 2020. november 29.,

<https://ntf.hu/index.php/2020/11/29/jelentes-a-felvideki-magyarsag-hangulatarol-1935-ben/>

(Letöltés: 2021. október. 05.) ↑

12. A Szokol 1862- jött létre, ezek a szlávokat tömörítő sportegyesületek voltak. ↑
13. Úti jelentés a prágai kat. att. részéről 1933. évben megtett vágvölgyi tanulmányutrol, VKF. 1933., 2. oszt., 121.753 számú irat. ↑
14. VKF. 1934., 2. oszt., 13977 számú irat. ↑
15. VKF. 1934., 2. oszt., 417/305 számú irat. ↑
16. Őszi jégverem jég nélkül, <http://hmsoft.fw.hu/20061007/20061007.html> (Letöltés: 2021. október 10.) ↑
17. Suba János: Csehszlovákia „katonapolitikai” helyzete és az országerődítés 1918–1938, *Közép-Európai Közlemények*, VII. évfolyam, 2014/3–4., 113–114. ↑

Krisztina Dóra Fodor: Syneros martyr, the 'monachus' in the light of the passions and martyrologies

Syneros (otherwise also known as Synerotas) was one of the well-known martyrs who died during the Christian persecution under Diocletian and became a Pannonian saint in the early 4th Century.^[1] His short *vita* informs us that he was a Greek person (*graecus civis*) and a gardener who came to Sirmium, and when the persecution started, he hid himself. At the end of the persecution, he came back to his garden and one night he saw a married woman who walked in his garden. He reprimanded the woman that she should be in her husband's house. The woman became angry with Syneros and wrote a letter to her husband who served as a guard in the emperor's court. The husband came to Sirmium to report Syneros to the local authorities, who called in Syneros and who, after a short interrogation, realized that Syneros must be a Christian. The martyr did not deny this fact, the authorities condemned him and ordered him to be executed by decapitation.

A part of our written sources calls Syneros a monk, but this claim is debated among scholars. The two passions give us different descriptions of the saint. In one of them the term *monachus* is applied to the image of a young and strong man but the other passion does not contain this word and presents the saint as a kind old man. The martyrologies also copied this information differently.

Those scholars who doubt that Syneros could have been a monk usually base their arguments not only on the passions but on the usage of the word 'monachus'. This word came into use in Europe at the end of the 4th Century; but Syneros died in the first years of the 4th Century. The first appearance of the word 'monachus' can be found in the letters of Jerome.^[2] I discussed the usage of the word 'monachus' and the features of the monastic lifestyle in a previous study and I explained that the usage of the word 'monachus' and the monastic lifestyle do not match the life of Syneros. I argued that Syneros could not be a monk.^[3] But what if we take a look at the sources? In this study I would like to demonstrate how the martyrologies and passions show us that the word 'monachus' and the monastic tradition are only later insertions and Syneros was not a monk.

Sources

The two larger groups of the sources of Syneros are the epigraphic and hagiographic sources.

Epigraphy

The epigraphic sources were found in the old cemetery of Sirmium during the excavation of Adolf Hytrek in 1884. The two Latin epitaphs in the cemetery testify that once the tomb of Syneros was nearby because the content of the two inscriptions refers to the vicinity of his tomb. On the basis of the Syneroti (dative) and Synerotem (accusative) forms of the inscriptions Giovanni Battista de Rossi suggested that the original nominative form of the name must have been Syneros.^[4] He connected this person with the similarly named person of the passions (known from the passions of *Acta Sanctorum* and *Acta Martyrum*).^[5] The inscriptions were written probably in the second half of the 4th Century^[6] and there was no reference there to the monastic life nor the word 'monachus'. However, from the second half of the 4th Century we have only literary sources with this word^[7] and no epigraphic sources. In the epigraphic sources the massive spread of this word can be dated to the 7-9th Century.^[8]

Hagiography

The hagiographic sources contain the texts of the two extant passions and the martyrologies. In 1658 Iohannes Bollandus in *Acta Sanctorum* (February) published a passion of Syneros from a codex of Utrecht. This passion is shorter and certainly closer to us in time. It contains the word 'monachus'.^[9] The other passion is a longer version which was published in 1689 by Theirry Ruinart in the *Acta Martyrum*^[10] and it was found in the monastery of Noailles. This passion is older than the shorter version and does not contain the word 'monachus'.^[11] At the end of this study I will draw up the manuscript tradition of these passion texts.

The martyrologies are in two groups: the martyrologies of Hieronymus (Jerome) and the historical martyrologies (and copies thereof). The martyrologies were copied constantly and this caused a lot of text corruption.

The forerunner of the historical martyrologies was Beda Venerabilis who used the martyrology of Jerome combining it with other literary sources (mostly passions). The historical martyrologies kept the structure of the martyrologies (they preserved the calendar form) but the text of the anniversary of the martyrs and saints was completed with narrative content and further data from the passions and the tradition. In this way a more detailed martyrology was created. Beda lived in the 7-8th Century and his work was copied and expanded by other authors like Florus, Hrabanus Maurus, Ado, Usuardus, and Notker. The name Syneros appears in the martyrologies of these writers but with many errors and textual corruptions.

Research history

Source collections from the 17-18. Century

The *Acta Sanctorum* contains not only the shorter passion but makes an attempt to collect all information about Syneros. The word 'monachus' already appears in the title of the chapter of Syneros: "From the Sirmian St. Sirenus or Sinerius monachus and martyr of Pannonia Inferior". The Bollandists did not question the monastic identity of Syneros. The description interprets the 'monachus' as a person who disposes of his goods, or lives away in the desert (like a hermit). Some copies of the martyrologies are also mentioned in the *Acta Sanctorum* for example the work of Beda, Ado, Notker and Usuard that present Syneros as a 'monachus'.^[12]

I should note that the texts published in the *Acta Sanctorum* were not the primary sources of these authors. Probably the sources used by the *Acta Sanctorum* were the umpteen copied versions of Beda, Ado, Notker, Usuard and so on, and therefore we can't be sure that the texts in the *Acta Sanctorum* were the first texts of the authors.

Thierry Ruinart who published the longer passion also wrote a shorter description of the tradition-history of the martyr. He mentioned that the passion which he found did not contain the word 'monachus' but, according to him, it is possible that Syneros was a monk. He thought that there could have been many people under the last great Christian persecution who were characterized as 'monachus'.^[13]

Between 1751 and 1819 a monumental eight-volume work was published by Daniele Farlati and Jacobo Coleti that contains longer studies concerning the saints of Illyricum. The 7th volume (which was edited by Farlati) is important to us in the research history of Syneros due to the most detailed processing of sources and tradition of Syneros the martyr.^[14]

Farlati gives us a list of the martyrologies that mention the martyr.^[15] He noticed that there were sources about monastic life even from the time of Decius. He mentioned two other ecclesiastical historians who addressed this issue: Joseph Bingham distinguished between the monastic and ascetic lifestyle. An ascetic person lives far away from people as a hermit and does not participate in church services. At the same time the monastic person lives in society and joins in church services. According to the opinion of Louis-Sébastien Le Nain de Tillemont the two lifestyles were the same: the ascetic lifestyle turned into the monastic lifestyle. He thought that the passion could be based on an earlier Greek manuscript which contained the

word 'ἄσκητης' (*askētēs*) and the author of the passion translated it to 'monachus'. Farlati's opinion is different from that of the two historians mentioned above. He thought that the monastic and ascetic lifestyles were different. The usage of the word 'monachus' came from Egypt and under the Christian persecutions the usage of this word did not spread elsewhere. Farlati, therefore, regarded Syneros as an ascetic. Against the opinion of Tillemont, Farlati did not find any sign in the passions that could refer to a translation from a Greek *acta*. He emphasized that Syneros's lifestyle was ascetic. Some author mixed the two lifestyles and this is why the word 'monachus' appeared in the passions not because it is a translation of a Greek original containing the word 'ἄσκητης'.^[16]

Research in the 20th Century

Albin Balogh published his work in 1932 about the early period of Christianity in Pannonia which discussed the problems of Syneros in more detail. The author agrees with Tillemont that the original text of the passions, or *acta*, was written in Greek, and the word 'ἄσκητης' was translated into Latin as 'monachus'. However, Balogh thought that Syneros lived an ascetic life in the east before he came to Sirmium. Furthermore, he informs us that only one copy of the Hieronymian martyrologies contains the word 'monachus'.^[17]

Tibor Nagy in his essential work also discusses in detail issues to do with the 'monachus' problem. He described Syneros as the first example of Pannonian asceticism.^[18] He noticed that the shorter passion (from *Acta Sanctorum*) could have been written at the end of the 4th Century or at the early 5th Century due to the usage of the word 'monachus'.^[19]

The *Bibliotheca Sanctorum* was published in 1968 by the Pontifical Lateran University; it is a revision of the *Acta Sanctorum* because it gives us many details about the martyrs. The work used orders the names of the saints and martyrs in alphabetical order. Joseph-Marie Sauget, the author of the 'Syneros' entry thought that the attribute 'monk' was a later addition to the Syneros-tradition. He left his home and moved to Sirmium and this was the reason they called him 'monachus' due to his leaving everything to live alone.^[20]

The literature of the 21st Century

In our century the recent works of (non-Hungarian) scholars argue that Syneros had been a monk who lived an ascetic lifestyle, therefore the word 'monachus' in the shorter passion does not need to be emended. In this group Rajko Bratož thinks that Syneros was a Greek ascetic^[21]; and Miroslava Mirković writes that Syneros did not participate in church services but his lifestyle corresponds to the monastic life.^[22]

From the Hungarian works I would like to highlight a shorter commemorative volume about the Greek (Orthodox) martyrs of Hungary. This volume gives only one page about Syneros but the tradition is unbroken – it presents Syneros as a monastic martyr.^[23]

Péter Kovács gives us a more detailed summary in his work.^[24] He takes sides in more issues. About the passion problem he notes that there isn't any sign in the text that could refer to a Greek *acta*, therefore the passion could have been made from Latin sources – in spite of the fact that the martyr was Greek. The usage of the word 'monachus' does not refer to the ascetic lifestyle, but it means here a man who lives alone.

In the last 10 years, Levente Nagy researched more deeply in this subject. He mentioned Syneros the martyr in some of his articles and in a monograph about the Pannonian martyrs.^[25] He agrees with Kovács that there is no sign in the passions of their being translated from Greek. He is also of the opinion that the usage of the word 'monachus' doesn't mean that the sources had to be in Greek. He thinks that the usage of the word 'monachus' was conscious when the passion was written. He refers to the ascetic people of Aquileia. This community grew steadily in the 360s CE. Therefore, he does not rule out the possibility that this urban ascetic style could have been present in Sirmium in the age of Syneros, but the community did not use the word 'monachus' for themselves even if their lifestyle was similar to the ascetic type. Based on that he thinks that the shorter passion could be the original one, and not the longer version without 'monachus'.

According to Levente Nagy the use of the word 'monachus' is the correct text version in the tradition of Jerome's martyrology, and he dates the shorter passion to the end of the 4th Century. But Balogh said that only one copy of the Hieronymian martyrologies contained this word. Based on these two arguments he concludes that there could be a tradition in the 5th Century in Italy which considered Syneros as an urban ascetic and attached to a monastery.

The summary of the research history

We need to talk about three issues in this summary.

The first one is that the order of the publication of the passions determine the researchers' opinion in many ways. In an unfortunate way the shorter passion with the word 'monachus' had been found 50 years before the longer version without that word. To eliminate the contradiction of the two passions the scholars turned to the martyrologies; but these sources also led them astray. The copies of the Hieronymian martyrology were not studied until the 19th Century, as the copies of the historical martyrologies. I think that many scholars made a

mistake by using only one copy of the martyrology to substantiate their argument; they did not analyse the content of all the copies of the martyrologies.

The second part of the summary is connected to the meaning of the word 'monachus'. A lot of researchers were embarrassed about the usage of this word and they tried to deviate from the classic meaning of 'monachus'. Therefore, they argued that the Greek 'ἄσκητης' was translated incorrectly by the author of the passion as this word only refers to an ascetic life and seclusion. I think if the ascetic lifestyle is accepted as the meaning of the word 'monachus', the question is: why did an ascetic person – whose purpose is to hide himself and live alone – come to Sirmium which was a city of the Roman emperors at this time? To eliminate this problem the arguments of Levente Nagy might be acceptable if there was urban monasticism in Sirmium in the time of Syneros. However, these urban monastic adherents lived together in houses, whilst Syneros possibly lived alone. In this article I will not discuss these issues since a previous study contains my opinions.^[26]

In the third part: I draw attention to the fact that hardly any research has been done about the textual tradition of the two passions. Most researchers used the two published texts (*Acta Sanctorum* and *Acta Martyrum*). I make an attempt to prove that Syneros was not a monk and that this word is only a later addition in the sources.

The copies of the Hieronymian martyrology

In the time of the *Acta Sanctorum*, and of Daniele Farlati, the copies of the martyrologies of Jerome were scattered, and no one saw the totality of these sources. At the end of the 19th Century the copies were collected and systematized and the result was two important text editions of the martyrologies.

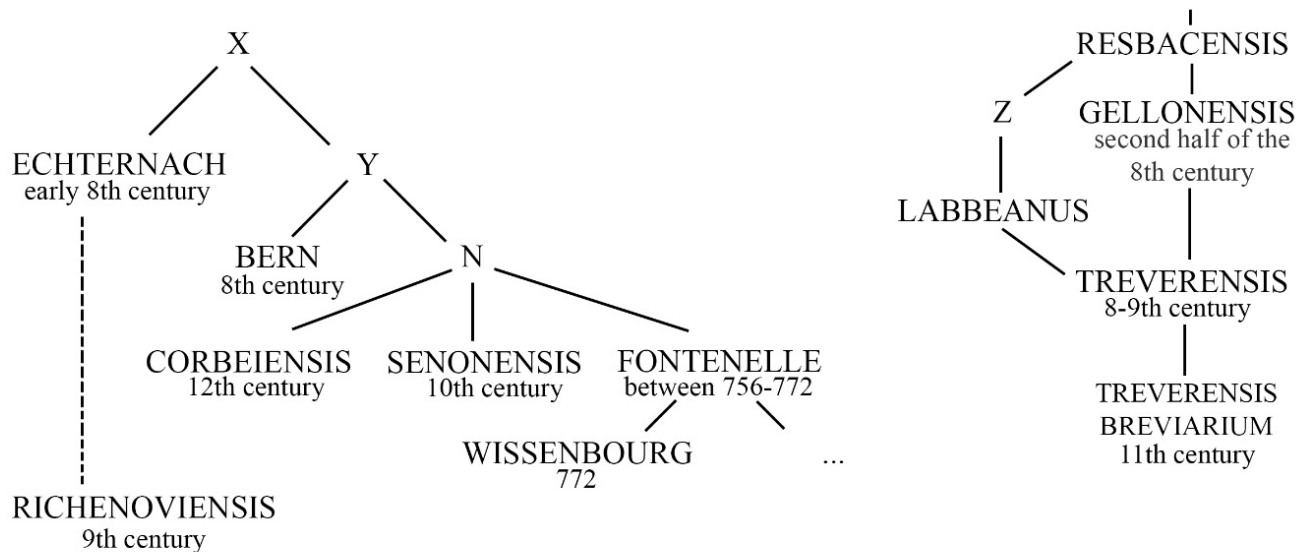
At the end of the 19th Century Giovanni Battista de Rossi began an enormous work, which would have been very thorough, but his sudden illness prevented his continuing the volume. He handed over the task to Ludovicus Duchesne who completed the work. The year of the publication was 1894, the same year de Rossi died. They collected an impressive number of copies of the Hieronymian martyrology and systematized these manuscripts.^[27]

In 1931 Hippolyte Delehaye with his colleagues reviewed and emended the errors of the previous opus in the *Commentarius Perpetuus*.^[28]

The collection of Giovanni B. de Rossi and Ludovicus Duchesne – the Martyrologium

Hieronymianum

The opus includes the copies of the martyrologies divided into days and gives us information about the provenance and date of the codices and manuscripts, as well as the place where they were found. I used the stemma created by them with some addition. The left side of the illustration contains the original stemma from the book to which I added the codex Richenoviensis. In the stemma on the right, I summarize the information given by Rossi and Duchesne in the preface of their book.

The martyrology of Jerome is not actually Jerome's work, this name is deceptive. The Hieronymian martyrology may have been compiled in Italy in the second half of the 5th Century. Levente Nagy refers to this original martyrology when he thinks there was a 'monachus' tradition in the 5th Century about Syneros. The Hieronymian martyrology was written as a compilation of martyrologies of local churches: a Roman calendar, an African calendar and a Greek compilation. The content of the latter is known from a Syriac martyrology owing to the Greek original now lost. The first extant copy of the Hieronymian martyrology was written in the 6th Century in Gallia, Auxerre. All the further copies can be traced back to this, therefore we can only guess what the original martyrology contained.^[29] The Auxerre copy also unknown to us, and the oldest extant copies whose content we know, were written in the 8th Century. These are the codices of Echternach, Bern and Wissenbourg.

The oldest is the codex of Echternach which was written in the 8th Century – possibly in 704/710/711 in England; St. Willibrord brought it to Echternach which is in Luxemburg today.^[30] The codex of Bern was written also in the 8th Century but in the abbey of St. Avoldus close to Metz; it is now in France. The manuscripts of Bern and Echternach have a common

source.^[31] The third oldest copy is the codex of Wissenbourg which was written to the monastery of St. Wandrille in 772 but was later moved to Wissenbourg which is also in France.^[32] However this codex is not the direct descendant of the codex of Bern, but a distant redaction of it: the direct sequel of the codex of Bern is unknown to us and from this unknown codex came the codex of Fontenelle. The codex of Wissenbourg is the direct descendant of this Fontenelle codex-family. There are more direct descendants of the Fontenelle, not only the codex of Wissenbourg, but this is more complete and correct than the others.

There are more copies of the Hieronymian martyrology which mention Syneros the martyr. The “siblings” of the codex of Fontenelle are the codices Corbeiensis and Senonensis. The codex from the abbey of Corbeiensis was written in the 12th Century, and in the 17th it was moved to the library of Adamus Saint-Germain. The codex contains the whole martyrology.^[33] The manuscript Senonensis was written in the 10th Century and it is close to the Fontenelle codices-family. There are entries that are missing in the Senonensis codex, but they can be found in the Fontenelle family.^[34]

The codex and the breviary of Reichenau was made in the 9th Century. The text of the codex is close to the text of the codex of Echternach, but probably it is not the direct descendant of the Echternach. The codex was written between 827 and 842 and the breviary was made shortly after.^[35]

The right-hand part of the illustration was made by me based on the information from the book of de Rossi and Duchesne. This branch contains the codex Gellonensis (codex from the abbey of Saint-Guilhem-le-Désert) and its descendants. The exact origin of the Gellonensis is unknown, but probably it was copied from the codex of Rebais (Resbacensis). Leopold Delisle notes that the codex Gellonensis could have been written between 772 and 795 in the time of Pope Hadrian I.^[36] The manuscript of Labbeanus is negligible according to Rossi and Duchesne owing to the many errors which it contains.^[37] The codex of Trier (Treverensis) was in the abbey of St. Margaret and was written at the end of the 8th Century or in the first years of the 9th Century. The text of this codex could be a descendant of codex Gellonensis but it also contains elements from the codex of Labbeanus. The breviary of Trier could have been made in the 11th Century, based on the codex.^[38]

Hippolyte Delehaye – the Commentarius Perpetuus

Delehaye and his colleagues reviewed the content of Rossi’s and Duchesne’s work. They clarified and completed the opus with newly found codices. In the case of Syneros we have

one more codex. This is the codex of Dublin, written in the 11th Century probably before 1082. It is a descendant of the codex of Echternach.^[39]

The summary of the two collections

After this introduction I would like to turn to the text of codices about Syneros the martyr. Our martyr has two days in the calendar according to the tradition (22nd and 23rd February), therefore I took into consideration both days.

The three oldest codices (8th Century) are on solid foundations which do not contain the word 'monachus':

Codex of Echternach (early 8th Century):^[40]

22nd February: „Sirmi natale Sereni et aliorum XVI”

23rd February: „In sirmi sinerotis...”

Codex of Bern (8th Century):^[41]

22nd February.: „Sirmium natale sancti Sereni et aliorum LXII”

23rd February.: „In pannoniis natl scorum seneroti...”

Codex of Wissenbourg (second half of the 8th Century):^[42]

22nd February: „Syrmium natale sancti Seneri et aliorum LXII”

23rd February.: „In pannoniis Seneroti”

The codex and breviary of Reichenau were written in the 9th century and were traced back to the codex of Echternach through further copies which are unknown to us. This codex and breviary also do not contain the word 'monachus':

Codex and breviary of Reichenau (9th century):^[43]

22nd February: „Syrmio sancti Seneri et aliorum LXXI”

23rd February: „In Syrmio Senerotis”

The codex of Dublin was written in the 11th Century and was also traced back to the codex of Echternach. This also does not contain the word 'monachus':

Codex Dubliniensis (11th Century):^[44]

23rd February.: „In Panonis Seneroti”

The more distant copies in time are the codices Senonensis and Corbeiensis which are between the codices of Bern and Wissenbourg. Senonensis was written in the 10th Century and the Corbeiensis in the 12th Century. These also do not contain the word 'monachus':

Codex Senonensis (10th Century) and Codex Corbeiensis (12th Century):^[45]

22nd February.: „Syrmium natale sancti Seneri et aliorum LXII”

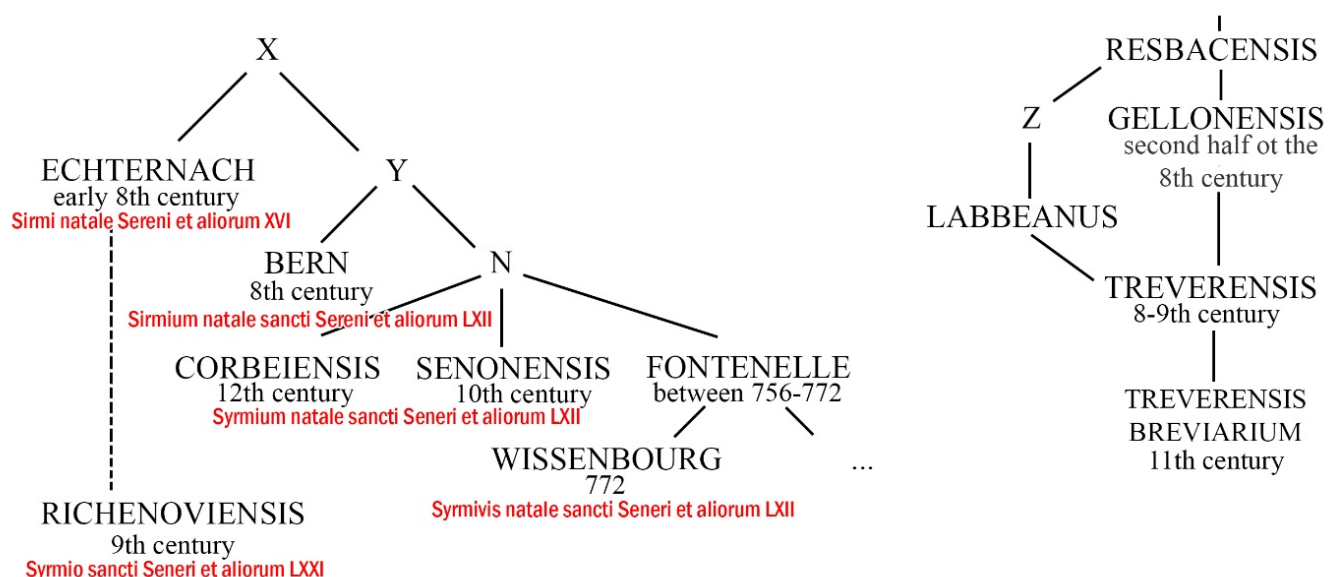
23rd February.: „In Panoniis Seneroti”

The codex of Trier was based on the codex Gellonensis of uncertain origin and the omitted codex of Labbeanus. The codex of Trier has a breviary which was written in the 11th Century and only this one contains the word 'monachus':

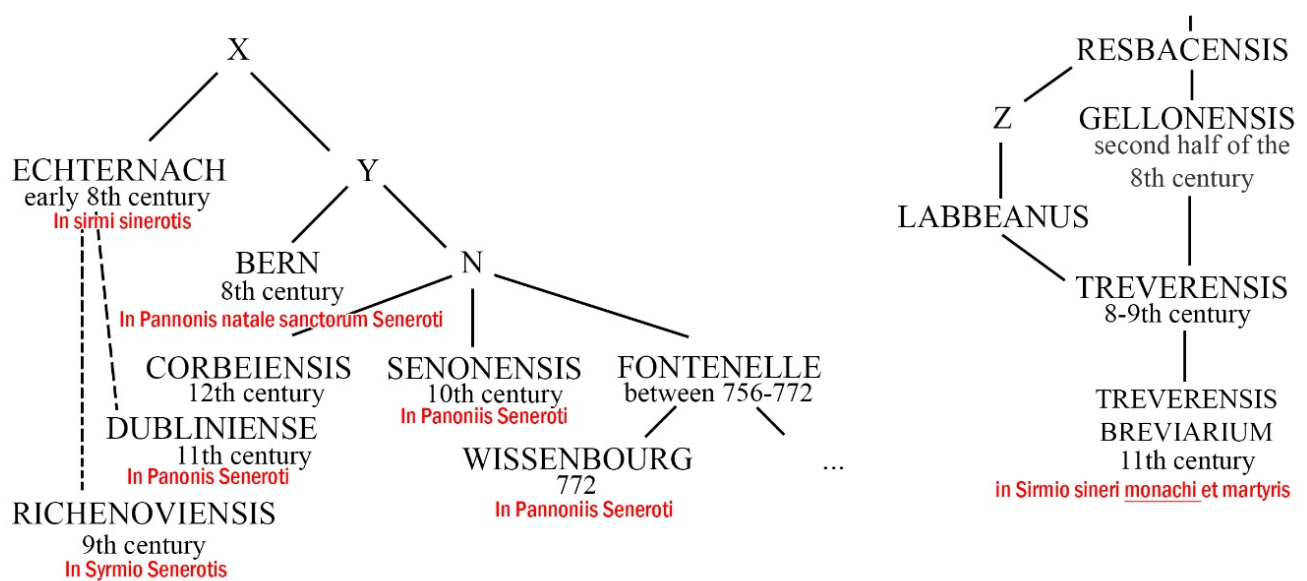
Breviary of Trier (11th Century):^[46]

23rd February.: „in Sirmio sineri monachi et martyris”

VIII. KAL. MART. – 22nd February

VII. KAL. MART. = 23rd February

Conclusions based on the two collections of the Hieronymian martyrologies

In summary we can say that none of the oldest manuscripts and their descendants consider Syneros as a 'monachus'. The word only appears in the breviary of Trier in the 11th Century which has a doubtful origin. At the end of this study, I will demonstrate why could this word is included in this breviary.

The historical martyrologies

The work of Henri Quentin (*Les Martyrologes Historiques du Moyen Age*) was a great help to us to see through the historical martyrologies. He collected and systemized the copies of the martyrology of Beda, and the martyrologies of Lyon, Florus and Ado.^[47] He researched the copies of the historical martyrologies, as Rossi, Duchesne, and Delehaye did the copies of Hieronymian martyrologies. We must also mention the series of *Patrologia Latina* which contains a great volume of Beda's works.^[48]

Beda Venerabilis

According to scholars, Beda was the forerunner of the historical martyrologies who liked to mix the martyrology of Jerome with other literature sources (especially the passions). Beda is important also because he could use an older Hieronymian martyrology than other extant martyrologies – older than the codex of Echternach which was written in the 8th Century because Beda lived between 672 and 735. He wrote several works and the most part of his

works survived. At first, he created biographies of saints and after this he wrote the martyrology. In fact, he completed the Hieronymian martyrology with other information and notes about the saints which were given to him from the passions. This is the way the historical martyrologies were created.^[49] Beda in his martyrology left some days blank, and these days were completed later by other authors and copiers.^[50] Quentin notices that perhaps Beda was not the forerunner of the historical martyrologies, and he may have used an older historical martyrology for his work. Beda was a careful author who used and chose his sources conscientiously. The second redactions of his work were written at the end of the 8th Century or in the early 9th Century. This work used sources from the liturgical literature.^[51] Quentin gives us a list of the 114 martyrs who are included in both redactions. Syneros is not in this list,^[52] however there are also copies of the redactions and these copies are different from each other; but Syneros the martyr was found in none of the copies.^[53]

The *Patrologia Latina* (PL) also confirms this fact. The 94th volume, which contains all the works of Beda, presents two redactions of Beda's martyrology: one was published by the Bollandists and the other one is a manuscript of Colonia Agrippina. This last one was written in 1616. The editor of PL added a commentary to the bottom of every page of the martyrology by Smith which was written in 1722. In this work we can find Syneros, but as I mentioned these sources (17-18th Century) are much younger than the time of Beda (7-8th Century).^[54]

There is a text called Beda's martyrology in the 138th volume of *Patrologia Latina* but this could be only a calendar extract from Beda's martyrology according to the editor. This little calendar is a part of a codex which is in the library of Laurentiana and was written in the 11th Century. The scholar who examined this codex found that the notes to the days were not in the same handwriting. So, he was able to make a distinction between the original text of Beda's martyrology and the later additions.^[55] The result of this research was the same as Quentin claimed: the original work of Beda did not contain Syneros the martyr neither on the 22nd nor 23rd February.

The question is why Beda left somebody out from his martyrology? As we mentioned Beda liked to skip days and information especially if the sources of this information was uncertain. The problem with Syneros is thus: he has a lot of name forms and is also listed on two days – this could be enough reason for Beda to have left out this martyr.

The martyrology of Lyon

The martyrology of Lyon was written in the first half of the 9th Century. The manuscript was

used in Velay. It was based on the second redaction of Beda's martyrology which was created before 806. This second redaction was completed by the author of the martyrology of Lyon whom we do not know by name. He used a few literary sources, and therefore the work contains less error.^[56] Quentin also gives us a list of martyrs who were included in this work as an addition to Beda's work. Here we can find S. Syrenus on 23rd February.^[57] The text of the martyrology of Lyon is completed with the details of the passion:

St. Syrenus 'monachus' was reborn in Syrmium: who expelled with sharp words from his garden a married woman, the wife of one of the emperor's soldiers, in the time of Emperor Maximianus, because she walked there at an inappropriate time. Emperor Maximianus ordered Syneros to be brought before him; Syneros confessed his Christian faith and then was executed by decapitation.^[58]

The martyrology of Lyon could be the first historical martyrology which contains the word 'monachus' and it was written in the 9th Century.

Florus of Lyon

The next martyrology is the work of Florus of Lyon. He completed the previous martyrology (Beda and Lyon) with hagiographic sources, testimonies, reports, and therefore it was exposed to text corruption. The extractions were made carefully and the author Florus also used the Hieronymian martyrology, but the times and places are sometimes false.^[59] Florus completed the martyrology of Lyon. The first version of his work is a manuscript used by the abbey of Saint-Croix, and more redactions followed this version. The text we used was in the codex of D. Antonii Faure which was written in the 12th Century.^[60] The author added only a short addition to the text of martyrology of Lyon, to the day 23rd February: "*62 martyrs*".^[61] The Hieronymian martyrology they used could be from the family of the codex of Bern, but there are some other elements which could be from the codex Gellonensis.^[62] The text with the addition is as follows:

St. Serenus 'monachus' was reborn in Syrmium: who expelled with sharp words from his garden a married woman, the wife of one of the emperor's soldiers, in the time of Emperor Maximianus, because she walked there at an inappropriate time. Emperor Maximianus ordered Syneros to be brought before him. Syneros confessed his Christian faith and then was executed by decapitation. There were 62 other (martyrs) who died in the same place.^[63]

Ado of Vienne

Ado wrote his martyrology between 850 and 860.^[64] Quentin tried to show up what was taken up from Florus and what could be Ado's own work. The first version (edition) of Ado's martyrology did not survive. Quentin thinks that it was written in Lyon, but the town did not use this work of Ado, but Florus' martyrology. The second edition of Ado's martyrology was more common and better known but as Quentin said – it did not contain information about Vienne. The third edition contains a long list of information about Vienne, but it is doubtful if this was published by Ado himself. The copies of this third edition were written in the 10th Century.^[65]

Only those parts were highlighted from Ado's work by Quentin that were the part of Florus' martyrology. In this list we can find that Ado took over the part of Syneros from Florus without change.^[66] Therefore we can conclude that it was the same text:

St. Serenus 'monachus' was reborn in Syrmium: who expelled with sharp words from his garden a married woman, the wife of one of the emperor's soldiers, in the time of Emperor Maximianus, because she walked there at an inappropriate time. Emperor Maximianus ordered Syneros to be brought before him. Syneros confessed his Christian faith and then was executed by decapitation. There were 62 other (martyrs) who died in the same place.

The summary of the historical martyrologies

I used the stemma which was drawn by Quentin in his work but I omitted some parts of it for easier understanding. In the case of this stemma the names refer to whole codices-families and not single exemplars. These codices-families exist in several copies from every century. I only highlighted the most common information about these families in this stemma: their relationship to each other and the earliest date of writing/publication of these families. I did not have the chance to follow through these copies as I did with the copies of the Hieronymian martyrologies.

The stemma contains the Florus M. family. This family is older than the 12th Century, but the codex which I examined was written in the 12th Century, therefore I indicated this century in the list. I didn't have the possibility to work with copies that were earlier than the 12th Century.

We can conclude that on the one hand Beda's martyrology did not contain Syneros the martyr. The martyr's first appearance might be in the first half of the 9th Century in the martyrology of Lyon.

X

Beda
before 735
none

Beda II
8-9th century
none

Martyrology of Lyon
before 806

VII. KAL. MAR. Apud Symmum, natale sancti Syreni monachi

Florus (St Croix)

Florus M
manuscript from the 12th century

VII. KL. MAR. Apud Symmum natale sancti Sereni monachi
... aliorum sexaginta duorum

Florus ET

Ado 1
850-860

Ado 2

VII. KL. MAR. Apud Symmum natale sancti Sereni monachi
... aliorum sexaginta duorum

Ado 3

On the other hand, this appearance carries within itself the word 'monachus'. We don't know a historical martyrology that doesn't contain the word 'monachus'. The location of this 'monachus' tradition was widespread in the south-east of France and the time could be the 9th Century. The copies of the Hieronymian martyrology which were created in the 9-10th Century did not contain the word 'monachus' because these copies were written in another location. Furthermore, we know that all authors of historical martyrologies continued the work of their predecessors – this is why the word 'monachus' was repeated in the later copies and works. From the same cause neither Florus nor Ado omitted it from their martyrology.

We have to ask the question: if the historical martyrologies were based not only on the Hieronymian martyrology but the passions also, is it possible that the authors of the historical martyrologies used a passion which already contained the word 'monachus' – especially the text of the shorter passion? Can this be the cause why the historical martyrologies present Syneros as a monastic person?

The manuscript tradition of the passions

In the research of the passion the project of *L'indexation informatique de la BHL et des catalogues de manuscrits hagiographiques* was a great help to us.^[67] This project is an internet database which helps us to find the manuscripts and codices of the martyr and the search is based on the Bibliotheca Hagiographica Latina. The BHL contains Syneros under no. 7595 and no. 7596. The longer passion without 'monachus' belongs to the no. 7595^[68] and the shorter passion with 'monachus' belongs to the no. 7596.^[69]

The manuscript tradition of the longer passion (Ruinart)

This version does not contain the word 'monachus'. The database of the project gives us the next result: there are 5 copies of the longer passion.

- The oldest is in a codex of Vatican and it was written between 851 and 950.^[70]
- There are two codices of Brussels – one of them was written between 1101 and 1200, the other was written in the first half of the 13th Century.^[71]
- The fourth manuscript was found in a codex of Angers which was written in the 12th Century.^[72]
- The fifth is the youngest copy, it is in a codex of Paris and was written in the 14th Century.^[73]

The manuscript tradition of the shorter passion (*Acta Sanctorum*)

There isn't any copy of the shorter passion based on the database of the project. So far, no copies have been found which would match the shorter passion from the codex of Utrecht. However, we overviewed the original BHL and the *Novum Supplementum* and these didn't contain any copy except the codex of Utrecht. The database is newer (1998) than the *Novum Supplementum* (1986) and it doesn't know any other manuscript. So, we can suppose that the codex was lost in the centuries after its publication in the *Acta Sanctorum*, and it obviously represented only a marginal version of the tradition with a single manuscript.

It is important to notice that the martyr's name in the shorter passion is the same as in the martyrology of Lyon (Syrenus). This is a rare form of the martyr's name and therefore we can recognize that the early monachus tradition belonged together with the name Syrenos. Later this Syrenus was changed to Serenus by Florus.

Conclusions

Based on the content of the martyrologies and passions we can come to the following conclusions:

- The copies of the Hieronymian martyrology do not contain the word 'monachus' except one: the breviary and codex from Trier (from the 11th century) of dubious origin. I think that this breviary and codex could have been intertwined with the established tradition of the historical martyrologies. The author of the codex (and breviary) knew the 'monachus' tradition from the historical martyrologies and completed the codex and breviary with this information.
- The author of the martyrology of Lyon may have created the 'monachus' tradition in the 9th Century; or that tradition could have been created in the 8th Century (with the shorter passion) according to the usage of the martyr's name and the author of Lyon took over this tradition from the shorter passion.
- The historical martyrologies were created on the basis of the Hieronymian martyrologies and passions. In examining the latter, we ascertained that while the non-monachus passion has several copies, the other passion has no extant copy. The longer passion has copies from the 9th Century (when probably the martyrology of Lyon was written) to the 14-15th Century. Therefore, we can advance two theories:
- the martyrology of Lyon or the source from which the author worked used the 'monachus' tradition from the shorter passion and therefore the possible date of origin of the shorter passion could be from the 8th Century.
- or the shorter passion was based on the historical martyrologies and the larger passion. In

this case the historical martyrologies didn't take over the word 'monachus' from the shorter passion and it could be the post-insertion of a copier. The text of the larger passion may have given rise to this because the life of Syneros contains elements similar to an ascetic lifestyle, and the society within which the passions and martyrologies were copied was a monastic community. In this case the date of origin of the shorter passion is the beginning of the 9th Century.

Overall, we can say that Syneros the martyr who died in the early 4th century was not a monastic person based on the sources and the text of the passions. This tradition which is determinative to this day was created probably in the 9th Century by a real 'monachus'.

Bibliography

Sources

Bollandus, Ioannes (ed.): Acta Sanctorum Februius Tomus III., Antverpiae apud Iacobum Meursium, 1658.

Delehaye, Hippolytus –Peeters, Paulus –Coens, Mauritius (eds.): Acta Sanctorum Band November Tom. II. Pars. 2., Brussels, 1931.

https://www.heiligenlexikon.de/ActaSanctorum/November_II2.html Download time: 2021. 03. 29.

Farlati, Daniele: Illyrici Sacri Tomus Septimus Ecclesia Diocletiana, Venetiis, 1817.

Fremantle, W. H. – Lewis, G –Martley, W. G. (transl.): Letters of St. Jerome in: Philip Schaff – Henry Wace (eds.): Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 6., Christian Literature Publishing Co., Buffalo, 1893.

Hieronymi Epistola: <http://www.patrologia-lib.ru/patrolog/hieronym/epist/epist01.htm> Download time: 2021. 03. 27.

Migne, Jacques Paul (ed.): Patrologia Latina 138.: Appendix ad saeculum X complectens auctores incerti anni et opera a ΔΕΣΠΟΤΙΚΑ. Accedunt monumenta diplomatica, liturgica et monastica., Petit-Montrouge, 1953.

Migne, Jacques Paul (ed.): Patrologia Latina 94.: Venerabilis Bedae anglo-saxonis presbyteri

opera omnia., Petit-Montrouge, 1862.

Quentin, Henri: Les Martyrologes Historiques du Moyen Age, Paris, 1908.

Rossi, Iohannis Baptista de – Duchesne, Ludovicus (eds.): Acta Sanctorum Band November Tom. II. Pars. 1., Brussels, 1894.

Ruinart, P. Theodoricus (ed.): Acta Martyrum, Ratisbonae, 1859. (reprint)

Literatures

Adamik Tamás: Latin irodalom a kora középkorban (6-8. század) [Latin literature in the early Middle-Ages (6-8. century)], Pesti Kalligram Kiadó, Budapest, 2014.

Balogh Albin: Pannónia őskereszténysége [Early Christianity of Pannonia], Szent István-Társulat Kiadó, Budapest, 1932.

Bratož, Rajko: "Le persecuzioni dei cristiani delle provincie Danubiane e Balcaniche sotto Diocleziano." in: Quaderni Giuliani de Storia Anno XXV. No. 2. Luglio-Dicembre, 2004.

Fodor Krisztina Dóra: A szerzetesi életmód megújító ereje a Kr. u. IV. századi társadalomban, különös tekintettel Syneros mártír életére [The refreshing power of monastic life in the 4th century's society, with a special regard to the life of Syneros martyr] in: Születés a halálban: vallás és megújulás [Birth in the death: religion and renewal] Magyar Vallástudományi Társaság, Expected time of release: 2021. March.

Imrényi Tibor (ed.): Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő. [Hungarianness and orthodoxy. A thousand years.], Miskolc, 2001.

Judge, Edwin A.: "The earliest use of Monachos for „monk” (P. Coll. Youtie 77) and the origins of monasticism" in: Jahrbuch für Antike und Christentum 20 (1977), Münster.

Kovács Péter (ed.): Fontes Pannoniae Antiquae VI. In Aetate Tetrarcharum I., Budapest, 2013.

Mirković, Miroslava: Sirmium. It's History from the First Century ad to 582 AD, Novi Sad, 2017.

Nagy Levente: "Ascetic Christianity in Pannonian Martyr Stories?" in: Marianne Sággy –

Edward M. Schoolman (eds.): *Pagans and Christians in the Late Roman Empire, New Approaches (4th-8th centuries)*, CEU Medieval 18. Specimina Nova Supplementum X. 2017.

Nagy Levente: „Férfi és nő Synerotas és Pollio pannoniai passióiban” [Man and woman in the pannonian passions of Synerotas and Pollio] in: D. Tóth Judit-Sághy Marianne (eds.): *Studia Patrum VI. Férfi és nő az ókori kereszténységben*, Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 2015.

Nagy Levente: *Pannóniai városok, mártírok, ereklyék [Pannonian towns, martyrs, relics]*, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2012.

Nagy Tibor: *A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig [The history of the pannonian Christianity until the crash of the Roman protection system]* in: *Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 12., A királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem érem- és régiségügyi intézete*, Budapest, 1939.

Puskely Mária: *A keresztény szerzetesség történeti fogalomtára [Historical glossary to the Christian monasticism]*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.

Rossi, Giovanni Battista de: “Il Cimiterio di S. Sinerote martire in Sirmio” in: *Bullettino di archeologia cristiana* 4. Ser. 3., Roma, 1884-1885.

Sauget, Joseph-Marie: „Serenus” in: Filippo Caraffa-Giuseppe Morelli (eds.): *Bibliotheca Sanctorum*, Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense, Roma, 1968.

Encyclopedia – catalogs

Bollandists (eds.): *Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*, Bruxelles, 1986.

Bollandists (eds.): *Bibliotheca hagiographica latina K-Z*, Bruxellis, 1900-1901.

Bollandists (eds.): *Catalogus codicum hagiographicorum Bibliothecae regiae Bruxellensis*, Tom. 1-2., Bruxellensis, 1886-1889.,

Delehaye, Hippolyte: „Martyrology” in: *Catholic Encyclopedia* Vol. 9., 1913.

[https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Martyrology](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Martyrology)

Molinier, M. A.: „Manuscripts de la Bibliothèque d'Angers” in: Catalogue Général des manuscrits des bibliothèques publiques de France, Paris, 1898.

Straten, Joseph van der: Les Manuscrits Hagiographiques d'Orléans Tours et Angers, Bruxelles, 1982.

Databases

Epigraphische Datenbank Clauss – Slaby <http://www.manfredclauss.de/>

L'indexation informatique de la BHL et des catalogues de manuscrits hagiographiques project: <http://bhlms.fltr.ucl.ac.be/>

Digital Vatican Library: <https://digi.vatlib.it/>

References

1. The published volumes and studies on this subject: Ioannes Bollandus (ed.): Acta Sanctorum Februarii Tomus III., Antverpiae apud Iacobum Meursium, 1658., 364–366; P. Theodoricus Ruinart (ed.): Acta Martyrum, Ratisbonae, 1859. (reprint) 516–518; Daniele Farlati: Illyrici Sacri Tomus Septimus Ecclesia Diocletiana, Venetiis, 1817., 497–507.; Balogh Albin: Pannónia őskereszténysége [Early Christianity of Pannonia], Szent István-Társulat Kiadó, Budapest, 1932., 53–57; Nagy Tibor: A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig [The history of the pannonian Christianity until the crash of the Roman protection system] in: Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 12., A királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem érem- és régiségtani intézete, Budapest, 1939., 56–59, 68.; Joseph-Marie Sauget: „Serenó” in: Filippo Caraffa-Giuseppe Morelli (eds.): Bibliotheca Sanctorum, Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense, Roma, 1968., 863–865.; Giovanni Battista de Rossi: “Il Cimiterio di S. Sinerote martire in Sirmio” in: Bullettino di archeologia cristiana 4. Ser. 3., 1884–1885., Roma, 144–148.; Rajko Bratož: “Le persecuzioni dei cristiani delle provincie Danubiane e Balcaniche sotto Diocleziano.” in: Quaderni Giuliani de Storia Anno XXV. No. 2. Luglio-Dicembre, 2004., 281–282.; Kovács Péter (ed.): Fontes Pannoniae Antiquae VI. In Aetate Tetrarcharum I., Budapest, 2013., 52–57.; Nagy Levente: Pannóniai városok, mártírok, ereklyék [Pannonian towns, martyrs, relics], Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2012., 56–71; Nagy Levente: „Férfi és nő Synerotas és Pollio pannóniai passióiban” [Man and woman in the pannonian passions of Synerotas and Pollio] in: D. Tóth Judit-Sághy Marianne (eds.): Studia Patrum VI. Férfi és nő az

- ókori kereszténységben, Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 2015., 153–172.; Levente, Nagy: “Ascetic Christianity in Pannonian Martyr Stories?” in: Marianne Sághy – Edward M. Schoolman (eds.): *Pagans and Christians in the Late Roman Empire, New Approaches (4th-8th centuries)*, CEU Medieval 18. Specimina Nova Supplementum X. 2017., 97–104. ↑
2. Hieronymi Epistola XIV.6.: *„Interpretare vocabulum Monachi, hoc est nomen tuum. Quid facis in turba qui solus es?”*; *„You are called a monk, and has the name no meaning? What brings you, a solitary, into the throng of men?”* W. H. Fremantle – G. Lewis – W. G. Martley (transl.): *Letters of St. Jerome* in: Philip Schaff – Henry Wace (eds.): *Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 6.*, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, 1893.
<https://www.newadvent.org/fathers/3001014.htm> Download time: 2021. 03. 31.; Hieronymi Epistola LVIII.5.: *„Sin autem cupis esse, quod diceris Monachus, id est, solus, quid facis in urbibus, quae utique non sunt solorum habitacula, sed multorum?”*; *“But if you desire to be in deed what you are in name — a monk, that is, one who lives alone, what have you to do with cities which are the homes not of solitaries but of crowds?”* Fremantle – Lewis – Martley (transl.): *Letters of St. Jerome*, 1893. ↑
3. Fodor Krisztina Dóra: A szerzetesi életmód megújító ereje a Kr. u. IV. századi társadalomban, különös tekintettel Syneros mártír életére [The refreshing power of monastic life in the 4th century’s society, with a special regard to the life of Syneros martyr] in: *Születés a halálban: vallás és megújulás [Birth in the death: religion and renewal]* Magyar Vallástudományi Társaság, Expected time of release: 2021. March. ↑
4. CIL III. 10232: *„[Ego Aur]elia Aminia po/[sui] titulum viro meo / [F]l(avio) Sancto ex n(umero) lov(ianorum) pr(o)tec(tori) / bene meritis qui vixit / ann(os) pl(us) m(inus) L qui est defunc(tus) civit(ate) Aquileia titulum / posuit ad beatu(m) Synerot(e)m ma(r)t(yr)e(m) et infan(t)e(m) filiam / suam nomine Ursicina / qui vixit annis n(umero) III”*; CIL 03, 10233: *„Ego Artemidora fe/ci viva me memori/am ad dom(i)num / Synerotem int(er)ran(em) ad dexte(ram) inter Fortuna(ta)m et d(e)l(siderium).”* See: de Rossi: “Il Cimiterio”, 1884-1885., 144–148. ↑
5. Bollandus (ed.): *Acta Sanctorum Februarii* Tom. III., 364-366., 1658.; Ruinart (ed.): *Acta Martyrum*, 1859., 516–518.; ↑
6. Kovács Péter (ed.): *Fontes Pannoniae Antiquae VI. In Aetate Tetrarcharum I.*, Budapest, 2013., 57. ↑
7. Edwin A. Judge: “The earliest use of Monachos for „monk” (P. Coll. Youtie 77) and the origins of monasticism” in: *Jahrbuch für Antike und Christentum* 20 (1977), Münster, 77–79.; Puskely Mária: *A keresztény szerzetesség történeti fogalomtára [Historical glossary to the Christian monasticism]*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2006., 494–497. ↑
8. ICUR VI. 15970,08; ICUR VI. 15975,05; ICUR VI. 15975,06; ICUR VI. 15979,02; ICUR VI. 15982,08; ICUR X. 26315,1; CIL II. 13. 00014. See: *Epigraphische Datenbank Clauss – Slaby*

http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php Download time: 2021. 03. 31. ↑

9. Bollandus (ed.): Acta Sanctorum Februarii Tom. III., 1658., 364–366. ↑
10. Ruinart (ed.): Acta Martyrum, 1859., 516–518. ↑
11. The shorter passion could be an extract from the longer version. ↑
12. Bollandus (ed.): Acta Sanctorum Februarii Tom. III., 1658., 364–366. ↑
13. Ruinart (ed.): Acta Martyrum, Ratisbonae, 1859., 516–518. ↑
14. Farlati: Illyrici Sacri, 1817., 497–507. ↑
15. Parvum Romanum Martyrologium, Centulensis ms. apud Bollandum & Sollerium in Usuardus, Benoniense vero S. Luciae Martyrologium, Baronius in: Farlati: Illyrici Sacri, 1817., 499. ↑
16. Farlati: Illyrici Sacri, 1817., 500–501. ↑
17. Balogh: Pannónia őskereszténysége, 1932., 53–54. ↑
18. Nagy: A pannóniai kereszténység, 1939., 56. ↑
19. Nagy: A pannóniai kereszténység, 1939., 59. ↑
20. Joseph-Marie Sauget: „Serenó”, 1968., 863–865. ↑
21. Rajko Bratož: “Le persecuzioni, 2004., 284. ↑
22. Miroslava Mirković: Sirmium. It’s History from the First Century ad to 582 AD, Novi Sad, 2017., 120. ↑
23. Imrényi Tibor (ed.): Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő. [Hungarianness and orthodoxy. A thousand years.], Miskolc, 2001., 37. ↑
24. Kovács: Fontes Pannoniae, 2013., 57. ↑
25. Nagy: Pannóniai városok, 2012., 62–65.; Nagy: „Férfi és nő”, 2015., 154–155.; Nagy: “Ascetic Christianity”, 2017., 97–99. ↑
26. Fodor: A szerzetesi életmód, 2021. ↑
27. Iohannis Baptista de Rossi – Ludovicus Duchesne (eds.): Acta Sanctorum Band November Tom. II. Pars. 1., Brussels, 1894. ↑
28. Hippolytus Delehaye – Paulus Peeters – Mauritius Coens (eds.): Acta Sanctorum Band November Tom. II. Pars. 2., Brussels, 1931.
https://www.heiligenlexikon.de/ActaSanctorum/November_II2.html Download time: 2021. 03. 29. ↑
29. Hippolyte Delehaye: „Martyrology” in: Catholic Encyclopedia Vol. 9., 1913.
[https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Martyrology](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Martyrology) Download time: 2021. 03. 29. ↑
30. The abbey of Echternach was established by St. Willibrord. The codex of Echternach contains 45 letters and 43 of that were survived. The martyrology can find on the letters 2–32 and a calendar on the letters 34–41. The martyrology and the calendar formed part of an earlier codex. Due to the codex was written in England it contains more saint from England. See: De Rossi – Duchesne: Acta Sanctorum, 1894., VIII. ↑

31. The text of the manuscript is incomplete between 22th November and 24th December. There are local information and holidays about the parish on the margins of the codex, but these are not older than the year 855. This codex contains the most geographical locations. See: De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., IX. ↑
32. The cover page and the margin notes of the codex clearly indicate that it was used by the St. Peter church. See: De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., XV-XVII. ↑
33. De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., XI-XIV. ↑
34. The original codex was in the property of the abbey of St. Benedict but it was divided into two parts: one became a part in a codex of Vatican and the other part moved to Orleans (Aurelainensis). This part was stolen and sold in England. Only a copy stayed in Orleans which was written in the 17th century – de Rossi used this version but during the edition of the book in 1888 the original stolen part appeared and it was given back to France. Duchesne copied this original part and in the end the volume of Rossi and Duchesne contains the text of the original codex. See: De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., XIV-XV. ↑
35. De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., XXXIV. ↑
36. De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., XXX. ↑
37. The codex named after a person whose name was Labbe. The author possibly copied a codex which belonged to College de Clermont. See: De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., XXII. ↑
38. De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., XXXVII. ↑
39. Delehaye – Peeters – Coens: *Acta Sanctorum*, 1931. ↑
40. De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., 24. ↑
41. Delehaye – Peeters – Coens: *Acta Sanctorum*, 1931. ↑
42. De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., 24. ↑
43. Ibid. ↑
44. Delehaye – Peeters – Coens: *Acta Sanctorum*, 1931. ↑
45. De Rossi – Duchesne: *Acta Sanctorum*, 1894., 24. ↑
46. Ibid. ↑
47. Henri Quentin: *Les Martyrologes Historiques du Moyen Age*, Paris, 1908. ↑
48. Jacques Paul Migne (ed.): *Patrologia Latina* 94.: *Venerabilis Bedae anglo-saxonis presbyteri opera omnia.*, Petit-Montrouge, 1862. ↑
49. Adamik Tamás: *Latin irodalom a kora középkorban (6-8. század)* [Latin literature in the early Middle-Ages (6-8. century)], Pesti Kalligram Kiadó, Budapest, 2014. 540-541. ↑
50. Quentin: *Les Martyrologes*, 1908., 2. ↑
51. Quentin: *Les Martyrologes*, 1908., 682-687. ↑
52. Quentin: *Les Martyrologes*, 1908., 47. ↑
53. Quentin: *Les Martyrologes*, 1908., 49. ↑

54. Migne (ed.): Patrologia Latina 94., 1862., 1294. ↑
55. Jacques Paul Migne (ed.): Patrologia Latina 138.: Appendix ad saeculum X complectens auctores incerti anni et opera a ΔΕΣΠΟΤΙΚΑ. Accedunt monumenta diplomatica, liturgica et monastica., Petit-Montrouge, 1953., 1294. ↑
56. Quentin: Les Martyrologues, 1908., 682–683. ↑
57. Quentin: Les Martyrologues, 1908., 136–138. ↑
58. “VII. KAL. MAR. Apud Syrmium, natale sancti Syreni monachi: qui tempore Maximiani imperatoris, cum unius ex domesticis eius uxorem, hora incongrua in horto quem ipse sibi excolebat deambulanti acrius increpando repulisset, iubente Maximiano tentus, et christianum se esse confessus, capite caesus est.” See: Quentin: Les Martyrologues, 1908., 186. ↑
59. Quentin: Les Martyrologues, 1908., 682–687. ↑
60. The codex came from the church of Saint-Pierre de Macon and most part of it was written in the 12th century. See: Quentin: Les Martyrologues, 1908., 225, 248. ↑
61. Quentin: Les Martyrologues, 1908., 248. ↑
62. Quentin: Les Martyrologues, 1908., 324–325. ↑
63. „VII. KL. MAR. Apud Syrmium natale sancti Sereni monachi: qui tempore Maximiani imperatoris, cum unius ex domesticis eius uxorem, hora incongrua in horto quem ipse sibi excolebat deambulanti acrius increpando repulisset, iubente Maximiano tentus, et christianum se esse confessus, capite caesus est. Item aliorum sexaginta duorum, qui ibidem passi sunt.” See: Quentin: Les Martyrologues, 1908., 328. ↑
64. Quentin: Les Martyrologues, 1908., 682–687. ↑
65. Quentin: Les Martyrologues, 1908., 674. ↑
66. Quentin: Les Martyrologues, 1908., 480–481. ↑
67. *L’indexation informatique de la BHL et des catalogues de manuscrits hagiographiques* project: <http://bhlms.fltr.ucl.ac.be/> Download time: 2021. 03. 29. ↑
68. The BHL mentions the longer passion by Ruinart and the Illyricum Sacrum by Farlati under the no. 7595. See: Socii Bollandiani (eds.): Bibliotheca hagiographica latina K-Z, Bruxellis, 1900-1901., 1101.; The Novum Supplementum of BHL don’t give us any new manuscript. See: Société des Bollandistes (eds.): Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis, Bruxelles, 1986., 777. ↑
69. The BHL mentions the shorter passion by Bollandists and the informations from the Acta Sanctorum. See: Socii Bollandiani (eds.): Bibliotheca hagiographica, 1900-1901., 1101.; The Novum Supplementum of BHL doesn’t contain this number and passion. See: Société des Bollandistes (eds.): Bibliotheca hagiographica, 1986., 777. ↑
70. Vatican Lat. MS. 5771. 319v-320v., The scanned photo can be viewed here: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.5771 Download time: 2021. 03. 29. ↑

71. Bruxelles MS 9290 (3223) is from the 12th century and the Bruxelles MS 207-208 (3132) was written in the first half of the 13th century. The text of the two codices of Brussel are the same. See: Bollandists (eds.): *Catalogus codicum hagiographicorum Bibliothecae regiae Bruxellensis*, Tom. 1-2., Bruxellensis, 1886-1889., 143-144., 303. ↑
72. Angers MS. 807., 108v-109v. See.: M. A. Molinier: „Manuscripts de la Bibliothèque d’Angers” in: *Catalogue Général des manuscrits des bibliothèques publiques de France*, Paris, 1898., 455.; Joseph van der Straten: *Les Manuscrits Hagiographiques d’Orléans Tours et Angers*, Bruxelles, 1982., 264. ↑
73. Paris MS 5289., 21v-22r. ↑

Pap István: A Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaságnak a budapesti bérházak és lakásépítésekben játszott finanszírozási szerepe (1908-1911)

A Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaság

A bank 1905. március 30-án 1 millió korona alaptőkével alakult, 162 részvényessel. Közülük többen ismert személyek, akik sok színt vittek a bank életébe. Dr. Beck Marcell^[1] országgyűlési képviselő és bankár, báró Feilitzsch Artúr,^[2] aki a Fejérváry kormányban^[3] váltotta György Endrét^[4] a földművelésügyi miniszteri székben 1905. október 18-tól egészen 1906. április 8-ig, a kormány lemondásáig. Vagy olyan kiváló bankár, mint Kramer Miksa,^[5] aki a Pesti Chevra Kadisa^[6] elnöke volt, vagy mint erényi Ullmann Gyula,^[7] aki korának kiváló műépítész volt, többek között a jelenlegi Szabadság tér 12. szám alatt található Amerikai Egyesült Államok nagykövetségének épületének tervezője Kármán Géza Aladárral^[8] együtt. Bankszerű tevékenysége mellett új üzletágakat, elsősorban ipari és kereskedelmi vállalkozások finanszírozását vezette be. 1906 tavaszán a bank alaptőkéjét 2 millió koronára emelték fel. A bank többek között tevékenyen vett részt Budapest bérházépítései finanszírozásában, amely jelen tanulmányunk fő témája. Külön osztályt szervezett a köztisztviselői kölcsönök folyósítására. Áruosztálya import üzleteket bonyolított le. 1917. december 11-én beolvadt a bank a Magyar Országos Bank Részvénytársaságba.^[9] A Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaság^[10] székhelye Budapest, működési köre a magyar szent korona országaira terjedt ki. A társaság fő célja a Magyarország területén üzlettel bíró, illetőleg ipart űző kereskedők és iparosok hitelgényeinek kielégítése és egyéb érdekeik hathatós képviselése volt. Ennek érdekében a társaság a szakmanként szervezett kereskedők és iparosok részvételével szakosztályokat alakított, hogy az illető szakmához tartozó kereskedők és iparosok érdekeit minden irányban képviselje és szolgálja.

Tanulmányunk arra igyekszik rámutatni, hogy a Központi Kereskedelmi és Iparbank igazgatósági ülésein mely bérházak építéséhez benyújtott hitelek kerültek engedélyezésre. Az adott korszakban tapasztalható lakáséhség csillapításához ugyanis a bank támogatása is hozzájárult ahhoz, hogy ez az állapot megváltozzon. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a korabeli Budapest minden kerületében – a IV. kerület kivételével – voltak ingatlanfejlesztési érdekeltségeik. A lakás és bérházépítések 19. századi lendülete után a 20. század első évtizedében 1900 és 1910 között kevés lakás épült. A századforduló idején vége a konjunktúrának, a lakásépítés mennyisége hirtelen csökkent, 1903-ban 1387 lakással elérte a

mélypontot, az 1900–1909 években átlagosan nem érte el az évi 2700-at sem. 1910-ben a lakások iránti kereslet növekedett, a lakásépítés mennyisége két éven keresztül ismét megközelíti az évi 10.000 lakást.^[11]

A kiegyezés utáni magyar kormányok igyekeztek jelentős anyagi áldozattal Budapestet igazi európai nagyvárossá, egyfajta kulturális és gazdasági központtá fejleszteni. 1870-ben létrehozták a Fővárosi Közmunkák Tanácsát,^[12] melynek a mindenkori miniszterelnök volt az elnöke. 1873-ban megnyitásra került a Sugárút, ma Andrásy út. 1896-ra elkészült a Nagykörút, a Hősök tere és a Városliget. Megépültek a rakpartok is a Duna mindkét oldalán. Budapest lakosságának kétharmada a nagyarányú bevándorlás következtében, nem helybéli születésű volt 1910-ben.^[13] A Központi Kereskedelmi és Iparbank iratanyagaiban is csak 1908-ban találunk először utalást bérlakásépítés finanszírozására. A kiegyezés és a századforduló között a lakásépítés a főváros népességnövekedésével, a nagyarányú bontások ellenére is lépést tudott tartani. 1869-ben 280.349 lakos összesen 52.583 lakásban lakott, tehát az egy lakásra jutó lakosok száma 5,3 fő. 1890-ben a lakások száma 100.949-re, a lakosoké 491.938-ra emelkedik, ez lakásonként 4,67 lakosnak felel meg. Még kedvezőbb a helyzet 1900-ban. Ekkor 182.214 bérleményben 733.358 személy – lakásonként kerekén 4 fő – lakott.^[14]

Budapesti városfejlesztési tervek

„Budapest általános beosztási és rendezési tervére” a nemzetközi tervpályázatot a Közmunkatanács 1871 márciusában írta ki, határideje 1871. november 1-e volt. 10 pályamű érkezett rá, melyeket november 12-től 26-ig a Tudományos Akadémia nagytermében nyilvánosan kiállítottak. A bíráló bizottság december 3-án hozta meg döntését: a 20.000 aranyfrankos első díjat Lechner Lajos^[15], a Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium főmérnöke nyerte el „Veritas” jeligéjű pályatervével, a 10.000 frankos második díjat Feszli Frigyes és társai, az 5000 frankos harmadik díjat Klein és Frasnér londoni tervezők kapták.^[16] Lechner általános átépítést csak a Várban és a Gellérthegynél tartott szükségesnek. Kisebb átépítést a Lipótvárosban – az egyetlen rendezési tervvel bíró kerületben – javasolt, ahol az Újépület területét parcellázni kívánta, „hogyan a Lipótváros a Nagykörútig tudjon terjeszkedni”. A városnak ez időben rendezetlenebb és leginkább átépítésre szoruló területein: a VI., VII., VIII., IX. kerületben vagy Óbudán Lechner nem látott jelentősebb városrendezési, átépítési feladatokat. Pályázó társai azonban – Hild régi tervéhez hasonlóan – a Duna-parton széles sétányokat javasoltak.^[17] Budapest népessége folyamatosan növekedett, nagyarányú volt a bevándorlás és az ipari és egyéb munkahelyek szívó hatása miatt is egyre nagyobb szükség volt új lakásokra. Budapest lakossága 1869-ben 270 ezer, 1880-ban 371 ezer, 1900-ban 733

ezer, 1910-ben pedig 880 ezer volt.^[18]

A lakásépítés mennyiségét tükrözte az épületállomány változása is. 1869-ben Budapesten 9351 lakóépületet tartottak nyilván, 1900-ban 16.254, 1920-ban 20.020 a budapesti lakóépületek száma. Az egy épületre jutó lakosok száma 1869 és 1900 között 29,1-ről 46,5-re emelkedik, ez az arányszám 1921-ig nem változik. Ez azt mutatja, hogy a századfordulóig a lakóépületek átlagos nagysága erősen emelkedett, főként bérházak épültek. 1869-ben az épületállománynak több mint háromnegyed része földszintes, az 1-4 emeletes házak száma mindössze 2108. 1900-ra a helyzet alapvetően megváltozott, a földszintes házak száma csak 1926-tal, az 1-4 emeleteseké 4949-vel bővült és az egész épületmennyiségnek már csaknem felét tette ki. Európa kevés országának fővárosában volt olyan erős a gazdasági szektor koncentrációja, mint Budapestnek. Nagy-Budapest fejlődött az ország legnagyobb ipari régiójává, itt dolgozott az ország ipari munkaerejének egy-ötöde, a gyári munkások több mint egynegyede. Budapest volt a kiépülő vasúthálózat központja, a fő vonalak minden irányba sugárszerűen innen indultak tovább. Budapest kiépülése folyamatos volt, közigazgatási, kormányzati és pénzügyi központja is lett az országnak. Mindez magával vonta azt a helyzetet, hogy lakáshiány alakult ki. Az erősödő polgári középosztály számára bérlakások, a szegényebb munkásrétegek lehetőségeire szabott kislakásos telepek, illetve végleges és ideiglenes, szállítható rendszerű barakkiskolák felépítése szerepelt a városfejlesztés koncepciójában. Az ágybérletet – mely közegészségügyileg veszélyes volt – népszállók építésével kívánták visszaszorítani.

A bérházak építése, ami jobbra inkább Budapestre volt jellemző, az 1870-es évektől komoly fordulatot vett, ebbe kapcsolódott bele a bank is a finanszírozásaival az 1905-ös megalakulása után. A középosztály lakásideálja a 100–150 négyzetméteres, háromszobás lakás volt. Funkcionalitás tekintetében a háló-ebédlő-szalon modellt követték. A felső középosztállynál még cselédszoba is volt a gyerekszobán kívül. A munkásság életkörülményei ennél szerényebbek voltak, itt az alaptípus a szoba-konyha volt. A fővárosban és a vidéki városokban ezek inkább bérlemények voltak, mint öröklakások. Ezek a bérlakás-típusok vidéken földszinti, Budapesten azonban a századfordulótól kezdve egyre inkább két-három vagy több emeletes és soklakásos bérkaszárnnyákban voltak a jellemzők. Ezekben a bérkaszárnnyákban leggyakoribb volt a szoba-konyhás (ritkán két szobás) lakástípus. A munkáslakások méretben és komfortban is eltértek a polgári lakások típusaitól. Fürdőszoba elvértve akadt bennük, az is inkább a ritkább, kétszobás kivitelhez tartozott. A lakásokban wc is csak nagyon ritkán fordult elő, többnyire a folyosók végén közösen használták.^[19]

„A modern nagyvárosi tömegház szélesebb körű elterjedése a századforduló éveire esik.”^[20] A

korabeli, kevert lakóközösségű budapesti bérpalotákban megtalálhatóak voltak a munkásság képviselői is. Ezek a bérházak a középpolgárságnak adtak otthonokat, de a bérpaloták felső emeletein és hátsó udvari lakásokban a szerény jövedelmű kispolgárok is lakáshoz juthattak, még ha az csupán egy szobából és konyhából állt.^[21] Az alacsonyabb bérfekvésű és komfortfokozatú, régi építésű bérkaszárnnyak helyett olyan blokkházak épültek, amelyek modernebbek, többemeletesek és soklakásosak voltak. A Nagykörút volt a választóvonal, az attól beljebb emelt épületek többnyire inkább bérpaloták, az attól kifelé inkább proletár-bérkaszárnnyak épültek egyre nagyobb számban.^[22] A polgári lakosság négyötöde a pesti oldalon lakott, a köztisztviselők és a belőlük kikerült nyugdíjasok majdnem harmada budai lakos volt. A városközpontnak erős vonzereje volt, de a polgári származásúak közül nagyjából a negyedük munkás külvárosokba, Angyalföldre vagy Kőbányára és Óbudára szorult. Az V., VI., VII. és VIII. kerületben élt a kereskedelemmel foglalkozó lakosság kétharmada.^[23]

A gyáripár rohamos fejlődése és a boldogulást keresők megállíthatatlan serege azonban nem csak munkaerőt adott a gyáraknak, de problémát is a városnak. Nem volt elég lakás. A századforduló irodalma számos alkalommal megörökítette ezt a jelenséget ágyrajárókkal, nappali és éjszakai ágyakat kiadó kispénzű lakástulajdonosokkal, szobakonyhás lakásokba zsúfolt matracokkal. Az ilyesfajta szállásokat aligha lehetett otthonnak nevezni. Változtatni kellett, így végül a legnagyobb érintett, az állam és a főváros kezdett ezernyi munkáslakás építésébe többek között 1908-ban Budapest és Kispest között a senki földjén. A végrehajtás a pénzügyminisztérium és közvetlenül az akkori pénzügyminiszter, Wekerle Sándor kezében volt.^[24] A lakásépítésekben egymásra talált a kormány és a főváros vezetése. Az 1908-ban hozott törvények alapján hamarosan megindultak a városi és az állami kis- és munkáslakás-építkezések. Az 1908. évi XXIX. tc. az állami költségen történő munkáslakás-építkezésekről szólt, az 1908. XLVIII. tc. alapján pedig a fővárosi költségen építendő kislakások nyertek állandó adómentességet. Azt a fővárosi közgyűlési határozatot, amely a főváros fejlesztéséről szóló törvény alapján 1909 elején született meg, Bárczy István polgármester terjesztett elő s így a köztudatba is Bárczy-féle kislakás építkezés néven került be. A határozatban több évre szóló lakáspolitikai programról volt szó, amely 1910-ben indult be, és szükséglakások, népotthonok, népszállók, kislakások, bérlakások, iskolák és óvodák építését, valamint fontos célként a fővárosi alkalmazottak részére is döntöttek lakásépítésekéről. 1910-re kellett a tervezett építkezések programjait kidolgozni, majd következett az építkezések végrehajtása.

A program főbb pontjaiban szó esett egyrészt a bérházakban elhelyezett állami hivatalok, intézetek áttelepítéséről, másrészt olcsó állami kölcsönök igénybevétele állami és fővárosi alkalmazottak lakásviszonyainak javítására. Emellett az építésügyi szabályzat módosítása is szükségessé vált illetve javítani kellett a közlekedési viszonyokon. Végül szükség volt egy

rendszeres lakás- és telekpolitikára. A fővárosi közgyűlés elfogadta a programot és felállították a lakáshivatalt, amelynek az lett a feladata, hogy a lakásokat nyilván tartsa, közvetítse és a lakásügyi kérdések felett gyakoroljon felügyeletet. Bárczy István a hatósági lakásépítkezések hároméves programját éves ciklusokra lebontva ismertette. Ennek megfelelően a három ciklus alatt 8000 lakás felépítésnek tervét tűzte ki célul, ebből 3 000 úgynevezett kislakást, 1-600 tisztviselő-lakást, 500 bérlakást, 2-200 személy részére népszállót, 60 szükségbarakkot, 400 barakk-termet és 90 iskolát tervezett. Az építkezések kivitelezése és a program megvalósítása dr. Wildner Ödön helyettes főjegyző és Kabdebó Gyula főmérnök vezetésével indult. 6120 kislakás épült fel az első világháború kezdetéig, ezek is három kategóriában; 1) többemeletes kislakásos bérházak, 2) tisztviselői bérlakások, 3) kislakásos telepek. 1910-ben adták át az első ciklusban felépült 1.279 kislakást, továbbá ugyanezen ciklusban még felépült egy 400 lakost befogadó népszálló, illetve egy 100 lakosra tervezett népotthon. 1911. augusztus 1-ig, a második ciklusban hat bérházban összesen 440 lakás és öt kislakásos telepen 878 lakás épült fel. Az építkezés harmadik ciklusában pedig hat kislakásos telepen 886 lakás és hat bérházban 589 lakás. Az 1908-ban meginduló fővárosi lakásprogram a munkáslakások építésén kívül még azt is eredményezte, hogy tisztviselők és általában a kisfizetésű rétegek számára is könnyebbé tette – ha nem is túlzott mértékben – a fővárosban való megtelepedést. Bárczy István a városi hatóság ilyen irányú szándékára kitért abban a memorandumában is, amelyet a miniszterelnökhöz intézett az általános drágaság enyhítésének tárgyában, annak felhívása nyomán.

Az 1908. évi XXIX. tv az adott korszakban – mondhatni – a legnagyobb jelentőségű és a legnagyobb horderejű intézkedés volt. Az intézkedés önmagában nem tudta ugyan megoldani a főváros égető lakásproblémáit, de a megelőző időszakhoz képest, illetve az 1945-tel bezáródó következő periódust is figyelembe véve igen nagyszabásúnak volt mondható. A törvény felhatalmazta a pénzügyminisztert olyan telkek vásárlására, melyek munkáslakások építésére alkalmasak (Kispesten és a V. kerületi Óhegyen) maximálisan 8 koronás vételáron. Továbbá megbízta a munkáslakások felépítésével. Ehhez 12 millió korona hitelt biztosított a minisztérium. A felépült lakásokról való döntési jog a pénzügyminisztert illette meg azzal a megszorítással, hogy lehetőség szerint elsősorban munkásoknak, azok közül is állami üzemek munkásainak, esetleg alkalmazottainak utalja ki. A törvény azt is leszögezte, hogy a felépülő házak az államkincstár tulajdonát fogják majd képezni, s ezen az alapon mentesülnek mindennemű adó alól, legyen az állami, törvényhatósági vagy községi adó. Az 1908. évi XXIX. tv. alapján került felépítésre a Kispesti Állami Munkáslakótelep, az ún. Wekerle-telep.

A törvény kimondottan pozitívan értékelhető önmagában és terveiben együtt. A munkások

számára kívánt ugyanis lakást biztosítani és lényegesen alacsonyabb áron, mint a fővárosban. A fentiekhez hasonló különféle telepek építésére sok helyen került sor a fővárosban.^[25]

Az intézkedések hatására 1909 és 1912 között három ciklusban, a főváros tulajdonában lévő üres telkeken felépült 25 bérház, 19 lakástelep, összesen 6000 új lakás. Mai szemmel nézve a kislakásos telepek komfort nélküli lakásai egyfajta elmaradottságot tükröznek, hiszen fürdőszoba csak a belvárosi bérházak háromszobás lakásaiban volt. A világos, száraz, kiskertes lakrészek a szegényebb tisztviselő- és munkáscsaládok számára jelentettek felemelkedést. A Wekerle-kormány elengedte az állami házadót az új lakásokra az önköltség megtérüléséig, így a piaci áraknál 25–30%-kal olcsóbban tudták bérbe adni őket, ezért a kiadásra meghirdetett lakásokat már a felépülésük előtt 8–10-szeresen túljegyezték a jelentkezők. Az egyik belvárosi bérház lakbéréit például úgy tudták jóval az átlag alatt tartani, hogy a szobák a Magyarországon szokásosnál kisebb méretűek lettek. Bevált a hagyományos négyméteres belmagasság csökkentése is, ez lehetővé tette, hogy a drága belvárosi telkeken növeljék az emeletek, így a lakások számát.^[26] A Bárczi-féle program egy pontja kapcsán a pénzügyi és gazdasági bizottmány arra az álláspontra helyezkedett, hogy „nem támogatja a fővárosi munkatársak számára tervezett bérházak megépítését, hiszen társadalmi szempontból nem lenne szerencsés a tisztviselők egy bérházcsoportba tömörítése. Az eredeti tervzetből viszont teljesen kimaradt a bérlakások építése, hiszen a szakemberek azt a piac feladatának tekintették.”^[27]

A Központi Kereskedelmi és Iparbank igazgatósági ülésének jegyzőkönyvei számos olyan piaci alapú és kifejezetten bérlakásépítésről szóló hitelügyletet tartalmaznak, amelyekből a pontos helyszín nem minden esetben beazonosítható, de bérházakra vonatkoznak. A bérházépítés nem volt kockázatmentes sem a bank, sem a beruházó számára. A sok összetevős egyenlet nem mindig mutatott pozitív mérleget. A megépített bérházban maradhettek kiadatlan lakások és üzlethelyiségek, az adóemelések és a nem fizető lakók is nehézséget jelentettek. Sokszor előfordult, hogy a kiszámított bérszinten nem tudták kiadni a lakásokat, ilyenkor a bérből kellett engedni. A századfordulón a helyzet még a Statisztikai Hivatal álláspontja szerint is „válságos” lett: nehézségekbe ütközött a bérházak „benépesítése”. Különösen érzékenyen érintette ez azokat a befektetőket, akik egyik bérházukra felvett kölcsönből fizették másik háztulajdonuk jelzálogkölcsönét. Fizetéseképtelenség is előfordult.^[28] A kivitelezők oldaláról a tisztességtelenül fellépő és nehezen fizető spekulációs építtetők jelentettek veszélyt. A vállalkozó-iparos három részletben kapta meg az építési költséget. A beruházó, aki a harmadik részletet általában újabb befektetésre kívánta felhasználni, bizonyos építési munkákat kifogásolva visszatartotta

a pénzt, ezért a kivitelező gyakran évekig tartó pereskedésre kényszerült, hogy megkapja a neki járó összeget. A bonyodalmakat az okozta, hogy a per végére egyes építtetők adósságokat terheltek valamelyik családtagjuknak átjátszott ingatlanukra, így a vállalkozó nemigen tudta behajtani követelését.^[29]

„A munkáslakások a kertvárosra emlékeztető munkáskolóniákon, mint az állami Wekerle-telepen, a MÁV-lakótelepeken vagy egyes községi kislakásos telepeken, a szoba-konyhán vagy két szoba konyhán és vízöblítéses wc-n kívül kamrával, padlással, tornáccal, udvarral és kerttel egészültek ki. Fürdőszobát azonban ezekben sem találunk, az a vizsgált korszakban továbbra is a polgári, helyesebben középosztályi privilégiumnak számít.”^[30]

Budapesti tisztviselőtelepek

A legismertebb tisztviselőtelep, a Józsefvárosi

A tisztviselőtelepek története nem volt új keletű. 1886. év tavaszán a Házépítő tisztviselők egyesülete számára a főváros átengedte az Orczy-kert mögötti területet házak építésére. A hazai városok történetében páratlanul állt ez eset, hogy egy belterjes fejlődésében is rohamosan haladó főváros külterületén, mely eddig emberemlékezet óta előbb marhavásár, utóbb legelő és katonai gyakorlótér volt: alig egy év alatt egy, a modern igényeknek megfelelő népes városrész épüljön ízléses, csinos, szolid házakkal, csinos kertekkel, vízvezetékekkel, csatornákkal, gázvilágítással és boulevardszerű fasoros utakkal ellátva és hozzá pontos sűrű lóvasúti közlekedéssel. Kedvező körülmény volt ezek megvalósulására az, hogy a főváros maga is kezébe vette akkortájt a lakásügy rendezését, s programjába felvette a családi házak építését. Erre nem csak a telekfelosztások könnyítése miatt volt szükség. A rendkívüli telekeladási és adómentességi kedvezményekkel az volt a célja, hogy javítson a kaszárnyaszerű, telített bérházak közegészségügyi állapotán is. Az 1886. év tavaszán Rózsa Péter – akkor már fővárosi tanácsnok – lett az egyesület elnöke és vette át Devecis Ferenc mérnökkel és az új választmánnyal az egyesület ügyeinek igazgatását, s rövid idő alatt sikerült a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól^[31] építési kölcsönhöz jutni. Az egyesület ölenként 50 krajcárért kapta a telkeket a fővárostól, de a telkeknek és utcáknak kellő lejtését, a vízvezetékét az utcán is, az utcai csatornák építését, az utcák burkolását, a világítást, fasorok ültetését az egyesületnek a saját költségén kellett elkészíttetni.^[32] November 1-én már 70 házban laktak vagy állt közel a befejezéshez. A vízvezeték 1886 tavaszán, az egyengetés és csatornázás az év nyarán, az utak építése 1887 nyarán, illetve a gázvilágítás is ekkor készült el az ültetett fasorokkal együtt. E házak közül 52-öt Bobula János^[33] építtett.

Az Óbudai Gázgyár tisztviselő telepe

A gázgyárhoz szorosan kapcsolódtak, annak építésével egyidejűleg zajlottak egy szociális szempontokat is figyelembe vevő munkás- és tiszttelep építési munkálatai. A gázgyár szakembereinek otthont adó kolónia gyakorlatilag két elkülönülő lakótelepet jelentett: az ún. „belső” vagy tisztviselőtelepet a gyár vezetőinek és a magas beosztású műszaki szakembereknek építették, míg az ún. „külső” vagy munkástelepen az alacsonyabb beosztásban dolgozó munkások kaptak lakásokat. A két telep ennek megfelelően egészen eltérő volt – a lakások beosztásától a tervező személyén át nagy különbségeket találunk. Az üzemi épületektől délre található belső telep tervezője Reich Kálmán volt, míg a munkástelep Balogh Lóránt tervei szerint épült meg. Annyi bizonyos, hogy a dolgozók számára kialakított lakótelep gyakorlatilag „város a városban”, egy kis faluként működött, ahol minden helyben adott volt. Budapest peremvidékének számított ekkor a telep, ahol volt posta, rendőrőrs, orvosi rendelő, patika, trafik, óvoda, alsósoknak iskola, bolt, pékség, hentes, fodrász, borbély, de még cipésműhely is – egyszerűen minden egy helyben volt, ami csak kellhet (1913-ban csak egy része állt mindezeknek). Az elméletileg egységes lakótelep tehát korántsem volt szerves egység: maga a gyárépület és a vasúti sínek is elválasztották a belső és a külső telepet, valamint a lakások színvonala is igencsak távol állt egymástól. A belső telepen amellet, hogy nagyobb alapterületűek voltak a lakások, a komfort és az felhasznált építőanyagok minősége is különbözött. Igaz ugyan, hogy a munkástelepen is minden lakásban volt vízvezeték, angol WC, világítás (eredetileg gázzal, majd a 30-as évektől villannyal) és gáztűzhely, külön fürdőszobája azonban csak három lakásnak volt, a többiek közös zuhanyzóban tisztálkodhattak. Ezzel szemben a tisztviselőtelepen minden lakás alapfelszereltségéhez tartozott a fürdőszoba is. A burkolóanyagok különbségeit is meg kell említeni: a külső telep szobái hajópadlósak, betonlappal burkolt konyhák, míg a belső telepen a szobákban parketta, a konyhában pedig kőpadló volt. De mindezek ellenére a munkástelep is nagyon szép, rendezett terület volt, a kertekre például mindkét helyen nagy figyelmet fordítottak – ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy a parkban kertész és utcaseprő is dolgozott. Az Óbudai gázgyár lakótelep gyakorlatilag egyfajta „mintatelep” volt, amit a főváros költségeket nem sajnálva építtetett, szépített, tartott fenn.^[34]

Reichl Kálmán^[35], akit 1912-ben kértek fel (valószínűleg a főváros vezetőségével ápol, jó kapcsolata nyomán) a gázgyári lakótelep tisztviselő telepe terveinek elkészítésére. Reichl kilenc lakóépületet helyez el a terület egy keskeny sávján belül, ennek során a Duna, illetve a vasút felőli oldalán váltogatva tervezte a házakat. A belső telepnek is nevezett tisztviselőtelep kertektől övezett kilenc villájában 17 lakás épült fel, amelyek a következők voltak:

egy földszintes ház, 422 négyzetméter alapterületű, 5 szobás, a gyárvezető részére. Két egyemeletes ház, emeletenként kb. 290 négyzetméteres, mely két-két négyszobás lakásra oszlott. Két egyemeletes ház, emeletenként kb. 250 négyzetméteres, mely két-két háromszobás lakásra oszlott. Két földszintes ház, egyenként kb. 350 négyzetméteres, benne két-két háromszobás lakás. Végül két földszintes ház, egyenként kb. 300 négyzetméteres, benne két-két kétszobás lakás.

Ebben a felépítésben a vezető 422 m²-es villája jelenti a középpontot, hierarchikusan minél messzebb van ettől, annál kisebb beosztású a lakója. Ez az alárendeltség a szobák számában és a lakás alapterületében is kifejezésre jutott. Természetesen kényelemben a kisebb lakásban lakóknak sem volt hiánya, hiszen mindegyik épületben saját fürdőszoba, WC, mosókonyha is volt.^[36]

A virányosdűlői tisztviselőtelep

A bank igazgatósági üléseinek jegyzőkönyveiben 1905–1907 között nem említették a bérházak, illetve egyéb lakáscélú épületek finanszírozásának kérdéskörét. Az ülések jegyzőkönyveiben 1908–1917 között érhető tetten a bank finanszírozó szerepe. Először az 1908. június 17-én megtartott igazgatósági ülés^[37] jegyzőkönyvében olvasható, hogy Székely Dezső budapesti építési vállalkozó elvállalta özv. Tóth Gézáné^[38] a VI. Kiss János utca^[38] 7. sz. alatti bérház felépítését 107.000 koronáért. Ehhez Székely Dezsőnek 30.000 korona hitelt engedélyeztek özv. Tóth Gézáné kezessége mellett.”^[39] Még ugyanebben az évben megítéltek 50.000 korona hitelt Székely Dezső építésznek Spiegel Irén Átlós úti^[40] házának valamint 22.000 korona hitelt Csimár Károlynak, Singer Rezső Kruspér utcai^[41] házának megépítéséhez.

Egy tisztviselőtelep^[42] ötlete, mint megvalósítandó terv 1909 januárjában került elő a bank igazgatósági ülésén. Oly módon képzeltek el a telep létesítését, hogy a szükséges tőke egy részét (nagyjából a 40–50%-ot) a bank által létrehozandó Jelzálogkölcsön Intézet adta volna. A másik részét pedig törlesztéses tisztviselői kölcsön formájában nyújtotta volna az építtetőknak, mert ezen eljárást engedélyezte az akkori ún. új végrehajtási törvény^[43]. Mindezek miatt alakult meg a „Virányosdűlői Tisztviselő Lakház Építő Szövetkezet” cég, amely a Virányosdűlőben^[44] körülbelül 23.000 négyszögölnyi területet szerzett meg családi házak építése céljából.^[45] A 160.000 koronányi vételárat a bank hitelezte a szövetkezetnek, mely összeg a házak építésével kapcsolatban térült vissza. A bank arra az eshetőségre is gondolt, amennyiben a fenti kétféle kölcsön az építésre nem lenne elegendő, még egy megfelelő folyószámlahitelt is nyújtott volna, melynek összege a telek árát nem haladhatta volna meg. A telep létesítése a tisztviselői törlesztéses kölcsönök kihelyezését lényegesen megkönnyítette és ezzel a banknak megfelelő nyereséget is biztosított.^[46]

A Hegyvidéken az 1910-es években elindult egyfajta telepszerű beépítésekkel történő „kertvárosias” karakter kialakítása. A családi házakat a Virányosdűlői Tisztviselő Lakóházépítő Szövetkezet építtette a Dániel utca, Kiss Áron utca és a Zirzen Janka utca által határolt területen.^[47] Az együttes legtöbb házát Jakab Árpád, egy kassai építész-dinasztia leszármazottja tervezte. A földszintes házak homlokzatképzésére jellemző a visszafogott, szerény szecessziós jellegű díszítések használata, a szépen kialakított kovácsoltvas kerítések, kapuk, melyek egyedi jelleget adtak az épületeknek.^[48]

Végezetül érdemes idézni a Központi Kereskedelmi és Iparbank Alapszabályából, melyből egyértelműen kiderül, hogy a bank megfelelt mindannak a követelménynek, ami miatt létrejött. Finanszírozói tevékenységével előmozdította Budapest lakáséhségének csökkentését, és ennek révén, fejlődését:

A társaság fő célját a Magyarország területén üzlettel bíró, illetőleg ipart űző kereskedők és iparosok hiteligényeinek kielégítésére és egyéb érdekeinek hathatós képviselése képezi. Ezen fő céljának megvalósítására a társaság a szakmanként szervezett kereskedők és iparosok részvételével szakosztályokat alakít, melynek hivatása abban áll, hogy az illető szakmához tartozó kereskedők és iparosok érdekeit minden irányban képviselje és szolgálja.^[49]

Összegzés

A Központi Kereskedelmi és Iparbank a korszak más bankjaival együtt kivette részét Budapest fejlődéséből azzal, hogy lakás- és bérházépítéseket finanszírozott. Ezzel járult hozzá ahhoz, hogy a budapesti lakásszükségletek csökkenjenek.

Bibliográfia

Levéltári források

MNL OL Z 73 1. csomó 1. tétel, Közgyűlési jegyzőkönyvek 1905. év (részvényesek jegyzéke).

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1908. év.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. április 5-i

ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. május 3-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. július 12-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. október 4-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. december 6-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. január 24-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. március 21-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. május 9-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. június 27-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. július 25-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. szeptember 26-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. október 27-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. december 20-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1911. év, 1911. február 15-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1911. év, 1911. május 1-i ülés.

MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1911. év, 1911. június 13-i ülés.

Szakirodalom

Beöthy Mária: Jakab Árpád, a Virányosi tisztviselőtelep tervezője, in: *Hegyvidék*, 2014. február 25. <https://varosvedo.hu/wp-content/uploads/beothy/2014.02.25.Jakab-5.pdf>

Bobula János, in: *Wikipédia*,
[https://hu.wikipedia.org/wiki/Bobula_J%C3%A1nos_\(%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9sz,_1844%E2%80%931903\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Bobula_J%C3%A1nos_(%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9sz,_1844%E2%80%931903))

Budapest XII. kerület Hegyvidék Önkormányzat: Településképi arculati kézikönyv,
<http://utor.bp12ker.hu/minerva/bp12ker/rendelettar/pdf/TAK.pdf>

Budapest XII. kerület Hegyvidéki Önkormányzat Képviselő-testületének 15/2013. (IV.30) önkormányzati rendelete helyi (kerületi) jelentőségű építészeti értékek védetté nyilvánításáról, Hegyvidék, <https://www.hegyvidek.hu/download.php?docID=52947>

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1913 (25. évfolyam), Budapest, Franklin-Társulat, 1913
https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_25_1913/?pg=2109&layout=s&query=Salz%20D%C3%A1vid%20Visegr%C3%A1di%20utca

Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2006.

Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*, Budapest, Új Mandátum, 1999.

Jenei Károly: *Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Repertórium* (Levéltári leltárak 56.), Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1972.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_56/?pg=119&layout=s

Katus László: *A modern Magyarország születése, Magyarország története 1711-1914*, Pécs, Kronosz, 2012.

Kenyeres Ágnes (Főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon javított, átdolgozott kiadás*,
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/>

Körmöczy Katalin: A fővárosi lakáshelyzet és a „Wekerle” állami munkáslakótelep (1908–1945), in Fülep Ferenc (főszerk.): *Folia Historica 8*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1980.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/FoliaHistorica_08/?query=B%C3%A9rlak%C3%A1sok%201910&pg=141&layout=s

Körner Zsuzsa: *A budapesti bérházépítés aranykora*, Ingatlanfejlesztői Kerekasztal, Budapest, Egyesület, 2015.
<http://www.urbanisztika.bme.hu/segedlet/kiadvany/IFK-2015-A-budapesti-berhazepites-aranykora.pdf>

Net.jogtár,
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800041.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36>

Óbudai Gázgyár és tisztviselőtelep, Bartha Dorottya, Bíró Gyöngyi, Dillman Vanda, Salamon Gáspár, Tóth Viktor közismereti előadásából, in: *Ki tervezte?*,
<http://www.kitervezte.hu/epuletek/ipar-mezogazdasag/obudai-gazgyar-es-tiszviselotelep>,

Papp Júlia: Kislakás- és iskolaépítés Budapesten a 20. század elején Kiállítás Erdélyi Mór fényképeiből. *Új Pedagógiai Szemle*, 2009/1
<https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/kislakas-es-iskolaepites-budapesten-a-20-szazad-elejen>

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, in: *Wikipédia*,
https://hu.wikipedia.org/wiki/Pesti_Magyar_Kereskedelmi_Bank

Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története, Buda visszavételétől a II. világháború végéig*, Budapest, Terc, 2004.

Ráday Mihály (szerk.): *Budapesti utcanevek A-Z*, Budapest, Corvina, 2013.

Reichl Kálmán, in: *Wikipédia*, https://hu.wikipedia.org/wiki/Reichl_K%C3%A1lm%C3%A1n

Strum Albert (szerk.): *Országgyűlési Almanach 1901–1906* Rövid életrajzi adatok a Főrendiház és a Képviselőház tagjairól, Budapest, A Budapesti Tudósító kiadása, 1901
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1901-1905/?pg=267&layout=s

Százéves a Virányosi tisztviselőtelep, *Hegyvidék Újság*, 2012. június 21.
<https://www.hegyvidekujsg.hu/archivum-2012-junius-19/szazeves-viranyosi>

Tisztviselők új telepe Budapesten, *Építő Ipar Műszaki Hetilap*, XII. évf., 599. szám, 1888. június 24.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BME_Epitolpar_1888/?query=H%C3%A1z%C3%A9p%C3%ADt%C5%91%20Tisztvisel%C5%91k%20Egyes%C3%BClete%20&pg=282&layout=s

Török Mária: *A Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank Rt. iratai: Repertórium*, (Levéltári leltárak 57.), Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1972.
<http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0555.html>

Ujvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest, Magyar Zsidó Lexikon kiadása, 1929.
<https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/12787.htm>

Umbrai Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

Függelék

A Központi Kereskedelmi és Iparbank hitel kihelyezései a fővárosi bérház építkezésekre

Évszám	Építész/kivitelező	Kölcsön összeg (korona)	Építkezés helyszíne	Beruházás típusa
1909	Székely Dezső	30 000	II. kerület Bimbó utca ^[50]	lakóház ^[51]
1909	Székely Zsigmond	7 000	Bérekocsi utca ^[52]	vasbeton munkálatok
1909	Székely Zsigmond	10 000	VII. kerület Ilka utca 32. ^[53]	vasbeton munkálatok
1909	Székely Dezső	40 000	VII. kerület Ilka utca 30. ^[54]	föld-kőműves munkák ^[55]

1909	Csimár Károly	20 000	V. kerület Csáklya utca ^[56]	3 emeletes ház ^[57]
1909	Csimár Károly	15 000	III. kerület Lajos utca ^[58] 141.	3 emeletes ház ^[59]
1909	Csimár Károly	20 000	VIII. kerület Baross utca ^[60] 43.	4 emeletes ház ^[61]
1909	Csimár Károly	21 500	V. kerület Balaton utca ^[62]	4 emeletes bérház
1909	Csimár Károly	115 000	X. kerület Liget utca ^[63]	4 emeletes bérház
1909	Székely Dezső	150 000	I. kerület VárfoK utca ^[64]	4 emeletes bérház
1909	Székely Dezső	65 000	Budai-külső körút ^[65]	3 emeletes ház ^[66]
1909	Kaiser Hugó	20 000	VI. kerület Bajza utca ^[67] 40.	házépítés ^[68]
1910	Fürst Ulrik	62 000	Budafoki út ^[69]	4 emeletes bérház ^[70]
1910	Székely Dezső	40 000	VIII. kerület Práter utca ^[71] 51.	3 emeletes bérház
1910	Csimár Károly	54 000	II. kerület Ilona utca ^[72]	5 emeletes bérház
1910	Fried Adorján és Foris Vilmos	150 000	Virányos dűlő	tisztviselő házak ^[73]
1910	Kallos és Koch	45 000	Budai-külső körút ^[74]	5 emeletes bérház
1910	Székely Dezső	13 000	Budai-külső körút	vasbeton munkálatok
1910	Kaiser Hugó	35 000	III. kerület Pacsirta mező út ^[75] 29.	3 emeletes bérház
1910	Kaiser Hugó	60 000	Visegrádi utca ^[76] 66. ^[77]	3 emeletes bérház ^[78]
1910	Bihari Benő	50 000	VI. kerület Aradi utca ^[79] 17.	3 emeletes bérház ^[80]
1910	Thüringer Antal	26 800	Gizella út ^[81]	3 emeletes bérház ^[82]
1910	Székely Zsigmond	18 000	Ostrom utca és a Batthyány utca sarka ^[83]	4 emeletes bérház
1910	Székely Zsigmond	12 000	Nagyfuvaros és Déri utca sarka ^[84]	vasbeton munkálatok
1910	Politzer és Holzmann	100 000	I. kerület Mozdony utca 26.	4 emeletes bérház
1910	Csimár Károly	80 000	Szalag utca ^[85]	bérház
1910	Makk József	30 000	Teleki tér ^[86] 25.	ház ^[87]

1910	Thüringer Antal	16 000	V. kerület Zápolya utca ^[88] 24. ^[89]	3 emeletes bérház
1910	Schwarz Elemér	80 000	II. kerület Oszlop utca	3 emeletes bérház
1910	Kaiser Hugó és Oszkár	35 000	VI. kerület Jász utca ^[90] 63.	2 emeletes bérház
1910	Csimár Károly	40 000	II. kerület Szalag utca ^[91]	társasház
1910	Vogel és Weidlinger	60 000	VII. kerület Dohány utca	3 emeletes bérház ^[92]
1910	Baunhorn Lipót	60 000	II. kerület Batthyány utca ^[93] 46.	3 emeletes bérház ^[94]
1911	Vogel és Weidlinger	60 000	VIII. kerület Teleki tér	5 emeletes bérház ^[95]
1911	Székely Zsigmond	20 000	II. kerület Batthyány utca 46.	vasbeton munkálatok
1911	Paschka és társa	25 000	Akadémia utca és a Fővárosi Állat- és Növénykert Pálmaháza	vasbeton munkálatok ^[96]
1911	Csimár Károly	56 000	VII. kerület Ilka utca 46.	társasház ^[97]
1911	dr. Mohr Béla	100 000	V. Nádor utca és Személynök ^[98] utca sarka	ház
1911	Kaiser Hugó és Oszkár	50 000	IX. kerület Dandár utca ^[99] 17.	bérház

Hivatkozások

1. Báró Madarassy-Beck Marcell (1873–1945) bankár, országgyűlési képviselő, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bankban (Ami az 1829 óta Pesten működő Malvieux magán bankház átvételével a bécsi Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft és néhány magyar befektető közreműködésével 1869. május 15-én alakult meg részvénytársaságként. A Magyar Leszámítoló- és Pénzváltó Bank a bankszerű üzletágakon kívül alapításától kezdve nagyobb mértékben folyósított mezőgazdasági kölcsönöket. Emellett nagy súlyt helyezett különböző mezőgazdasági termények adás-vételére: Barcsón és Budapesten közraktárakat is építtetett és helyezett üzembe. A többi budapesti nagybankhoz hasonlóan széleskörű pénzügyi és ipari érdekeltségi hálózatot épített ki. Érdekeltségei állandóan változtak. Az 1940-es évek elején, Budapesten 8 pénzügyi intézetben rendelkezett kisebb-nagyobb érdekeltséggel. A bank a pénzügyi Központ I. kúriájához tartozott és államosítására a nagy bankokkal együtt 1948. január 1-én került sor. – Török Mária: *A Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank Rt. iratai*:

Repertórium, (Levéltári leltárak 57.), Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1972. – töltött be különféle állásokat <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0555.html> (Letöltés: 2021. március 28.) ↑

2. Báró Feilitzsch Artúr (1859–1925) erdész, országgyűlési képviselő, 1905. október 18–1906. április 8. között Magyarország Földművelésügyi minisztere
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1901-1905/?pg=267&layout=s
(Letöltés: 2021.március.28.) ↑
3. Báró Fejérváry Géza (1833-1914) magyar nemes, katonatiszt, miniszterelnök (1905. június 18. – 1906. április 8.) kormánya <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04241.htm> (Letöltés: 2021. augusztus 25.), <http://mek.oszk.hu/08600/08651/08651.pdf> (Letöltés: 2021. augusztus 25.) ↑
4. György Endre (1848-1927) magyar politikus, közgazdasági író, az MTA tagja <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltés: 2021. augusztus 25.) ↑
5. Kramer Miksa (1852–1942) a Pesti Chevra Kadisa alelnöke, bankár, a Fővárosi Kereskedelmi Hitelintézet vezérigazgatója <https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/12787.htm> (Letöltés: 2021. március. 28.) ↑
6. Pesti Chevra Kadisa zsidó szeretetotthon és menedékház <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/szocikk/13864.htm> (Letöltés: 2021. augusztus 25.) ↑
7. Ullmann Gyula (1872–1926) magyar műépítész https://web.archive.org/web/20160304230113/http://budapest100.hu/epiteszek/ullmann_gyula.62.html (Letöltés: 2021. március 28.) ↑
8. Kármán Géza Aladár (1871-1939) magyar építész <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07443.htm> (Letöltés: 2021. augusztus 25.) ↑
9. Jenei Károly: *Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Repertórium* (Levéltári leltárak 56.), Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1972.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MoLDigiLib_LevLelt_56/?pg=119&layout=s (Letöltés: 2021. február 01) ↑
10. MNL OL Z 73 1. csomó 1. tétel, Közgyűlési jegyzőkönyvek 1905. év (részvényesek jegyzéke) ↑
11. Vö: Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története, Buda visszavételétől a II. világháború végéig*, Budapest, Terc, 2004, 203–204. ↑
12. Fővárosi Közmunkák Tanácsa: Budapest főváros közmunkáinak tervezésére és felügyeletére 1870-ben létrehozott testület

<https://web.archive.org/web/20130420114133/http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5416> (Letöltés: 2021. augusztus 25.) ↑

13. Katus László: *A modern Magyarország születése, Magyarország története 1711-1914*, Pécs, Kronosz, 2012, 411-412. ↑
14. Vö: Preisich (2004) 203. Természetesen az átlag elfedi az egyes társadalmi rétegek rendkívül egyenlőtlen lakáshelyzetét. ↑
15. Lechner Lajos (1833–1897) magyar mérnök, kora egyik legkiválóbbnak tartott várostervező szakembere. Az 1879-es nagy árvíz által elpusztított Szeged városa tervei alapján épül újjá. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/I-76823/lechner-lajos-76956/> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
16. Vö: Preisich (2004) 139. ↑
17. Vö: Preisich (2004) 144. ↑
18. Katus (2012) 410. ↑
19. Vö: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2006, 356–361. ↑
20. Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon, Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*, Budapest, Új Mandátum, 1999, 172. ↑
21. Vö: Uo. 174–175. ↑
22. Vö: Uo. 172. ↑
23. Vö: Uo. 159–160. ↑
24. <http://uj.lechnerkozpont.hu/cikk/wekerlemese> (Letöltés: 2021. augusztus 25.) ↑
25. Vö: Körmöczy Katalin: A fővárosi lakáshelyzet és a „Wekerle” állami munkáslakótelep (1908–1945), in Fülep Ferenc (főszerk.): *Folia Historica 8*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1980, 141–144.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/FoliaHistorica_08/?query=B%C3%A9rlak%C3%A1sok%201910&pg=141&layout=s (Letöltés: 2021. április 10.) A bányavezetőségnek ott építettek ilyen házakat és ott is Wekerlének nevezik a mai napig, még kinézetre is olyanok a házak, mint Pesten. De ilyen volt a győri ágyúgyári lakótelep is
https://taj-kert.blog.hu/2009/08/26/wekerle_a_vi_keruletben_gyor (Letöltés: 2021. augusztus 25.) ↑
26. Papp Júlia: Kislakás- és iskolaépítés Budapesten a 20. század elején Kiállítás Erdélyi Mór fényképeiből. *Új Pedagógiai Szemle*, 2009/1
<https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/kislakas-es-iskolaepites-budapesten-a-20-szazad-elejen> (Letöltés: 2021. március 28.) ↑
27. Umbrai Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2008, 113–114. ↑
28. Az 1911. május 1-i igazgatósági ülésén hangzik el, hogy a Politzer és Holzmann építési

vállalkozó és fakeskedő cég fizetéseképtelenné vált. Mivel 3 rendbeli építkezését is finanszírozta a bank, a fizetéseképtelenség beállta után a cég státusát alapos vizsgálatnak vetették alá. A bank megvizsgáltatta szakemberekkel az épületeket, az azokkal kapcsolatos költségvetést, mely alapján úgy döntöttek, hogy a cég által megkezdett építkezéseket folytassák. Alapos kilátás volt így arra, hogy az építkezés folytatása esetén a bank teljes követelése fedezetet fog nyerni. Ullmann Gyula igazgatósági tag kijelentette, hogy a Budapesti építő részvénytársaság által tett jelentést tényként elfogadta és biztos volt abban, hogy emiatt az intézetet veszteség nem fogja érni. ↑

29. Vö: Körner Zsuzsa: *A budapesti bérházépítés aranykora, Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület*, Budapest, Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület, 2015, 28-29.
<http://www.urbanisztika.bme.hu/segedlet/kiadvany/IFK-2015-A-budapesti-berhazepites-aranykora.pdf> (Letöltés: 2021. március 28.) ↑
30. Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon, Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940*, 180. ↑
31. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank: 1840-ben jött létre. Magyarország első mai értelemben vett bankja volt. Ullmann Móric (1782-1847) nagykereskedő és bankár által alapítva, aki a bank első elnöke. https://hu.wikipedia.org/wiki/Pesti_Magyar_Kereskedelmi_Bank (Letöltés: 2021. április 09.) ↑
32. Vö: Tisztviselők új telepe Budapesten, *Építő Ipar Műszaki Hetilap*, XII. évf., 599. szám, 1888. június 24.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BME_Epitolpar_1888/?query=H%C3%A1z%C3%A9p%C3%ADt%C5%91%20Tisztvisel%C5%91k%20Egyes%C3%BClete%20&pg=282&layout=s (Letöltés: 2021. április 09.) ↑
33. Bobula János (1844-1903) szlovák származású magyar építész, építészeti szakíró [https://hu.wikipedia.org/wiki/Bobula_J%C3%A1nos_\(%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9sz,_1844%E2%80%931903\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Bobula_J%C3%A1nos_(%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9sz,_1844%E2%80%931903)) (Letöltés: 2021. április 09.) ↑
34. Vö: Óbudai Gázgyár és tisztviselőtelep, Bartha Dorottya, Bíró Gyöngyi, Dillman Vanda, Salamon Gáspár, Tóth Viktor közismereti előadásából
<http://www.kitervezte.hu/epuletek/ipar-mezogazdasag/obudai-gazgyar-es-tiszviselotelep>, (Letöltés: 2021. 04. 09.) ↑
35. Reichl Kálmán (1879-1926) magyar népies stílusú építész, festő. Építészeti tanulmányait a Műegyetemen folytatta, míg festeni Nagybányán, Hollósy Simontól tanult. Mindezzel együtt, Reichl a századelő egy kevésbé ismert építésze, az 1910-es években több – így a Cukor utcai és Kiscelli úti – iskolaépületet is tervezett, amelyek legfőbb építészeti alkotásai közé tartoznak. https://hu.wikipedia.org/wiki/Reichl_K%C3%A1lm%C3%A1n (Letöltés: 2021. április 09.) ↑
36. Vö: Óbudai Gázgyár lakótelepe: Budapest 100 szem közismereti előadás: Bartha Dorottya, Bíró Gyöngyi, Dillman Vanda, Salamon Gáspár, Tóth Viktor

<http://budapest100.hu/wp-content/uploads/2018/12/obudai-gazgyar.pdf> (Letöltés: 2021. április 09.) ↑

37. Jelen voltak: Zsolnay Miklós, dr. Dobay Aurél, Fuchs Artúr, Katzburg Fülöp, Szűcs Zsigmond, Tarcsay Pál és Ullmann Gyula igazgatósági tagok. ↑
38. Ma VI. kerület Németh László utca (helyesen Kis János utca), in: Ráday Mihály (szerk.): *Budapesti utcanevek A-Z*, Budapest, Corvina, 2013, 438. ↑
39. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1908. év ↑
40. Ma Bartók Béla út. in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 122. ↑
41. Kruspér utca, Bp. XI. Lágymányos (ma is ezt a nevet viseli), in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 374. ↑
42. Virányosdűlői tisztviselőtelep, ma 12. kerület, Hegyvidék. ↑
43. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800041.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
44. Százéves a Virányosi tisztviselőtelep, *Hegyvidék Újság*, 2012. június 21.
<https://www.hegyvidekujsag.hu/archivum-2012-junius-19/szazeves-viranyosi> (Letöltés: 2021. március 08.) ↑
45. Beöthy Mária: Jakab Árpád, a Virányosi tisztviselőtelep tervezője, Hegyvidék, 2014. február 25. <https://varosvedo.hu/wp-content/uploads/beothy/2014.02.25.Jakab-5.pdf> (Letöltés: 2021. március. 08.) ↑
46. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év ↑
47. <https://www.hegyvidek.hu/download.php?docID=52947> (Letöltés: 2021. március. 28.) ↑
48. Vö: Budapest XII. kerület Hegyvidék Önkormányzat: Településképi arculati kézikönyv
<http://utor.bp12ker.hu/minerva/bp12ker/rendelettar/pdf/TAK.pdf> (Letöltés: 2021.március. 28.)
↑
49. MNL OL Z 73 1. csomó 2. tétel, Alapszabályok, 3. § ↑
50. Bimbó út, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 154. ↑
51. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. április 5-i ülés. ↑
52. Közelebbről nem beazonosítható. ↑
53. Ma a XIV. kerület in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 300. ↑
54. Ma a XIV. kerület in: Uo. 300. ↑
55. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. május 3-i ülés. ↑
56. Ma Turbina utca XIII. Angyalföld, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 594. ↑
57. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. július 12-i ülés. ↑
58. Ma III. kerület Óbuda, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 380. ↑

59. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. július 12-i ülés. ↑
60. Ma is VIII. kerület, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 136. ↑
61. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. július 12-i ülés. ↑
62. Pontosabb adat nem áll rendelkezésre. ↑
63. Ma is X. kerület, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 388. ↑
64. Ma is I. kerület, in: Uo. 610. ↑
65. Pontosabban nem beazonosítható. ↑
66. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. október 4-i ülés. ↑
67. Ma is VI. kerület, Terézváros, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 128. ↑
68. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1909. év, 1909. december 6-i ülés. ↑
69. Közelebbről be nem azonosítható. ↑
70. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. január 24-i ülés. ↑
71. Ma is VIII. Józsefváros, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 483. ↑
72. Víziváros, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 301., illetve Szabó Ilonka utca p.531 (Pontosan beazonosítani nem tudtam. -PI). ↑
73. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. március 21-i ülés. ↑
74. Közelebbről nem beazonosítható. ↑
75. Ma is III. kerület, Óbuda in Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 460. ↑
76. Ma XIII. kerület, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 627. ↑
77. Salz Dávid, V. kerület Visegrádi u 66., (A megrendelő neve alapján volt azonosítható a pontos cím. - PI)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_25_1913/?pg=2109&layout=s&query=Salz%20D%C3%A1vid%20Visegr%C3%A1di%20utca (Letöltés: 2021. március 17.) ↑
78. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. május 9-i ülés. ↑
79. ma is VI. kerület, Terézváros, in: *Budapesti utcanevek A-Z*, szerkesztette: Ráday Mihály, Corvina, 2013 p. 114. ↑
80. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. június 27-i ülés. ↑
81. Pontosan nem beazonosítható. ↑
82. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. július 25-i

ülés. ↑

83. Pontosan nem beazonosítható épület. ↑

84. Beazonosítható, ma is álló épület az utca sarkán. ↑

85. I. Viziváros, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 532. A megrendelő neve: Köchert Miksa, Szalag utca 4/a, 4/b, .

https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_25_1913/?pg=151&layout=s&query=K%C3%B6chert%20Miksa%20Szalag%20utca (Letöltés: 2021. március 17.) ↑

86. VIII. kerület, Józsefváros, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 577. ↑

87. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. szeptember 26-i ülés. ↑

88. Ma XIII. kerület, Gogol utca, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 253. ↑

89. Bodánszky Jenő, háztulajdonos, Zápolya utca

24. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_25_1913/?pg=1363&layout=s&query=Bod%C3%A1nszky%20Jen%C5%91%20Z%C3%A1polya%20utca (Letöltés: 2021. március 17.) ↑

90. Ma XIII. Angyalföld, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 309. ↑

91. Ma I. kerület, Viziváros, in: Uo. 533. ↑

92. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. október 27-i ülés. ↑

93. Ma I. kerület, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 140. ↑

94. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1910. év, 1910. december 20-i ülés. ↑

95. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1911. év, 1911. február 15-i ülés. ↑

96. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1911. év, 1911. május 1-i ülés. ↑

97. MNL OL Z 73 2. csomó 5. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1911. év, 1911. június 13-i ülés. ↑

98. ma Balassi Bálint utca, in: Ráday: *Budapesti utcanevek A-Z*, 130. ↑

99. ma is IX. Ferencváros, in: Uo. 188. ↑

Pap István: Camillo Castiglioni és a Magyar-Olasz Bank első három üzletére

A bankalapító: Camillo Castiglioni (1879-1957) élete

Camillo Castiglioni életéről magyar nyelvű szakirodalom nem található, életének főbb mozzanatait két német és egy olasz nyelven megjelent kötet alapján mutatom be a tanulmányban.^[1] A levéltári források sajnos nem engednek bepillantást a napi döntéshozatali mechanizmusba, abba, hogy személyesen Castiglioninak mennyiben köszönhető a Magyar-Olasz Bank első három üzleti éveinek folyamatai.

A kezdetek

Camillo Castiglioni 1879. október 22-én született Triesztben, zsidó családban, később felnőttként áttért az evangélikus hitre. Édesapja, Vittorio Castiglioni^[2] a trieszti zsidó közösség rabbija volt. A fiatal Castiglioni tizenkét évesen nemcsak olaszul és németül, hanem szlovénül és franciául is folyékonyan beszélt, aminek minden előnyét élvezte a későbbiekben. Már fiatalon lehetőséget kapott arra, hogy a bécsi székhelyű Osztrák-Amerikai Gumiművek Részvénytársaságot^[3] (továbbiakban: OAG) Konstantinápolyban képviselje. A cég különféle gumiáruk gyártásával foglalkozott. Irányítása alatt felvirágzott az OAG. 1905-ben Bécsben átvette a cég export részlegének irányítását. 1907 kora nyarán a vállalat igazgatója lett.

A felívelő pályán

1901-ben a Viktor Silberer^[4] és Franz Hinterstoisser^[5] által alapított Osztrák Repülőklubhoz^[6] csatlakozott. Itt találkozott először a császári család tagjaival és a katonaság vezetőinek képviselőivel, mindenekelőtt Salvator Leopold főherceggel,^[7] aki a repülés szerelmese volt.

1909. április 23-án alapították meg a Wiener Bankverein^[8] tevékeny részvételével a Motor-Luftfahrzeug Gesellschaft m.b.H-t^[9] (továbbiakban: MLG) repülőgépek gyártására^[10] és ennek vezetését Castiglioni bízta. A vállalat megszerezte az eddigi legfejlettebb hőlégballon-technológiát (Julliot-Lebaudy System)^[11]. A ballonok tartószerkezetének gumiborítását az OAG építette, a motort a bécsi helyi székhelyű Austro-Daimler^[12] cég biztosította. Castiglioni munkájában nagy segítőtje volt Ignaz Etrich,^[13] aki itt fejlesztette ki a híres Taube^[14] (azaz galamb) nevű repülőgépet, amely a maga korában világelsőnek számított.

Castiglioni 1912. szeptember 6-án kizárólagos szerződést kötött Ludwig Lohnerrel,^[15] amely

szerint a Lohner-művek felépítik az MLG-től megrendelt összes repülőgép-sorozatot.

A háború nyertese

Castiglioni 1912. november 6-án, Budapesten alapított egy másik légitársasági vállalatot Magyar Repülőgyár Részvénytársaság^[16] (Ungarische Flugzeugwerke AG.) néven, röviden: az UFAG-ot, amiben Weiss Manfréd és a Ganz Művek is részt vettek. Camillo Castiglioni az osztrák Daimlerrel, az MLG-vel, Lohnerrel, valamint az Igo Etrich-hel és az acélgyártóval, Karl von Skodával^[17] folytatott együttműködésének köszönhetően, szinte az összes háborús szempontból fontos termelési szektorban volt érdekeltsége, befolyása. Castiglioni élvezte a császár, Ferenc József megbecsülését is.

1914 júniusának eseményét Ernst Heinkel^[18] saját maga így meséli el arról a napról, amit a Hotel Adlon Hotelben élt át:

A 401. lakásban egy fekete, fehér kesztyűs szolga várt rám. Megkért, hogy foglaljak helyet egy szalonban később ajtót nyitott egy szobába, amelyben többek között egy nagy íróasztal is állt. Mögötte egy meglehetősen alacsony férfi, széles vállal, ápolt eleganciával, nyakkendőjén fekete gyönggyel. A szokatlan dolog a feje és az arca volt.... A szemek élesen és áthatóan néztek rám. Camillo Castiglioni állt velem szemben, és ezt mondta: örülök, hogy eljött. Folyékonyan beszélt németül, enyhe déli akcentussal. De határozott varázsa volt a hangjának.”... Mr. Heinkel, szeretném felvenni. Milyen feltételeket szab meg? Amikor a megszólított személy nem válaszolt, Castiglioni folytatta: Mr. Heinkel. Nem akarok hosszú monológot tartani. Két repülőgépgyárat alapítottam Ausztriában és Magyarországon. De hiányzik a konstruktőr-igazgató. Pontosan tájékozódtam Önről. Ön az az ember, akire szükségem van. Évi 100 000 koronával felveszem.....”,Castiglioni kissé meglepetten nézett rám, amikor nem hallotta meg azonnal az „igent”. A meglepetése még nagyobb volt, amikor kissé levegő után kapkodva mondtam: Nem hagyhatom el a Brandenburgi Repülőgépgyárat (Brandenburgische Flugzeugwerke) anélkül, hogy ez az üzem összeomlana. A cég esetében minden attól a repülőgéptől függ, amelyen most dolgozom. Castiglioni némán nézett rám néhány másodpercig. Aztán rágyújtott egy cigarettára, és sejtelmesen azt mondta: Mr. Heinkel, sajnálom. De nyolc napon belül ismét hall felőlem.^[19]

Egy héttel később Gottfried Krügel, a Brandenburgische Flugzeugwerke fő részvényese eladta Castiglioni-nak a pakketjét. Másnap Heinkelnek a Hotel Adlonban ezt mondta Castiglioni: „Mivel magát nem tudtam felvenni, az egész gyárat meg kellett vennem. Ez sok aranymárkamba került. Remélem, hogy megérte.”^[20] Az élet igazolta, hogy Castiglioni jó

vásárt csinált. A mérnök bevált.

Castiglioni 1915. június 7-én megszerezte a hamburgi Hansa Repülőgépgyárat, annak érdekében, hogy egyesítse a Brandenburgische Flugzeugwerke-vel.

A háború végére, 1918-ban már a légierő összes repülőgépének több mint hetven százaléka és az összes osztrák haditengerészeti repülőgép kilencvenöt százaléka Heinkel tervezőirodájából származott.

A BMW

1915-ben Castiglioni érdeklődése az 1913 októberében alapított Rapp Motorenwerke GmbH^[21] felé fordult. A behozatali tilalom megelőzése érdekében Castiglioni és Max Wiedmann, a Rapp Motoren igazgatója megállapodnak abban, hogy licenz alapján építenek Münchenben Austro-Daimler motorokat.

1917 márciusában részesedést szerzett egy müncheni fegyvergyárban, a Bayerische Flugzeugwerke-ben (BFW)^[22] a Bécsi Albatros Werken^[23] keresztül. 1917 májusában az Albatros műveket átnevezték és átalakították, így Phönix Flugzeugwerke AG lett. Castiglioni mellett részvényes lett Lobkowitz August herceg ezredes^[24] és Leopold Salvator főherceg is. 1917-ben az Allgemeine Depositenbank ügyvezető igazgatójaként, Castiglioni vette át a bank irányítását, és megszerezte a részvények többségét is.

1917 őszén mindenekelőtt a polgári repülés jövőjében hitt, azonban hagyatkozva kiváló megérzéseire, elkezdett megválni légitársaságaitól és azok részvényeitől. Heinkel erről később így írt: „Mint később kiderült, ismét ragyogóan tájékozódott. Németországnak és Ausztriának megtiltják a repülőgépek gyártását.”^[25]

1918. augusztus 13-án a Bayerische-Motor Werke GmbH (Kft) neve BMW AG (Rt.) lett. Az alaptőke tizenkétfélmillió birodalmi márkára történő emelésével megpecsételődött a BMW későbbi vezérigazgatójának, Max Wiedmannnak a sorsa. Az új tulajdonosok 1/3 részen Fritz Neumeyer,^[26] a Zündapp alapítója, 1/3 részen Castiglioni, a Depositenbank elnöke, a fennmaradó 1/3 részen a Nationalbank,^[27] a Bayerische Vereinsbank,^[28] a Bayerische Handelsbank^[29] és a Bayerische Hypotheken- und Wechselbank^[30] osztozott. Franz Josef Popp volt az egyetlen igazgatósági tag, aki maradhatott posztján, mert őt Castiglioni ajánlotta.

1918 végére Castiglioni lett a BMW fő részvényese. 1919. február 1-jén a BMW újból megkezdte működését mintegy háromszázötven fővel és addigi egyetlen ügyfelük, a

hadsereg nélkül. Castiglioni a polgári repülésben gondolkodott, később feladta ezt a tervet és a zsenijét mutatja az is, hogy a gyár motorkerékpárok gyártásába kezdett, ezzel indult útnak a világ meghódítására. 1922-ben Castiglioni elhagyja a céget, de az kijelenthető, hogy nélküle ez a márka ma aligha létezhetne.

Az „inflációkirály”

1919-ben olasz állampolgár lett, és amikor visszatért Bécsbe, a „győztes hatalom” polgáraként szinte korlátlan vállalkozói szabadsággal rendelkezett. Így fűződhet nevéhez a modernkori gazdaságtörténet egyik legragyogóbb karrierje, nem véletlenül kapta az „inflációkirály” jelzőt. Hitelképességét növelte – az Allgemeine Depositenbank elnöki pozíciója mellett – az 1918 óta Giuseppe Toeplitz^[31] milánói bankárral és az általa vezetett Banca Commerciale-val^[32] fenntartott jó kapcsolata is. Komoly pénzügyi okok szóltak akkoriban amellett, hogy érdekeltségeit olasz tőkében helyezze el. A háború befejezése után Olaszország valutája stabilabbnak bizonyult az osztrák koronához és a német márkához képest.

1919 végén Castiglioni „megérkezett a csúcsra”. Igazi párvenű lett, megvásárolta azt a szalonkocsit, amit korábban Ferenc József császár használt utazásai során. Castiglioni ezen túl úgy utazott, ahogy eddig csak uralkodók tették. Giuseppe Toeplitz fia, Ludovico, a Bankár című könyvében leírja:

Kicsi, jelentéktelen ember, kevésbé reprezentatív alak gömbölyded formával. Mint egy tojás.... Csak a szemeinek volt élénk ragyogása, a sápadt arcához kellett is...irónikus volt így. Castiglioni nem mutatta ki azt a hatalmas ravaszságot és akaratot, amely benne rejtőzött. Amikor megfogalmazott egy mondatot, olyan volt, mintha szó szerint németre fordítaná, tipikusan trieszti akcentussal. Ő igazi gazember volt, sőt inkább olyan volt, mint egy vérszívó, aki készen áll arra, hogy a kellő pillanatban megragadja a zsákmányt.^[33]

Toeplitz fiának sorai már Castiglioni bukása után 15 évvel íródtak, ezért a leírás magában hordozhatja a bukás ízét. 1920-tól kezdődően jelentkeztek nála vesebajának első tünetei, így nem volt ritka, hogy emiatt meg kellett szakítania egy-egy utazást vagy testületi ülést.

A romló inflációtól, a gyenge államháztartástól és az elnyomott társadalmi sérelmekről gyengélkedő Ausztria korlátlan játszótérként funkcionált az olyan pénzügyi zsonglőrök számára, amilyen Castiglioni volt. Ausztriában a bankalapításhoz csak egy egyszerű cégbejegyzésre volt szükség, a kibocsátó „szindikátusok” javát szolgáló tőkeemeléseket

egyetlen törvény sem korlátozta, nem beszélve a tényleges banki ellenőrzésről. Új iparágak jöttek létre, hogy pótolják a monarchia megbomlása által létrehozott piaci réseket.^[34]

Castiglioni befektetésre érdemesnek találta Magyarországot, hiszen korábban repülőgépgyárat (UFAG) is alapított, illetve több cégen keresztül rálátással bírt a magyar piaci helyzetre és viszonyokra. Ezen tapasztalatok alapján tette meg a következő nagy üzleti lépését, amellyel a Magyar-Olasz Bankot életbe hívta 1920. április 19-én egy szindikátussal. A bank a bécsi Allgemeine Depositenbankból,^[35] Európa egyik legnagyobb és legtekintélyesebb pénzintézetéből, a Banca Commerciale Italianából^[36] és egy hozzá közelálló pénzcsoportból állt. A bank megalakulásakor magába olvasztotta a Magyar Fakereskedők Hitelintézete Részvénytársaságot^[37] és a Magyar Országos Bank Részvénytársaságot.^[38]

1924-ben az Allgemeine Depositenbank összeomlását követően sikkasztás gyanúja miatt nyomozást indítottak Castiglioni ellen, sőt elfogatóparancsot is adtak ki ellene. Castiglioni Milánóból hazafelé néhány megállóval a végállomás előtt leszállt a vonatról és sofőrjével a bíróságra hajtatott. Lefizette az óvadékot és szabadon távozhatott. Később jogerősen felmentették a vádak alól.

1925-ben Benito Mussolini kérésének megfelelően Camillo Castiglioni részt vett az USA-val folytatott tárgyalásokon az olasz önkormányzatoknak nyújtott újabb nagy hitel kapcsán, ami azt jelentette, hogy a „Commendatore” híre hazájában még mindig sértetlen volt.

1933-tól Németországban már nem volt hely Castiglioni számára. 1935-ben árverezésre bocsátották a Grundsee-i villát, annak minden értékével együtt.

1938 szeptemberétől a hitleri Németországhoz való közeledés az olasz jogszabályokban is megmutatkozott. A „Provvedimenti nei confronti degli ebrei starnieri”^[39] szerint – amelyet a Nürnbergi faji törvény mentén fogadtak el, – minden külföldi zsidó hat hónapon belül kénytelen volt elhagyni Olaszországot. Azokat a zsidókat, akiket 1919. január 1. után honosítottak, megfosztották olasz állampolgárságuktól. Eközben Castiglioni továbbra is Milánóban élt.

1939-ben Castiglioni Attilio Tamaro^[40] segítségével igyekezett Svájcban új üzletbe, a nyersolaj feldolgozásába belefogni. 1943-ban azonban Svájcban is mennie kellett, miközben Tamaro nagykövetet is visszarendelték hazájába.

A selyemharisnyás barát

1943-ban San Marino enklávéját, amelyet Olaszország vett körül, láthatóan nem érintette a háború nehéz időszaka. Különösen a Titano hegy nyugati lejtőjén található kolostorok élete volt nyugodt. San Marinóban nem a járőröző katonaság határozza meg a városképet, hanem a lakosokkal beszélgető barátok. Egyikük, Alfio testvér szokásává vált, hogy késő délután sétákat tegyen a Convento di San Francescótól^[41] a kanyargós utcákon át a néhány kilométerre lévő Borgo Maggiore-ba. A legtöbb San Marino-i ismerte az idős szerzetest, aki egy kissé testes volt. Időnként megállt, hogy egyik-másik emberrel csevegjen a mindennapi dolgokról, majd folytatta útját. Szokatlan viselet volt a selyemharisnyája. „Alfio barát” emellett ezüstgombos sétabottal járt. „Il Frate dalle calze di seta”, azaz a selyemharisnyás barát, így nevezték egymás közt az emberek. Ő volt Camillo Castiglioni, álruhában, így élte túl a vérzivataros, zsidóüldöző esztendőket.^[42] Camillo Castiglioni 1957. december 18-án Rómában hunyt el.

A Magyar-Olasz Bank Rt. első üzleti éve (1920)

1920 márciusában a Monarchia utódállamai között utolsóként elkülönítette pénzrendszerét, amelyet felülbélyegzéssel végeztek el. A pénzkibocsátás kezdődő felgyorsulásával, a korona árfolyama 1920 végére ismét a februári jegyzés alá esett.^[43] Az infláció megfékezésének érdekében Korányi Frigyes és Hegedűs Loránt pénzügyminiszterek igyekeztek hathatós gazdasági lépéseket tenni, ami egy időre alábbhagyott, de megállítani nem tudták. A bank éves eredményeinek kimutatásakor is látni fogjuk ezt a számok nagyléptékű változásaiban.

A bank életében meghatározó az igazgatóság szerepe,^[44] amely minden évben átfogó jelentést készített. Az első ilyen jelentés 1921. május 23-án született, amelyben meglelégedéssel állapította meg a bank vezetése, hogy „a végzetes világháború szerencsétlen befejezése után a Magyar-Olasz Bank Rt. volt az első olyan hiteléleti alakulat, amelyben a külföldi tőke nagyobb arányban részt vett”.^[45] Ez azt is jelentette, hogy a külföld bizalma a sok súlyos csapást követően feléledt Magyarország iránt. Európa egyik legnagyobb és legtekintélyesebb pénzintézete, a Banca Commerciale Italiana volt az, amely a bank alapításában tetemes tőkével vett részt. „A hosszas háború szerencsétlen befejezésének és az azt követő forradalmi mozgalmaknak zavaró utóhatásai mindinkább lecsendesedtek és mindama rettenetes nélkülözések dacára, amelyeket a veszített háború a magyar társadalomra rákényszerített, a belső rend konszolidációja mindinkább erőteljes léptekkel haladt előre és ma megállapíthatjuk, hogy belső rend és nyugalom tekintetében Magyarország Európa legrendezettebb országai közé számítható.”^[46] Az igazgatósági jelentés megállapította, hogy legtöbbet a kereskedelmi ágazat szenvedett az utóbbi esztendő válságos eseményei folytán és amelyek „a Nyugat és Kelet közötti kereskedelem súlypontját

szinte mesterségesen tolták el Budapestről”.^[47]

1920. július 19-én a bank átadta a Ferenciek tere 4. szám alatti kézizálogkölcson üzletét, ahol az állami zálogház – kereskedelmi miniszteri engedéllyel – 1921. december 5-én felvételi helyet nyitott.^[48] A Magyar-Olasz Bank Rt. a kezdés évében 5 vidéki városban is fiókot nyitott: Szegeden, Szombathelyen, Miskolcon, Sátoraljaújhelyen és Hódmezővásárhelyen. Budapesten, 7 helyen voltak fiókjai (Andrássy út, Belvárosi, József-körút, Károly-körút, Népszínház utca, Király utca, Thököly út). Új fiókok nyitása mellett több vidéki pénzügyintézet is a bank érdekeltségi körébe került. Többek között az Enyingi Takarékpénztár^[49] és a Sárospataki Takarékpénztár Részvénytársaság,^[50] amelyek estében a régi pénzügyintézetek részvényeiből vettek át tétteleket és ezáltal, ezeket az intézeteket érdekkörünkbe vonták. Több a bank jogelődjével régebb óta szövetséges viszonyban álló vidéki intézet közül az 1920-as üzletévben a Szabolcsi Agrártakarékpenztár Részvénytársaság^[51] Nyíregyháza, alaptőkéjét 1,5 millió koronáról 3 millióra, a Kisvárdai Takarékpénztár^[52] ugyancsak 1,5 millió koronáról 3 millió koronára emelte fel.

Az olasz piaccal való élénk üzleti összeköttetés végett a bank előbb Milánóban a Banca Commerciale Italiana helyiségeiben képviselőiséget létesített, amely azután Banca Ungaro-Italiana – Italia céggel önálló részvénytársasággá alakult és máris számba vehető tényezőjévé vált az olasz-magyar gazdasági összeköttetés mélyítésének.

A bank részesedést vállalt a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium által kibocsátott 420 millió korona összegű kincstári váltók leszámítolásában^[53], valamint Budapest székesfőváros által kibocsátott 200 millió korona összegű kölcsönkötvények átvételére és értékesítésére alakult szindikátusban, nemkülönben a főváros tűzifa szükségletének beszerzése céljából a fővárosi pénzügyintézetek által engedélyezett 20.000.000 korona folyószámlahitel nyújtásában.

A bank érdekkörébe továbbra is tartoztak vállalatok, mint a *Hazai Fatermelő Részvénytársaság*^[54] amely a fennállott termelési és szállítási nehézségek dacára igen jó üzleteredménnyel zárta az 1920-as üzletévet, amelyben lényegesen kiterjedt üzletmenetének szükségletéhez képest alaptőkéjét 17,5 millió koronáról 30 millió koronára emelte fel a bank. A *Neuschlosz-Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Részvénytársaság*^[55] albertfalvai telepét nagyszabású beruházásokkal kibővítette és üzemét új iparcikkek gyártására is kiterjesztette. Alaptőkéjét 26 millió koronáról 50 millió koronára emelte fel, melyben az Allgemeine Depositenbankkal és más üzletbarátokkal együtt megfelelő mértékben vettek részt.

1920. szeptember 29-én született döntés arról, hogy a bank belép a Takarékpénztárak és

Bankok Egyesületébe (TÉBE) illetve döntöttek arról is, hogy az Agrárbanknak átengedte a volt Magyar Országos Bank tulajdonában lévő vasúti részvényeket, cserébe az Agrárbank átengedte az affiliált pénzüzeteknekél lévő részvényérdekeltségeit.^[56]

A bank tiszta nyeresége 38.197.894 korona és 60 fillért tett ki, amely az alaptőke 9.16%-os kamatozásának felelt meg. A tiszta nyereség felhasználása tekintetében az igazgatóság néhány lényeges javaslatot terjesztett elő, amelyet a közgyűlés is támogatott. Többek között tartalékalapot képeztek közel 3,5 millió korona értékben, 2 millió koronát az intézetbe beolvadt Magyar Országos Bank részvénytársaság alkalmazottai nyugdíjalapjának javadalmazására. Jutott 500.000 korona a dr. Elek Sándor alap számára is.

A bank életében meghatározó szerep jutott dr. Elek Sándornak, aki mint a Magyar Agrár- és Járadekbank részvénytársaság ügyvezető igazgatója fejtett ki a bank életében rendkívüli tevékenységet. 1920. július 10-én egyesített igazgatósági ülést tartott a Magyar Agrár- és Járadekbank^[57] és a Magyar Olasz Bank Rt^[58] az eset kapcsán és itt határozták el a dr. Elek Sándor alap létrehozását is.^[59] Dr. Elek Sándor munkája fektette le első alapjait a három intézet ügymenete egységesítésének és ezzel a munkájával felejthetetlen emléket állított a bank történetében. Emlékét úgy vélték megőrizni, hogy a nevére az intézet segélyre szoruló alkalmazottai számára segélyalapot létesítettek, és amelyre vonatkozólag a fentiekben nyereség felosztási javaslatra tettek előterjesztést.

A Magyar-Olasz Bank Rt. második üzleti éve (1921)

Magyarország gazdasági helyzetében nem következett be számottevő javulás 1921-ben, bár a mezőgazdasági termelés zavartalanul folyt és az ipar, valamint a kereskedelem is teljes megfeszítéssel igyekezett megmaradt pozícióját kiépíteni. A gazdasági élet hazai képe inkább kedvezőtlen, mint kedvező jelenségeket mutatott. A kereskedelmi mérleg erősen passzív volt, az államháztartás jelentékeny deficitje és a magyar korona árfolyamának kedvezőtlen állása azt bizonyították, hogy a békeszerződés Magyarországra rótt terheit közgazdasági életünk nem bírta el.

A magyar korona árfolyamának folytonos ingadozása hovatovább kockázatos játékká tette a komoly alapokon megindított gazdasági tevékenységet is, viszont a pénzértékének csökkenése folytán előálló pénzhiány mindinkább megbénította az ipari és kereskedelmi tevékenységet. A Közgazdasági Szemle erről így írt:

... Amennyiben valutánk nem változik, 1922. évben az árszínvonal további nagyarányú

emelkedésére lehetünk felkészülve, annál is inkább, minthogy számos cikk áraban más áruk emelkedésének áthárítása még nem érvényesült teljesen. Ezen kívül a felemelt forgalmi adó, a lakbér és a vasúti tarifa előrelátható emelése kétségtelenül igen nagymértékben hozzá fognak járulni a közszükségleti cikkek árszínvonalának emelkedéséhez. Viszont, ha valutánk árfolyama javul, megsemmisítheti mindezen körülmények áremelő hatását...^[60]

Ugyanezt fogalmazta meg Alföldi Antal is: „Az 1921-es esztendő a koronának minden eddigi ingadozásánál nagyobb fel és lefelé való hullámozását hozta magával.”^[61] 1921-ben a betétkönyvre és folyószámlára a banknál elhelyezett összegek az 1920-hoz képest számottevő emelkedést mutattak, amennyiben az 1920. évi mérlegben e címen 660.540.624,89 koronát tüntettek fel, míg az aktuális üzletévi mérlegben végösszeg gyanánt ez már egy milliárd és 127.108.007,42 korona volt. A fővárosi fiókok számát a Teréz-körúton megnyitott fiókkal szaporította a bank. De a fővárosi terjeszkedésen kívül futotta a vidéki intézetek alaptőke emelésére is, sőt új fiókot is létesítettek. A vidéki affiliált intézetek közül 1921-ben alaptőkét emelt a Gyöngyösi Bank Részvénytársaságban^[62] 1.200.000 koronáról 2.400.000 koronára és a Szolnoki Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaságban^[63] 1.200.000 koronáról 3 millió koronára. A pénzügyi Központ engedélyével Nyíregyházán fiókot állított fel a bank. A Szabolcsi Agrár Takarékpénztár Részvénytársasággal folytatott tárgyalások eredményeképpen nevezett intézet 1921 év decemberében tartott közgyűlésén elhatározta a bankba való beolvadását.

Saját fiókhálózatának bővítése mellett újabb érdekeltségeket is szerzett a portfóliójába a bank, melyek közül néhányat megemlítenek. Egy szindikátusban összeállt a Magyar Általános Hitelbank, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület és a Magyar-Olasz Bank egyenlő arányban részesedve, ezzel megszerezve az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság*^[64] részvényeinek jelentékeny mennyiségét. Továbbá a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal és a Magyar Leszámlázó- és Pénzváltó Bankkal társulva, az állam magyaróvári gyártelepének hasznosítása céljából 20 millió korona alaptőkével megalapították a *Magyaróvári Ipari- és Kereskedelmi Részvénytársaságot*,^[65] és 10 millió korona alaptőkével a *Magyar Lőporgyárüzemi Részvénytársaságot*,^[66] amely utóbbinak az új állami lőporgyár megépítése lett a feladata. A pályaudvari vendéglátásban is meglátva a nagy üzleti lehetőséget, többekkel együtt megalapították a *Dél- és Észak-magyarországi Vasúti Fürdőforgalmi és Kereskedelmi Részvénytársaságot*,^[67] 4.500.000 korona alaptőkével. Ennek a társaságnak az volt a feladata, hogy a Dél- és Észak-magyarországi vasút magyar vonalain fekvő pályaudvari vendéglőket fejlessze, azok bérbevételét növelje. Külföldre is kitekintett a bank azzal, hogy részese volt a „*Polonia*” *Naphta Részvénytársaság*^[68] megalapításának. Ezen társaság célja lett a lengyelországi

Drohobycz környékén szerzett petróleumterületek feltárása és kibányászása.

Az *Országos Szeszértékesítő Részvénytársaság*^[69] számára, amely társaság a magyarországi szesztermelés értékesítését végezte, a vezető pénzintézetek 300 millió folyóhitelt engedélyeztek, amelyben 10%-kal részesedést vállalt a Magyar-Olasz Bank Rt.

Érdekességként érdemes megemlíteni azt a 30 korona folyószámlahitelt, amelyet Dr. Germanus Gyula^[70] tanárnak (Budapest) engedélyezett a bank, és amelynek fedezetéül Germanus Ferenc bőrnagykereskedő kézfizető kezessége szolgált.^[71]

1921. május 23-i igazgatósági ülésen báró Szterényi József méltatta dr. Éber Antal munkáját, amivel hozzájárult a fúzió során előállt adminisztratív nehézségek leküzdésében és tisztázta a zavaros helyzetet, ami a Magyar Fakeskedők Hitelintézete meg nem felelő ügyvitele és hiányos könyvelése következtében előállt.^[72]

1921-ben a bank 43.620.284,94 korona tiszta nyereséget ért el, ami az előző évről előhozott 2.878.105,14 korona figyelembevétel nélkül az alaptőke évi 11,64%-os (1920-ban 9,16%) kamatoztatásának felelt meg. A tisztviselők és alkalmazottak illetményei az 1920-as 23.702.906,38 koronával szemben 38.305.756,68 koronára, a költségek és adók is a 25.548.459,03 koronával szemben pedig 47.397.687,35 koronára emelkedtek. A tiszta nyereség felhasználásánál az igazgatóság kiemelten kezelte a részvényeseknek járó osztalékot, amely 17 korona volt részvényenként, továbbá a tartalékalapra fordított összeget (1.1 millió koronát) és a maguk jutalékát (2,3 millió koronát). Minden üzleti évben, úgy ebben is, a levonások után fennmaradt összeget új számlára vezették át.

A bank igazgatósága karitatív tevékenységet is végzett azzal, hogy minden évben különféle egyesületeket, társulatokat, jogi személyeket támogatott. 1921-ben többek között a Budapesti Körletparancsnokságot 1000 koronával, a hadifoglyok hangversenyét 2000 koronával, a budapesti rendőrség hangversenyét 1000 koronával, gyermeknyaraltatási hozzájárulást 1000 koronával és végül a Rózsafüzér Jótékony Egyletét 2000 koronával pártfogolta.^[73]

A Magyar-Olasz Bank Rt. harmadik üzleti éve (1922)

A bank szerint a gazdasági élet 1922-ben^[74] sem javult, a belpolitikai helyzetben viszont lényeges konszolidáció következett be. „A kormány a valutaspekuláció megszüntetésére irányuló erélyes és hatályos intézkedései az ősz folyamán a magyar korona viszonylagos

stabilizálásához vezettek, később azonban a reparációk (jel: javítás, igazítás – PI) kérdésének újabb előtérbe állítása és a német márka zuhanása sajnálatos módon hatottak ki a magyar korona értékelésére is és ezzel újból felidéztek a valutaromlással járó összes közgazdasági és pénzügyi bajokat.”^[75]

„A koronakínálat és a féktelen valuta a devizavásárlás megakadályozására 1922. augusztus 16-án újjáalakul a Devizaközpont. Ennek működését a Hazai Bank évi jelentése következő képen jellemzi: ez a rendszabály annyiban kétségtelenül meghozta a kívánt eredményt, hogy a korona további esésének átmenetileg nem csak elejét vette, hanem árfolyamának viszonylagos állandósítását is lehetővé tette.”^[76] A Hazai Bank jelentéséből az is kiolvasható volt, hogy a hazai pénzintézetek a normális időktől eltérően az adott körülmények között nem voltak képesek az ország hitelszükségleteit kielégíteni. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank éves jelentése sem derülátó.

A tartozások a háború folyamán a kormányok intézkedései következtében jelentékeny mértékben felügyeltek és rendezésük a korona értékcsökkenése folytán, melyet a békeszerződésnek a tartozások visszafizetésére vonatkozó szigorú intézkedései egyáltalán nem vesznek tekintetbe, ma aránytalanul megterhelik a pénzintézeteket és ezek között kivált azokat, amelyek a háború előtt érdemeket szereztek maguknak a hazai közgazdaság körül akkor, amikor a külföldi tőkének Magyarország iránti érdeklődését felkelteni tudták. De bármily rengeteg, alig elviselhető áldozatokkal jár is ezeknek a tartozásoknak a kifizetése, végleges rendezésük elkerülhetetlennek mutatkozik, mert csak így teremthető egészséges alap az intézetek továbbműködésére.”^[77]

A betéti könyvekre és folyószámlára elhelyezett összegek az előző évi 1.127.108.007,42 koronával szemben 2.272.066.709,40 koronára emelkedtek. A hitelezők számlája pedig, melyen a megelőző évi mérlegben 644.222.520,72 koronát mutattak ki, 1.947.214.424,18 koronára szaporodott fel, úgyhogy a bank által kezelt idegen tőkék összege az 1921. évi mérlegben kimutatott 1.800.000.000 koronával szemben mintegy 4.200.000.000 koronára rúgott. A váltótárca állomány az előző évi 338.991.098,40 koronával szemben 776.439.807,50 koronára emelkedett. Az értékpapírokra adott előlegek, – melyek nyújtásánál a legnagyobb óvatossággal jártak el, – az 1921. évi 382.489.316,57 koronával szemben 659.007.491,39 koronát tettek ki, adósok címén pedig a bankkal szemben támasztott mindinkább növekvő hitel igények folytán az előző évi 919.015.248,09 koronával szemben 2.237.594.054,98 koronát mutattak ki.

A vidéki üzleti életbe történő minél erősebb bekapcsolódás céljából a bank

összeköttetéseinek hálózatát kiterjesztette azzal, hogy részt vett a *Makói Közgazdasági Bank Részvénytársaság*^[78] (15 millió korona alaptőkével alakult) és a *Paksi Közgazdasági Bank Részvénytársaság*^[79] (5 millió korona alaptőkével létesített) alapításában, egyúttal érdekkörébe vonta a *Karcagi Népbank Részvénytársaság*ot.^[80]

A vállalati szektorban is folytatta terjeszkedését azzal, hogy egy befektetői csoporttal közösen megalapították 50.000.000 korona részvénytőkével a *Mohácsi Selyemipar Részvénytársaság*ot.^[81] Az új vállalat, mely egy teljesen modern felszereléssel rendelkező selyemszövődét rendezett be, úgy vélték, tetemes mértékben járulhat majd hozzá a selyemszövet import csökkentéséhez és kedvező hatással lehet a hazai selyemtenyésztés további fejlődésére.^[82] Részt vettek a 10.000.000 korona alaptőkével megalakult „*Selecta*” *Magtermelő Részvénytársaság*^[83] alapításában, mely vetőmagvak nemesítését tűzte ki céljául. A vállalat nagyarányú termelést és exportot bonyolít le nemesített magvakban és üzleti kilátásai igen kedvezőek voltak. Részvényvásárlással részese lett a *Magyar Keményítőipar Részvénytársaság*^[84] üzleti életének, amely vállalat Erzsébetfalván modern gyártelepet épített és üzemét kedvező feltételek között kezdte meg. A keményítőt az élelmiszeripari használatra, ételek sűrítésére, ipari szőlőcukor előállítására, amelyet tovább használtak fel alkohol gyártására. Sokoldalú élelmiszeripari alapanyag, amely a növekvő igények miatt mutatkozott jó befektetésnek.

A bank érdekkörébe tartozó vállalatok is fejlődtek 1922-ben, többek között a *Hazai Fatermelő Részvénytársaság* is, amelynek 1922-ik üzletéve igen kedvezően alakult és állandó fejlődése arra készítette, hogy alaptőkéjét 40 millió koronáról 48 millió koronára emelje fel. A *Schlick-Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár Részvénytársaság*^[85] üzletmenete a vállalat állandó fejlődésének megfelelően a lefolyt évben is kedvező képet mutatott, nagy volumenű rendelésekkel volt ellátva, a személyzet számára a foglalkoztatás hiánytalanul volt biztosítva. A *Magyar Motor- és Gépgyár Részvénytársaság* gyártmányai a bel- és külföldi piacokon igen jó hírnévnek örvendtek. A vállalat, amely az elmúlt évben alaptőkéjét 5 millió koronáról 10 millió koronára emelte fel, eredményes tevékenységet fejtett ki. A *Stadler Mihály Sodronyszövet- Fonat- és Vasárugyár Részvénytársaság*,^[86] valamint a *Rothmüller S. Fém- és Bádógárugyár Részvénytársaság* a lefolyt évben is élénk és eredményes működést fejtettek ki. Utóbb említett társaság részvénytőkéjét az év folyamán 16 millió koronáról 24 millió koronára emelte fel. A *Neuschlosz-Lichtig Repülőgépgyár és Faipar Részvénytársaság*, amelynek gyártmányai fokozódó kedveltségnek örvendtek, alaptőkéjét az előző évben 85 millió koronáról 127.500.000 koronára emelte fel. A *Szegedvárosi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság* üzleti tevékenysége a várakozásoknak mindenképpen megfelelt.

A bank 1922-ben 94.8 millió korona tiszta nyereséget könyvelhetett el, ami az alaptőke évi 26.02%-os (1921-ben 11.64%-os) kamatozásának felelt meg. A nyereség felhasználásnál az igazgatóság döntése alapján a bank részvényenként 35 koronát fizetett osztalék fejében. A tartalékalapra 3.6 millió korona az igazgatóság jutalékára 7.3 millió korona lett fordítva. A nyugdíjalap 5 millió koronát kapott.

Az 1922. április 19-i igazgatósági ülésen került elő a nyugdíj-ügy. Az intézet alkalmazottainak 1922-ig nem volt nyugdíjintézete. A bankba beolvadt Magyar Fekereskedők Hitelintézete Rt. és a Magyar Országos Bank Rt. intézetein belül fennállott már egy-egy nyugdíjintézet, amelynek vagyonát a Magyar-Olasz Bank Rt. kezelte. A Magyar Agrár- és Járadékbank alkalmazottainak is volt már nyugdíjintézete, így megérett arra az idő, hogy egységesen kezeljék valamennyit. Úgy döntöttek, hogy a Magyar Agrár-és Járadékbank meglevő nyugdíjintézet a megfelelő alapszabály módosítás után felveszi a Magyar-Olasz Bank Rt. nyugdíjjogosult alkalmazottait tagjai közé, ezzel együtt pedig átveszi a Magyar Fekereskedők Hitelintézete és a Magyar Országos Bank nyugdíjintézeteinek a Magyar-Olasz Bank Rt.-nél kezelt vagyonát. Az így egységesült intézet neve „A Magyar Olasz Bank Részvénytársaság és a Magyar Agrár-és Járadékbank Részvénytársaság alkalmazottainak nyugdíjintézete” lett. Ehhez még szükséges volt a Pénzügyminisztérium és a Belügyminisztérium hozzájárulása, amely szervekkel a bank folyamatosan egyeztetett.^[87]

1922. május 15-én került sor a II. rendes közgyűlésre,^[88] amelyen 72 részvényes volt jelen személyesen vagy képviselő útján. A felügyelőbizottság tiszteletdíját 150.000 koronában állapította meg a közgyűlés, a felosztás tekintetében saját maguk döntöttek.

Összegzés

A Magyar-Olasz Bank az első három üzletévben folyamatosan fejlődött, mind több ipari és egyéb vállalatban szerzett befolyást a részvényeken keresztül. Castiglioni és üzlettársai jó érzékkel fektettek be az 1920 utáni ún. csonka Magyarországra. A bank az ismeretlenségből emelkedett fel 1920-tól Magyarország meghatározó pénzintézetei közé olyannyira, hogy ha valaki az 1920-as években Budapest utcáin meghallotta a bank nevét az olyan jelenségnek számított, mintha manapság valaki a Raiffeisen Bankot emlegetné, hiszen mindkét bank a maga korának 5-6. legnagyobb bankja volt a mérlegfőösszeg alapján.

Bibliográfia

Források

MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1920.

MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1921. január 28.

MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1921. március 23.

MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1921. szeptember 28.

MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1922.

MNL OL Z 76 12. csomó 7. tétel Igazgatóság üzleti jelentései 1920-1941, 1920.

MNL OL Z 76 12. csomó 7. tétel Igazgatóság üzleti jelentései 1920-1941, 1922.

Szakirodalom

Alföldi Antal: *A budapesti pénzintézetek története napjainkig*, Budapest, Tébe kiadóvállalata, 1928.

Ember Ildikó: Tiepolo, Budapest, Corvina, 1972.

Jenei Károly: Kisebb takarékpénztári és bankfondok Repertórium Levéltári Leltárak 56., Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1972.

Kormos Alfréd (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 1917-1918, 1. kötet, Bankok és takarékpénztárak*, 1918.

Kormos Alfréd (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass, 1. kötet 1917-1918 Faipari részvénytársaságok*, Budapest, 1918.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass (1922-1923), 1. kötet, Közlekedési vállalatok*, Budapest, 1923.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 1922-1923*, 1. kötet Különféle részvénytársaságok, Budapest, 1923.

Kormos Gyula: (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass, 1. kötet 1922-1923 Iparvállalatok*, Budapest, 1923.

Molinari, Maurizio: *Ebrei in Italia: un problema di identità (1870–1938)*, Giuntina, 1991.

Rossi, Gianni Scipione: *Lo squalo e le leggi razziali: Via spericolata di Camillo Castiglioni*, Rubettino, 2017.

Schlüter, Reinhard: *Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, Wien Paul Zsolnay Verlag, 2020.

Stiefel, Dieter: *Camillo Castiglioni oder Die Metaphysik der Haifische*, Wien Köln Weimar, Böhlau Verlag, 2012.

Tomka Béla: *A magyarországi pénzintézetek rövid története (1836-1947)*, Budapest, Gondolat, 1996.

Interneten elérhető irodalom

A Monarchia hadiipara, <http://monarchiahadiipar.hupont.hu/18/repulogep-gyarak>

A Pallas Nagylexikona,

<https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/sz-183B4/torok-birodalom-19FAF/>

Allgemeine Depositenbank, Wien Geschichte Wiki,

https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Depositenbank

Austro Daimler, <https://www.austrodaimler.com/en/austro-daimler/>

Austro-Hungarian Army, <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/go.htm>

Banca Commerciale Italiana, Intesa Sanpaolo,

<https://group.intesasanpaolo.com/it/chi-siamo/storia/banca-commerciale-italiana>

Bayerische Hypotheken-und Wechsel Bank, in *Wikipedia*,

https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Hypotheken-_und_Wechsel-Bank

Bayerische Vereinsbank, in: *Wikipedia*, https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Vereinsbank

Burhop, Carsten: Die Kreditbanken in der Gründerzeit, Franz Steiner Verlag, 2004.

Compass 1911, Band III, Teil 1, Finanzielles Jahrbuch, Österreich, Österreich-Ungarn, 18.

Dálnoki-Kováts Jenő: Árszínvonal, munkabér és életszínvonal 1921-ben, Közgazdasági Szemle, XLVI. évf. 1922/1-3, 73. http://real-j.mtak.hu/5809/1/KozgazdasagiSzemle_1922.pdf

Der Beginn des Flugzeugbaus in Österreich, in: *Der erste Weltkrieg*, <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/der-beginn-des-flugzeugbaus-osterreich>

Deutsche Biographie, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz121907.html>

Deutsche Pfandbriefbank, in *Wikipedia*, https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Pfandbriefbank

Ernst Heinrich Heinkel, in *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Ernst-Heinrich-Heinkel>

Fascismo, in *Treccani*, <https://www.treccani.it/enciclopedia/fascismo/>

Ferdinand von Lobkowitz in *A Pallas Nagy Lexikona*, 11. köt., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1895.
https://adt.arcanum.com/hu/view/PallasLexikon_11/?query=lobkowitz%20herceg&pg=605&layout=s,

Fritz Neumeyer AG, in *Werkbahn*, <http://www.werkbahn.de/eisenbahn/lokbau/neumeyer.htm>

Grace's Guide to British Industrial History, https://www.gracesguide.co.uk/lgo_Etrich

Hans-Christian Dietrich, in: *Deutsche Biographie*, <https://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016319/images/index.html?id=00016319&groesser=&ip=193.174.98.30&no=&seite=711>

Hilbrand, Rainer: Die Geschichte der Villa Castiglioni, in *Aussee Regionalfernsehen*, <https://www.arf.at/2020/08/28/die-geschichte-der-villa-castiglioni-in-grundlsee/>

Iphigenie Augusta Buchmann in: *Find a grave*,
<https://www.findagrave.com/memorial/10713433/iphigenie-castiglioni>

Josef Böhm, in *Das Bundesarchiv*,
https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/adr/adrag/kap1_2/para2_204.html

Julliot Lebaudy, in *Gazdasági Mérnök*, XXXIII. évf., 42. szám, 1909. október 17., 3.
https://adt.arcanum.com/hu/view/GazdasagiMernok_33_1909/?pg=332&layout=s

Lázár Károly: A magyar selyemipar története
http://www.lazarky.hu/08pub/111_2012_02-03_pdf/95_Selyemipar.pdf

Ludwig Lohner in *Wikipedia*, https://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Lohner

Magyar Általános Hitelbank in *Kislexikon*,
http://www.kislexikon.hu/magyar_altalanos_hitelbank.html

Markenlexikon <https://www.brandsex.de/markenlexikon/cover/s/markenlexikon-semperit>

Messerschmitt, in: *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Messerschmitt>

Osztrák-Magyar Bank in *Kislexikon*, http://www.kislexikon.hu/osztrak-magyar_bank.html

Österreichisches Biographisches Lexikon, https://www.biographien.ac.at/oebl_1/137.pdf

Pogány Ágnes: A magyarországi közkölcsönök története az első világháború kitörésétől a pénzügyi stabilizációig. <https://core.ac.uk/download/pdf/33183068.pdf> in: *Történelmi Szemle*, 2002. (44. évfolyam)

Rapp Illa, in: *BMW Group*,
<https://bmw-grouparchives.com/research/detail/index.xhtml?id=3867408>

Szentnémedy Ferenc: A repülés, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1933.
<https://mek.oszk.hu/01300/01343/01343.htm>

Toeplitz, Giuseppe, in *Archivi D'Impresa*,
http://www.imprese.san.beniculturali.it/web/imprese/protagonisti/scheda-protagonista?p_p_id

=56_INSTANCE_6uZ0&articleId=35909&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&groupId=18701
&viewMode=normal

Vittorio Castiglioni, in: *Geni*,

<https://www.geni.com/people/Vittorio-Castiglioni/6000000027066448539>

Wien Geschichte Wiki,

https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/%C3%96sterreichischer_Aero-Club

Hivatkozások

1. Rossi, Gianni Scipione: *Lo squalo e le leggi razziali: Via spericolata di Camillo Castiglioni*, Rubettino, 2017., Schlüter, Reinhard: *Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, Wien Paul Zsolnay Verlag, 2020., Stiefel, Dieter: *Camillo Castiglioni oder Die Metaphysik der Haifische*, Wien Köln Weimar, Böhlau Verlag, 2012. ↑
2. Vittorio Castiglioni (1840–1911) rabbi, tanár
<https://www.geni.com/people/Vittorio-Castiglioni/6000000027066448539> (Letöltés: 2021. május 05.) ↑
3. Österreichisch-Amerikanische Gummiwerke AG. 1896-ban Ausztriában alapított gumigyár, amely ma a Semperit nevet viseli.
<https://www.brandsex.de/markenlexikon/cover/s/markenlexikon-semperit> (Letöltés: 2021. április 08.) ↑
4. Viktor Silberer (1846–1924) osztrák újságíró, repülőúttörő és politikus
<https://www.deutsche-biographie.de/sfz121907.html> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
5. Franz Hinterstoisser (1863–1933) osztrák katonatiszt
https://www.biographien.ac.at/oeb1_2/325.pdf (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
6. Österreichischer Aero-Club
https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/%C3%96sterreichischer_Aero-Club (Letöltés: 2021. május 05.) ↑
7. Habsburg-Toscanai Lipót Szalvátor főherceg (1863–1931) a Császári és Királyi hadsereg vezérezredese, a tüzérségi fegyvernem főfelügyelője
<http://www.austro-hungarian-army.co.uk/go.htm> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
8. Wiener Bankverein in Carsten Burhop: *Die Kreditbanken in der Gründerzeit*, Franz Steiner Verlag, 2004. ↑
9. Motor-Luftfahrzeug Gesellschaft (Motor-Repülőgép Társaság)
https://dehu.xcv.wiki/wiki/Oesterreichische_Flugzeugfabrik_AG (Letöltés: 2021. március 23.) ↑

10. A cégben részvényes volt az Osztrák-Amerikai Gumiművek Rt., az Angol-Osztrák Bank, a Budapest Ganz és Társa Danubius Villamossági- Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. és Weiss Manfréd nagyiparos. ↑
11. Julliot-Lebaudy mérnök volt, aki olyan léghajót szerkesztett, amelynek a ballonját rúdszerkezet feszítette és erre függesztették fel a csónakot motorral.: Bresztovszky Béla: Jegyzetek a repülés történetéből, *Gazdasági Mérnök*, XXXIII. évf., 42. szám, 1909. október 17., 3. https://adt.arcanum.com/hu/view/GazdasagiMernok_33_1909/?pg=332&layout=s (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
12. Austro-Daimler: osztrák autógyár <https://www.austrodaimler.com/en/austro-daimler/> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
13. Igo Etrich (1879–1967) osztrák repülőúttörő és tervező https://www.gracesguide.co.uk/Igo_Etrich (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
14. Etrich Taube egy korabeli repülőgéptípus in Szentnémedy Ferenc: A repülés, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1933. <https://mek.oszk.hu/01300/01343/01343.htm> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
15. Ludwig Lohner (1858-1925) repülőgép tervező https://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Lohner (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
16. Magyar Repülőgépgyár Részvénytársaság (UFAG) 1912-ben alapított magyar repülőgépgyár <http://monarchiahadiipar.hupont.hu/18/repulogep-gyarak> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
17. Karl Freiherr von Skoda (1878–1929) a Pilsen-i Skoda-Művek vezérigazgatója. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz122360.html> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
18. Ernst Heinkel (1888–1958) német repülőgép tervező <https://www.britannica.com/biography/Ernst-Heinrich-Heinkel> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
19. Reinhard Schlüter: *Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, Wien, Paul Zsolnay Verlag, 2020, 66. ↑
20. Schlüter: *Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, 67. ↑
21. Rapp Motorgyár 1913-ban alapított müncheni gyár. <https://bmw-grouparchives.com/research/detail/index.xhtml?id=3867408> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
22. <https://en.wikipedia.org/wiki/Messerschmitt> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
23. Albatros repülőgépgyár: <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/der-beginn-des-flugzeugbaus-osterreich> (letöltés: 2021. március 23.) ↑
24. Ferdinand von Lobkowitz (1850–1926) cseh-osztrák politikus, A Pallas Nagy Lexikona, 11. köt., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1895, 602. https://adt.arcanum.com/hu/view/PallasLexikon_11/?query=lobkowitz%20herceg&pg=605&layout=s (Letöltés: 2021. március 23.) ↑

25. Schlüter: *Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, 88. ↑
26. Fritz Ludwig Neumeyer (1875–1935) német nagyvállalkozó
<http://www.werkbahn.de/eisenbahn/lokbau/neumeyer.htm> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
27. Osztrák Nemzeti Bank 1816-ban alapított bank
http://www.kislexikon.hu/osztrak-magyar_bank.html (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
28. Bayerische Vereinsbank 1896-ben alapított bajor bank
https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Vereinsbank (letöltés: 2021. március 23.) ↑
29. Deutsche Pfandbriefbank 1869-ben alapított müncheni bank
https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Pfandbriefbank (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
30. Bayerische Hypotheken- und Wechsel Bank 1835-ben alapított bajor bank
https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Hypotheken-_und_Wechsel-Bank (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
31. Giuseppe Toeplitz (1866–1938) lengyel-zsidó származású olasz bankár
http://www.imprese.san.beniculturali.it/web/imprese/protagonisti/scheda-protagonista?p_p_id=56_INSTANCE_6uZ0&articleId=35909&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&groupId=18701&viewMode=normal (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
32. Banca Commerciale Italiana 1894-ben Milanóban alapított bank
<https://group.intesasanpaolo.com/it/chi-siamo/storia/banca-commerciale-italiana> (Letöltés: 2021. március 23.) ↑
33. Stiefel, Dieter: *Camillo Castiglioni oder Die Metaphysik der Haifische*, Wien Köln Weimar, Böhlau Verlag, 2012, 15. ↑
34. Vö: Schlüter: *Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, 112–173. ↑
35. Allgemeine Depositenbank 1871-ban alakult meg Bécsben és 1925-ben csődbe ment
https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Depositenbank (Letöltés: 2021. április 07.) ↑
36. Banca Commerciale Italiana (magyarul: Olasz Kereskedelmi Bank) 1894-ben jött létre Milánóban, ma Intesa Sanpaolo néven ismert
https://group.intesasanpaolo.com/it/chi-siamo/storia/banca-commerciale-italiana#/banca_e_societa/ita_comit_profilo_storico.jsp (Letöltés: 2021. április 07.) ↑
37. Magyar Fakeskedők Hitelintézete Rt. (1905) Magyar Pénzügyi Compass 1918, 48. ↑
38. Budapest Terézvárosi Takarékpénztár Rt. néven 1893-ban alakult. Kezdő alaptőkéje 2,5 millió forint, mely 1910-ben 5 korona, 1917-ben 40 millió, majd ugyanazon évben 50 millió koronára emelkedett. 1917-ben beolvastotta a Központi Kereskedelmi és Iparbank Rt.-ot s a bécsi Allgemeine Depositenbank A.G. érdekkörébe került. Nevét 1917. október 12-én Magyar Országos Bank Rt.-ra változtatta. ↑
39. Intézkedések külföldi zsidók ellen. ↑
40. Attilio Tamaro (1884–1956) olasz történész, diplomata, 1935–1943 között Bernben

Olaszország nagykövete. ↑

41. Convento di San Francesco apátja ekkor Padre Alfredo Ceasari volt, számtalan zsidó bújtatója, Castiglioni is neki köszönhette életét. Ebbéli vállalkozásában bizonyosan segítette barátja, Attilio Tamaro is. ↑
42. Vö: Rossi, Gianni Scipione: *Lo squalo e le leggi razziali: Via spericolata di Camillo Castiglioni*, Rubettino, 2017, 191-198. ↑
43. Tomka Béla: *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története (1836-1947)*, Budapest, Gondolat, 1996. 71. ↑
44. Az igazgatóság tagjai: Camillo Castiglioni (elnök). Alelnökök: Giuseppe Toeplitz és báró Madarassy-Beck Gyula dr.. Tagok: Adler Róbert, Giberti Borromeo herceg, Alfredo Dentice di Frassó dróf, Egyedi Lajos, Éber Antal dr., Mino Gianzana, Riccardo Gualino, Goldstein Pál, Gross Béla, fajkürthi és kolthai Kürthy Lajos báró, Matlekovits Sándor dr., Enrico San Martino di Valperga gróf, Neumann Gábor, Nagy Ferenc dr., Stein Ármin, Szterényi József báró. ↑
45. MNL OL Z 76 12. csomó 7. tétel Igazgatóság üzleti jelentései 1920-1941, 1920. ↑
46. MNL OL Z 76 12. csomó 7. tétel Igazgatóság üzleti jelentései 1920-1941, 1920. ↑
47. MNL OL Z 76 12. csomó 7. tétel Igazgatóság üzleti jelentései 1920-1941, 1920. ↑
48. Botos János: *A Bizományi Kereskedőház és Záloghitel Rt. és jogelődjei története (1773-1993.)*, Budapest BÁV Rt., 1993, 28. ↑
49. Enyingi Takarékpénztár (1872) Fiók: Szilasbalhás. Alapítása Tamási-i Hitelbank Rt. in Kormos Alfréd (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1917-1918*, Budapest, 1918, 230. ↑
50. Sárospataki Takarékpénztár Rt. (1868) Fiók: Vencsellő. Alaptőke: 450,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1917-1918*, 849. ↑
51. Szabolcsi Agrár-takarékpénztár Rt. (1892) Előbb Nyíregyházai Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet Rt. Érdekközösségben a Magyar Agrár- és Járadékbankkal. Fiók: Rakamaz. Alaptőke: 1.500,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1917-1918*, 721. ↑
52. Kisvárdai Takarékpénztár (1869) Érdekközösségben a Magyar Agrár- és Járadékbankkal. Alaptőke: 1.500,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1917-1918*, 453. ↑
53. Id: Pogány Ágnes: A magyarországi közkölcsonök története az első világháború kitörésétől a pénzügyi stabilizációig. <https://core.ac.uk/download/pdf/33183068.pdf> in: Történelmi Szemle, 2002. (44. évfolyam) (Letöltés: 2021. július 21.) ↑
54. Hazai Fatermelő Rt. (1915) Perczel Mór utca 2. Alaptőke: 10.000.000 K. in Kormos Alfréd (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, szerkesztette: Kormos Alfréd, 1917-1918*, Budapest, 1918, 264. ↑
55. Neuschlosz-Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Részvénytársaság <https://faipar.hu/hirek/par-perc/8190/az-albertfalvai-faipari-gyar-toertenete> (Letöltés: 2021. július 21.) ↑
56. MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1920. ↑

57. Jelen voltak: Barta Ödön, Enyedy Béni, dr. Éber Antal, báró Kürthy Lajos, Lányi Mór és dr. Matlekovits Sándor. ↑
58. Jelen voltak: dr. Éber Antal, dr. Hilb Jenő, báró Kürthy Lajos, dr. Matlekovits Sándor, Stein Ármin. ↑
59. MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1920. ↑
60. Dálnoki-Kováts Jenő: Árszínvonal, munkabér és életszínvonal 1921-ben, Közgazdasági Szemle, XLVI. évf. 1922/1-3, 73. http://real-j.mtak.hu/5809/1/KozgazdasagiSzemle_1922.pdf (Letöltés:2021. július 22.) ↑
61. Alföldi Antal: *A Budapesti Pénzintézetek története napjainkig, Budapest, TÉBE Kiadóvállalata, 1928, 117.* ↑
62. Gyöngyösi Bank Rt. (1888) Fiókok: Jászárokszállás, Jászfényszaru. Alaptőke: 340,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1917-1918, 302.* ↑
63. Szolnoki Mezőgazdasági Takarékpénztár Rt. (1889) A Magyar Agrár- és Járadékbank affiliációja. Fiókok: Dévaványa, Tiszaföldvár, Tiszaroff. Alaptőke: 1.200,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1917-1918, 984.* ↑
64. Első Magyar Általános Biztosító Társaság (1857) IV., Vigadó-tér 1. Alaptőke: 8.000,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, 1917-1918, 114.* ↑
65. Magyaróvári Ipartelepek Rt. (1922) IV. Vámház u. 4. Alaptőke: 20.000,000 K. in Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, 1922-1923, Budapest, 1923, 816.* ↑
66. Magyar Lőporgyár Üzemi Rt. (1921) IX. Kálvin-tér 7. Alaptőke: 100.000,000 K. in Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, 1922-1923, Budapest, 1924, 887.* ↑
67. Délvasúti Fürdőforgalmi és Kereskedelmi Rt. (1921) VIII. Erzsébet-krt. 41. Alaptőke: 4.500,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, 1922-1923, 402.* ↑
68. Polonia Naphta Rt. (1921) V. Akadémia u. 5. A MOB érdekeltsége. Alaptőke: 20.000,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, 1922-1923, 462.* ↑
69. Országos Szeszértékesítő Rt. (1921) IV. Váci-u. 12. Alaptőke: 12.000,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, 1922-1923, 721.* ↑
70. Germanus Gyula dr. (1884-1979) orientalista, arab nyelvészeti író, irodalmár, történész, országgyűlési képviselő. ↑
71. MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1921. január 28. ↑
72. MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1921. március 23. ↑
73. MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1921. szeptember 28. ↑
74. A bank vezetése: Az igazgatóság tagjai: Camillo Castiglioni (elnök), alelnökök: Giuseppe Toeplitz és báró Madarassy-Beck Gyula dr.. Tagok: Adler Róbert, Giberti Borromeo herceg,

Alfredo Dentice di Frassó dróf, Egyedi Lajos, Éber Antal dr., Fuchs Leó, Mino Gianzana, Riccardo Gualino, Halmi Miklós dr., Matlekovits Sándor dr., Enrico San Martino di Valperga gróf, Neumann Gábor, Nagy Ferenc dr., Stein Ármin, Szerényi József báró. ↑

75. MNL OL Z 76 12. csomó 7. tétel Igazgatóság üzleti jelentései 1920-1941, 1922. ↑
76. Alföldi Antal: *A Budapesti Pénzintézetek története napjainkig*, Budapest, TÉBE Kiadóvállalata, 1928. 124. ↑
77. Uo. 127. ↑
78. Magyar-Olasz Bank Rt. (Bpest) makói fiókja. (1922) Alakult a Makói Közgazdasági Bank Rt.-ből, amelyet 1922 dec.-ben magába olvasztott.in Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1923-1924*, Budapest, 1924, 338. ↑
79. Paksi Közgazdasági Bank Rt. (1922) MOB alapítása. Alaptőke: 40.000,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1923-1924*, 445. ↑
80. Karcagi Népbank Rt. (1889) MOB érdekeltsége. Alaptőke: 100.000,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1923-1924*, 273. ↑
81. Mohácsi Selyemipar Rt. (1922). A MOB alapítása. Alaptőke: 80.000,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1923-1924*, 763. ↑
82. Lázár Károly: A magyar selyemipar története
http://www.lazarky.hu/08pub/111_2012_02-03_pdf/95_Selyemipar.pdf (Letöltés: 2021. július 26.) ↑
83. Selecta Magtermelő Rt. (1922) Alaptőke 100.000,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1923-1924*, 626. ↑
84. Magyar Keményítőipar Rt. (1916) A MOB érdekeltsége. Alaptőke: 30.000,000 K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1923-1924*, 886. ↑
85. A cégnek kiemelkedő szerepe volt a hazai folyószabályozások technikai eszközeinek (szivattyúk) gyártásában, lásd: http://www.evizig.hu/Vizeink/Vizeink_2015_december.pdf (Letöltés: 2021. október 10.), http://ativizig.hu/sajtoszoba/vizpart/vizpart_200812.pdf (Letöltés: 2021. október 10.) ↑
86. Stadler Mihály Sodrony-, Szövetfonat- és Vasárugyár Rt. (1872) A MOB és az Union bank (Bécs) érdekeltsége. Alaptőke: 40.000,000K. in Kormos: *Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet, 1923-1924*, 850. ↑
87. MNL OL Z 76 1. csomó 1. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920-1924, 1922. A nyugdíjintézet szabályzatát az igazgatósági ülés jegyzőkönyve után csatolták ↑
88. A közgyűlésen megjelent vagy képviselt nagyobb részvényesek (név/részvények száma): Allgemeine Depositenbank/99.745, Ferdinánd Barabás/10.000, Camillo Castiglioni/344.036, Fuchs Leó/100.000, Magyar Agrár- és Járadékbank/16.801, Ludovico Mazotti Biancinelli/47.666, Szász Ernő/20.000 MOL Z 75 2. csomó 1. tétel 2. rendes közgyűlés 1922. május 15. ↑

Rátvay-Nagy Dániel: Egy budapesti és három vidéki reáliskola tanulóinak száma, anyanyelvi és vallási megoszlása 1867-1914

Kutatási cél és módszer

A tanulmányban négy reáliskola – a budapesti VIII. kerületi, a pozsonyi, soproni és székesfehérvári – tanulóinak létszámát, valamint nemzetiségi és vallási összetételét vizsgáltam meg a dualizmus korában.^[1] Céloom egyrészt, hogy igazoljam, a szakirodalom állításával szemben a dualizmuskori reáliskolák Magyarországon nagyobb népszerűségnek örvendtek az eddig feltételezettnél, másrészt pedig, hogy bemutassam, miért.

A vizsgált reáliskolák kiválasztását Beluszky Pál városhierarchiája alapján végeztem. Beluszky felfogása szerint a „városok hierarchikus rangját a városi alapfunkciók mennyisége és sokfélesége, az egyes településeken előforduló városi alapfunkciókat pedig a tágran értelmezett szolgáltatások hierarchiájának felsőbb szintjein elhelyezkedő szerepkörök, intézmények testesítik meg.”^[2] A hierarchiát pedig a városi funkciók differenciáltsága, az ellátott feladatok szintje, és az ellátott szerepkör gyakorisága alapján hozta létre Beluszky.^[3] Ennek a városhierarchiának megfelelően a vizsgált reáliskoláknak otthont adó városok közül Budapest helyezkedik el a hierarchia tetején. A fővárost követi, mint regionális székhely, Pozsony. Alul pedig, mint megyeszékhelyek, Sopron és Székesfehérvár található.^[4]

Munkám legfontosabb elsődleges forrásait az iskolai értesítők adják, amelyek remek alapot szolgáltatnak a kutatáshoz, de vannak hátrányaik is. 1867-1914 között nem minden évkönyv áll rendelkezésre. A statisztikai kimutatások nem mindig azonos szempontok szerint történtek. Ez megnehezíti az adatok értelmezését.

Oktatás és reáliskolák a 19. században

A vizsgált korszak oktatáspolitikai szempontból igen érdekes. Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után 1851-től létrejött neoabszolutizmus Janus-arcú rendszer volt, a megtorlásokkal együtt megindult a birodalom modernizálása is.^[5] Az 1850-es évek oktatási politikáját is ez a kétarcúság jellemzi. A modernizálás a közoktatást is érintette, ami már indokolt volt, ugyanis 1848-ban Eötvös József és csapata megkezdte az oktatásügy átfogó reformját, de azt nem tudták befejezni. A reformok keresztül vitele és befejezése végső soron Leo Thun birodalmi oktatási miniszterhez köthető. A Thun-féle reform az oktatás alsó

szintjétől a legmagasabbig egységbe szervezte a közoktatást és a főfelügyelet jogát az államnak adta át. Ennek ellenére az iskolák zöme az egyházak kezében maradt továbbra is. ^[6]

A reform során rögzítették a tanmenetet és bevezették az érettségit, ami az egyetemi tanulmányokhoz elengedhetetlen volt. ^[7] A reáliskolát Thun ^[8] porosz-osztrák mintára hozta létre, kezdetben hatosztályos volt és nem adott érettségit. ^[9] Ennek az iskolatípusnak a célja a modern igények kielégítése volt. ^[10] A reáliskolákat városok állították, ahol ^[11] „latin és görög helyett modern nyelveket, vegytant és a gimnáziumi anyagnál több mennyiségtant tanítottak.” ^[12] A reáliskola 1875-ben vált nyolcosztályossá, így addig felsőoktatásba nem nyújtott belépést, de az érettségi nélkül elérhető főiskolákra igen. Így tehát a hatosztályos reáliskolákból tovább lehetett tanulni például a mezőgazdasági akadémiákon, a selmecbányai erdő- és bányamérnökképző főiskolán vagy a Ludovika tisztképző akadémián. ^[13] Az 1875. június 8-án kelt rendelet nem csak kibővítette a reáliskolákat két osztállyal, hanem a tantervet is átszervezte, hogy jobban illeszkedjen a nyolcosztályos formához. Az átszervezéssel együtt az érettségi vizsgát is bevezették a reáliskolákban. ^[14] Érettségi vizsgát a VIII. osztályt elvégző tanulónak kellett tennie. A reáliskolai érettségivel a diák főtanodákban tanulhatott tovább. ^[15] Továbbra is voltak azonban olyan reáliskolák, amelyek kevesebb mint nyolcosztályos szervezeti formában működtek. ^[16] Csak a 20. század második évtizedében lett minden középiskola főgimnázium vagy főreáliskola, azaz teljes nyolcosztályos iskola. ^[17]

Az 1883. évi XXX. törvénycikk az 1875-ös rendeletet gyakorlatilag törvénybe iktatta és megtoldotta. Többek között megszabta a reáliskolák és gimnáziumok tantárgyait, a heti maximális óraszámot, a maximális osztálylétszámot és szabályozta az érettségi menetét. Az egyik legfontosabb része a törvénynek az érettségihez kapcsolódik. ^[18] A reáliskolai érettségi nem volt egyenértékű a hagyományos gimnáziumi érettségivel. Ellenben volt rá mód, hogy különbözeti vizsgát tegyenek azok a reáliskolai tanulók, akik valamely olyan főiskolára jelentkeztek, amire alapesetben csak gimnáziumi érettségivel lehetett bekerülni. Ez egy kifejezetten pozitív fejlemény volt, ugyanis egészen idáig a reáliskolák tanulói csak úgy tudtak egyetemre menni, ha leteszik a teljes gimnáziumi érettségit. Salamin Leo, a soproni reáliskola igazgatója 1882-ben nyílt levélben számolt be arról, hogy milyen akadályokba ütköztek diákjai. Két tanulónak, annak ellenére hogy a törvényjavaslat már létezett, nem engedélyezték a különbözeti vizsga letételét, és a teljes gimnáziumi érettségit kellett letenniük annak érdekében, hogy orvosi és teológiai karokon tanulhassanak. ^[19] A középiskolai törvény által bevezetett különbözeti vizsga fogadtatása elég változó volt a reáliskolákban. A VIII. kerületi községi főreáliskola igazgatója örült annak, hogy a törvény szilárd alapokra helyezte a reáliskolákat, de aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a megadott

óraszámok a felső osztályokban elégtelenek lesznek a megszabott tananyag megtanítására.^[20] A soproni reáliskolában viszont kifejezetten örültek a törvénynek, ugyanis az ottani vezetőség már többször is kifejezte aggodalmát azon, hogy a reáliskolák nem egyenértékűek a gimnáziumokkal.^[21]

A magyar középosztály inkább a hagyományos, humán képzést biztosító gimnáziumokat részesítette előnyben a reáliskolákkal szemben. „A divatos felfogások szerint a tisztességes mesterember nem úr, de úr az éhező hivatalnok, kolduló literátus, vagy per és munka nélküli ügyvéd” – írta Trefort Ágoston kultuszminiszter.^[22] A klasszikus műveltség az elitkultúra részét képezte, így a gimnázium, ami ezt a klasszikus műveltséget volt hivatott átadni népszerűbb választás volt.^[23] A világháború előtt a középoktatásban tanulók mindössze 16%-a tanult reáliskolában Magyarországon, míg Ausztriában ez az arány 30% volt.^[24] Habár a gimnáziumokban jóval többen tanultak a reáliskolákban tanulók számának növekedése felülmúlta a gimnáziumokét.^[25] Míg 1867 és 1913 között a humán képzést biztosító gimnáziumok száma 45-tel nőtt, addig a reáliskolák száma ugyanekkor mindössze 12-vel gyarapodott.^[26]

Reáliskolák iránti igény és tanulói létszámok változása a budapesti VIII. kerületi reáliskolában

Pest szab. kir. város hatóságának 1870. évi október 12-i közgyűlése szükségesnek látta a reáltudományok iránti fokozódó érdeklődés és igény miatt, hogy több főreáltanodát, és alreáltanodát alapítsanak. Békey Imre tanácsos elnökletével létrehoztak egy bizottmányt melynek feladata egy állami főreáltanoda felállítása volt. A közgyűlés, mivel az igényeknek egy darab főreáltanoda nem tett volna eleget, utasította a bizottmányt, hogy egy második, vagy minden városrészben egy-egy alreáltanoda létesítésére javaslatot tegyen. A tanbizottmány javaslata a főreáltanoda mellett egy alreáltanoda létesítése volt.^[27] A tény, hogy a reáliskolák iránti nagy tanulókedvről számoltak be a közgyűlésen az kifejezetten érdekes, mivel az elitkultúra részét a klasszikus műveltség képezte, így a gimnázium népszerűbb választás volt.^[28]

Az 1870. évi pesti közgyűlés döntése alapján arra következtethetünk, hogy volt igény a reáliskolákra. Ennek oka feltehetőleg Pest kiemelkedő fejlettsége és sajátos társadalmi szerkezete volt. A reáliskola iránti igényt alátámasztja az, hogy a Pest Józsefvárosi Alreáltanoda rögtön maximum létszámmal indult. „A bejegyzett nyilvános tanulók száma 254, (...) az intézet korlátozott helyiségei többnek fölvételét lehetetlenné tették” számol be az iskola első tudósítványa.^[29] Az intézet tehát teljesen ki volt használva, már az indulás évében.

Három évvel az iskola indulását követően, 1874-ben az 1870. évi közgyűlés utasításainak megfelelően a józsefvárosi alreáltanodát átköltöztették a Bodzafa utcából a Zerge utcába, egy nagyobb épületbe. Így már egy új, negyedik osztállyal, alreáltanodából főreáltanodává vált.^[30] A további években folyamatosan bővült az iskola új osztályokkal.^{[31][32]} A költözés után a beíratott diákok száma az első évhez képest 83-mal, egy évre rá pedig több mint 100-zal növekedett. (1. táblázat) Az alapítási évben beiratkozókat viszonyítva az 5. tanévhez mintegy 68%-os növekedés figyelhető meg. A tanulók létszáma, egészen 1879-ig, 8 éven keresztül stabilan növekedett. (1. táblázat), átlagosan évi 10,35%-os növekedéssel. Ekkor viszont hirtelen elkezdett csökkenni a beiratkozó tanulók száma, de az 1886-1887-es tanév tudósítványa arról számol, be, hogy egy tanácsi rendelkezés végett osztályokat kellett bezárniuk. Az ebben az évben tapasztalható apadást egyértelműen ennek tudták be, az előző tanévhez képest 35 fővel kevesebbet tudtak felvenni. Az iskola hiába fordult a fővárosi tanácshoz, több osztály megnyitásának érdekében, nem engedélyezték^[33] A Főreáliskola további években is maximum kapacitással működött. 1887-től az évkönyvekben sorra olvasható, hogy a beiratkozásokat már az első nap be kellett szüntetni a túljelentkezések miatt.^[34] Az 1890-1891-es tanév évkönyvében az alábbi olvasható: „Az első és negyedik osztályra ismét oly számosan jelentkeztek, hogy a fölvételt már a beírás első napján be kellett szüntetni és a negyedik osztályba a szabályszerű létszámon felül, csak a vallás- és közoktatási ministeriumból nyert szóbeli felhatalmazás útján lehetett utólagosan még öt tanulót fölvenni.”^[35] A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei alapján tehát elmondható, hogy igenis volt igény reáliskolára, olyan szinten, hogy az intézmény alapításától kezdve közel maximum kapacitáson működött, olykor túl is lépve azt minisztériumi engedéllyel.

A tanulók számának változása a pozsonyi reáliskolában

A Pozsony városi főreáltanoda 1871-72-es tanévi értesítvényében arról számoltak be, hogy: „Miután intézetünkön évről évre a tanulók száma szaporodik és különösen az alsóbb osztályok túltömve valának, ennél fogva alkalmasint jövő tanévben a felvételt szám tekintetében korlátozni kénytelenek leszünk.”^[36] (11. old. Pozsony 1872) Tehát az 1872-73-as tanévben korlátozniuk kellett a felvehető diákok számát a túljelentkezés miatt, hasonlóan a VIII. kerületi reáliskolához. Az ezt követő években viszont a diákság létszáma fokozatosan csökkent. (1. táblázat) Egyrészt a korlátozások miatt, másrészt viszont feltehetőleg az iskolai épület rossz állapota miatt is. Az 1895-ös évkönyv számolt be arról, hogy ekkoriban milyen állapotok uralkodtak az iskolában. Az iskola zsúfolt volt, rosszul megvilágított és a mellékhelyiségek szagát a teljes épületben lehetett érezni. A betegségek, járványok gyakoriak voltak. Habár történtek kísérletek egy új épületnek a megépítésére ezek nem valósultak meg, az iskola nem kapott erre támogatást. Az átmeneti megoldás az az volt, hogy

egyes osztályokat átraktak az országházba, így gyakorlatilag két helyen zajlott a tanítás, de ez se bizonyult elegendőnek. Trefort Ágost miniszter 1875 májusában tett látogatása során ígéretet adott arra, hogy a teljes intézményt átköltöztetik az országházba, de ez végül nem valósult meg, és ez az átmeneti megoldás közel 20 évig fennmaradt.^[37] A beiratkozók csökkenő tendenciája kitartott egészen az 1885/86-os tanévig, ott viszont megfordult és újra elkezdett nőni a tanulók létszáma (1. táblázat) valószínűsíthetően azért, mert az intézmény fenntartását 1886-ban átvette a magyar állam.^[38] Tíz év alatt 62%-kal nőtt a tanulók száma. Ezt követően néhány évig minimális növekedést figyelhetünk meg, majd pedig a 20. század elején egy újabb csökkenő tendencia jelent meg. (1. táblázat)

A tanulók számának változása a soproni reáliskolában

A soproni főreáltanoda első három évkönyve ugyan nem állt rendelkezésemre, de a negyedik évi már igen. Az 1872-ben kiadott évkönyv szerencsére taglalta, hogy az azt megelőző években folyamatosan növekedett a tanulók száma, és ez igaz volt az 1871/72-es tanévre is. Az alsóbb osztályokba a beiratkozás olyan nagy számban történt, hogy párhuzamos osztályt kellett indítani. Az iskola vezetése az évkönyvben kifejtette annak igényét, hogy a felsőbb évfolyamokon is indítottak volna párhuzamos osztályt, ha erre lett volna tantermi és tanári kapacitás. Az iskola épülete, pontosabban a tanszobák elrendezése megnehezítette a rend fenntartását az iskolán belül. Az iskola vezetése a fenntartót, Sopron városát kérte fel, hogy ezen mihamarabb segítsen.^[39] Az 1873-as évkönyv is hasonló képet fest. A tanulók száma tovább nőtt, az első osztályban párhuzamos osztályt is indítottak, de a második osztályban, ugyan szükséges lett volna, tanárhiány miatt nem tudtak indítani. Emiatt tantárgyi lemaradás következett be.^[40] A következő évben a beiratkozó tanulók száma drasztikusan lecsökkent. Míg az 1872/73-as tanévre 292 tanuló iratkozott be, addig az 1873-74-es tanévre majdnem 25%-kal kevesebb, mindössze 252 tanuló iratkozott be. (1. táblázat) Az évkönyv erre nem ad okot, ellenben arról beszámolt, hogy az I. és II. osztályban, hasonlóan az előző évekhez, a mértani és szabad kézirajzi tárgyakat csoportokra kellett bontaniuk.^[41] Tehát a közel 40 főnyi (1. táblázat) különbség valószínűsíthetőleg a felső osztályokból tevődött össze. A következő két évről nem elérhetőek az iskola évkönyvei. Az 1877-es évkönyv borítóján a következő olvasható: A soproni magy. kir. Állami főreál iskola II.- ik évi értesítője. Tehát az iskola 1876-ban már állami fenntartású lett. A következő évekről nincs adat, de az 1881-es tanévben jelentős apadás észlelhető az 1877-es adatokhoz képest. (1.táblázat)

Salamin Leo, a soproni reáliskola akkori igazgatója, nyílt levéllel fordult az oktatási miniszterhez. Levelében beszámolt arról, hogy az oktatáspolitikai a reáliskoláknak kedvező rendeleteket, törvényeket hozott, azokat „fölemelte a modern civilisatio követelményeinek

megfelelő magaslatra.”^[42] De szóvá tette azt is, hogy ezek a törvények nem hozták meg a várt növekedést tanuló létszámokban, sőt évről évre apadást tapasztalnak, annak ellenére, hogy a hetvenes években népszerűnek mondhatóak voltak a reáliskolák. Erre az apadásra több okot is megfogalmazott levelében Salamin, de fontos, hogy kettéválasztotta az apadás természetét. Egyrészt a létszám csökkenése figyelhető meg az újonnan beiratkozó tanulók számában, másfelől nagy a kilépés aránya is. Az egyik oka az apadásnak, hogy az „alkotmányos korszak beálltával, az iparos-vállalatok, vasúti és egyéb építkezések arany korában, a legtöbb szülő azon volt, hogy fiát mielőbb pénzelő pályára terelje.”^[43] Az 1875-ös rendelet előtt még csak hatosztályú reáliskolákban^[44] logikusan hamarabb lehetett a tanulmányokat elvégezni, mint a nyolcosztályos gimnáziumban, így a diákok is hamarabb kerültek ki a munka világába. Ez a kezdeti láz előbb utóbb alábbhagyott, és drasztikus létszám csökkenés következett be a reáliskolában.

A beiratkozásokban mutatkozott apadás egy másik oka Salamin Leo szerint, hogy a reáliskoláknak rossz hírét keltették olyan kimutatások, amelyek szerint a gimnáziumi tanulók jobban teljesítettek a műegyetemeken. Az igazgató véleménye, hogy a kimutatás hibás eredményeket hozott, ugyanis nem vette figyelembe a műegyetemeken tanuló diákok bizonyítványát, illetve, mert a műegyetemek első évi tananyaga semmi újdonságot nem mutat a reáliskolákból jövő diákoknak, így azok elvesztik az érdeklődést a képzés iránt. A sajtó pedig olyan méretű lejárató kampányt intézett a reáliskolák ellen, hogy a szülők jó része azt hitte, az iskolatípus nem fog tovább működni a jövőben. A létszámcsökkenésnek a másik oka az apadás^[45], annak „okát abban találjuk, hogy a reáliskola a különböző szakiskolákra alkalmasabb előképzést nyújt, mint a gymnasium; ezért gyakran megesik az, hogy az alsó osztályok végeztével a tanulók néha seregesen is lépnek át a gazdasági-, hadapródi-, kereskedelmi-, tanítóképző- vagy más szakiskolába.”^[46] -írta Salamin Leo. Nem lehet tudni pontosan, hogy mennyire adhatunk igazat Salamin Leo szavainak, de az tény, hogy a reáliskolákban csak a tanulók fele ment felső tagozatba, és az 1908/9-10/11-es tanévek statisztikái alapján a reáliskolákból valóban nagyobb arányban tanultak tovább felső kereskedelmi és katonai iskolában, mint a gimnáziumokból.^[47] Az 1883/84-es tanévtől kezdve a soproni reáliskola beiratkozási számai elkezdtek növekedni, és ez a növekedés némi ingadozással ugyan, de kitartott egészen az 1914/15-ös tanévig. (1. táblázat) Az 1893/94-es tanévben kiugróan nagy növekedés figyelhető meg. (1. táblázat) Nem véletlenül, ugyanis „a főreáliskola végre annyi várakozás után megnyerte mindazokat, melyeket évek óta kérelmezett”: jelentős, mintegy 9000 Ft-os, állami támogatást kapott az iskola. Ettől kezdve a teljes épület az iskoláé volt, és többek között bevezették a vizet, gázberendezést vásároltak, dísztermet és tornatermet hoztak létre.^[48] Az iskola tehát modernizáltabb lett, és ez tükröződött a beiratkozó diákok létszámában.

1. Táblázat Beiratkozott tanulók száma a reáliskolákban, 1868-1914

Tanév	Székesfehérvári	Pozsonyi	Soproni	VIII. Ker
1869/70	81	n.a.	n.a.	n.a.
1870/71	117	458	n.a.	n.a.
1871/72	n.a.	456	278	254
1872/73	267	414	292	263
1873/74	327	412	252	246
1874/75	n.a.	n.a.	n.a.	327
1875/76	n.a.	n.a.	n.a.	428
1876/77	n.a.	365	250	432
1877/78	194	302	n.a.	453
1878/79	179	326	n.a.	479
1879/80	n.a.	320	n.a.	450
1880/81	n.a	n.a	n.a.	446
1881/82	127	285	197	417
1882/83	174	287	192	386
1883/84	n.a.	n.a.	210	459
1884/85	229	n.a.	227	526
1885/86	233	279	228	550
1886/87	247	297	222	515
1887/88	257	327	224	498
1888/89	295	321	213	495
1889/90	n.a	n.a.	216	501
1890/91	n.a	n.a.	219	499
1891/92	383	n.a.	232	565
1892/93	396	n.a.	234	569
1893/94	400	n.a.	282	610
1894/95	373	453	289	599
1895/96	337	452	280	627
1896/97	na	472	294	612
1897/98	na	462	283	606

1898/99	316	473	290	590
1899/1900	311	477	303	619
1900/01	285	520	307	609
1901/02	291	n.a.	296	621
1902/03	311	n.a.	274	605
1903/04	n.a.	n.a.	291	609
1904/05	337	515	285	569
1905/06	374	494	275	559
1906/07	389	503	298	525
1907/08	416	469	312	526
1908/09	415	449	310	527
1909/10	n.a.	448	337	534
1910/11	476	441	333	552
1911/12	454	444	352	554
1912/13	454	n.a.	357	585
1913/14	n.a.	439	n.a.	610
1914/15	494	368	343	584

Forrás: A reáliskolák évkönyvei

A tanulói létszámok változása a székesfehérvári reáliskolában

A székesfehérvári reáliskolába jelentősen kevesebben iratkoztak be 1869-1872. között, (1. táblázat) mint a többi reáliskolába. Az 1868/69-es tanévben, ugyan a beiratkozó diákok számáról nincsen adat, 68 tanuló maradt az év végén. A 68 tanulóból 40 otthagya az iskolát, ami rendkívül nagy arány, főleg, ha figyelembe vesszük azt, hogy ebben az évben még csak alreaáltanodaként működött az intézmény, azaz összesen három évfolyama volt. Ez a magas kilépési arány feltehetőleg annak tudható be, hogy az a hír járta, hogy az iskola meg fog szűnni. Ennek pont az ellenkezője volt az igaz. Már az 1868/69-es évkönyvben megemlítesre került, hogy a fenntartó, Székesfehérvár városa főreáltanodává szeretné alakítani az intézményt.^[49] Ez hamar meg is történt, az 1871/72-es tanévben már elindították a negyedik

osztályt.^[50] Az 1. táblázat adatai alapján látható, hogy ezután ugrásszerűen megnövekedett a beiratkozott tanulók száma, az 1893/94-es tanévet követően viszont komoly zuhanás figyelhető meg. Néhány év leforgása alatt kb. negyedével csökkent a beiratkozók száma. (1. táblázat) Kuthy József, a székesfehérvári reáliskola akkori igazgatója, a csökkenés okát egy újonnan nyílt polgári iskolában látta, amely elszívta a tanulókat.^[51] Továbbá, Kuthy úgy vélte, hogy az 1893/94-es tanévben az iskola elérte a maximális kapacitást mintegy 400 fővel.^[52] Kutatásom során nem találtam olyan anyagot, ami miatt kétségbe kéne vonni Kuthy József gondolatait, ráadásul a tanulói létszámok rövid időn belül stabilizálódtak, ami szintén alátámasztja azt, hogy az újonnan megnyílt polgári iskola szívta el a tanulók egy részét. A következő kiemelkedő változás a létszámokat illetően az 1904/5-ös tanévtől jelentkezett. Jelentősen elkezdett növekedni a beiratkozott tanulók száma, és minimális ingadozással ez a növekedés kitartott az 1914/15-ös tanévig. (1. táblázat) Kelemen Béla, a reáliskola akkori igazgatójának is feltűnt a beiratkozók számában történő hullámozás, de indokot nem adott rá. Az intézmény ekkora létszámnál elérte a kapacitását annak ellenére, hogy új tantermeket is alakítottak ki.^[53] Kutatásom során nem merült fel indok, ami megmagyarázta volna a beiratkozók számának növekedését, de kifejezetten érdekes, hogy a soproni reáliskola is hasonló növekvő tendenciát mutatott ebben az időszakban, míg a józsefvárosi és pozsonyi reáliskolák inkább csökkenő tendenciát mutatnak.

A tanulók nemzetiségi és anyanyelvi megoszlása

Az 1868-as nemzetiségi törvény kimondta, hogy a nem magyar állampolgárok alsó és középfokú oktatásban anyanyelvükön részesüljenek. A nemzetiségek ezen joga a dualizmus korában egyre kevésbé érvényesült. 1880-ban az iskolák 52,3%-ában a nem magyar tanulók anyanyelvükön tanulhattak, de ez az arány 1905-re 29,4%-ra csökkent. Továbbá 1905-ben a német diákok 40%-a, a magyarországi horvátok 35%-a és a szlovákok 30%-a olyan iskolákba járt, ahol anyanyelvüket még kiegészítő nyelvként sem használhatták. Ezeknek a tanulóknak egy jó része gyakorlatilag kétnyelvű volt, magyarul még a szülői házban többé-kevésbé megtanultak.^[54] 1880-tól kezdve a népszámlálások nem a nemzetiségi hovatartozást kérdezték, hanem az anyanyelvet, de fontos megjegyezni, hogy alatta nem azt a nyelvet értették, amit gyermekkorában a szülőktől tanult el, hanem amelyet magáénak vallott és legszívesebben beszélt. A dualizmus korában a zsidókat, mint vallási felekezetet tartották nyilván. Az izraelita vallású állampolgárok különböző nyelvet beszéltek. 1880-ban 57,5%-uk magyar, 35%-uk német, 3,4%-uk szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. 1910-ben az izraelita vallásúak 76%-a már magyar anyanyelvű volt.^[55]

A fentebb leírtak miatt nehéz pontos képet kapni a reáliskolák nemzetiségi^[56] megoszlásáról.

Hasonlóan a népszámlálásokhoz, a reáliskolák statisztikai kimutatásaiban az anyanyelvre vagy rosszabb esetben a beszélt nyelvre kérdeztek rá. A tanulók egy része legalább két nyelvet beszélt, ezért a statisztikai kimutatásokba, mint kétnyelvűek kerültek be, és nem lehet tudni pontosan melyik nyelv volt az anyanyelve, vagy milyen nemzetiséghez tartozott. Ugyanez a helyzet a zsidó diákokkal is, mivel a reáliskolák is vallásként tartották számon őket, nem lehet viszonyítani a létszámukat a nyelvi vagy nemzetiségi adatokhoz. Az előbb említett nehezítő tényezők, illetve a rendelkezésre álló forrásanyag nagysága miatt 10 évenként vizsgáltam meg az anyanyelvi és vallási viszonyokat. Ha az adott évben nem készült anyanyelvi statisztikai kimutatás, nem volt egyértelmű, hogy a kimutatás tárgya beszélt nyelv vagy anyanyelv volt, vagy nem állt rendelkezésre az iskolai évkönyv, akkor az eredeti évhez legközelebb álló felhasználható statisztikai kimutatást használtam.

A VIII. kerületi reáliskola nemzetiségi, anyanyelvi és vallási arányai

Az 1870-es évek első felében a józsefvárosi reáliskola tanulóinak statisztikai kimutatásaiban rákérdeztek a nemzetiségi hovatartozásra, ami meglepő eredményeket mutat. Mivel 1870-ben Budapest lakosságának mindössze 46%-a vallotta magát magyarnak,^[57] kutatásom során azt vártam, hogy ez az arány tükröződni fog a reáliskola évkönyveiben is, de közel sem ez a helyzet.

2. táblázat. A VIII. kerületi reáliskola tanulóinak nemzetisége az 1870-es évek első felében

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%	Szláv	%
1870/71	254	234	92,13	17	6,69	2	0,79
1873/74	246	245	99,59	1	0,41	0	0,00
1875/76	428	413	96,50	10	2,34	5	1,17

Forrás: A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei

A 2. táblázat adataiból látható, hogy a VIII. kerületi reáliskolát kimagasló arányban magyar nemzetiségű tanulók látogatták, minden tanévben több mint 90%-a a tanulóknak magyar volt. Az 1870/71-es tanévben még a diákok 6,69% német, de a következő években elhanyagolható az arányuk és számuk, ami azért meglepő, mert még a Budapestre jellemző elmagyarosodás ellenére is 1880-ban Budapest lakosságának egyharmada német anyanyelvűnek vallotta magát. Szintén aránytalanul kevesen jártak a reáliskolába a szlovákok közül, arányuk teljesen elhanyagolható, annak ellenére, hogy 1880-ban Budapest lakosságának 6,2%-a szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. A magyarság akkor is

aránytalanul nagy arányt tesz ki, ha figyelembe vesszük, hogy a pesti lakosság 60,5%-a magyar volt.^[58] Valamivel sokszínűbb képet kapunk, ha a reáliskola felekezeti megoszlását vizsgáljuk meg ebben az időszakban. A római katolikus felekezet mellett jelentős arányban jártak zsidó vallású tanulók a reáliskolába, azt is fontos megjegyezni, hogy arányuk lassú, de biztos növekedést mutatott ezekben az években.

3. táblázat. A VIII. kerületi reáliskola tanulóinak vallási arányai az 1870-es évek első felében, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1870/71	74,41	6,30	3,15	16,14
1873/74	70,33	8,13	4,07	16,67
1875/76	66,82	7,01	5,84	18,69

Forrás: A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei

Az 1875/76-os tanévtől a nemzetiséget nem kérdezték, így csak az anyanyelvi adatokat lehet elemezni. A 4. táblázat adataiból látható, hogy magyar anyanyelv továbbra is domináns volt, viszont összehasonlítva a 2. táblázat adataival, 1875 és 1885 között, ha elfogadjuk azt, hogy a magukat magyarnak vallók magyar anyanyelvűek is voltak, a magyar anyanyelvűek aránya csökkent. A szlovák anyanyelvű diákok rendkívül alacsony arányt tettek ki, sőt 1915-ben már egy se fejezte be a tanévet. A német anyanyelvű diákok aránya ugyan jelentős volt az 1885/86-os tanévben, de arányuk jelentősen lecsökkent az 1914/15-ös tanévre. (2. táblázat)

4. táblázat. A VIII. kerületi reáliskola tanulóinak anyanyelvi arányai, 1885-1914.

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%	Szláv	%
1885/86	474	414	87,34	58	12,24	1	0,21
1895/96	596	531	89,09	48	8,05	17	2,85
1905/1906	517	507	98,07	7	1,35%	1	0,19
1914/1915.	570	557	97,72	12	2,11	0	0,00

Forrás: A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei

A vallási viszonyokban viszont jelentős változás történt 1875 és 1914 között. A római katolikusok aránya már az 1870-es évek elején is csökkenő tendenciát mutatott, ez a trend tovább folytatódott, és 40 év alatt arányuk mintegy 25 százalékponttal csökkent. A zsidóság aránya viszont ebben az időszakban egyre jobban emelkedett, és 1914/15-ös tanévben már

abszolút többségben voltak. A budapesti zsidóság arányát figyelembe véve, a zsidóság jelentősen felülreprezentált volt az 1885/86-os tanévtől kezdve. Minimális változás figyelhető meg az evangélikus és református felekezetekhez tartozó tanulók arányában. Az evangélikus diákok aránya kb. 1,5 százalékponttal csökkent, ami nem egy kiemelkedő adat, de a reformátusok aránya az 1914/15-ös tanévben kb. 3 százalékponttal nagyobb volt, (5. táblázat) mint az 1870/71-es tanévben. (3. táblázat) Ez a különbség ugyan nem tűnik soknak, de a valóságban ez majdnem plusz 30 fő református diákot jelentett.

5. táblázat. A VIII. kerületi reáliskola vallási arányai, 1885-1914, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1885/86	60,76	6,12	3,59	29,32
1895/96	54,03	5,87	6,04	33,39
1905/06	49,71	6,58	4,84	37,72
1914/15	41,93	4,56	6,14	46,14

Forrás: A VIII. kerületi reáliskola évkönyvei.

A pozsonyi reáliskola anyanyelvi, nemzetiségi és vallási arányai

A VIII. kerületi reáliskolához hasonlóan, az 1870-es évek elején a pozsonyi reáliskola is készített kimutatást a tanulók nemzetiségi hovatartozásáról. Ellentétben a VIII kerületi reáliskolával, itt a magyarság nem alkotott többséget. Legnagyobb arányban német nemzetiségű tanulók jártak az iskolába, őket követik a magyarok. Szlovákok aránya elhanyagolható. (6.táblázat)

6. táblázat. A pozsonyi reáliskola nemzetiségi arányai az 1870-es évek első felében

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%	Szláv	%
1870/71	458	203	44,32	223	48,69	32	6,99
1872/73	431	149	34,57	273	63,34	9	2,09
1873/74	412	158	38,35	247	59,95	7	1,70

Forrás: A reáliskola évkönyvei

A 7. táblázat adataiból látható, hogy a magyar anyanyelvűek aránya fokozatosan nőtt a reáliskolában az évtizedek alatt. Valószínűsíthető, hogy ez az 1880 utáni időszakra jellemző

asszimiláció miatt következett be.^[59] Ha a reáliskola adataira hagyatkozunk, az biztos, hogy az 1914/15-ös tanévre a magukat magyar anyanyelvűnek valló diákok abszolút többségben voltak már évtizedek óta. A magyar anyanyelvűek arányának növekedése mellett a német anyanyelvűek aránya csökkent jelentősen. 1886/87 és 1914/15 között több mint 30 százalékponttal csökkent az arányuk. (7. táblázat)

7. táblázat. A pozsonyi reáliskola anyanyelvi arányai, 1886-1914.

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%	Szláv	%
1886/87	279	107	38,35	161	57,71	11	3,94
1894/95	425	241	56,71	172	40,47	12	2,82
1904/05	470	288	61,28	161	34,26	21	4,47
1914/15	345	241	69,86	91	26,38	13	3,77

Forrás: A reáliskola évkönyvei

Fontos eredményeket hozott a pozsonyi reáliskolának a vallás szerinti megoszlásának vizsgálata. Az 1890-es népszámlálás adatai alapján Pozsony polgári lakosságának 74,5%-a katolikus, 14%-a evangélikus, 1%-a református, 10,3%-a pedig zsidó vallású volt.^[60] A 8. táblázat adataiból viszont látható, hogy a katolikus és az evangélikus vallásúak alulreprezentáltak az iskolában. Az evangélikus vallásúak valamivel alacsonyabb aránya meglepő, mert a zsidósághoz hasonlóan nagy hangsúlyt fektettek az oktatásra.^[61]

Alulreprezentáltak voltak a katolikusok is, kb. 10 százalékponttal. A zsidóság aránya viszont a reáliskolában közel kétszerese volt a népszámlálásban kimutatott aránynál. A budapesti VIII. kerületi reáliskolával ellentétben azonban a zsidóság a pozsonyi reáliskolában nem ért el abszolút többséget. Ugyan vannak ingadozások arányaikban, de ezek nem nagyok. Inkább az mondható el, hogy a zsidóság aránya stagnált, sőt már-már csökkenő tendenciát mutatott. (8. táblázat)

8. táblázat. A pozsonyi reáliskola vallási arányai, 1872-1914, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1872/73	65,13	11,14	1,45	22,28
1882/83	68,99	9,41	0,70	20,91
1894/95	59,29	14,82	2,35	23,53
1904/05	68,72	10,43	1,28	19,57
1914/15	67,44	12,21	1,74	18,60

A soproni reáliskola anyanyelvi és vallási arányai

Hasonlóan a budapesti VIII. kerületi és pozsonyi reáliskolához, a soproni reáliskolában is kérdezték a nemzetiségi hovatartozást az 1870-es évek első felében. Ha rátekintünk a 9. táblázat adataira, szembetűnik, hogy az 1871/72-es tanévben milyen kevés, magát németnek valló tanuló járt az iskolába, mindössze egyötödét tették ki az iskola tanulóinak. 1890-ben Sopron polgári lakosságának csak egyharmada volt magyar anyanyelvű, legnagyobb arányban német anyanyelvűek lakták. Ők a polgári lakosságnak valamivel több mint 60%-át alkották.^[62] Az 1885/86-os és az 1895/96-os tanévekben a tanulók nagyjából fele-fele arányban voltak német és magyar anyanyelvűek,^[63] azonban az 1905/06-os tanévben már jóval nagyobb volt a magyar anyanyelvűek aránya^[64]. Az 1913/14-es tanévre a tanulók majdnem kétharmada már magyar anyanyelvű volt.^[65]

9. táblázat. A soproni reáliskola nemzetiségi arányai az 1870-es évek első felében

Tanév	Összesen	Magyar	%	Német	%
1871/72	278	220	79,14	58	20,86
1872/73	292	178	60,96	114	39,04
1873/74	252	139	55,16	113	44,84

Forrás: A reáliskola évkönyvei

Az iskola vallási összetétele érdekes arányokat mutat. 1890-ben Sopron polgári népességének kb. 63% római katolikus, 30,5%-a evangélikus és 5,8% -a zsidó vallású volt. 1900-ra ezek az arányok többé-kevésbé változatlanok maradtak. A zsidóság aránya kb. 2%-kal növekedett a katolikusok és evangélikusok kárára.^[66] A zsidóság már az 1871/72-es tanévben is felülreprezentált volt az iskolában, de az 1901/02-es tanévben mindössze 2% választotta el a zsidó vallásúakat, hogy abszolút többséget alkossanak. 1912-re azonban a zsidó vallásúak aránya egy 10%-os csökkenést mutat. A zsidóság arányának csökkenése következtében a római katolikusok és az elhanyagolható arányú reformátusoknál figyelhető meg növekedés. A tény, hogy az evangélikusok 10-15%-kal elmaradtak (10. táblázat) a város polgári népességében mutatott arányához képest,^[67] érdekes, hiszen a zsidóság mellett ez a felekezet volt a leginkább túliskolázott.^[68]

10. táblázat. A soproni reáliskola tanulóinak vallási arányai, 1871-1912, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1871/72.	62,23	20,86	1,80	15,11
1881/82	60,75	22,58	0,00	16,67
1891/92	53,05	20,66	0,94	25,35
1901/1902	42,65	15,77	0,72	40,86
1912/13	50,29	16,37	2,34	30,99

Forrás: A reáliskola évkönyvei

A székesfehérvári reáliskola anyanyelvi és vallási arányai

Ellentétben a másik három reáliskolával, a székesfehérvári reáliskola nem készített nemzetiségi kimutatást az 1870-es évek első felében. 1890-ben Székesfehérvár polgári népességének túlnyomó többsége, mintegy 96,7%-a magyar anyanyelvű volt, 1900-ra ez az arány nem igazán változott.^[69] A székesfehérvári reáliskolának az évkönyvei is hasonló arányokról számoltak be. Évenként alig egy-két nem magyar anyanyelvű tanulójuk volt. Azonban az iskola vallási összetétele már sokkal érdekesebb.^[70]

Az 1890-es népszámlálás adatai alapján a polgári népesség 80,3%-a katolikus volt, jelentős arányát tette ki még a népességnek a zsidóság mintegy 10%-kal, és a református vallásúak 7,7%-kal.^[71] A 11. táblázat adataiból látható, hogy a zsidóság a Székesfehérvári reáliskolában is felülreprezentálta magát, 1881/82-ben abszolút többségben is voltak. Ugyanakkor ezt követően arányuk elkezdett fokozatosan csökkenni és 1911/12-es tanévben már a római katolikusok voltak többségben. A reformátusok a vizsgált tanévekben, ahogy a 11. táblázat adataiból is látható, eléggé változó arányát tették ki a reáliskola tanulóinak, emiatt nehéz következtetést levonni az adatokból. Az viszont tény, hogy felülreprezentálva voltak az 1891/92-es és az 1911/12-es tanévekben. Messzemenőbb következtetés levonásához viszont további kutatásra volna szükség azzal kapcsolatban, hogy miért fluktuált ilyen szélsőségesen a reformátusok aránya a székesfehérvári reáliskolában.

11. Táblázat. A székesfehérvári reáliskola vallási arányai, 1870-1911, százalék

Tanév	Katolikus	Evangélikus	Református	Zsidó
1870/71	68,47	4,50	0,90	25,23
1881/82	36,52	1,74	0,87	60,87
1891/92	39,00	1,67	9,19	49,58

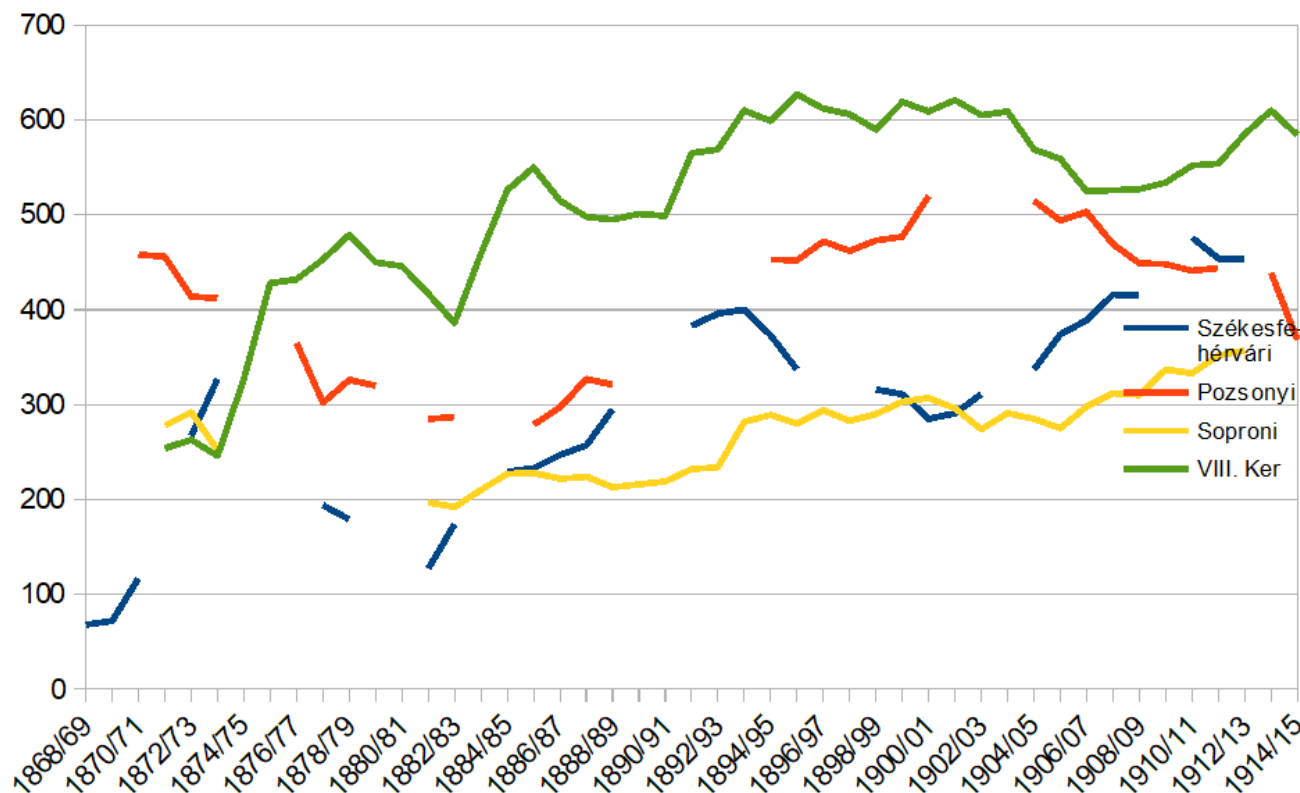
1901/02	42,03	0,72	5,80	48,55
1911/12	44,34	1,89	10,14	43,40

Forrás: A reáliskola évkönyvei

Összegzés

A négy reáliskola közül háromban a beiratkozó tanulók száma növekedett, ha szigorúan a vizsgált időszakot vesszük alapul, de ez a növekedés nem egyenletes, hanem hullámzó. (1. táblázat) Nehéz a tanulói létszámok változásának az okát meghatározni. Az iskolák nem egy légüres térben helyezkedtek el, hanem népes városokban és sok különböző tényező befolyásolhatta a tanulói létszámokat. A pozsonyi iskolában borzasztó körülmények uralkodtak, a székesfehérvári iskola vonzáskörzetében nyílt egy másik iskola és emiatt csökkent a beiratkozók száma^[72]. A soproni reáliskolában, amint jelentős állami támogatást kapott, megugrott a beiratkozók száma.^[73] A VIII. kerületi reáliskola olyan téren egyedi a vizsgált reáliskolák között, hogy egy-két év kivételével mindig maximális létszámmal működött, továbbá a csökkenő tendenciák közel se tartottak annyi ideig, mint a többi iskolában (1. grafikon) A grafikonon látható csökkenő tendenciák egy része pedig a létszámkorlátozásoknak köszönhető.^[74]

1. Grafikon. A tanulói létszám változása a négy reáliskolában, 1868-1914

Kutatásom során arra jutottam, hogy kapcsolat lehet a VKM rendeletei, törvényei és a tanulói létszámok változása között. Az 1875. június 8-án kiadott miniszteri rendelet a hat- osztályos reálgimnáziumokból érettségit kiadó nyolcosztályos közép fokú intézményeket alakított ki.^[75] Összevetve a grafikon adataival látható, hogy a vizsgált reáliskolákban a VIII. kerületi reáliskola kivételével, a rendelet kiadását követően megindult egy csökkenő tendencia. A VIII. kerületi reáliskola feltehetőleg azért képez kivételt, mert nem volt ekkor a maximum kapacitásának a közelében, és akkora igény volt a reáliskolára, hogy az ellensúlyozta az 1875-ös rendeletnek a következményeit. Ennek az igénynek az oka valószínűleg a főváros rohamos fejlődése és sajátos társadalmi szerkezete.^[76] Visszatérve Salamin Leo gondolataihoz, valamint elemezve és összevetve a három másik iskola adatait, valószínűnek tűnik, hogy az 1870-es évek elején azért figyelhető meg egy ugrás a tanulói létszámokban, mert a kiegészítést követően sok szülő azt akarta, hogy gyereke minél előbb munkába álljon, erre pedig a hatosztályos reáliskolák kitűnő lehetőséget adtak. Az 1875-ös rendeletet követően viszont ezek a szülők inkább más iskolatípusba írátták gyermekeiket.^[77] Hasonló változás figyelhető meg (1. grafikon) az 1883-as középiskolai törvény kiadása után, de a létszámokban a korábbi rendelettel ellentétben, általános növekedés figyelhető meg. (1. grafikon)

Mi okozhatja azt, hogy az 1883-as törvény ellenkező hatást ért el, mint az 1875-ös rendelet? Bár nagyon sok átfedés van a rendelet és törvény között, az 1883-as középiskolai törvény meghatározta az óraszámot, és lehetővé tette a latin és görög nyelvi különbözeti vizsga

letételét, így a reáliskolai tanulók is tudtak egyetemekre jelentkezni.^[78] A soproni reáliskolában úgy gondolták, hogy a létszám növekedést a törvény okozta: „(...) a reáliskolák életét biztosító középiskolai törvénybe helyezett bizalom folytán a tanulók száma tetemesen emelkedett...”^[79] Ugyanilyen tetemes növekedés figyelhető meg a VIII. kerületi reáliskolában és kiemelkedően fontos, hogy a törvényt megelőző években a VIII. kerületi reáliskolába beiratkozó tanulók száma csökkenő tendenciát, mintegy 20%-os zuhanást produkált. A törvény kiadását követően azonban hamar növekedésnek indult a beiratkozók száma. (1. grafikon)

A tanulók nemzetiségét, anyanyelvét illetően a szakirodalom jelenlegi álláspontjának megfelelően, a magyarság, a magyar anyanyelvet beszélők jelentősen nagyobb arányban tanultak a reáliskolákban.^[80] A vizsgált négy reáliskolából háromban a magyar anyanyelvűek nagyobb arányban voltak jelen, mint amire a települések összetételéből következtetni lehetett. Ami viszont meglepő, hogy a német anyanyelvűek alulreprezentáltak voltak a VIII. kerületi, a pozsonyi és a soproni reáliskolákban. A teljes magyarországi középfokú oktatást nézve, a magyarok mellett a németek voltak egyedül felülreprezentálva, de úgy tűnik, hogy a vizsgálat tárgyát képező reáliskolák nem voltak népszerűek köreikben^[81]. Vallási tekintetben az evangélikusok maradtak el leginkább a várt eredményektől, a soproni és pozsonyi reáliskolákban is alulreprezentáltak voltak annak ellenére, hogy az egyik legjobban iskolázott vallási felekezetről lehet beszélni. A másik vallási csoport, akik nagy hangsúlyt fektettek az oktatásra, a zsidóság^[82] viszont a várt kutatási eredményeket hozták. Az összes reáliskolában felülreprezentáltak, miközben a soproni és pozsonyi iskolákban ez nem öltött akkora mértéket, mint a józsefvárosi és székesfehérvári iskolákban. A zsidóság aránya éppen abban a két iskolában volt alacsonyabb, ahol nagy arányban tanultak a nem magyar anyanyelvűek, elsősorban németek. Nagy arányuk árnyalja a magyar anyanyelvű tanulók arányait. 1880-ban a zsidók kb. 57%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát.^[83]

További kutatás tárgyát képezheti a reáliskolák beiratkozott tanulóinak számának összehasonlítása az 1875-ös rendelettel és az 1883-as törvényhez viszonyítva. Hasonlóképpen érdekes lenne és kutatásra érdemes a tanulók társadalmi hátterének és annak változásának vizsgálata, mivel a reáliskolák évkönyveinek többségeiben a tanuló társadalmi hátteréről is készült kimutatás. Fontos lenne a kutatást kiterjeszteni más városokban működő reáliskolákra is, elsősorban az ország keleti felében működő intézményeket lenne érdemes megvizsgálni.

Bibliográfia

Források

1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről, Wolters Kluwer,
[https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88300030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1883 26. §,](https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88300030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1883%2026.%20%24)

Antolik Károly (szerk.): *A pozsonyi M. Kir. állami főreáliskola harminczhatodik értesítője*, Pozsony, 1895.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Pozsony_28323_28362_1894/?pg=2&layout=s (Letöltve: 2021. április 27)

Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi községi főreáltanoda hatodik tudósítványa*, Budapest, 1877.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B707_1876/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi községi főreáltanoda ötödik tudósítványa*, Budapest, 1876.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B706_1875/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola huszadik tudósítványa*, Budapest, 1891.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B721_1890/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhatodik tudósítványa*, Budapest, 1887.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B717_1886/?pg=0&layout=s

Felsmann József(szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhetedik tudósítványa*, Budapest, 1888.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B718_1887/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenkilencedik tudósítványa*, Budapest 1890.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B720_1889/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizennyolcadik tudósítványa*, Budapest, 1889.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B719_1888/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.) *A Budapest Főváros VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenharmadik tudósítványa*, Budapest, 1884.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B714_1883/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *A Pest-józsefvárosi nyilvános alreáltanoda első tudósítványa*, Pest 1872.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B714_1883/?pg=0&layout=s

Felsmann József (szerk.): *Budapest Fővárosi VIII. kerületi községi főreáltanoda negyedik tudósítványa*, Budapest, 1875.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapest_B702_8kerForeal_B705_1874/?pg=0&layout=s

Kelemen Béla (szerk.): *A székesfehérvári m. kir. állami főreáliskola évi értesítője az 1907-1908. tanévről*, Székesfehérvár, 1908

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35861_1907/?pg=0&layout=s (Letöltve: 2021. április 27)

Kuthy József (szerk.): *A székesfehérvári magyar királyi állami főreáliskola évi értesítője az 1895-96-ik tanévről.*, Székesfehérvár, 1896.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35849_1895/?pg=0&layout=s

Magyar kir. központi statisztikai hivatal: *Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása: A népesség általános leírása községenként.*, 1902.

http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statisztika/Manda/MSK/MSK_001.pdf (Letöltve: 2021. április 27)

Magyarországi rendeletek tára, Budapest, Vodianer F. 1875.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1875/?pg=0&layout=s (Letöltve: 2021. április 27)

Salamin Leo (szerk.): *A soproni magy. kir. állami főreáliskola XXI-ik évi értesítője*, Sopron, 1896. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31561_1895/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, Sopron,

1882. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31547_1881/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 9-ik évi értesítője*, Sopron, 1884. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31549_1883/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *A soprony magyar kir. állami főreáliskola 11. évi értesítője*, Sopron, 1886. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31551_1885/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *A soprony magyar kir. állami főreáliskola 19-ik évi értesítője*, Sopron, 1894. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31559_1893/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának hatodik évi értesítője*. Sopron, 1874
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31539_1873/?pg=0&layout=s

Salamin Leo (szerk.): *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának ötödik évi értesítője*. Sopron, 1873,
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31538_1872/?pg=0&layout=s

szn.: *A soproni magy. Kir. állami főreáliskola harmickilencedik értesítője*, Sopron, 1914.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31579_1913/?pg=0&layout=s

szn.: *A székesférvári városi önálló alreáltanoda XVI. évkönyve*, Székesfehérvár, 1870.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35823_1869/?pg=0&layout=s

szn.: *A székesférvári városi önálló alreáltanoda XVII. évkönyve*, Székesfehérvár, 1871.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35824_1870/?pg=0&layout=s

szn.: *Pozsony szab. Kir. városa valláseggyüttes főreáltanodájának tizenötödik értesítvénye*, Pozsony, 1872.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Pozsony_28323_28341_1871/?pg=0&layout=s

szn.: *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának negyedik évi-értesítvénye*, Sopron, 1872.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szekesfehervar_35808_AllamiYblGimnazium_35824_1870/?pg=0&layout=s

Wallner Ignác: *A soproni magy. Kir. állami főreáliskola harmicegyedik értesítője*, Sopron 1906.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sopron_31534_31571_1905/?pg=0&layout=s

Szakirodalom

Bárczi Géza-Ország László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*, Akadémia,
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/r-46B74/realiskola-4755D/>

Beluszky Pál – Győri Róbert: „A város láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés”
Magyarország városhálózata a 20. század elején, *Korall*, 11-12. szám, 2003 május, 199-238.

Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza*, Budapest– Pécs, Dialóg Campus, 1999.

Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*,
Budapest, *Replika kör*, 1997.

Katus László: *A modern Magyarország születése: Magyarország története 1711-1914*, Pécs,
Kronosz, 2012.

Katus László: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története* in Kovács Endre (szerk.):
Magyarország története, 1. köt., Budapest, Akadémia, 1979.

Kocsis Károly: *A népesség változó etnikai arculata a mai Szlovákia területén*.
http://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/002_session_h.html

Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 1996-1948: általánosan
képző középiskolák*, Budapest, Akadémia, 1988.

Mészáros István: *Magyar iskolatípusok, 1996-1990*, Budapest, *Országos pedagógia könyvtár
és múzeum*, 1995.

Nagy Mariann: Magyarország oktatásügye, in Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti
földrajza II.*, Budapest–Pécs, 2008, 123-145.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010

Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849-1867)*, in Kovács Endre (szerk.): *Magyarország*

története 1848–1890, 1. köt., Budapest, Akadémia, 1979.

Sasfi Csaba: *Reprodukció és mobilitás: A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban*, Korall, 15. évf., 56. szám, 2014, 96–117.

Hivatkozások

1. A tanulmány készült az azonos című szakdolgozatom alapján melynek témavezetője Nagy Mariann volt. ↑
2. Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1999, 154. ↑
3. Uo. 154. ↑
4. Beluszky Pál – Győri Róbert: „A város láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés”
Magyarország városhálózata a 20. század elején, *Korall*, 11-12. szám, 2003 május, 213. ↑
5. Katus László: *A modern Magyarország születése: Magyarország története 1711-1914*, Pécs, Kronosz, 2012, 278– 280. ↑
6. Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867), in Kovács Endre (szerk.): *Magyarország története 1848–1890, 1. köt., Budapest, Akadémia, 1979, 467-469. ↑*
7. Szabad: *Az önkényuralom kora*, 467–469; Mészáros István: *Magyar iskolatípusok, 996–1990*, Budapest, Országos pedagógia könyvtár és múzeum, 1995, 50. ↑
8. Sasfi Csaba: *Reprodukció és mobilitás: A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban*, Korall, 15. évf., 56. szám, 2014, 101. ↑
9. Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*, Budapest, Replika kör, 1997, 169–170. ↑
10. Katus: *A modern Magyarország születése*, 520. ↑
11. Szabad: *Az önkényuralom kora*, 468. ↑
12. Bárczi Géza – Országgh László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*, Akadémia,
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/r-46B74/realiskola-4755D/> (Letöltés: 2021. április 25) ↑
13. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945)*, 170. ↑
14. *Magyarországi rendeletek tára*, Budapest, Vodianer F. 1875, 155. ↑
15. Uo. 173. ↑
16. Sasfi: *Reprodukció és mobilitás: A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban* 100. ↑
17. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek*, 169. ↑
18. Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996-1948: általánosan képző középiskolák*, Budapest, Akadémia, 1988, 96. ↑
19. Salamin Leo (szerk): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, Sopron,

1882, 7. ↑

20. Felsmann József (szerk.) *A Budapest Főváros VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenharmadik tudósítványa*, Budapest, 1884, 45. ↑
21. Salamin (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, 1–7. ↑
22. Idézi Nagy Mariann: *Magyarország oktatásügye*, in Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II.*, Budapest–Pécs, 2008, 127. ↑
23. Sasfi: *Reprodukció és mobilitás*, 97. ↑
24. Katus: *A modern Magyarország születése*, 521. ↑
25. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010, 43. ↑
26. Nagy: *Magyarország oktatásügye*, 129. ↑
27. Felsmann József (szerk.): *A Pest-józsefvárosi nyilvános alreáltanoda első tudósítványa*, Pest, 1872, 16. ↑
28. Sasfi: *Reprodukció és mobilitás*, 98. ↑
29. Felsmann (szerk.) *A Pest-józsefvárosi nyilvános alreáltanoda első tudósítványa*, 20. ↑
30. Felsmann József (szerk.): *A Budapest Fővárosi VIII. kerületi községi főreáltanoda negyedik tudósítványa*, Budapest, 1875, 1–3, 13. ↑
31. Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi községi főreáltanoda ötödik tudósítványa*, Budapest, 1876, 15. ↑
32. Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi községi főreáltanoda hatodik tudósítványa*, Budapest, 1877, 13. ↑
33. Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhatodik tudósítványa*, Budapest, 1887, 36. ↑
34. Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhetedik tudósítványa*, Budapest, 1888, 36; Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizennyolcadik tudósítványa*, Budapest, 1889, 59; Felsmann József (szerk.): *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenkilencedik tudósítványa*, Budapest, 1890, 10. ↑
35. Felsmann József (szerk.): *A Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola huszadik tudósítványa*, Budapest, 1891, 12. ↑
36. Szn.: *Pozsony szab. Kir. városa valláseggyüttes főreáltanodájának tizenötödik értesítője*, 1872, 11. ↑
37. Antolik Károly (szerk.): *A pozsonyi M. Kir. állami főreáliskola harminczhatodik értesítője*, Pozsony, 1895, 70–75. ↑
38. Uo. 89. ↑
39. Szn.: *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának negyedik évi-értesítője*, Sopron, 1872, 5–6. ↑
40. Salamin Leo (szerk.): *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának*

ötödik évi értesítője. Sopron, 1873, 38. ↑

41. Salamin Leo (szerk.): *Szab. Kir. Sopron város hitfelekezeti jelleg nélküli főreál-tanodájának hatodik évi értesítője*, Sopron, 1874, 2-3. ↑
42. Salamin (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, 4. ↑
43. Uo. 5. ↑
44. Mészáros: *Magyar iskolatípusok*, 50. ↑
45. Salamin (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, 5-6. ↑
46. Uo. 5-6. ↑
47. Sasfi: *Reprodukció és mobilitás*, 101. ↑
48. Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 19-ik évi értesítője*, Sopron, 1894, 23. ↑
49. Szn.: *A székesfehérvári városi önálló alreáltanoda XVI. évkönyve*, Székesfehérvár, 1870, 13. ↑
50. Szn.: *A székesfehérvári városi önálló alreáltanoda XVII. évkönyve*, Székesfehérvár, 1871, 0. ↑
51. Kuthy József (szerk.): *A székesfehérvári magyar királyi állami főreáliskola évi értesítője az 1895-96-ik tanévről*, Székesfehérvár, 1896, 73. ↑
52. Kuthy József (szerk.): *A székesfehérvári magyar királyi állami főreáliskola évi értesítője az 1893-94-ik tanévről*, Székesfehérvár, 1894, 48. ↑
53. Kelemen Béla (szerk.): *A székesfehérvári m. kir. állami főreáliskola évi értesítője az 1907-1908. tanévről*, Székesfehérvár, 1908, 33. ↑
54. Katus: *A modern Magyarország születése*, 571. ↑
55. Uo. 397-399. ↑
56. A reáliskolai értesítők a 1870-es évek második feléig tartalmazták a tanulók nemzetiségi arányait. Utána viszont egyöntetűen az anyanyelvi vagy beszélt nyelvi arányokról készült kimutatás. ↑
57. Beluszky: *Magyarország településföldrajza*, 163. ↑
58. Katus: *A modern Magyarország születése*, 412. ↑
59. Kocsis Károly: *A Népesség változó etnikai arculata a mai Szlovákia területén*, http://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/002_session_h.html 14. bekezdés. (Letöltés: 2021. október 29.) ↑
60. 1900. évi népszámlálás, 26. ↑
61. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek*, 16. ↑
62. 1900. évi népszámlálás 22. ↑
63. Salamin Leo (szerk.): *A sopronyi magyar kir. állami főreáliskola 11. évi értesítője*, Sopron, 1886; Salamin Leo (szerk.): *A soproni magy. kir. állami főreáliskola XXI-ik évi értesítője*, Sopron, 1896, 55. ↑
64. Wallner Ignác (szerk.): *A soproni magy. Kir. állami főreáliskola harmicegyedik értesítője*,

Sopron 1906, 78. ↑

65. Szn.: *A soproni magy. kir. állami főreáliskola harmickilencedik értesítője*, Sopron, 1914, 95. ↑
66. 1900. évi népszámlálás, 26. ↑
67. 1900. évi népszámlálás, 26. ↑
68. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek* 16. ↑
69. 1900. évi népszámlálás, 22. ↑
70. Székesfehérvári reáliskola évkönyvei 1867-1915. ↑
71. 1900. évi népszámlálás, 26. ↑
72. Antolik: *Pozsonyi reáliskola harmiczhatodik értesítője*, 70-75. ↑
73. Salamin: *A soproni magyar kir. állami főreáliskola 19-ik évi értesítője*, 23. ↑
74. Felsmann: *Budapest fővárosi VIII. kerületi községi nyilvános főreáliskola tizenhatodik tudósítványa*, 36. ↑
75. Mészáros: *Magyar iskolatípusok*, 50. ↑
76. Beluszky: *Magyarország településföldrajza*, 160-161, 163. ↑
77. Salamin: *A soproni magyar kir. állami főreáliskola 7-ik évi értesítője*, 5-7. ↑
78. 1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről. ↑
79. Salamin Leo (szerk.): *A soproni magyar kir. állami főreáliskola 9-ik évi értesítője*, Sopron, 1884, 42. ↑
80. Katus: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története*, 1342. ↑
81. Katus: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története*, 1342. ↑
82. Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek*, 16. ↑
83. Katus: *A modern Magyarország születése*, 399. ↑

Zsidai Réka: Festetics László (1785– 1846) neveltetése és a mai oktatási rendszer

Bevezetés

A karrier kiépítésének több járható útja volt ismeretes az újkorban.^[1] Az elit esetében ez lehetetlen lett volna a megfelelő nevelés és neveltetés nélkül, ami más társadalmi csoportok karrierlehetőségéhez ugyan hozzájárult, de nem kizárólagosan. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a 18. század utolsó harmadára Közép-Kelet-Európába is eljutott a felvilágosodás eszmeáramlata.^[2] A főúri réteg esetében erre az időszakra felértékelődött a tudás mint érték, ennél fogva a presztízs részét képezte úgy a nyelvek ismerete, mint a széles körű műveltség és az olvasottság.^[3] Közben pedig kialakult a korszerű neveltetéssel kapcsolatos igény is.^[4]

Már a 17. században Apáczai Csere János (1625–1659), az erdélyi protestáns iskolaügy előmozdítója kifejtette kolozsvári székfoglalójában véleményét az iskolák szükségességéről.^[5] Rövid historiográfiai áttekintőnkben a 19–20. századi magyarországi neveléstudomány jeles pedagógusai közül csupán néhányukat emeljük ki. Fináczy Ernő (1860–1935) szerint a világnézetnek és a vallásosságnak is kiemelkedő szerepe van a nevelésben, ám annak célja egyértelműen a szabad akaratból történő, jóra irányuló cselekvés.^[6] Weszely Ödön (1867–1935) a gyakorlati pedagógia híve volt, s a korszerű, haladó eszméket igyekezett átültetni a pedagógiába.^[7] Habár ő is fontos szerepet szánt a kultúraközvetítésnek, ez a törekvés Prohászka Lajosnál (1897–1963) domborodik ki.^[8] Felméri Lajos (1840–1894)^[9] és Karácsony Sándor (1891–1952)^[10] pedagógiai elveit a társas viszonyok, míg Schneller Istvánét (1847–1939) a szeretetelvűség határozta meg. Imre Sándor (1877–1945) a nemzetnevelés, a közösségi nevelés és a személyiségfejlesztés kölcsönhatására hívja fel a figyelmet szintetizáló munkájában.^[11] Mindannyiuknál felfedezhető a locke-i, illetve a herbarti lenyomat, s annak továbbadása az adott kor viszonyaihoz igazítva.^[12] A kortárs irodalmat tekintve pedig Pukánszky Béla pedagógiai és iskolatörténeti kutatásai érdemelnek említést.^[13]

Az arisztokraták ifjú sarjai a jezsuita-oktatásnak köszönhetnek sokat: fegyelemre, illedelmes viselkedésre és magatartásra szoktatták őket, miközben a világot igyekeztek megismerni. Ami előrelépést jelentett az elit oktatásában, a nemesi akadémiák felállítása volt, melynek fontosságát először 1741-ben Koptik Oddo dömölki bencés apát fogalmazta meg. Ez végül Bécsben történt meg 1749-ben a Collegium Theresianum^[14] felállításával.^[15] A felvilágosodás

időszakában egyre inkább a hasznos polgár eszménye vált dominánssá, s a gyakorlati nevelésre helyeződött a hangsúly. A felvilágosodás pedagógiája Nyugat-Európában bontakozott ki, méghozzá Angliában John Locke-nak vagy a Francia Királyságban J. J. Rousseau-nak köszönhetően. Kelet-Közép-Európában Poroszország járt az élen nevelés tekintetében, melyet II. Frigyes alapozott meg.^[16] A Magyar Királyságban a 18. század második felében a hasznos polgárok nevelése és a „közjó” szolgálata vált az állam feladatává. Ürményi Józsefnek, Tersztyánszky Dánielnek és Kollár Ádámnak köszönhetően került kidolgozásra, majd 1777-ben bevezetésre Mária Terézia tanügyi reformja, a *Ratio Educationis*.^[17]

A Habsburg-dinasztia szolgálatában álló, hivatalnoki pályán kiemelkedő, a Festetics család keszthelyi ágának egyik meghatározó személyisége, Festetics György (1755–1819) tanulmányait az elitképző intézményben, a bécsi Collegium Theresianumban végezte. Az ott tapasztaltakat, mentalitást, attitűdöt, tudást pedig a későbbiekben Keszthelyen kamatoztatta.^[18] A gróf a 18. század végén elindított egy gazdasági és birtokigazgatási reformsorozatot,^[19] s megalapította az Európa-szerte híressé vált mezőgazdasági tanintézetet, a Georgikont.^[20] Sikeréhez nyugat-európai protestáns egyetemeken tanult szakemberek járultak hozzá, mint Pethe Ferenc (17631833) gazdasági szakíró, Rummy Károly György (17801847) vagy Asbóth János (17351784) professzor, tisztartó, a Directio (a központi igazgatási testület) egyik vezetője.^[21] Az órákat tandíj nélkül hallgathatták az érdeklődő diákok, de a mecénási tevékenységéről is elhíresült gróf ösztöndíjak adományozásával is igyekezett támogatni az arra érdemeseket, s ezzel a következő generáció képzését is megalapozta. Festetics követendő mintának Angliát tekintette, s az ottani mezőgazdasági gyakorlatokat, tudományos eredményeket kívánta adaptálni, s a „közjó”, a professzionális gazdaképzés szolgálatába állítani.^[22] A Georgikon hét iskolából állt, melyek a hasznos polgárt helyezték előtérbe, illetve a szakember-utánpótlást szolgálták a „közjó” figyelembevételével: Parasztiskola, Pristaldeum (jogászképzés), Erdésziskola, Kertésziskola, Lovászikola, Mérnökiskola, Leányiskola.^[23] A fejlett agrárgazdasági, agrotechnikai ismeretek adaptálásában szerepet játszott Albrecht Daniel Thaer (1752–1828) alsó-szászországi agrárközgazdász, aki az angol mezőgazdaság tanulmányozására specializálódott.^[24] Nem véletlen, hogy Festetics rendkívül gazdag szakkönyvtárral rendelkezett, gyűjteményének pedig jelentős hányadát az ún. „*new agriculture*” („új mezőgazdaság”) tárgykörébe tartozó, az újkori angol agrárforradalommal foglalkozó opusok képezték.^[25]

A keszthelyi gróf a rangból, társadalmi státusból adódóan, a korszak elvárásaihoz igazodva tudatosan neveltette fiát, László grófot, melynek érdekében komoly anyagi áldozatokra is

hajlandó volt.^[26] Festetics György 1790-ben az európai műveltségű Péteri Takáts Józsefet szerződtette nevelőnek fia mellé, majd 1799-től Kultsár István került Festetics szolgálatába. Az ifjú gróf 1793-tól Bécsben tanult, így az apai utasítások és a nevelők részletgazdag beszámolóí írásban történtek.^[27] A dokumentumok ma a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában* és az *Országos Széchényi Könyvtárban* lelhetők fel.

Magánnevelők

„A varázsigé, melytől a kor minden társadalmi, erkölcsi és gazdasági probléma megoldását remélte, a »nevelés« volt.”^[28] Egon Friedell állítására alapozva Pukánszky sem véletlenül nevezte a 18. századot a „pedagógia századának”, hiszen a felvilágosodás hívei hittek a nevelhetőségben.^[29]

Milyen is legyen egy jó nevelő – merül fel a kérdés. John Locke, az angolszász felvilágosodás előfutára úgy véli, hogy a jó nevelőnek pozitív jellemvonásokkal kell rendelkeznie. Annak érdekében, hogy a rá bízott tanítványát valaki helyesen, következetesen tudja irányítani és meg tudja óvni a rossztól, helyesen, józan ítélőképessége szerint tudja kezelni a különféle helyzeteket, magas intelligenciával kell rendelkeznie. Magától értetődik tehát, hogy a jó nevelő művelt ember, aki udvarias és még jó fellépése is van. Ehhez párosul az okosság, bölcsesség, gyengédség, lelkiismeretesség. Mindemellet Locke jó befektetésnek tarja a gyerekek neveltetésére fordított összeget, ami véleménye szerint később fog megtérülni.^[30] „Oly művészet ez, amelyet sem tanítani, sem könyvből megtanulni nem lehet.”^[31]

Adolf Knigge (1752–1796) német író illemtankönyvében (*Érintkezés az emberekkel – Über den Umgang mit Menschen*) fejti ki véleményét a tanítókról. Locke-hoz hasonlóan fontosnak tartja a külső megjelenést, ápoltságot, ám a kirívó, feltűnősködő magatartást és modort elutasítja.^[32] Knigge is kifejezte megbecsülését, tiszteletét a nevelők irányába, magasztalta ezt a hivatást, melyről így írt: „Különös tiszteletet érdemelnek, kik magukat a nevelés fontos pályájára egész lélekkel rászánják.”^[33]

Festetics György a nevelőkkel szerződést kötött – ahogy az a korban szokás volt, a mai oktatási rendszerben ez kb. ellátási tervnek feleltethető meg. 1791-ben a Péteri Takáts Józseffel kötött szerződés rögzíti a fizetés összegét a szolgálat idejére, melyet 300 forintban (továbbiakban: ft), míg a szolgálati idő lejártá utáni *pensiót*, azaz nyugdíjat 400 ft-ban határozta meg. Amennyiben nyugdíj mellett könyvtárosként dolgozna Festeticsnél, még szállásban és teljes ellátásban is részesülne. A szerződés arra az eshetőségre is kitér, ha a nevelő bontaná fel szerződést. Ebben az esetben éves szinten 100 ft juttatásban részesül, de

ígéretet kell tennie, hogy keres maga helyett másik nevelőt. Ám az is bekövetkezhet, hogy a tanítványa halálozik el, így a körülményekre való tekintettel 200 ft fizetést kapna évente.^[34] Ugyanez a szerződéskötési aktus történt az új nevelő, Kultsár István esetében is. A keszthelyi gróf hat évre szerződtette, de elődjéhez képest nagyobb fizetséget kapott (kezdetben évi 600 ft-ot).^[35] Később ez az összeg 100 ft-tal emelkedett, sőt, arra is ígéretet kapott, ha a hat esztendő kitölti, az ígért *semel pro semper* 6 000 ft mellé még 500 ft-ot kap. Ezt a „Kultsár István Praefectus Urri nézve, és a Fiam további Nevelését illető Jegyzések”-ben rögzítették.^[36]

Takáts távozásakor Festetics ígéretéhez hűen folyósítja az évi 300 ft-ot, sőt a nevelés végével járó 400 ft pensiót megemeli 100 ft-tal, illetve amennyiben elmenne, még 600 ft útiköltséget és jutalmat is ígér neki, ami nagylelkű ajánlat volt a gróf részéről, ezzel is elismerve nevelői munkáját. Emellett, amíg él, örökösen 200 ft rénesforint pensiót kap, de ha mégis maradna 1799-ben, akkor 500 ft helyett 800 ft lenne a fizetés. Továbbá, ígéretet tesz a gróf, hogy erkölcsi oktatásait a saját költségén kinyomtatattja. Ugyanakkor a korábbi megállapodásukkal szemben felmenti az alól Takátsot, hogy maga helyett keressen másik nevelőt.^[37] Végül is Kultsár megérkezésével lejár Takáts József hivatali ideje, aki köszönettel tartozik munkaadójának. Leszögezi, hogy az ifjú gróf tiszta szívé és erkölcsű. Másfelől szerencsétlennek állítja be saját magát pl. Nagyváthy Jánoshoz vagy Kultsárhoz képest, mivel ő tíz év szolgálat után kapott 2000 ft jutalmat, míg más öt év után 6000 ft-ot.^[38] Takáts panaszlevelére reflektálva nem vonja érdemeit kétségbe a keszthelyi gróf, s nem áll szándékában Takátsot megbántani, de Kulcsárt nagyobb tapasztalatokkal rendelkező szakembernek tartja, akinek már néhány száz tanuló volt a kezei alatt, ráadásul az ifjú Lászlót abban a korszakában fogja tanítani, amikor „mostanában elevenednek benne fell az indulatok”.^[39]

László neveltetése a családi tradíciót, mintát követve magánnevelővel valósult meg, aki elsősorban a John Locke-i (1632–1704) és a J. J. Rousseau-i (1712–1778) elveket plántálta a növendékbe, majd az alapok elsajátítása után került a bécsi Theresianumba. Locke embereszménye a *gentleman*, azaz művelt ember volt. A *gentleman* nevelésekor a következő célokat, pilléreket tartotta szem előtt, melyek egyébként Rousseau-nál is megjelennek: 1. testi nevelés, 2. erkölcsi és vallásos nevelés, 3. értelmi nevelés.^[40] Emellett a pedagógiai alapelvek forrásai a német filantropisták voltak, mint Joachim Heinrich Campe, Christiann Fürchtegott Gellert, Christian Gotthilf Salzmann, Rudolph Zacharias Becker, míg a magyar újdonságok közül többek között Szekér Joákim, Vályi András, illetve Fejér György, Pálóczi Horváth Ádám, Dugonics András, Versegly Ferenc művei érdemelnek említést.^[41]

Festetics György rendkívül tudatosan építette fel fia neveltetését, melyhez megfelelő eszközökre, így a magasan képzett, minőségi oktatást biztosító nevelők mellett egyéb szakemberekre, magántanárokra, és komplex dokumentációra volt szükség. Festetics a nevelőkkel permanens levelezésben, kapcsolatban állt, akik jelentéssel, beszámolóval (ma azt mondhatnánk, nyomonkövetés, kvázi haladási napló), valamint a bécsi ott tartózkodásról, utazásról, nevelésről, egyéb kiadásokról költségelszámolóval tartoztak a keszthelyi grófnak. A társadalmi állásból a neveltetés eszközeihez tartozott a bizonyos keretek közé szorított társasági élet, illetve kapcsolati háló kiépítése,^[42] valamint a nagy utazás is. Ez különösen indokolta a tájékoztatást, így a gróf instrukciókon keresztül tudott intézkedni, beavatkozni a nevelésbe, tüneti kezelésbe. Ennek érdekében születtek meg a nevelési tervezetek (plánumok) is, melyek kibontására kerül sor a tanulmányban.

Festetics László neveltetése

A locke-i elvek

Testi nevelés

A nevelés első alappillére a testi nevelés volt. Ide tartoztak az oktatóval történő sportok és a gimnasztikai játékok is: az úszás, a korcsolyázás, a futás, a lovaglás és a vívás, a távolugrás, a dobás, a hajítás, a különböző labdajátékok, a teke, a biliárd. A gimnasztikai gyakorlatok feltehetően egészségmegőrző szempontból fontosak a jó kondícióban való tartás mellett. Hozzájárulnak a jó szemkoordinációhoz, a helyes testtartáshoz, s a pszichológia bizonyítékon alapuló kutatásaira alapozva a szorongásközpont kikapcsolásához^[43] is.

A korszakban a lovaglás és a vívás egyébként igen kedvelt időtöltésnek számított az arisztokrácia körében.^[44] Ezek előnyeit Locke is megfogalmazta. A lovaglás „egyike a legjobb testgyakorlatoknak, amelyeket a kényelemnek és fényűzésnek e helyein csak végezni lehet (...)”. Hozzájárul a megfelelő testtartás kialakításához, ugyanakkor háború idején is rendkívül hasznos képességnek számít.^[45] A vívás előnyeit és hátrányait is papírra vetette: „A vívást egészségi szempontból igen üdvös gyakorlatnak tartom, de az életre való tekintettel, veszedelmet rejt magában (...)”, mivel virtustól és a büszkeségtől vezérelt fiatalemberek könnyen elbizhatják magukat a kardforgatásban való jártasságban, ami tragédiához is vezethet.^[46] Ezekkel szemben a biliárd Kibédi Mátyus István szerint „se az elmét, se a’ testet nem fárasztja”.^[47]

Az egészséghez azonban nemcsak a testmozgás tartozik hozzá, hanem az egészséges táplálkozás is, hiszen a kettő balansa feltételezi egymást.^[48] Az erre való törekvés Festetics

László neveltetésben is tetten érhető, melyet a források alátámasztanak. A László nevelésére vonatkozó utasítás kimondja, hogy az itatra nem szabad rászoktatni az ifjú grófot,^[49] de Locke is elutasítja a bor és az erős ital fogyasztását, ám a sörfogyasztást engedélyezi.^[50] Locke-nak a táplálkozásra vonatkozóan tanácsai közül néhányat emelünk ki. Szerinte mellőzendő az étkezésekből a hús és a cukor, de óvatos só- és fűszerhasználatra is int az egyszerűség jegyében.^[51] Az elv tehát az ókori latin „Ép testben, ép lélek” közmondásra vezethető vissza.^[52]

Locke úgy véli, hogy az emberi test mindent kibír, amihez csecsemőkortól kezdve hozzászoktattuk.^[53] A szabad levegőn való tartózkodás fontosságára is felhívja a figyelmet annak érdekében, hogy testünk mindent elviseljen, hozzászokjon a hideghez, meleghez, esőhöz, napfényhez,^[54] de a kényeztetés ellen is szól, ami Rousseau *Emiljében* is megtalálható.^[55] A kényeztetés kulcskérdés László gróf neveltetését vizsgálva. Az apai szigor György részéről úgy véli, hogy az anyai kényeztetés aláásta a nevelő tekintélyét, amit fel is ró neki.^[56] A túláradó anyai szeretet, Pestalozzi pedagógiájában (*Lénárd és Gertrúd*) fedezhető fel.^[57] Spranger kultúrfilozófus szerint, ami megjelenik Pestalozzinál, az a saját gyermekkorára vezethető vissza, amikor féltéssé alakult át a szeretet.^[58]

A leírtak alapján kimutathatók a gyökerek a Nemzeti Adeptanterv (NAT) pedagógiai céljai között („testi és lelki egészségre való nevelés”): „Az egészséges életmódra nevelés hozzásegít az egészséges testi és lelki állapot örömteli megéléséhez. A pedagógusok ösztönözzék a tanulókat arra, hogy legyen igényük a helyes táplálkozásra, a mozgásra, a stresszkezelés módszereinek alkalmazására. (...) A pedagógusok motiválják és segítsék a tanulókat a káros függőségekhez vezető szokások kialakulásának megelőzésében.”^[59]

Erkölcös és vallásos nevelés

1793-ban Festetics György nevelési útmutatást készített fia számára, amelyben kötelességtudó, erkölcsös ifjú nevelését tűzi ki célul az erényes és vallásos nevelés szellemében,^[60] ahogy ez a NAT egyik nevelési célja is.^[61] Az erényes élethez tartozik a becsületesség, tisztességesség, szilárdság, bátorság, erény (alapja Isten igaz fogalma), bölcsesség, műveltség, tudás, jószívűség, jóindulat, mértékletesség.^[62]

Jegyezzük meg, hogy Takáts a locke-i nevelési területek közül az erkölcsire helyezte a hangsúlyt.^[63] György a rousseau-i elvek alapján instrukcióiban mértékletességre inti fiát.^[64] Azt is kihangsúlyozza, hogy kötelességtudó, erkölcsös ifjút kíván neveltetni fiából, akiben tudatosul, hogy emberi kötelességeivel Istennek, felebarátainak, s magának tartozik, „ebből tehát az igaz Hit, Vallás a’ melly az örökös természetnek törvényeiből származik”.^[65]

Jól gondolja Locke, hogy a jómodor példaadásból sajátítható el, nem pedig szabályokból, éppen ezért nagyon fontos a családi minta és a nevelő személye.^[66] Pukánszky Béla is a személyes példaadást és a nevelő felelősségét emeli ki hatékony nevelési módszernek.^[67] Ezekre visszavezetve érthető, hogy a NAT külön tárgyalja a „családi életre nevelést”: „A család kiemelkedő jelentőségű a gyerekek, fiatalok erkölcsi érzékének, szeretetkapcsolatainak, önismeretének, testi és lelki egészségének alakításában.”^[68]

Értelmi nevelés

A neveltetés során a műveltség mellett kitüntetett figyelem társult a praktikus, vagyis a társadalmi érvényesüléshez szükséges ismeretekhez (utilitarizmus).^[69] John Locke számos tevékenységet sorol ebbe a kategóriába, melyek László neveltetésében is megtalálhatók.^[70] Locke próbálja vegyíteni Bacon empirizmusát és Descartes racionalizmusát, vagyis a tapasztalatelvűséget és az ésszerűséget.^[71]

„Nem lehet tagadni: hogy a külső szépeséges maga viselés ékessége már a fiatal Kornak is. Azért az, józan értelemben véve nem az asszonyi kényességekhez mérve, mindenkor méltó a' ditséretre. De még is kétség kívül marad az is: hogy az Erkölts 's Tudomány két főfő tárgyai a' jó nevelésnek. Ezekre voltak lesznek is mindenkor buzgó igyekezetim.”^[72] Az apai instrukciók leszögeznek, hogy azokat a tudományokat kell fiával megszerettetni, melyek egy magyarországi birtokos mágnáshoz leginkább illenek. Ennek legfontosabb csoportját alkotják a jogi, pénzügyi, államigazgatási és birtokigazgatáshoz szükséges ismeretek.^[73] Modern viszonyokhoz igazodva, de ugyanezek a célok fellelhetők a NAT-ban is („gazdasági és pénzügyi nevelés”): „Cél, hogy a tanulók ismerjék fel saját felelősségüket az értékteremtő munka, a javakkal való ésszerű gazdálkodás, a pénz világa és a fogyasztás területén. Tudják mérlegelni döntéseik közvetlen és közvetett következményeit és kockázatát. Lássák világosan rövid és hosszú távú céljaik, valamint az erőforrások kapcsolatát, az egyéni és közösségi érdekek összefüggését, egymásrataltságát.”^[74] Ez az attitűd persze a korszak főúri családjaiban elvárás volt, így például Gróf Zichy Ferenc zászlós fiát is már kiskora óta a gazdálkodásra tanították. Játékpénzből tizennégy évesen tíz vonóökröt vett a szükséges eszközökkel együtt, míg a nevelője utasítására a szarvasi iskola alapelvei szerint gyakorolja a hörcsöki pusztán a gazdálkodást.^[75]

Ebbe a kategóriába tartoznak még a segédtudományok, a logika, a történelem, a földrajz, a retorika, a számtan, a mértan, a helyesírás, az idegen nyelvek (német, latin, francia, olasz, tót vagy horvát, esetleg az angol), s természetesen a deák nyelv tökéletesítése.^[76] Locke a görög nyelv ellen szólt, szerinte ugyanis nincs rá szükség, mivel nem tudóst akar nevelni, hanem úriembert.^[77] A társasági élethez elengedhetetlen az esztétika, az etika, a

diplomatika, a titkosírás és a tánc.^[78] Locke úgy véli, a tánc készség, melynek elsajátításához táncmester szükséges. A táncstudás férfiasságot, önbizalmat, fellépést ad.^[79] Kibédi is a tánc pozitív hatását emeli ki: „ez mind a’ testnek nehézségit, mind az elmének unalmát egyszer ‘s mind tsudálatoson el-vészi, mellyet semmiféle más commotio mozgás véghez nem vihet.”^[80] S végül a hadtudományok alapjairól sem szabad megfeledkezni a korabeli hasznos ismeretek vonatkozásában.^[81]

Festetics György feljegyzéseiből, instrukciójából tudjuk, hogy a táncmesternek négy hónapig, méghozzá a téli hónapokban kellett tanítania László grófot, majd áprilisban és a nyári hónapokban a puskával való helyes bánásmódot kellett elsajátítania egy erre a célra megfelelően szolgáló tiszt szerződtetésével és egy erre alkalmas fegyver készítésével. Arra is felszólítja Takátsot a gróf, hogy fiát hozzá kell szoktatni az olvasáshoz, íráshoz, gondolkodáshoz. Kiemeli, hogy fontos az irodalom szeretete, a német nyelv tökéletesítése, a francia és az olasz nyelv tanulása, de a filozófia is. A gondolkodáshoz azonban magányra van szükség, többször magára hagyva, bezárva kell hagynia Lászlót ennek érdekében, ekkor senki ne zavarja őt.^[82]

Locke valamilyen iparág megtanulását is fontosnak tartja, amit a „közjó” szolgálatába lehet állítani: „A gyermeknek tevékenységre való hajlandóságát mindig olyasvalamire kell terelni, aminek hasznát látja”.^[83] Rousseau szerint azért fontos a mesterségek tanulása, hogy a tanítvány legyőzze a megvető előítéleteket.^[84] Ilyen hasznos mesterségnek tartja Locke a festést, de kiemeli árnyoldalait is. Sok időt vesz el a hasznos tanulmányok rovására, ráadásul ülő foglalkozás s inkább az elmét, semmint a testet mozgatja meg.^[85] Megemlíti még a kertészkedést és az asztalosságot, mely mesterségek megismerését maga Festetics György is elfogadta.^[86]

Stohl és Kurucz rámutat, hogy a keszthelyi gróf az említett praktikus ismeretek elsajátításával egyértelműen a hivatali-udvari életet helyezte előtérbe,^[87] értékrendet tükröz, amit a társadalmi állás megkövetelt. A jószágbirtokos és Pestalozzi pedagógiája alapján a hasznos polgártárs képét vetíti elének.^[88] Ezek lenyomatai szintén megjelennek a NAT-ban. Egyik a „nemzeti öntudat és hazafias nevelés”, mely a nemzeti, népi kultúra értékeinek, hagyományainak, a szülőföld megismerésének, megbecsülésének, védelmének, a közösséghez tartozáshoz, a hazaszeretet érzésének kialakításához való fontosságot hangsúlyozza.^[89] Másfelől az „állampolgárságra, demokráciára nevelés” felhívja a figyelmet, hogy: „A demokratikus jogállam, a jog uralmára épülő közélet működésének alapja az állampolgári részvétel, amely erősíti a nemzeti öntudatot és kohéziót, összhangot teremt az egyéni célok és a közjó között. (...)” Ezt a cselekvő attitűdöt a törvénytisztelet, a tolerancia,

az erőszakmentesség, illetve a méltányosság jellemzi. Az iskola pedig ezen állampolgári jogok és kötelezettségek megismerésére teremt alapot.^[90] Végül pedig az „önismeret és a társas kultúra fejlesztése” mint nevelési cél érhető tetten a nevelésben.^[91]

A rousseai elvek

A forrásokból, Festetics György utasításaiból és a nevelési tervezetekből is kitűnik a „jól szabályozott szabadság” és a mértékletesség elve, ami Rousseau nevelési elvein alapszik.^[92] Eszerint: „[Ne tanítsa más, csak tapasztalás!] Kipróbáltak már minden eszközt, csak egyet nem, éppen azt, amely egyedül vezethet célra: a jól szabályozott szabadságot. Ne ártsuk magunkat a gyermek nevelésébe, ha nem tudjuk őt egyedül a lehetséges és a lehetetlen törvényeivel odavezetni, ahová akarjuk. (...)”^[93] György 1804-ben egy fiához írt instrukcióban jól példázza ezt az elvet, dilemmája pedig nem alaptalan: „Vallyon is mennyiben teszi magát Fiam Atyai kegyelmeimre érdemessé? Vallyon a szabadság hasznos é vagy káros neki? Vallyon meg Férjfasodik é vagy még igen gyermekes?”^[94]

Mindenekelőtt a társadalmi állásból adódóan kapcsolati háló kiépítésére törekedett, ami politikai, társadalmi, szellemi szempontból egyaránt meghatározó volt.^[95] Előírta, hogy lovász nélkül nem lovagolhat, de azt is csak előre meghatározott időben és helyen teheti meg. Amennyiben illedelmes, takarékoskodás, alázatosság, becsületesség jellemzi, gyorsan tanul, nem él vissza a bizalommal, akkor Kultsár is több szabadságot adhat neki, vagyis többször hagyhatja magára. Megszabta továbbá a vizitációk rendjét, melyekről beszámolási kötelezettséggel tartozott. Részt vett a Királyi Tábla ülésein, ami a jurátusi pályára való felkészítést szolgálta. Az ifjú grófnak ígért balatonkeresztúri birtok menedzseléséhez pedig szintén fel kellett készülni, ami megkövetelte a józan ítélőképességet és az adminisztrációhoz szükséges ismeretek elsajátítását. Az útmutatás megszabta, hogy Széchényinél heti kétszer, más idegen méltóságoknál pedig havi kétszer ebédelhetett. A Pesti Színházat látogathatta, de kávézók, gyülekezőhelyek, játékhelyek felkeresése tilos volt. Végezetül nevelője megbüntethette, ha ellenállást tanúsított vagy hálátlanságot mutatott. Ebben az esetben retorzió következett: szabadsága megszűnik, a kurzust ismételnie kell, a balatonkeresztúri jószágot nem kapja meg, sem a házi rendtartást, a lovakat hazaküldeti, a cifrább libériák, fegyverek, bútorok a szeme előtt lesznek eladva, az ebből befolyt összeget a szegényebb diákok között osztják fel.^[96]

A leírtak jól érzékelhetően a NAT-ban is kulcsszerepet elfoglaló „pályaorientációra” helyezik a hangsúlyt: „(...) olyan feltételeket, tevékenységeket kell biztosítani, amelyek révén a diákok kipróbálhatják képességeiket, elmélyülhetnek az érdeklődésüknek megfelelő területeken, megtalálhatják hivatásukat, kiválaszthatják a nekik megfelelő foglalkozást és pályát,

valamint képessé válnak arra, hogy ehhez megtegyék a szükséges erőfeszítéseket.”^[97]

Rousseau nevelési felfogásának a lényeges elemei is tetten érhetők Festetics László neveltetésében. A „jól szabályozott szabadság” mellett kardinális szempont a természetes büntetés elve, miszerint a büntetés a tett következménye (vagyis a tanítvány maga tapasztalja meg, mi a rossz).^[98] Fontos, hogy a tevékenységből származzon az öröm, s olyat tanuljon, aminek érzi pillanatnyi előnyét, ezért a tanulási vágyat kell beleoltani.^[99] Kritérium a tapasztalás útján történő tanulás^[100] mindvégig szem előtt tartva, hogy Emil példájából kiindulva embert kívánt nevelni, aki megállja a helyét mindenütt a világban.^[101]

Összegzés

Írásunkban tehát az analógiák, ismétlődő mintázatok és a kontinuitás szerepére hívtuk fel a figyelmet Festetics László nevelési példáján keresztül. Alátámasztottuk, hogy a legkorszerűbb nyugat-európai mintájú munkák tapasztalatainak adaptálása a helyi sajátosságoknak megfelelően mennyire komoly jelentőséggel bírnak filológiai szempontból. S végül bebizonyítottuk, hogy a *Nemzeti Alaptanterv* célkitűzései teljes mértékben összhangban vannak Festetics László neveltetési elveivel.

Felelős, hazafias érzületű, önálló cselekvésre képes, megfelelő kapcsolatokkal és készségekkel, képességekkel rendelkező polgár nevelését tűzi célul az „erkölcsi nevelésre” alapozva.^[102] Ez a tendencia érvényesül a NAT kulcskompetenciának tekintetében is (*kommunikációs kompetenciák, azaz anyanyelvi és idegennyelvi, matematikai, gondolkodási, személyes és társas kapcsolati, munkavállalói, innováció és vállalkozói, kreativitás, valamint a tanulás kompetenciái*). Magától értetődik, hogy esztétikai minőséget, egészségtudatosságot, belső motivációt feltételeznek.^[103]

A NAT fejlesztési területei, nevelési céljai közül nyolc egyértelműen megtalálható László nevelési tervezeteiben, a neveltetésre vonatkozó instrukciókban. A maradék három (*fenntarthatóság, környezettudatosság, médiatudatosságra való nevelés, tanulás tanítása*) lenyomatai pedig a kor viszonyaihoz igazítva, közvetett formában mutathatók ki. Ezek a helyes életformán, kritikai beállítódáson és az érdeklődés felkeltésén alapszanak.^[104]

Pragmatikus megközelítésből levonhatjuk az egyetemes tanulságot Rousseau megállapításából kiindulva: „Akkor kezdünk tanulni, amikor élni kezdünk. Nevelésünk velünk együtt kezdődik.”^[105] Az ember személyes élettapasztalatokon keresztül nevelődik és nevel, ezért nem lényegtelen szempont a *bikulturális szocializáció*^[106] milyensége.

Bibliográfia

Levéltári és kéziratári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Festetics család keszthelyi ágának levéltára

P 235 Gersei Pethő család – Memorabilia

P 246 Festetics László neveltetésére vonatkozó iratok

P 279 Directoratus

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár

Fol. Germ. 1476 ff. 107–114.

Nyomtatott források

Apáczai Csere János: *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól*, Gondolkodó magyarok, előszóval, jegyzetekkel ellátta Szigethy Gábor, Budapest, Neumann Kht., 2003, <https://mek.oszk.hu/05000/05038/html/gmapaczai0002.html>

Kazinczy Ferenc Levelezése IXVII, közléteszi Váczy János, Budapest, MTA, 18911907.

Kibédi Mátyus István: *Ó és Új Diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámogatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámálása*, 6. köt., Pozsony, Landerer, 1793.

Knigge, Adolph: *Az emberekkel való bánásmód I-II.*, ford. Nagy István, Budapest, Franklin-Társulat, 1887.

Locke, John: *Gondolatok a nevelésről*, Pedagógiai könyvtár 4., ford. Mutschenbacher Gyula, Budapest, Katholikus Középiskolai Tanáregyesület, 1914, 101, 103, <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/locke-john-gondolatok-a-nevelesrol-kkt-bp-1914-4664>

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris, 2003.

Nemzeti Alaptanterv, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor>

Útmutató a pedagógusok minősítési rendszerében a Pedagógus I. és Pedagógus II. fokozatba lépéshez⁶, Budapest, Oktatási Hivatal, 2019.

Rousseau, J. J.: *Emil vagy a nevelésről*, ford. Győry János, Budapest, Tankönyvkiadó, 1957.

Stohl Róbert: Festetics László neveltetéséről, in Ujváry Gábor (főszerk.): *Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, Balassi Bálint Intézet, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 211–233.

Szakirodalom

Ariés, Philippe: *Gyermek, család, halál*, ford. Csákó Mihály Szapor Judit, Budapest, Gondolat, 1987.

Bagdy Emőke: *Az erőszak pszichológiája és helyzetkezelése*.

<https://kiadvany.suliszerviz.com/kiadvanyok/18-kiadvany-2008/530-2008-dr-bagdy-emoke-az-eroszak-pszichologiaja-es-helyzetkezelese>

Cséby Géza: A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 1817-1819-ig, in Szabolcs András (szerk.): *Az ifjúság Helikoni Ünnepségei Keszthelyen*, Nagykanizsa, Czupi, 1998, 926.

Csibe András: Egy presztízszorientált nagybirtok-üzem a 18. század fordulóján, A keszthelyi Festetics uradalom, in Kapiller Imre (szerk.): *Gazdaságtörténeti tanulmányok, Zalai Gyűjtemény 34*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1993, 77-114.

Csoma Zsigmond: *Kertészet és polgárosodás, Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a keszthelyi uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig*, Budapest, Centrál Európa Alapítvány, 1997.

Fehér György – Kurucz György – Zsidi Vilmos: *Georgikon 200, Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*, Keszthely, 1996.

Fehér Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés, *Iskolakultúra*, VI. évf., 1996/2, 85.

Felméri Lajos: A neveléstudomány kézikönyve, Budapest – Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1890.,

https://mtda.hu/books/felmeri_lajos_a_nevelestudomany_kezikonyve_Optimized.pdf

Fináczy Ernő: *Elméleti pedagógia*, s. a. rend. Nagy J. Béla – Prohászka Lajos, Budapest, OPKM, 1995.

Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*, Budapest, Aula 1998.

Friedell, Egon: *Az újkori kultúra története IV., Felvilágosodás és forradalom*, ford. Vas István – Adamik Lajos, Budapest, Holnap, 1995.

H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában, 1740-1815*, Mindennapi történelem sorozat, Budapest, Corvina, 2007.

Hives-Varga Aranka: *Inkluzív társadalom és nevelés*.

http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/94/4_tma_bikulturlis_szocializaci.html

lfj. Barta János: Arisztokraták Mária Terézia mezőgazdasági társaságaiban. in Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában, Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*, Speculum Historiae Debreceniense, A debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18., Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 431-450.

Imre Sándor: *Neveléstan, Bevezetés az iskolai nevelés munkájába*, Budapest, OPKM, 1995.

Karácsony Sándor: *A magyar világnézet: világnézeti nevelés*, szerk. Heltai Miklós, Budapest, Széphalom Könyvműhely, cop., 2007.

Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1980.

Kurucz György: A Festeticssek: Egy család változó korszakai, *Rubicon*, XXIV. évf., 2013/8, 2131.

Kurucz György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori. Festetics-könyvtár anyagában, *Magyar Könyvszemle*, CVI. évf., 1990/12, 3244.

Kurucz György: Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768-1823) tanári és uradalmi tisztii tevékenysége, 1801-1818, *Századok*, 147. évf., 2013/4, 1031-1060.

Kurucz György: Irodalmunk „jó embere”. Festetics György és a magyar felvilágosodás, *Magyar Napló*, 18. évf., 2006/5, 18-26.

Kurucz György: *„Kedves Hazámfiain, mozdulni kell...”: Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején*, Budapest, Corvina, 2020.

Kurucz György: Kényszerhelyzet és vízió: Gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18-19. század fordulóján, in Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában, Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*, Speculum Historiae Debreceniense, A debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18., Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 451-463.

Kurucz György: *Keszthely grófja, Gróf Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013.

Prohászka Lajos: *Pedagógia, mint kultúrfilozófia*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1929. https://mtda.hu/books/prohaszka_lajos_pedagogia_mint_kulturfilozofia.pdf

Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Süle Sándor: *A keszthelyi Georgikon*, Budapest, Akadémiai, 1967.

Stohl Róbert: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767-1821) életrajzához*, doktori értekezés, Szeged, SZTE BTK, 2009, <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1313/3/stohl-diss.pdf>

Szántó Imre: A parasztság kisajátítása és mozgalmái a Gróf Festeticsek Keszthelyi ágának birtokain. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 110-183.

Virág Irén: A magyar főrangúak nevelői a 19. század kezdetén, *Zempléni Múzsza*, VIII. évf., 2008/1, 20.

Virág Irén: *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon 1790-1848*, doktori értekezés, Debrecen, DE BTK, 2007,

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/36326/ertekezes.pdf;jsessionid=BA4381EC487619CC2AE838E3058EA37D?sequence=5>

Virág Irén: Über die Privaterzieher des Hochadels in Ungarn zu Beginn des 19. Jahrhunderts, *Germanistische Studien 6, Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei, Tanulmányok a német nyelv és irodalom köréből*, Eger, EKF Líceum, 2007, 229–241.

Weszely Ödön: *Pedagógia, A neveléstudomány rendszere rövid összefoglalásban*, Tudományos zsebkönyvtár, 171–172 a–b, Budapest, Révai, 1932, <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/weszely-odon-pedagogia-a-nevelestudomany-rendszere-rovid-osszefoglalasban-revai-bp-1932-4341>

Zsidai Réka: A magánlevelezések tanulsága I. – Női élet a 18. században, *Napi történelmi forrás*, 2017, <https://ntf.hu/index.php/2017/11/29/a-maganlevelezesek-tanulsaga-i-noi-élet-a-18-szazadban/>

Függelék

Az alábbiakban a mai oktatási rendszer viszonylatában vizsgáljuk meg s foglaljuk össze Festetics László neveltetésére vonatkozó alapelveket, kritériumokat.

Az első táblázat egy intézkedési terv, amely a nevelés, oktatás hatékonyságát célozza meg, s rávilágít a kontinuitás szerepére. A modern kori megfelelőket piros színnel emeltük ki. A második táblázat a nevelési területeket és az elsajátítandó ismereteket veti össze a mai tantárgyi struktúrával. Az eltéréseket sárgával kiemelve és megjegyzésekkel jeleztük.

A harmadik ábra a hatályban lévő pedagóguskompetenciák közül azokat tünteti fel, amelyek felismerhetők a forrásokból kinyert információk alapján a magánnevelők tevékenységére vonatkozóan.

1.

Forrás: Stohl: *Festetics*, 211–225.

NAT <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.)

A nevelés szükségessége
A csíráképes mag (tehetség) termékeny táptalajra lel, de szükség van segítségre (beavatkozás) is
A nevelés tárgya
1. Test, értelem, szív művelése 2. Önmagának és másoknak is boldogságot érjen el („közjó” szolgálata)
A nevelés rendje
1. Eszközök 2. Nevelő(k) (pedagóguskompetenciák megléte) 3. Természet, tapasztalat útján való tanulás 4. Nem ráerőltetés, hanem rávezetés
Eszközök
- Megbízott nevelő - Szakemberek, magántanárok - Kapcsolati háló (társasági élet) - Nagy utazás (grand tour) - Tájékoztató, intézkedés, beavatkozás
Dokumentumok
1. Nevelési tervzet (plánium) 2. Instrukciók 3. Beszámoló, jelentések (haladási napló, nyomonkövetés) 4. Költségelszámolások 5. Nevelővel kötött szerződés (ellátási terv)
A korai nevelés, mesterséges pallérozás káros – okai
1. Az erőltetés a természetén kívül esik 2. Ellenkezik a gyerek természetével: sok ülés, zárt, egészségtelen levegő, kényszerített csend 3. Az erőszakos nevelés lelki veszélyei: kedvetlenség, aggodás, bátortalanág

2.

Forrás: Stohl: *Festetics*, 211–230., Stohl: *Fragmenta*, 17–55.

NAT <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.)

Nevelési terület	Tantárgy	Megjegyzések	NAT fejlesztési területei
Értelmi nevelés	fiziognómia (földrajz, természetismeret)	ma külön tantárgyak 5–6. és 7–8. osztályban	fenntarthatóság, környezettudatosság
	matematika (számтан, mértan, logika)		gazdasági és pénzügyi ismeretek
	történelem: heraldika, diplomatika		nemzeti öntudat, hazafias nevelés állampolgárságra, demokráciára nevelés
	nyelvtan, helyesírás, retorika		médiatudatosságra nevelés
	titkosírás		
	esztétika		
	etika		önismeret és társas kultúra fejlesztése
tánc	ma: tánc és dráma		
Idegen nyelv	magyar (deák)		
	német		
	latin		
	francia		
	olasz		
	szlovák vagy horvát	nemzetiségi iskolában	
	angol		
Erkölcös vagy vallásos nevelés	hittan		erkölcsi nevelés családi életre nevelés
	erkölcstan		
Testi nevelés	lovaglás	iskolánként változó,	testi és lelki egészségre nevelés
	vívás	általában iskolán kívüli tevékenység	
	biliárd		
	atlétika	a testnevelés órák részét képezik	
	gimnasztika		
	úszás		
Nem kötelező tanórai foglalkozások	felzárkóztató	implicit, a három komplex módon jeleik meg	pályaorientáció tanulás tanítása
	fejlesztő		
	tehetséggondozás		

Forrás: *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszerében a Pedagógus I. és Pedagógus II. fokozatra lépéshez*⁶, Budapest, Oktatási Hivatal, 2019, 23–25.

Hivatkozások

1. „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-... kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetemen 2021. január 22-én megrendezésre kerülő *KONTINUITÁS ÉS PERIÓDUSOK, ISMÉTLŐDŐ TÖRTÉNELMI MINTÁZATOK ÉS EGYEDI FORDULÓPONTOK A TÁRSADALOM-, GAZDASÁG- ÉS HADTÖRTÉNELEM SZEMSZÖGÉBŐL* c. konferencián elhangzott előadás kibővített, továbbfejlesztett változata. ↑

2. Kurucz György: Kényszerhelyzet és vízió: Gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18–19. század fordulóján, in Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában, Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*, Speculum Historiae Debreceniense, A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18.,

Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 451463. ↑

3. H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában, 1740-1815*, Mindennapi történelem sorozat, Budapest, Corvina, 2007, 106107. A témához lásd még: Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1980; Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996; Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris, 2003; Fehér Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés, *Iskolakultúra*, VI. évf., 1996/2, 85–93; Virág Irén: A magyar főrangúak nevelői a 19. század kezdetén, *Zempléni Múzsza*, VIII. évf., 2008/1, 20; Virág Irén: Über die Privaterzieher des Hochadels in Ungarn zu Beginn des 19. Jahrhunderts, *Germanistische Studien* 6, *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei, Tanulmányok a német nyelv és irodalom köréből*, Eger, EKF Líceum, 2007, 233–235; Virág Irén: *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon 1790–1848*, doktori értekezés, Debrecen, DE BTK, 2007, <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/36326/ertekezes.pdf;jsessionid=BA4381EC487619CC2AE838E3058EA37D?sequence=5> (Letöltés: 2021.04.10.) ↑
4. Fehér: *A felvilágosodás*, 85. ↑
5. Apáczai Csere János: *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól*, Gondolkodó magyarok, előszóval, jegyzetekkel ellátta Szigethy Gábor, Budapest, Neumann Kht., 2003, <https://mek.oszk.hu/05000/05038/html/gmapaczai0002.html> (Letöltés: 2021.04.10.) ↑
6. Fináczy Ernő: *Elméleti pedagógia*, s. a. rend. Nagy J. Béla – Prohászka Lajos, Budapest, OPKM, 1995. ↑
7. Weszely Ödön: *Pedagógia, A neveléstudomány rendszere rövid összefoglalásban*, Tudományos zsebkönyvtár 171–172 a–b, Budapest, Révai, 1932, <https://digitalia.lib.ptt.hu/hu/pub/weszely-odon-pedagogia-a-nevelestudomany-rendszere-rovid-osszefoglalasban-revai-bp-1932-4341> (Letöltés: 2021.04.10.) ↑
8. Prohászka Lajos: *Pedagógia, mint kultúrfilozófia*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1929, https://mtda.hu/books/prohaszka_lajos_pedagogia_mint_kulturfilozofia.pdf (Letöltés: 2021.04.10.) ↑
9. Felméri Lajos: *A neveléstudomány kézikönyve*, Budapest – Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1890., https://mtda.hu/books/felmeri_lajos_a_nevelestudomany_kezikonyve_Optimized.pdf (Letöltés: 2021.04.10.) ↑
10. Karácsony Sándor: *A magyar világnézet: világnézeti nevelés*, szerk. Heltai Miklós, Budapest, Széphalom Könyvműhely, cop., 2007. ↑
11. Imre Sándor: *Neveléstan, Bevezetés az iskolai nevelés munkájába*, Budapest, OPKM, 1995. ↑

12. Pukánszky-Németh: *Neveléstörténet*, 444–484. ↑
13. A gyerekek neveléséhez lásd: Philippe Ariés: *Gyermek, család, halál*, ford. Csákó Mihály Szapor Judit, Budapest, Gondolat, 1987, 9311., Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1980. A nők három szerepköréhez: *Kazinczy Ferenc Levelezése* XVII, közléteszi Váczy János, Budapest, MTA, 18911907. A lányok helyzetét jól példázza Cornelia Goethe esete. Zsidai Réka: *A magánlevelezések tanulsága I. – Női élet a 18. században*, *Napi történelmi forrás*, 2017, <https://ntf.hu/index.php/2017/11/29/a-maganlevelezések-tanulsága-i-noi-élet-a-18-században> / (Letöltés: 2021.10.22.) ↑
14. Ehhez lásd: Ifj. Barta János: *Arisztokraták Mária Terézia mezőgazdasági társaságaiban*. in Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában, Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*, Speculum Historiae Debreceniense, A debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18., Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 431450. ↑
15. Kosáry: *Művelődés*, 105107. ↑
16. Uo., 403405. ↑
17. H. Balázs-Krász-Kurucz: *Hétköznapi élet*, 106107. ↑
18. Kurucz György: *A Festeticsek: Egy család változó korszakai*, *Rubicon*, XXIV. évf., 2013/8, 2527; Cséby Géza: *A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 18171819-ig*, in Szabolcs András (szerk.): *Az ifjúság Helikoni Ünnepségei Keszthelyen*, Nagykanizsa, Czupi, 1998, 1115. Adalékként: Kurucz György: *Keszthely grófja, Gróf Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013, 7680. ↑
19. Kurucz: *Keszthely*, 144–160. ↑
20. A témához lásd például: Csoma Zsigmond: *Kertészet és polgárosodás, Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a keszthelyi uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig*, Budapest, Centrál Európa Alapítvány, 1997.; Fehér György – Kurucz György – Zsidi Vilmos: *Georgikon 200, Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*, Keszthely, 1996.; Kurucz György: *„Kedves Hazámfiak, mozdulni kell...”: Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején*, Budapest, Corvina, 2020.; Uő: *Keszthely*, 195–252.; Süle Sándor: *A keszthelyi Georgikon*, Budapest, Akadémiai, 1967.; Szántó Imre: *A parasztság kisajátítása és mozgalmak a Gróf Festeticsek Keszthelyi ágának birtokain*, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954, 139–146. ↑
21. Kurucz: *Keszthely*, 224244.; Uő: *Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (17681823) tanári és uradalmi tiszti tevékenysége, 18011818*, *Századok*, 147. évf., 2013/4, 10311032.; Uő: *A Festeticsek*, 27. ↑
22. Kurucz: *Keszthely*, 21–22, 195244.; Szántó: *A parasztság*, 139146.; Kurucz György:

- Irodalmunk „jó embere”. Festetics György és a magyar felvilágosodás, *Magyar Napló*, 18. évf., 2006/5, 2425.; Csíkei András: Egy presztízszorientált nagybirtok-üzem a 1819. század fordulóján, A keszthelyi Festetics uradalom, in Kapiller Imre (szerk.): *Gazdaságtörténeti tanulmányok, Zalai Gyűjtemény* 34, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1993, 84. ↑
23. Fehér-Kurucz-Zsidi: *Georgikon*, 84–113.; Kurucz: *Keszthely*, 195–201, 211–224. ↑
24. Kurucz: *Keszthely*, 198, 206.; Fehér-Kurucz-Zsidi: *Georgikon*, 84–113. ↑
25. Kurucz György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori. Festetics-könyvtár anyagában, *Magyar Könyvszemle*, CVI. évf., 1990/12, 3244., Kurucz: *Keszthely*, 199211. ↑
26. Festetics alkalmazott korrepetitort, s magántanároknak is fizetett. Stohl: *Fragmenta*, 55. 1805. május 19-én kelt Takáts leveléből az is kiderül, hogy László vadászt és posztiliont (lovass küldöncöt) fogadott 20 ft/hó összegért. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1805 P 279 42. d. T. I. ff. 708–708v. László pazarló életmódot folytatott, társadalmi állásához és életkorához mérten költekezett, melyet az elfoglalt apai támogatás lehetővé is tett. Kurucz György: *Keszthely grófja: Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013, 274. A pénzösszeg felhasználása egyértelműen öncélú, jelentős része külsőségekre, szórakozásra és időtöltésre lett felhasználva, amihez a gyerekkori anyai elkényeztetés is hozzájárul. Uo., 187189. Ruhatára jó bizonyíték erre, ugyanis igazán impozánsak voltak az ún. „magyar ruhái”, amiket nyest prém, arany- és ezüst gombok s mentekötők, valamint arany öv díszített. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 33. d. ff. 361–362. ↑
27. Stohl Róbert: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*, doktori értekezés, Szeged, SZTE BTK, 2009, 20, 25, <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1313/3/stohl-diss.pdf> (Letöltés: 2021.04.10.); Stohl Róbert: Festetics László neveltetéséről, in Ujváry Gábor (főszerk.): *Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, Balassi Bálint Intézet, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 212. ↑
28. Egon Friedell: *Az újkori kultúra története IV., Felvilágosodás és forradalom*, ford. Vas István – Adamik Lajos, Budapest, Holnap, 1995, 76. ↑
29. Pukánszky-Németh: *Neveléstörténet*, 236, 265. ↑
30. John Locke: *Gondolatok a nevelésről*, Pedagógiai könyvtár 4., ford. Mutschenbacher Gyula, Budapest, Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, 1914, 101, 103, <https://digitalia.lib.ptt.hu/hu/pub/locke-john-gondolatok-a-nevelesrol-kkt-bp-1914-4664> (Letöltés: 2021.04.12.) ↑
31. Locke: *Gondolatok*, 103. ↑
32. Adolph Knigge: *Az emberekkel való bánásmód II.*, ford. Nagy István, Budapest, Franklin-Társulat, 1887, 58. ↑
33. Knigge: *Az emberekkel II.*, 57. „Ha sikerült egy kitűnő tanítót szerezned gyermekeid mellé,

akkor nem elég hogy tisztelettel, és nyájassággal tüntesd ki őt, hanem szükséges, hogy alkalmá legyen nevelési rendszerét, minden ellentmondás és nehézségek nélkül keresztül vinni. Azon pillanattól kezdve, midőn a gyermekek nevelését átvette, az atyai jogoknak jelentékeny része, az ő kezeibe kell hogy letéve legyen.” Uo., 57. ↑

34. Stohl: *Fragmenta*, 18, 21; Kurucz: *Keszthely*, 181–182; Virág: *Az arisztokrácia*, 93–94; Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) Festetics Levéltár (Lt) Directorátusi Ügyiratok 1798 P 279 14. doboz (d.) folio (f.) 1–2; MNL OL Festetics Lt Festetics László neveltetésére vonatkozó iratok 1791 P 246 5. d. 9. tétel ff. 1–1 verso (v). ↑
35. MNL OL Festetics Lt Festetics László neveltetésére vonatkozó iratok P 246 5. d. 9. tétel ff. 5–6. Lásd még: Uo., ff. 7–7v; ff. 9–9v. ↑
36. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 35. d. f. 482. ↑
37. Uo. 1798 P 279 14. d. ff. 8–10. ↑
38. Uo. 1799 P 279 17. d. ff. 1–2. ↑
39. Uo. 1799 P 279 17. d. ff. 3–4. ↑
40. Kurucz: *Keszthely*, 181–182; Stohl: *Fragmenta*, 22, 24, 26; Fehér: A felvilágosodás, 88; Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 226–232; Vö. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattár Fol. Germ. 1476 ff. 107–114; Stohl: *Festetics*, 214–225. ↑
41. Kurucz: *Keszthely*, 181–182; Stohl: *Fragmenta*, 21–22; Stohl: *Festetics*, 213. ↑
42. Pl. Gróf Eszterházi Károlynál (MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 8. d. f. 260.), Hg. Grassalkovics mulatságán részvétel (MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1797 P 279 10. d. f. 183.) ↑
43. Bagdy Emőke: *Az erőszak pszichológiája és helyzetkezelése*.
<https://kiadvany.suliszerviz.com/kiadvanyok/18-kiadvany-2008/530-2008-dr-bagdy-emoke-az-eroszak-pszichologiaja-es-helyzetkezelese> (Letöltés: 2021.10.24.) ↑
44. Stohl: *Fragmenta*, 22; Uő: *Festetics*, 212. ↑
45. Locke: *Gondolatok*, 206. László lovaglőleckéit gróf herceg Lichtenstein iskolájában veszi, tizenkét lecke négy aranyba kerül. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1799 P 279 16. d. (nincs folio). ↑
46. Locke: *Gondolatok*, 207. ↑
47. Kibédi Mátyus István: *Ó és Új Diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámolása*, 6. köt., Pozsony, Landerer, 1793, 127. „Az Biliárd igen tsinos és minden erőlködés nélkül mind a’ testet, mind az elmét sokkal szebben újjító játék. Mert ebben karjait a’ gollyóbisnak kényes tsapdosása, derekát a gyenge hajladozás, lábait a’ tábla körül való tsendes járkálás szemét, a’ gollyóbis útjának előre téjendő le-rajzolása, elméjét annak a’ meg-tsapás után bizonyos regulák szerint való rendes futása kedvesen gyakorolják és gyönyörködtetik.” Uo., 120. ↑

48. Stohl: *Fragmenta*, 22. Rousseau ide sorolja a fürdőzés fontosságát is a tisztaság, egészség, elővigyázatosság érdekében. Rousseau: *Emil*, 35, 41. ↑
49. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1799 P 279 16. d. f. 2v. ↑
50. Locke: *Gondolatok*, 51–52. ↑
51. Uo., 49. ↑
52. Pukánszky-Németh: *Neveléstörténet*, 48. ↑
53. Locke: *Gondolatok*, 42–43. ↑
54. Uo., 46–47. ↑
55. Uo., 59–61; J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*, ford. Győry János, Budapest, Tankönyvkiadó, 1957, 24, 73. „Aki nem ura hajlamainak, aki nem tud ellenállani a pillanatnyi öröm vagy fájdalom ösztökélésének, hogy megtegye, amit a józan ész sugall neki: abban nincs meg az erénynek és jóakaratnak az alapja és félő, hogy sohasem lesz belőle jóra való ember.” Locke: *Gondolatok*, 67; Pukánszky-Németh: *Neveléstörténet*, 248; Mészáros-Németh-Pukánszky: *Neveléstörténet*, 115, 121–122. ↑
56. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1801 24. d. ff. 553–554v; Kurucz: *Keszthely*, 185. László gróf neveltetésére fordított kiadásaihoz, tanulmányútjaihoz, a szülők eltérő nevelési elveihez s viszonyukhoz bővebben lásd: Uo., 181–193. ↑
57. Pukánszky-Németh: *Neveléstörténet*, 271. ↑
58. Uo., 266. ↑
59. 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról (NAT) – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: A testi és lelki egészségre nevelés. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
60. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1793 P 279 2. d ff. 1/a–1/av; Stohl: *Fragmenta*, 23; Stohl: *Festetics*, 213. Teleki László is írt nevelési tervezetet, melyben szintén a locke-i hármass felosztás található meg a hasznosság jegyében. Fehér Katalin azonban rávilágít, hogy „Míg Locke az értelmi nevelést az erkölcsi nevelés eszközének tekinti, Teleki helyesen ismerte fel, hogy a kettő egymással összefüggő, de mégis önálló területe a nevelésnek.” Fehér: *A felvilágosodás*, 86. ↑
61. „A köznevelés alapvető célja a tanulók erkölcsi érzékének fejlesztése, a cselekedeteikért és azok következményeiért viselt felelősségtudatuk elmélyítése, igazságérzetük kibontakoztatása, közösségi beilleszkedésük elősegítése, az önálló gondolkodásra és a majdani önálló, felelős életvitelre történő felkészülésük segítése. Az erkölcsi nevelés legyen életszerű (...).” NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Az erkölcsi nevelés. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
62. Locke: *Gondolatok*, 123–124, 128–129, 148–149, 151; Stohl: *Festetics*, 212. ↑
63. Stohl: *Fragmenta*, 55. ↑
64. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1801 24. d. f. 554; Rousseau: *Emil*, 72. Locke-i

értelemben „Aki nem ura hajlamainak, aki nem tud ellenállani a pillanatnyi öröm vagy fájdalom ösztökélésének, hogy megtegye, amit a józan ész sugall neki: abban nincs meg az erénynek és jóakaratnak az alapja és félő, hogy sohasem lesz belőle jóra való ember (...).”

Locke: *Gondolatok*, 67. ↑

65. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1793 P279 2. d. f. 1/a-1/av. ↑

66. Locke: *Gondolatok*, 78. ↑

67. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 229. ↑

68. NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: A családi életre nevelés.

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑

69. Stohl: *Fragmenta*, 24; Fehér: A felvilágosodás, 85. ↑

70. Locke: *Gondolatok*, 167–168, 168–169, 170–172, 187–193, 197–198. ↑

71. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 230–231. ↑

72. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1794 P 279 6.d. f. 333v. ↑

73. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1799 P 279 16. d. ff. 1–2; Stohl: *Fragmenta*, 24; Stohl: *Festetics*, 213. ↑

74. NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Gazdasági és pénzügyi

nevelés. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑

75. *Bécsi Magyar Hírmondó* 1792/2, 145. ↑

76. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1799 P 279 16. d. ff. 1–2; Kurucz: *Keszthely*, 184; Stohl: *Fragmenta*, 23–24; Uő: *Festetics*, 213. ↑

77. Locke: *Gondolatok*, 201. ↑

78. Stohl: *Fragmenta*, 24, 30. Takáts egy 1794 decemberében írt levelében beszámol a grófnak, hogy fiához egy tánctanár jár három arany fizetségért. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1794 P 279 6. d. f. 109v. ↑

79. Locke: *Gondolatok*, 79, 204–205. ↑

80. Kibédi: *Ó és Új*, 6. köt. 80–81. ↑

81. Stohl: *Fragmenta*, 24. ↑

82. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1795 P 279 7. d. ff. 664–665.; Uo. 1798 P 279 12. d. ff. 517–517v. ↑

83. Locke: *Gondolatok*, 208. ↑

84. Rousseau: *Emil*, 214. ↑

85. Locke: *Gondolatok*, 208–209. „Azt a sok haszontalan és veszedelmes időtöltést (pastimes) csupán a rang és gazdagság gőgje és hiúsága hozta divatba; ez hitette el az emberekkel azt, hogy valamely hasznos képesség elsajátítása és gyakorlása nem gentlemanhez méltó szórakozás. Ez az oka annak, hogy a kártyának, kockának, ivásnak oly nagy a becsülete ezen a világon. És igen sokan nem azért fecsérlik reá üres óráikat, mintha valami nagy örömeük telnék benne, hanem azért, mivel az általános szokás úgy hozza magával s mivel nem tudnak

nemesebb foglalkozást, amellyel szabad idejüket tölthetnék. Nem tudják elviselni az üres időnek reájuk nehezedő holt súlyát, sem a teljes semmittevéssel járó kényelmetlen érzést.” Uo., 211. ↑

86. Stohl: *Fragmenta*, 22, 24; Kurucz: *Keszthely*, 182. ↑

87. Stohl: *Fragmenta*, 24; Uő: *Festetics*, 213. ↑

88. Kurucz: *Keszthely*, 184; Stohl: *Fragmenta*, 55; Stohl: *Festetics*, 228–230; OSZK Fol. Germ. 1476 ff. 212–214. „(...) szive, értelme és teste a’ természetnek több ajándékival úgy ki miveltessék, hogy maga Kötelességének mint ember, azonkívül pediglen a’ Polgári Társaságnak mint Polgár-társ, és Jozság birtokos tenni tudjon, és akarjon...” MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1793 P 279 2. d. ff. 1/a–1/av; Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 265–266. ↑

89. „Európa a magyarság tágabb hazája, ezért a magyarságtudatot megőrizve ismerjék meg történelmét, sokszínű kultúráját.” NAT – I.1.1. *Fejlesztési területek – nevelési célok: Nemzeti öntudat, hazafias nevelés*. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑

90. NAT – I.1.1. *Fejlesztési területek – nevelési célok: Állampolgárságra, demokráciára nevelés*. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑

91. „Az önismeret – mint a személyes tapasztalatok és a megszerzett ismeretek tudatosításán alapuló, fejlődő és fejleszthető képesség – a társas kapcsolati kultúra alapja. Elő kell segíteni a tanuló kedvező szellemi fejlődését, készségeinek optimális alakulását, tudásának és kompetenciáinak kifejezésre jutását, s valamennyi tudásterület megfelelő kiművelését. Hozzá kell segíteni, hogy képessé váljék érzelmeinek hiteles kifejezésére, a mások helyzetébe történő beleélés képességének az empátiának a fejlődésére, valamint a kölcsönös elfogadásra. (...) A megalapozott önismeret hozzájárul a kulturált egyéni és közösségi élethez, mások megértéséhez és tiszteletéhez, a szeretetteljes emberi kapcsolatok kialakításához.” NAT – I.1.1. *Fejlesztési területek – nevelési célok: Önismeret és társas kultúra fejlesztése*. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑

92. Rousseau: *Emil*, 72. „Az ifjú Grófot különösen nyájas, jó kedvű, és különösen barátságát kereső beszédekkel néha, annak idejében pedig, a’ hol el bizza magát, mérséklett autoritással, és hideg vérrel öszve következtet keménységgel tartsa” MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1801 P 279 24. d. f. 554. Noha megjegyzi Rousseau, hogy „a legfőbb jó nem a tekintély, hanem a szabadság. Az igazán szabad ember csak azt akarja, amire képes, és azt teszi, ami neki tetszik.” Rousseau: *Emil*, 69. ↑

93. Mészáros – Németh – Pukánszky: *Neveléstörténet*, 122. ↑

94. MNL OL Festetics Lt Gersei Pethő család Memorabilia 1804 P 235 120. d. f. 217. ↑

95. Kurucz: *Keszthely*, 185. ↑
96. MNL OL Festetics Lt Gersei Pethő család Memorabilia 1804 P 235 120. d. ff. 213–218. ↑
97. NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok:
Pályaorientáció. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.)
↑
98. Rousseau: *Emil*, 69, 71, 91. ↑
99. Uo., 112. ↑
100. Rousseau: *Emil*, 80, 177; Mészáros – Németh – Pukánszky: *Neveléstörténet*, 122. ↑
101. Pukánszky–Németh: *Neveléstörténet*, 243; Rousseau: *Emil*, 17. ↑
102. NAT – I.1. A KÖZNEVELÉS FELADATA ÉS
ÉRTÉKEI. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
103. NAT – II.1. A KULCSKOMPETENCIÁK. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor>
(Letöltés: 2021.04.13.) ↑
104. NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: *Fenntartóhatóság, környezettudatosság., Médiatudatosságra nevelés., A tanulás tanítása*. Online:
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
105. Rousseau: *Emil*, 17. ↑
106. Híves-Varga Aranka: *Inkluzív társadalom és nevelés*. Online:
http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/94/4_tma_bikulturlis_szocializaci.html
(Letöltés: 2021.04.18.); Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*, Budapest, Aula 1998, 391. ↑

Pető-Veres Kata: A keresztséget érintő 20. századi változások az 1968-as országos református liturgiai felmérés válaszainak tükrében

Bevezető

Az 1881-ben tartott II. Debreceni Alkotmányozó Zsinat megteremtette a Magyarországi Református Egyház szervezeti, alkotmányjogi egységét.^[1] A szervezeti egység lendületet adott a lelki és istentiszteleti egység megvalósításához. Az Abaúji Református Egyházmegye közgyűlése 1900-ban azzal a kéréssel fordult a Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűléséhez, hogy kérje fel a Zsinatot, hogy tűzze napirendre az országos egyház istentiszteleti egységének ügyét. A Zsinat nevében eljáró egyetemes konvent elfogadta a Tiszántúli Református Egyházkerület javaslatát. Az 1901-ben megkezdett munka gyümölcse az 1927-ben megjelent Ágenda a Magyarországi Református Egyház liturgiás könyve, amelyben az „egységes istentiszteletnek homiletikai és liturgikai alkata egyaránt előttünk áll.” Ennek ellenére az 1928-ban megalakult IV. Budapesti zsinat újra napirendre tűzte az egységes liturgia ügyét. Ennek eredményeként a Zsinat az 1929. évi 550. sz. határozatával megállapította a Magyarországi Református Egyház Istentiszteleti Rendtartását, amelyet 1931. január 1-jével kellett kötelező érvénnyel életbe léptetni. A Liturgiaügyi Bizottság előadója tisztséget viselő Ravasz László Makkai Sándorral, a Debreceni Református Egyetem teológiai tanárával karöltve az 1940-es évektől szorgalmazta a rendtartás felülvizsgálatát. Ez alkalommal nem annyira az egységre, mint inkább a teológiai, bibliai alap és a teljes istentisztelet fogalmának és gyakorlatának megvalósítására tevődött a hangsúly.^[2] Az 1950-es évek elején a megkezdett munka ellehetetlenült.^[3] Ravasz László revíziós kísérletének jelentősége elvitathatatlan, mert a sákramentumok kiszolgáltatását a gyülekezeti istentisztelet elengedhetetlen elemének tartotta. Az istentisztelet ügyével való újbóli foglalkozást Bartha Tibor püspök vezetésével a VII. Budapesti Zsinat kezdte meg. Liturgiai Bizottság alakult, amely bizottság munkájának eredményeként megszületett a Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről^[4] című kiadvány (Kézirat, 1977.).^[5]

Az 1985-ben megjelent Istentiszteleti Rendtartás előszava a következő lépésekben foglalja össze azt az utat, amely az Istentiszteleti Rendtartás megvalósulásáig vezetett:

- 1964-ben a VII. Budapesti Zsinat, név szerint Bartha Tibor püspök javasolta az Istentisztelet Teológiája című program hosszú távú megvalósulását.^[6]

- Az 1967-ben kodifikált Egyházi Törvénykönyv rendelkezett az új Istentiszteleti Rendtartás megalkotásáról.
- A Zsinat Elnöksége 1965 tavaszán megbízta a Gyakorlati Teológiai Szaktanfolyamot a fentiek feldolgozására.
- 1967-ben a Zsinati Tanács három bizottságot hozott létre az istentisztelet teológiájának tanulmányozására. Ezek a téma biblikus, historikus és ökumenikus vonatkozásait voltak hivatottak vizsgálni.
- 1972-ben létesült a magyar református teológusok munkaközössége, a Teológiai Doktorok Kollégiuma. E munkaközösség gyakorlati teológiai szekcióján belül folytatódott az evangéliumi istentisztelet kérdéseinek elemzése. A munkaközösség munkájának eredményeképpen 1977. január 19-én a VII. Budapesti Zsinat elé került egy összesített anyag, amelyet a Zsinat lelkészek, gyülekezetek, presbitériumok tanulmányozására ajánlott. A visszajelzések összesítése után 1977 májusában jelent meg a Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezetek istentiszteletéről című kötet.
- 1982 nyarán a Doktorok Kollégiuma plenáris ülésén napirendre került az új Istentiszteleti Rendtartás megalkotásának ügye. A Doktorok Kollégiuma tizenöt munkacsoport összehangolt munkájával vitatta meg az istentisztelet kérdéseit, de a legvitatottabb kérdésekben a lelkipásztorok, presbitériumok véleményét is kikérte. Külföldi szakértők bevonásával folyt a munka, majd az így megszülető eredményeket 1983-as lelkészkonferenciák részletesen megtárgyalták.
- Az 1983-as Zsinati Tanács Zsinati Bizottságot alakított, hogy a Doktorok Kollégiuma által elvégzett munkát vegye át, s terjessze azt a Zsinat elé.
- A Zsinati Bizottság több alkalommal ülésezett. A Zsinat Elnöksége a Zsinat tagjainak rendelkezésére bocsájtotta az anyagot, majd tanulmányozása után két értekezletet tartottak Budapesten és Debrecenben. Az észrevételeket a Zsinati Bizottság a szövegben érvényesítette.^[7]
- A Magyarországi Református Egyház VIII. Budapesti Zsinatának ötödik ülészaka 1985. április 17-én délelőtti ünnepi ülést tartott és nyilatkozatot adott ki „Hazánk felszabadulásának 40. évfordulóján.” Délután elfogadta az Istentiszteleti Rendtartást, helyesebben annak valamilyen állapotú szövegtervezetét. A Zsinati Elnökség megkapta a jogkört, hogy a Liturgiai Bizottság közreműködésével és a zsinati tagok ülésen megfogalmazott észrevételeinek figyelembe vételével sajtó alá rendezze és kiadja Egyházunk új liturgikus könyvét.^[8] A Zsinat az új Istentiszteleti Rendtartás használatát 1986. január 1-jétől rendelte el, ha addig elkészül.^[9]

Az 1985-ös Istentiszteleti Rendtartás megszületése előtt 17 évvel korábban, 1968 húsvétja előtt a Magyarországi Református Egyház szolgálatban lévő lelkészei egy kérdőívet kaptak a

kezükhöz. Az 1070/1968-as sorszámot viselő kérdéssorban a tervezett új Istentiszteleti Rendtartás összeállítása érdekében kérdéseket tettek fel nekik.^[10] Sajnos a levéltári adatok alapján nem egyértelmű, hogy pontosan kik szerkesztették a kérdőív kérdéseit.^[11]

A kérdőívek és a válaszok később dobozba kerültek, mely a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (később MREZSL) őriz.^[12] 1968-ban a jelenlegihez hasonlóan 27 református egyházmegye volt Magyarországon. A MREZSL-ben 13 egyházmegye válaszait találtam meg. Fekete Ágnes tíz évvel ezelőtti kutatáshoz képest most biztosan nincs meg (lappang) három egyházmegye leadott anyaga. Ezek a Békési, Borsodi és Budapest–Északi Református Egyházmegyéek válaszai. A többi egyházmegye válaszairól egyelőre nincs információnk. További kutatást igényel ezek felkeresésére.^[13]

Az új Istentiszteleti Rendtartás kialakításának egyik állomása volt a lelkészek válaszainak bekérése. Kérdéses, hogy ez az adatmennyiség milyen szinten lett feldolgozva, és az 1985-ben megjelent Istentiszteleti Rendtartásba mennyire lett beleépítve. Az egyházmegyéek esperesei többnyire összegezték a lelkészek válaszait, és néhány általános megjegyzést is tettek. A válaszok összesítése után a liturgia változtatására, megtartására való hajlandóság alapján statisztikát állítottak fel (pl. Veszprémi Református Egyházmegye).^[14] Helyenként az egyházmegyében szokásban lévő liturgiát is olvashatjuk (Északpesti Református Egyházmegye).^[15] Az értékelés, összegzés nem egységes, ami arra enged következtetni, hogy az esperesek, előadók számára nem volt egy egységes szempontrendszer, amely alapján értékelésüket elkészíthették volna. Volt, ahol ez teljesen el is maradt. A Debreceni Református Egyházmegye esetén el is maradt az összefoglaló.^[16]

A Nyírségi Református Egyházmegye beszámolója arra enged következtetni, hogy a kérdőív kézhez vétele előtt a lelkészek alapos útmutatást kaptak arra nézve, hogy az ügy fontossága miatt lehetőleg mindenki vegye komolyan a válaszadást.^[17] A válaszokból kitűnik, ahogyan az esperesek vallomásából is, hogy ez az útmutatás nem mindenkinek érte el az ingerküszöbét, ami egészen világosan meglátszik abban, hogy jónéhányan egyáltalán nem válaszoltak,^[18] de akadnak olyanok is szép számmal, akik a gyülekezetre, az időpont alkalmatlanságára, az egyházi élet terméketlenségére vagy más irányú elfoglaltságra hivatkozva csak egy levelet küldtek el, de a válaszaikat nem (pl. Somogyi Református Egyházmegye, Bolhás).^[19] Találunk olyat is, amikor egyszerűen kihúzták a keresztségre vonatkozó kérdést (pl. Felsőszabolcsi Református Egyházmegye, Hete).^[20] Vannak azonban olyanok is, akik válaszoltak ugyan, de ez egy-két szónál nem jelent többet, és az akkori liturgiai renddel, az 1931. óta használatban lévő Istentiszteleti Rendtartással való egyetértést fejezték ki.

A bevezető gondolatok után rá szeretnék térni a jelen dolgozat igazi tárgyára, az 1968-as

országos liturgiai felmérés keresztséggel kapcsolatos válaszainak kiértékelésére.

A keresztség kiszolgáltatásával kapcsolatban két kérdést tudunk rekonstruálni. A kérdőív nem szerepel a levéltári anyagok között, de a lelkészek egy része úgy válaszolt, hogy a kérdést is leírta, ami a kérdések megállapításánál segít.

Az első kérdés arra kérdezett rá, hogy egyetért-e a jelenlegi renddel, van-e javaslata a rend megváltoztatásával kapcsolatban. Szükséges-e a keresztelői rendtartás megváltoztatása? A második kérdés pedig a keresztelőn feltett két kérdés helyességére, helytelenségére vonatkozott. Szükséges lenne-e a jelenleg használatos kérdések megváltoztatása? A második kérdés kapcsán a lelkészeknek alkalmuk nyílt maguk által megfogalmazott kérdést is beküldeni a használatban lévők kiigazítására, kiváltására.

Az áttekintett válaszok között bizonyos visszatérő gondolatokat, javaslatokat, problémafelvetéseket vehetünk észre amellet, hogy a válaszadók egy jelentős része elégedett volt az akkor használatban lévő ágendával. A válaszokból kiderülnek problémák is, amelyek a kor lelkészeit a keresztség kiszolgáltatásakor érintették. Az Istentiszteleti Rendtartás életbe lépésekor egészen más társadalmi, politikai helyzetben volt a Magyarországi Református Egyház. 1931-ben, tizenegy évvel a trianoni békediktátum után az anyaország számára született a rendtartás hosszú, több évtizedet felölelő munka után. Ennek a munkának a korábbi befejeződését az első világháború, a hatalmas veszteségek, a lecsökkent területű és lélekszámú egyház és az ezekből eredeztethető sokk is gátolta. Nem elhanyagolható azonban az sem, hogy az elhúzódó munka alatt sokan meghaltak azok közül, akik elkezdtek az agenda előkészítését.^[21]

A visszatérő témák a következők: a keresztelő helye az istentiszteleten, szülők, keresztszülők jelenléte a keresztelőkor, egyházkelés szokásának felújítása, keresztelői ének, keresztelői beszéd, textus szükségessége, bevezető ige, igei intelem és a keresztelőkor elhangzó kérdések.

A keresztelő helye az istentiszteleten

Az 1931-ben bevezetett Istentiszteleti Rendtartás idején a keresztelői szertartásról másként gondolkodtak, mint az 1968-ban válaszadó lelkészek jelentős része. A keresztelés nem feltétlenül volt a vasárnapi istentisztelet része, sokszor egy hétköznapi alkalmon keresztelték meg a csecsemőket.^[22] Ha az istentiszteleten történt meg, akkor a végén, a lelkész prédikációja után. Ez azért volt többek között problematikus, mert a gyermekét kereszteltetni

kívánó család csak a kereszteleés előtt érkezett meg a templomba. A lelkészek, velük együtt a családok, a gyülekezeti tagok egy része emiatt függelék alkalomnak tekintette a kereszteleőt, amely így inkább csak zavart okozott, mintsem a sákramentumot megillető tiszteletet jelképezte volna.

Amikor a lelkészek a keresztség kiszolgáltatására vonatkozó válaszait áttekintettük, egy nagyon sokszínű, sokféle elképzelésből álló, egyáltalán nem heterogén képet kaptunk. Elkezdve attól, hogy voltak olyanok, akik semmilyen változtatás nem tartottak szükségesnek, mert a fennálló rendnél jobbat úgysem tud a liturgiai bizottság életre hívni, egészen odáig, hogy a rend és a kérdések is elveszítették lendületüket, a megváltozott társadalmi, politikai és egyházi közegben idejétmúlttá vált az akkori kereszteleői szertartás, és talán a keresztszülői intézmény is.

A válaszok csoportosítása többféle lehet. A kereszteleői szertartás változtatására irányuló javaslatok egy része teológiai reflexió. De vannak, amelyek a konfirmációval való szoros kapcsolat hangsúlyozását tartják szem előtt, akadnak nyelvi revízió szükségét kiemelő válaszok, és találunk a megváltozott viszonyokat vagy praktikus szempontokat előtérbe helyező indítványokat is. Arra is van azonban példa (nem is kevés), ahol a keresztség szertartását az 1931-es Istentiszteleti Rendtartásból kihagyott liturgiai elemekkel szerették volna bővíteni.

A kereszteleő istentiszteleti helye

Az Északpesti Református Egyházmegye 41 válaszdója közül 25-en jónak és használhatónak tartották az Istentiszteleti Rendtartás keresztségre vonatkozó iránymutatásait. A válaszdók közül 8-an tartották volna fontosnak, hogy a kereszteleő az istentisztelet elejére kerüljön. Balassagyarmat (Északpesti Református Egyházmegye) lelkésze azzal indokolta javaslatát, hogy: „A kereszteleést az istentisztelet elején végezzük, a hitvallási rész helyére beiktatva. Ezzel megakadályozzuk azt a rossz gyakorlatot, hogy sokan elhagyják az istentiszteleti helyet éppen a legszentebb pillanatokban.”^[23] E válaszból világosan látszik, hogy az istentisztelet elején elképzelt kereszteleő elgondolása mögött a sákramentum mélyebb megtisztelésének és zavartalan kiszolgáltatásának szándéka állt. Érdliget lelkipásztora azzal támasztotta alá az istentisztelet elején lévő kereszteleői gyakorlat jogosságát, hogy megfogalmazása szerint „az egész gyülekezet érezze a közös felelősségvállalást és örömet...”^[24] Itt a sákramentum megbecsülése mellett a gyülekezet nevelése, a sákramentum tiszteletének, fontosságának a gyülekezeti tagok számára is egyértelművé tételének gondolata kap hangsúlyt. Gyöngyösön azért tartották fontosnak a kereszteleő istentisztelet elején való elhelyezését, mert „így az

egész gyülekezet imádságos résztvevője lehet és a család is érezheti az egész gyülekezet szeretetét.”^[25] Itt a gyülekezet érzeleminek felszítása mellett a család gyülekezetbe való fogadtatása, betagozódása is jelentőséget nyert. Hatvan lekipásztora is azt hangsúlyozta, hogy „a keresztség sákramentumának kiszolgáltatása ne legyen különálló istentisztelet utáni függelék, amelyhez a gyülekezetnek nincs köze [...] fennálló ének után kaphatna helyet.”^[26] Szigetmonostoron jónak látták volna, ha a keresztelő az igehirdetés után kerülne az új liturgiában. Szigetmonostor lelkésze szerint a keresztelő után az istentiszteletet befejező liturgiát kellene követni, s ezzel kifejezni, hogy a keresztelő „nem valami pótlék, hanem az istentisztelet szerves része.”^[27] Ezzel a megoldással a lelkész megoldhatónak tartaná azt a problémát, hogy „a gyülekezet egy részének nem volna módja megszökni.”^[28]

A fentebbi példákat vizsgálva láthatjuk, hogy számos lelkész számára lelkiismereti gondot jelentett, hogy a sákramentum nem kap kellő figyelmet és megbecsülést se a gyülekezet, se pedig a keresztelő családok részéről. Ha különálló istentisztelet, akkor a gyülekezetnek nincs hozzá köze, ha az istentisztelet végén van, megintcsak nincs a gyülekezettel kapcsolatban, mert sokan elmennek, és félő, hogy függelék-jelleget ölt, bármit is jelentsen ez a kifejezés.

Az istentisztelet elején lévő keresztelő nem mindenki számára volt egyértelműen jó ötlet, ahogyan a gyülekezet közösségében való örvendezés sem mindenki számára vált fontossá. Dunakeszin szívesen vették volna, ha „a keresztelői istentisztelet egy különálló egészet képez, hogy a két istentisztelet közötti törésben elmelessen a templomból az, aki nem szeretne maradni”^[29] a keresztelőn. A keresztelő végén elmondott ima „összevonódik a záró imádsággal, s így válik a keresztelő az istentisztelet szerves részévé.”^[30]

Ez utóbbi válaszból kitetszik, hogy a válaszdónak ugyanúgy célja volt, hogy a keresztelő az istentisztelet szerves részévé váljon, de a gyülekezet jelenlétét, a keresztség ünneplésében való osztozást nem tartotta olyan lényeges momentumnak.

A Hajdúvidéki Református Egyházmegyében 34-en küldtek vissza választ. A válaszdók több, mint egyharmada, 13 fő semmilyen változtatást nem szeretett volna a használt liturgiában. Az Északpesti Egyházmegye lelkészeihez képest igen elenyésző számban, mindössze egy fő válaszolta azt, hogy a keresztelőnek az istentisztelet elejére kellene kerülnie. A hajdúhadházi^[31] lekipásztor nem indokolta döntését, ezért nem is tudjuk válaszában indítékait. Ezzel szemben Balmazújváros lelkésze az áldás előttre tette volna a keresztelőt, de hasonlóan az előbb említett válaszdóhoz, ő sem fejtette ki, hogy miért látná jobbnak ezt a megoldást.^[32]

A Hajdúvidéki Református Egyházmegyében két olyan gyülekezet is volt, ahol a lelkész a

liturgia rendjének megváltoztatása helyett inkább az egyháztagság és a hitetlen szülők gyermekeinek megkeresztelését szüntette volna meg. Nyírmártonfalva lelkészének sarkos megjegyzése alapján „Nem a keresztelek liturgiája a rossz, hanem a mai gyakorlata: hitetlen szülők gyermekeit is megkereszteljük. Itt nem a liturgiát kellene megváltoztatni, hanem az egyháztagságot meghatározni.”^[33] E megjegyzés jól tükrözi a lelkészek sokszor elhallgatott, vagy csak titkon kifejezésre jutott problémáját a keresztséggel kapcsolatban. Lehet bármilyen változtatás, ha a megkeresztelt gyermek családja nem veszi komolyan a fogadalmát, babonából, családi hagyományból, szép szokásból jön kereszteltetni. A lelkészek számára azért is nehéz ez, mert így a hitvallásoknak sem tudnak megfelelni, amelyekre pedig esküt tettek felszentelésükkor.

A Zempléni Református Egyházmegyében senki nem tett javaslatot arra, hogy a keresztelek az istentisztelet elejére kerüljön. A rend megváltoztatására egyetlen javaslat érkezett, 60 fő azonban egyetértett a jelenlegi liturgiával. Ezzel a statisztikával egyébként ez az egyházmegye mutatta a legnagyobb ragaszkodást a fennálló rendhez. Az egyetlen ezirányú javaslat alapján Olaszliszván az Apostoli Hitvallás elmondása után tartották volna relevánsnak a keresztelek.^[34] Ravasz Ágendájában keresztelek liturgiájában a hitvallás és a keresztelek aktusa közé beékelődött egy imádság.^[35] Talán ezt az imádságot szerette volna a válaszadó a keresztelek utánra tenni.

A többi vizsgált egyházmegye lelkészei között is visszatérő gondolat volt, hogy a keresztelek kerüljön az istentisztelet elejére. A Nyírségi Református Egyházmegyében lévő Tiszadada lelkésze azt a javaslatot tette, hogy a keresztelek legyen az istentisztelet kezdete előtt fél órával, ami így általánosságban azt jelentené, hogy 10 órai kezdet esetén fél 10-től lehetne a keresztelek. Praktikus indokokat sorolt fel javaslatának alátámasztására. „A gyülekezet figyelmét elvonja a rendszerint késve jövő szülők, keresztszülők, kik a templomon végig jönnek előre.[...] a gyermek rendszerint sír, s ezzel mind a lelkészt az igehirdetés, mind a gyülekezetet az igehirdetés zavartalanságából zökkenti ki.”^[36] A fél 10-es kezdés mellett szólna az is, hogy sokan panaszkodtak a gyülekezetből, hogy keresztelek esetén egész nap el vannak maradva a házimunkával az elhúzó istentisztelet miatt. Ha az istentisztelet előtt lenne a keresztelek, a gyülekezetet is bevonzaná a templomba, mert a templom előtti ácsorgás helyett beülnének a szertartásra. A korábban végződő istentisztelet a keresztelek család számára is praktikus lenne, mert a családi ebéd előkészítése is könnyebbé válna.^[37]

Nyírpazony lelképásztora az 1948-ban kiadott „próbaliturgiában”^[38] (az Istentiszteleti Rendtartás 1950-ben kéziratban megjelent tervezete) foglaltak szerint előbbre hozta volna a keresztelek, mert az istentisztelet végén függeléként szereplő keresztelek méltóságát

zavarja, hogy félidőig is eltart a gyülekezet hangos kivonulása.^[39]

A Komáromi Református Egyházmegyéhez tartozó Tatán a válaszoló szükségesnek látta volna, hogy a keresztelezés az istentiszteleten történjen, „ne egy függelék istentiszteleten.”^[40] Az igehirdetésnek kellene kitérnie a keresztségre, a prédikáció utáni éneket követően azonnal a keresztelezőnek kellene jönnie. A javasolt sorrend a következő: ének, hitvallás, keresztelezés, ima, ahogyan a „rendes” istentisztelet liturgiája meg van szabva.^[41]

Az Egervölgyi Református Egyházmegyéhez tartozó Mezőnagymihály lelkészétől nagyon keserű sorokat olvashatunk a keresztelező jelentéktelenségét látva. „A keresztelezési istentisztelet helye problematikus, mert az istentisztelet végére került. Városi gyülekezetekben, de falusiakban is ez a pillanat nem mindig alkalmas. Vége van az istentiszteletnek, mindenki rohan, siet, mozgás és mászkálás van, vagy ha nincs, akkor a lelkész siet. Úgy néz ki, mintha olyan mellékes helye lenne a liturgiában, pedig nagy fontossága van.”^[42] Úgy látja, hogy ha marad a keresztelező a nyilvános istentiszteleten, előre kellene hozni és családiasabbá kellene tenni. A német evangélikus liturgiában a szülők és a keresztszülők együtt áldják meg a gyermeket, így Magyarországon is törekedni kellene arra, hogy a keresztszülőknek aktívabb részvétel jusson.^[43]

Debreceni Református Egyházmegye 10 válaszadója közül 3-an szerettek volna az istentisztelet elején keresztelezni. Debrecen–Csapókerthben azért látták volna jobbnak az istentisztelet elején lévő keresztelezőt, mert „a fennálló és a keresztelezést bevezető ének összekapcsolható s az istentisztelet nem törik úgy szét. Ha a gyerek nyugós, a fő ének alatt zavarkeltés nélkül távozhatnak.”^[44]

A Somogyi Református Egyházmegyében 40-ből 1 fő, Tolnai Református Egyházmegyében 26-ből 3-an, Nagykunsági Református Egyházmegye 38 lelkészéből 2 tartotta volna jobbnak az istentisztelet elején lévő keresztelezőt. A Nyírségi Református Egyházmegyében 31-ből 3-an, az Egervölgyi Egyházmegyében 17-ből, Veszprémi Református Egyházmegyében 24-ből, a Szatmári Református Egyházmegye 66 lelkészéből senki nem tett erre javaslatot. A Komáromi Református Egyházmegyében 33 főből senki nem tette volna az elejére, de ketten is írtak arról, hogy közvetlenül a prédikáció után legyen, vagy a prédikáció térjen ki a keresztségre is. Itt is látunk a rendben való változtatásra némi elképzelést. A Felsőszabolcsi Református Egyházmegye 26 válaszadója közül az istentisztelet elején lévő keresztelezőre vonatkozóan nincs konkrét javaslat, de a keresztelező mint az istentisztelet részeként megjelenő szertartás, egy gyülekezetnél előjön. Helyenként apró változtatásban gondolkodtak, mint például a Komáromi Református Egyházmegyében lévő Neszmélyen, ahol szerették volna, ha a hitvallás után mindjárt a keresztelező következne, mert ellenkező esetben

a keresztanyának csecsemővel a karján nagyon sokáig kell várakoznia, s ez idő alatt „a megnyújtott keresztelési beszéd alatt megmerevedett karral” kell állnia.^[45] Itt ugyan a keresztelő az istentisztelet után van, és a használt liturgián belül is csak apró változtatás van, de ez a válasz jól mutatja a liturgia meghatározását befolyásoló praktikus szempontokat.

Az említett példák természetesen nem mutatták be az összes választ, inkább csak ízelítőt szerettek volna nyújtani arról, hogy a keresztelés szertartása istentisztelet elejére való kerülése, áthelyezése foglalkoztatta a lelkészeket, és ebben látták annak megoldását, hogy a keresztelő bekerüljön a vasárnapi istentisztelet liturgiájába, hogy ezzel megszűnjön a függelék-jelleg. Másfelől fontosnak tartották volna azért is, hogy a gyülekezetet ne terhelje egy elnyúló istentisztelet, a bevonuló zajos család által keltett zavar, vagy a kivonuló gyülekezet által előidézett deklasszáció a sákramentumnak. Voltak néhányan, akik azonban nem annyira az elején, mint inkább az istentisztelet végén látták volna szívesen a keresztelőt, de mindenképpen az istentisztelet részeként, mint ahogyan az a tatai lelkész nyilatkozatából is kiderült.^[46] Fót (Északpesti Református Egyházmegye) lelkésze e szempontot gazdagítva fontosnak tartotta, hogy a gyülekezet jelenléte nélkül csak kivételes esetben lehessen keresztelni, mert az szigorúan vett gyülekezeti esemény.^[47]

Az 1985-ben kiadott Istentiszteleti Rendtartás szerint a keresztelés továbbra is az istentisztelet prédikációs részét követi, tehát az istentisztelet végén maradt.^[48] A keresztelés az 1990-es években, zsinati hivatalos döntés nélkül folyamatosan került a gyülekezetek többségében az istentisztelet elejére. A szertartás liturgiai, homiletikai szempontból továbbra is őrzi függelék jellegét, csak most az úrnapi istentisztelet elején van. A keresztelő családok jó része a keresztelési rész után távozik az istentiszteletről, a lelkészek pedig nem egyszer a hirdetések között nem egyszer úgy hirdetik a megtörtént keresztelést: istentiszteletünk előtt megkereszteltük X. Y. Z. nevű gyermekét.

A gyülekezetnek feltett harmadik keresztelési kérdés kapcsán Bartha Tibor a Doktorok Kollégiuma 1983-i ülésén még azt mondta, hogy a kérdés megítélése vegyes, bevezetésének szándékáról nem adott tájékoztatást.^[49]

Szülők, keresztszülők jelenlétének kívánalma

A keresztelő rendjéhez tartozik az a minden egyházmegye válaszadói között visszatérő égető probléma, hogy a szülők és keresztszülők hiányosan, vagy egyáltalán nem voltak jelen a keresztelőn.^[50] Nem a 20. század második felének problémája ez, mert jóval korábbról is van adatunk arra nézve, hogy az apa rendszerint távol maradt a keresztelőtől. Sok esetben a

keresztanya vitte fel a bábával a gyermeket a templomba. Ez óriási gondot okozott a lelkészek számára, mert a fogadalmat letevő szülők, keresztszülők híján a fogadalom is jelentőségét veszítette.

Az Északpesti Református Egyházmegye válaszadó lelkészei közül hárman írták, hogy a szülők és a keresztszülők jelenléte elengedhetetlen a keresztelőn. Bián „a szülők és a keresztszülők feltétlen jelenlétét”^[51] hangsúlyozták, akikkel elő kell készíteni a keresztelőt lelki beszélgetések segítségével.^[52] Érden ennél továbbment volna a gyülekezetvezető, mert, ekképp nyilatkozott: „Szükségesnek tartom a keresztség kiszolgáltatásának előfeltétele legyen: a szülők egyikének konfirmált volta.” Beszél még arról, hogy ha ez a feltétel nem adott, akkor a kereszttelvető szülők adjanak írásban ígéretet arra nézve, hogy két hónapon belül leteszik a konfirmációi fogadalmat. Az elmaradt egyházi esküvőt is pótolandónak tartja, és teológiai képtelenségnek nevezi, hogy olyan valakik tesznek fogadalmat a keresztyén hitben való nevelésre, akik nem konfirmáltak.^[53] Kérdés azonban, hogy 1968-ban az egyházak elsorvasztására törekvő szocializmus idején mennyire voltak megvalósíthatók ezek a követelések, mennyire volt jogos ilyen szigorú elvárásokkal fellépni egy megfélemlített és egzisztenciájában megkérdőjelezett társadalomban. Az egyház részéről értelmezhető a szigorúság, a magas elvárások támasztása, a biztosítékok keresése, az egyházi utánpótlás termelésének segítése és vágya, de nem felejthetjük el, hogy bárki zsarolható, elmozdítható, lehallgatható volt, és sokan csak titokban szerették volna megkereszteltetni gyermekeiket.

A Debreceni Református egyházmegyei Hajdúszovát prédikátora szerint a szülők, keresztszülők jelenléte nem mindig oldható meg. Kötelezővé nem tehető, ha a keresztszülő máshol lakik, vagy ha nem akar kiállni, mert nem szeretné, ha látnák.^[54]

Ez nem tűnik soknak az összes válaszadóhoz képest, de ez is mutatja a probléma jelenlétét. Az Északpesti (3), a Hajdúvidéki (2), a Debreceni (1), a Veszprémi (1) egyházmegyékben is találunk lelkészt, akinek ez gond volt. A Zempléni Református Egyházmegye válaszadói között találunk némi információt, ami árnyalja a szülőkkel, keresztszülőkkel szembeni elvárást.

Alsódobszán a lelkész a keresztszülői intézményt mint komasággá silányult szokást kérdőjelezi meg. Szerinte, ha a keresztszülő tanú, akkor a gyülekezet könnyűszerrel helyettesítheti az alkalmatlan jelölteket. Hozzáteszi, hogy egyet tud érteni azon lelkészkollégáival, akik ilyen esetekben nem teszik fel a második, a szülők, keresztszülők feladataira vonatkozó kérdést.^[55] Semjén lelkésze válaszában utalt arra, hogy a szigorúan vett gyermekkeresztség esetében elvárható lenne, ha csak azokat a csecsemőket keresztelnék meg, akiknek legalább egyik szülője kéri azt és jelen is van a szertartáson.^[56] Ez

a válasz mutatja, hogy a szülők keresztelésen való jelenléte nem volt biztos, de előfordulhattak olyan esetek is, amikor nem is tudtak a gyermek keresztelőjéről. A vajdácskai lelkész nagyon komoly dolgokat érint válaszában. Az anya sok esetben nincs ott a keresztelőn, mert az egészségi állapota még nem engedi, az apa elképzelhető, hogy másvallású. Felteszi a kérdést, hogy „Ez esetben kinek az ígéretére keresztelünk?”^[57] Biztosítani kell, hogy lehetőleg minden esetben református legyen a keresztszülő. Legalább az egyik. Ha nincs megfelelő keresztszülő, úgy a szülők ígéretére is meg lehetne kereszteni a kisgyermeket, inkább, mint szükségből, baráti alapon hívott „atheista”^[58] keresztszülőket.^[59] Ez a gondolat az Északpesti Egyházmegyében is megfogalmazódott. A Nagykunsági Református Egyházmegye kötelékébe tartozó Abádszalókon a lelkész a szülők jelenlétét kívánatosabbnak tartja, mint a keresztszülőkét. Döbbenetes lemondás van a következő sorokban: „Ha egyáltalán a keresztszülői intézményt fenntartjuk, neveljük rá a gyülekezetet, hogy keresztszülő csak református legyen.”^[60] E sorok írója nem sok reményt fűzött a komaság szintjére süllyedt keresztszülői intézményben. Nevelésről, hitbeli támogatásról szó sem volt sok felkért keresztszülő esetében, ennek híján pedig nem sok biztosítékot jelentett a fogadalmuk. Fót fiatal lelkésze válaszában kitért arra, hogy kívánatos lenne, ha az új rendtartás kifejezetten bátorítaná arra a szülőket, hogy keresztszülők híján is hozhatják gyermeküket megkereszteni, ha az hitvallási alapon történik. Mindenképpen jelen kell legyen legalább az egyik szülő.^[61] A Komáromi Református Egyházmegyéhez tartozó Mocsán a lelkész egy nyilatkozat aláíratását is kívánatosnak tartotta volna, hogy a fogadalom fontossága ne halványuljon el az évek alatt.^[62] Tatán megkívánták volna, hogy mindkét szülő a gyermek mellett álljon, hogy ne csak a keresztszülők és az édesanya ügye legyen a gyermek nevelése illetve neveltetése, hanem az édesapa is érezze a gyermek hitben való nevelésének Isten előtt való komoly felelősségét.”^[63] Dunakeszin a lelkész a jövőre is tekintettel fogalmazta meg azon javaslatát, hogy a konfirmált fiatal keresztszüleit fel kellene oldozni fogadalmuk alól, és szülei, keresztszülei körében kellene először úrvacsoráznia.

Az Egervölgyi Református Egyházmegyéhez tartozó Sályon egy szomorú megjegyzéssel találkozunk. A lelkész a maga által általánosságban megfogalmazott előterjesztéseit a presbitériummal való beszélgetés után fogalmazta meg. Ebben azt olvassuk, hogy ahol „a keresztelő a gyülekezetben történik, nem lehet a kiállást forszírozni, mint ahogy Sályon is” történik.^[64] Sajnos nem derül ki, hogy a vasárnapi istentiszteleten lévő keresztelőkre gondolt, vagy az egyéb hétközi alkalmakra. Érezhetjük e megjegyzésben az előző rendszerben uralkodó félelmet, és a nyomás alatt a legtöbb esetben bekövetkező behódolást. Másik érdekessége ennek a válasznak, hogy a kérdőívvel kapcsolatban az sem volt világos, hogy itt a szolgáló lelkészek véleményére voltak-e kíváncsiak, vagy a gyülekezet, presbitérium meglátásai is számítottak. Tiszaderzszen (Nagykunsági Református Egyházmegye) ellenben a

„szülők és a keresztszülők, kiknek jelenléte és úrasztalához kiállása kereszteléskor elengedhetetlen” megjegyzést olvassuk.^[65] Nem volt tehát ebben a tekintetben sem egységes a lelkészek látása, tapasztalata, meggyőződése.

A felsorakoztatott példák jól illusztrálják, hogy a 20. század második felében is milyen sok megoldatlan kérdés, problémás helyzet adódott a keresztszülői intézményből és a szülők felkészületlenségéből. Az összeválogatott lelkési észrevételek egy egészen széles skálán mozognak a megoldási javaslatok tekintetében. Sokan, s talán ez a többség, megjobbításra, szigorúbb feltételekre törekedtek volna az intézmény erejének, funkciójának és hitelének visszaállítása érdekében, s van egy olyan szűkebb, de mégiscsak meglévő réteg, akik még a keresztszülői intézmény megszüntetését sem tartották volna kizártnak, ha az súlytalan marad.

Fót lelkipásztora hangot adott azon véleményének, hogy „remélhető liturgikai kézikönyv-studium keretében teológiaiilag tisztázni lehetne ennek a népszokás szintjére került intézménynek használhatóságát.”^[66] Alsódobszán is hasonlóan látta a lelkész, hogy a „keresztszülői intézmény komasággá silányult.” E tanulmány jelen tudásom szerint a mai napig várat magára, de a keresztszülői intézmény körül kialakult és állandósult gondok nem oldódtak meg, és igazán merszünk sincs ezeket a kérdéseket megbolygatni.

Egyházkelés^[67] szokásának felújítása és liturgiája a keresztelési szertartásban

Több egyházmegye választói között is fellelhető az a vágy, hogy az 1931-ben életbe lépett Istentiszteleti Rendtartás ajánlása szerint a keresztlővel összevonandó egyházkelés szokását és szertartásrendjét az új Istentiszteleti Rendtartás újra bevezesse.^[68] Legmagasabb arányban az Északpesti Református Egyházmegye lelkészei tartották volna ezt fontosnak, mert itt 12-en utaltak erre válaszukban. Ez közel egyharmada az összes válaszolónak.

Érdligeten jónak tartották volna, ha az anya a keresztelés után karjára veszi a gyermeket és a lelkész a nevében imádságot mond az anya életéért és a csecsemőért. Ezt követően a gyermek megáldásától függetlenül a szülőket is meg kellene áldani.^[69] Fót lelkésze is szükségesnek tartotta volna, hogy újra bevezessék az egyházkelést, mint ahogy azt sok gyülekezet gyakorolja is. Itt definíciót is találunk az egyházkelés szokásának mibenlétére: „Az édesanya egyes szám első személyben /lelkipásztor által/ mondott imádsága-áldás.”^[70] Szokolyán az egyetlen változtatásra vonatkozó javaslat az egyházkelés szokásának felújítása volt.^[71] Veresegyházán a lelkész úgy beszél az egyházkelésről mint, „amit náluk rendszeresen gyakorolnak.”^[72] Pócsmegyeren is élt az egyházkelés szokása, amivel elérték, hogy az

édesanya és a család is részt vegyen az eseményen.^[73] A komáromi Bokod lelkésze válaszában arra hívta fel a figyelmet, hogy a keresztelői aktus után a régi liturgia szerint el kellene végezni az egyházkelést, amit a gyülekezet el is vár.^[74] [Budaörsön] az egyházkelő édesanya nevében elmondott imádság tartalmára nézve is találunk kiindulási pontokat: „ima gyermekéért, önmagáért, az apáért, otthonukért, keresztszülőkért, családjáért, a gyülekezetbe való beépülésükért, a lelki otthonért.”^[75] Tahitótfalu lelkésze szerint ildomos lenne, ha ez „az ima meleghangú, a női lélek ismeretéből fakadó, esetleg Mária imádságának felhasználásával (Lk I:46/b-48), átgondolt” imádság lenne.^[76] Az ima foglalja magába az apát, testvéreket, szülőket, ill. nagyszülőket, rokonságot.^[77] Hévizgyörkön egy kötött imádság formájában tartották volna újraéleszthetőnek az egyházkelés szokását.^[78]

A Hajdúvidéki Református Egyházmegyében egy lelkész kérte volna az egyházkelés visszahozását, a Szatmári, a Felsőszabolcsi és a Komáromi Református Egyházmegyékben is csupán egy-egy lelkész vetette fel. A Somogyi, a Tolnai, a Nyírségi és az Egervölgyi, a Debrecen és a Zempléni Református Egyházmegyékben nem volt egyetlen lelkész sem, akinek az egyházkelés szokása jelentős lett volna. A Felsőszabolcsi Református Egyházmegyéhez tartozó Gulácson indítványozták, hogy télen egy fűtött teremben történjen a keresztelő, mert itt az egyházkelés még náluk gyakorolt szokását is könnyű lett volna kivitelezni. Apró figyelmességre utal, hogy télen a gyermeket nem a hideg templomban szeretne volna megkeresztelni, így viszont kérdéses, hogy mennyire voltak fontosak számára a gyülekezet jelenlétét szem előtt tartó szempontok.^[79]

Az egyházkelés szokását, szertartásának újbóli felvételét legnagyobb számban az Északpesti Református Egyházmegye lelkészei javasolták. A többi egyházmegyében csak szórványosan találunk ide vonatkozó észrevételt.^[80] Ennek pontos oka ismeretlen, mert a szokás legalább említésszerű leírásával szinte a magyar nyelvterület egészéről rendelkezünk.^[81] Az 1931-ben bevezetett Istentiszteleti Rendtartás elhagyta az egyházkelést, de a rendtartás elé helyezett utasítások elé helyezett 13. §-ában az alkalmi istentiszteletek felsorolása között a következő rövid rendelkezést találjuk:^[82] „Egyházkelőkért az istentisztelet végeztével könyörgünk az Úr asztalánál.”^[83] Az 1940-es években elindított sikertelen liturgiai reform folyamatában Ravasz számos ponton felülbírált saját korábbi álláspontját. A levéltárban fellelhető Ravasz-hagyaték részét képező liturgiai vonatkozású dobozokban fellelhető az egyházkelés szertartásának tervezete/vázlata, amely feltehetően az 1940-es évek munkáihoz tartozik.^[84]

Az éneklés és énekek a keresztelői szertartásban

Néhányan a készülő Istentiszteleti Rendtartásban szívesen láttak volna énekeket a

keresztelői liturgiában. Vannak, akik általánosságban fogalmazták meg az énekekre vonatkozó meglátásaikat, mások ellenben egészen konkrétan írták meg, hogy mely énekeket kellene a keresztelekor énekelni. E véleményekhez nem tartozik különösebb indoklás, és valószínűsíthetjük, hogy ezek az énekek általánosságban használatban voltak.

Balmazújvárosban javasolták, ha a keresztelő a gyülekezet énekével kezdődjön és fejeződjön be.^[85] Barnagon (Veszprémi Református Egyházmegye) a 8. szoltár 2. versszakát és a 329. dicséret 2. versszakát (RÉ 1948)^[86] ajánlották, mert „sajnos keresztelési énekünk ilyen cím alatt nincs.”^[87] Tiszanagyfaluban (Nyírségi Református Egyházmegye) a gyülekezet alkalmi énekéül a 431. vagy a 463. dicséret 1. versszakát (RÉ 1948) ajánlotta a lelkész. Az ének alatt a szolgáló a szószékről lejőve átmehetne a keresztelezés helyszínére, esetleg a keresztelő medencéhez.^[88] Bodrogkeresztúron (Zempléni Református Egyházmegye) az éneknek annyi funkciója lett volna, hogy aki nem akar részt venni a keresztelőn, kimehessen.^[89] Szintén ebben az egyházmegyében, Karoson a lelkész megszabta volna, hogy a keresztelő előtt a 329. dicséretet 2. versszakát kellene énekeltetni, utána pedig a 205. dicséret 10. versszakát (RÉ 1948).^[90] Nyíregyházán a lelkész szerint a megfelelő az lenne, ha elmaradna az ének abban az esetben, ha a keresztelő az úrnapi istentisztelet részévé válna, de a fennálló éneket már úgy lehetne megválasztani, hogy az alkalomhoz illő és méltó legyen.^[91] Nyírpazonyban épp az ellenkezőjére tettek javaslatot. „Kötelezővé kellene tenni a gyülekezeti éneklést a keresztség kiszolgáltatásakor, hogy ezzel jelképezve legyen: a gyülekezet nemcsak néma szemlélője az aktusnak, hanem aktív résztvevője.”^[92] A rétközberencsi (Felsőszabolcsi Református Egyházmegye) gyülekezet válasza alapján jó lenne egy alkalmi ének a keresztelő utánra, „amikor a család még ott áll az úrasztalánál vagy a keresztelő medencénél.”^[93] Mezőtúron (Nagykunsági Református Egyházmegye) is úgy látták, hogy a gyülekezet énekével kezdődjön a keresztelő.^[94] Egyéb hozzászólást nem találunk az énekekre utalva, de ebből a néhány válaszból is kitetszik, hogy az éneklés helyenként elmaradhatott, nem volt állandó helye és maga az ének is bizonytalan volt. Akik kiálltak az éneklés fontossága mellett, ők is csak a gyülekezet aktivitásának növelését látták benne, egyéb szempontjaik nem voltak.

A keresztelői beszéd helye, indokoltsága, textusa és hossza a keresztelői szertartásban

A válaszok 416 különböző helyről érkeztek. Ennél valamivel több lelkész vett részt a hozzászólások megfogalmazásában, mert néhány helyen összefogtak a lelkipásztorok és közösen nyilatkoztak, más helyeken pedig többen szolgáltak a gyülekezetben. Ebből a közel 430 főből elenyészően kevesen, mindössze 9-en szóltak bármit is a keresztelői beszédéről. A

9-ből 3 fő csak a textusról nyilatkozott. Dögén (Felsőszabolcsi Református Egyházmegye) a textus használatát tették szóvá,^[95] Fegyverneken (Nagykunsági Református Egyházmegye) kérték, hogy legyen elvi útmutató az új Istentiszteleti Rendtartásban a keresztlői beszédről.^[96] Kosdrol (Északpesti Református Egyházmegye) azt tanácsolták, hogy új Istentiszteleti Rendtartásnak több kötött szövegű mintát kellene tartalmaznia. Azonban tartózkodni kell a hosszúra nyújtott tanítástól, mert az érintettek figyelmét nem lehet sokáig fenntartani.^[97] Pomázon (Északpesti Református Egyházmegye)^[98] és Pócsmegyerén a szereztetési ige mellett felolvastak még egy igét. Utóbbi helyen a keresztelendő személyéhez igazítva keresték azt.^[99] Pakson (Tolnai Református Egyházmegye) nagy jelentőséget tulajdonított a válaszoló annak, hogy a szertartási beszédnek legyen textusa.^[100] A kisújszállási (Nagykunsági Református Egyházmegye) lelkész a mellett foglalt állást, hogy egy rövid igehirdetés után, vagy annak teljes elmaradása mellett, fel kellene olvasni a II. Helvét Hitvallás 20. fejezetét és az ebben foglaltakat kellene a szülők, keresztszülők számára nyomatékossá tenni, megértetni.^[101] Tiszadadán csak annyi szó esik a keresztlői beszédről, hogy az legyen rövid, mert nagyon megnyújtja az istentiszteletet, amit „falun nem viselnek jól az emberek.”^[102] Tizsanagyfaluban is rövid szertartási beszédet ajánlott a lelkész, mert meglátása szerint „sokszor túl van beszélve a sákramentum.” Annak is látta relevanciáját, hogy ez a rövid beszéd kötött szövegű legyen.^[103] Érdekességképpen el lehet mondani, hogy a lelkészek közölt névsora alapján Tizsanagyfaluban legalább két lelkipásztor szolgált egy időben, de válaszaikat külön küldték be. E második válasz szerzője se a gyülekezete, se a saját nevét nem tüntette fel. Kiletének kiderülte csak a válaszolók névsorát gondosan összeíró személy lelkiismeretességén múltott.

Tiszaderzs lelkésze keserű tapasztalatairól számolt be: „A szereztetési ige veszélyben van, ha nem a beszéd elején mondjuk. A keresztlési beszédre készül a legkevesebbet a lelkipásztor, legtöbbször a rutinra hagyatkozik. s így a beszédbeszótt, vagy végére hagyott ige kifelejtődik. Egyetlen keresztlési beszédből sem maradhat ki a dogmatikai minimum. A gyermeket a keresztség által vesszük fel az egyház tagjai közé. A beszéd sohasem lehet sablonos. Aki ismeri gyülekezetét, tudja, hogy családonként mit mondjon. Rá kell nevelni a gyülekezetet, hogy nem csak az esküvőt és a temetést, hanem a keresztlést is előzőleg be kell jelenteni a lelkészi hivatalban. [...] A lp. is így tud készülni, ha előre tudja, hogy kinek a gyermekét keresztlé. Előre megkérdezzük a gyermek nevét... A keresztkomaság evangéliumi tartalmáról szólni kell, hogy megértsék, miért nem lehet másvallású a keresztszülő.”^[104]

Ez a néhány megjegyzés jól mutatja, hogy sok esetben a hivatalos agenda előírása ellenére sem volt textusa a keresztlői beszédeknek, vagy a szereztetési ige nem hangzott el. A tartalommal kapcsolatban is lehetnek fenntartásaink, de ezt most nem tudjuk vizsgálni. Az

viszont fokmérője a tartalom feltételezett hiányának és az ezzel kapcsolatos bizonytalanságoknak, hogy volt olyan lelkész, aki szívesen vett volna elvi útmutatást. Voltak, akik adtak némi támpontot, hiszen bíztak benne, hogy írásuk nyilvánosságot kap. A tartalmi problémáknak mindenesetre az is oka lehetett, hogy be nem jelentett keresztelő esetén a lelkész nem tudott illő módon előkészülni szolgálatára. A keresztelői beszéd elmaradására és a II. Helvét Hitvallás idevonatkozó részének felolvasására tett indítvány is láttatja a tartalmatlanság hiányát, amit valami biztos és dogmatikailag helytálló s kötött szöveggel lehetne áthidalni.

Bevezető ige és igei intelem, mint a keresztelői szertartás szerves része, biblikusságának elmélyítője

Kosdról javasolták egy „jól átgondolt előfóhász bevezetését, amely egyúttal a keresztség lényege központja felé mutat.”^[105] Egyeken kötött szöveg bevezetését is fontosnak tartották volna: „Eljegyeztelek ma téged, bizony hittel jegyeztelek el. Minden nép, nyelv és a földön lévő ágazat közül, hogy kiváltkép való népem legyenek, hogy megmosodjatok és megtisztítsak magamnak lelki nemzetet.”^[106]

A csépi és tárkányi^[107] lelkész (Komáromi Református Egyházmegye) együtt küldött választ az esperesi hivatalba. Ők ketten összegyűjtöttek néhány igei intést, amelyeket a szülők és keresztszülők fogadalma után lehetne felolvasni. Ezek a következők: 1Móz 18a; 2Móz 19,5; Ez 3,17–18 valamint Ez 36,27. Más igei javaslatot nem olvasunk. Az igék használatát szorgalmazó javaslatok mögött láthatjuk a biblikusságra való törekvést, és annak szándékát, hogy az ige által még erősebben jelenjen meg a keresztség felvételének jelentősége, és a fogadalom teljesítésének akarata.

A keresztelői kérdések

Az 1930-as Istentiszteleti Rendtartásban szereplő két keresztelői kérdéssel kapcsolatban is véleményt lehetett nyilvánítani az országos liturgiai felmérésben.^[108] Ugyanezek a kérdések szerepelnek az 1927-es Ravasz-féle Ágendában is.^[109] A kérdés a keresztelői kérdések helyességére vonatkozott, de arra is szabad kezet kaptak a válaszadók, hogy maguk is megfogalmazzanak szerintük helyes kérdéseket. Ezzel a jogukkal nagyon sokan éltek, számtalan ötletet küldtek vissza, de itt megfigyelhetők típusok. Az összes kérdést nem áll módunkban közölni és értékelni, az egy következő tanulmány tárgya lehet.

A két kérdés tárgyalása előtt fontosnak tartom leszögezni, hogy a módosításra való igény mellett a nagytöbbség jónak, használhatónak, hitvallásosnak tartotta a kérdéseket, amely teljes mértékben illeszkedik a keresztelői sákramentumhoz és lefedik annak tartalmát. Nagymaroson azt válaszolták, hogy „abban minden a helyén van, abból elvenni, hozzátenni nem szükséges.”^[110]

Az első kérdés indokoltsága, elhagyhatósága, átfogalmazhatósága a lelkészek véleményének tükrében

Az első kérdés így hangzott:^[111] „Akarjátok-e, hogy e kisdéd az Atya-, a Fiú-, és a Szentlélek-Isten szövetségébe, a keresztyén anyaszentegyházba, a szent keresztség által befogadtassék?”^[112]

Az Északpest Egyházmegyéből 3-an azt válaszolták, hogy az első kérdés fölösleges. Ez volt a vélemény Bián^[113] és Szadán^[114] is. A fölöslegességre vonatkozó meglátás végigkíséri a válaszokat. Az indok minden esetben hasonló. Ha nem akarták volna megkereszteltetni, nem hozták volna el. A nagykunsági Törökszentmiklóson így írt a lelkész: „elhozták a gyermeket, ezzel a cselekedetükkel bizonyosságot tettek már.”^[115] A fölöslegesség visszaköszön a Szatmári (8), a Debreceni (1), a Tolnai (3), a Nyírségi (2), az Egervölgyi (1), a Komáromi (2), a Nagykunsági (5) Református Egyházmegyékben is. Tiszaruff lelkésze azzal erősített rá erre a véleményre, hogy megfogalmazása szerint az első kérdés „komolytalannak minősíti a szülők elhatározását.” Debrecen egyik lelkésze „szinte ostobán feleslegesnek”^[116] bélyegezte az első kérdést, amit saját bevallása szerint nem is tett fel a gyermeküket elhozó családnak.^[117]

Abádszalókon az első kérdés problémáját abban látta a lelkész, hogy „ne az akaratnyilvánításon legyen a hangsúly- hiszen nyilván akarják, ha már ott vannak...[...] inkább valamilyen formában ezt a hitvallásukat, örömeiket, hálájukat fejezzék ki.”^[118]

Kenderes (Nagykunsági Református Egyházmegye) lelkésze szerint elegendő lenne egy kérdés is, „melyben a fogadalmat teszik a szülők és a keresztszülők. Mivel azzal az elhatározással hoztátok...”^[119] Nem volt egyedül ezzel a véleményével, mert Tiszaderzszen ugyanez volt az észrevétel.^[120]

Az első kérdéssel kapcsolatban volt még egy probléma, amit többen kritika tárgyává tettek. Ez a „kisdéd” kifejezés volt. Volt, aki szimplán avittnak találta ezt a megszólítást (Fót),^[121] voltak azonban, akik abban látták a problémát, hogy sokszor nem csecsemőt hoznak kereszteltetni, hanem nagyobbacska gyermeket. Északpesti (2), a Zempléni (1), Somogyi (2)

Református Egyházmegyékben is látták a problémát. A Somogyi Református Egyházmegyében lévő Somogyaszalón azt a javaslatot tették, hogy az új Istentiszteleti Rendtartás kialakításánál többféle életkorú keresztelendőre is gondolni kell, és a kisdéd megszólítás kerülendő.^[122]

Balmazújvárosból azzal az indítvánnyal álltak elő, hogy a gyarapodó felnőttkereszteelőkre való tekintettel, kézbe adható kátét kellene összeállítani, és erre a jelenségre a konfirmációs anyag összeállításánál is gondolni kellene.^[123]

Mezőtúron indítványozták, hogy a „református” kifejezés is kerüljön bele az első kérdésbe.^[124]

Dunabogdány (Északpesti Református Egyházmegye) lelkésze egyszerűbb, rövidebb kérdéseket szeretett volna. Az első kérdés rövidebb verzióját így képzelte el: „Akarjátok-e hogy ez a gyermek a keresztyén anyaszentegyházban a szent keresztség által befogadtassék?”^[125] Többen nehezményezték a „befogadtassék’ szenvedő szerkezetet. Fót lelkipásztora is ezek közé tartozott, de hozzátette, hogy nagyon nehéz kiváltani a szenvedő szerkezetet, mert a „mondat alanya csakis a Szentháromság Isten lehet, a „gyülekezet”, vagy „mi” nem.”^[126] Nem minden lelkész értett ezzel egyet. Lábatlan lelkészének kérdése így hangzott volna: „Akarjátok-e, hogy ezt a kisgyermeket az Atya, a Fiú és a Szentlélek Isten szövetségébe, a keresztyén anyaszentegyházba befogadjuk?”^[127] Hasonló kérdést fogalmazott meg Nagysáp lelkésze is: „A szent keresztség az Atya, Fiú, Szentlélek Isten szövetsége. Ebbe a keresztyén anyaszentegyházba – ha akarjátok- befogadom a gyermeket. Akarjátok?”^[128]

Fót,^[129] Vác, Váchartyán és Őrszentmiklós lelkészei is hangot adtak azon kétségüknek, hogy az első kérdésben szereplő keresztség általi befogadás valóban helyes megfogalmazása-e a keresztség titkának. Utóbbi három település lelkészei egy közös választ küldtek be, melyben az első kérdést erősen kritizálták abból a szempontból, hogy szövetségteológiai alapon nem állja meg a helyét. „A gyermek a keresztség előtt is tagja, ha tagja, az Isten szövetségének. A jelenlegi kérdésből úgy tűnik, mintha a keresztséggel mi vennénk fel őt az Isten szövetségébe, holott a szövetségi teológia értelmében a keresztség Isten pecsétje, melyben ő jelenti ki azt a kegyelmét, hogy a gyermeket magáénak tekinti. Mi is annak kell, hogy tekintsük mindaddig, míg életével ennek ellenkezőjét nem bizonyítja.”^[130] Fót lelkésze ugyanerre a problémára hívta fel a figyelmet.^[131]

A második kérdés mint élethosszig tartó életprogram és a konfirmáció kapcsolata

„Ígéritek-e, hogy e kisdedet mostantól fogva úgy nevelitek és neveltetitek, hogy az Atya,- Fiú, és a Szentlélek-Istenbe vetett hitéről majd ő maga önként tegyen vallást a gyülekezet előtt?”^[132]

A második kérdéssel kapcsolatban a legtöbb kritikát a „majd ő önmaga tegyen vallást a gyülekezet előtt” rész kapta a homályos megfogalmazás miatt. Visszatérő meglátásként jelenik meg, hogy a szöveget konkretizálni kellene, és a „majd” helyett a konfirmáció alkalmával tett fogadalmat kellene belefoglalni a kérdésbe. Az Északpesti (3), a Hajdúvidéki (4), a Debreceni (1), a Veszprémi (1), a Szatmári (5), a Tolnai (5), a Nyírségi (4), az Egervölgyi (1), a Felsőszabolcsi (1), a Komáromi (4), a Nagykunsági (3) Református Egyházmegyékben is találunk olyan választ, ami ebbe az irányba szeretne terelni az új kérdések megszövegezőit. A konfirmációra való utalást sokan fontosnak tartották, mert ezzel látták biztosítottnak azt, hogy már a keresztelői fogadalomban is benne foglaltatik, hogy a konfirmáció alkalmával a gyermek megvallja hitét, megújítja a keresztségkor helyette tett fogadalmat, megújítja a keresztségét. Már a keresztségkor is utalás kell történnjen a majdani konfirmációra, amelyhez vezető utat a gyermeknek és a szüleinek be kell járni a teljesjogú egyháztagság eléréséig. Homályosság helyett konkrét időpont kijelölését kérték a lelkészek.

Szentendre (Északpesti Református Egyházmegye)lelkésze szerint a második kérdésnek egy hitvalló kérdésnek kellene lennie, amely a Szentháromság Isten személyéről a legfontosabbakra kérdez rá úgy mint teremtő, gondviselő Atya és Jézus Krisztusban megváltó, akikben való hit miatt döntöttek a szülők a keresztelés mellett.^[133]

Tiszaigar (Nagykunsági Református Egyházmegye) gyülekezetvezetője a következőképpen látta a második kérdést: „Neveltetitek – Talán régen sem volt helyes, mert mintha a szülők és a keresztszülők felelősségéből vettünk volna el valamicskét: ha én nem is nevelem majd úgy, de úgy fogom neveltetni /református iskolába adom, küldöm a templomba, hittanra, hogy a pap úgy nevelje./ Ma nem is indokolja ezt a szót még ennyi sem. Jézus Krisztus hitvalló gyermekévé nevelni első és utolsósorban a szülők és a keresztszülők feladata.”^[134]

A „neveltetés” résszel kapcsolatban Csurgónagymárton lelkésze azzal a megjegyzéssel élt, hogy több alázatra lenne szükség ennek a résznek a megfogalmazásakor. Kifejezésre kellene juttatni, hogy a szülők igyekeznek keresztyén hitben nevelni és kérik Istent, hogy keresztyén szülői minőségükben meg tudjanak hűen állni.^[135] Szamosszegen (Szatmári Református Egyházmegye) a második kérdéshez hozzátoldották volna az „Isten kegyelmére

támaszkodva” kifejezést.^[136]

A „neveltetés” kitétel több lelkész számára is gondot okozott és elhagyhatónak vélt. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy többen is annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a „neveltetés” az egyházi iskolák korára vonatkozott, amely lehetőség 1968-ban nem, vagy csak nagyon szűkös keretek között volt adott. Így vélekedett többek között Mezőnagymihály lelkésze is.^[137] Hevesen (Egervölgyi Református Egyházmegye) felelőtlenségnek látták a második kérdést,^[138] de olyannal is találkoztunk a válaszok áttekintésekor, hogy a Tiszadadán a lelkész annak a félelmének adott hangot, hogy a második kérdés a kommunista politikai környezetben szembe állít az iskolai neveléssel, ami a kettős nevelés veszélyét hordozza. Szerinte ezzel az egyház túl nagy felelősséget tesz a szülők vállára. A második kérdés tartalmát tekintve Isten, az egyház és embertársaink szeretetének, szolgálatának kellene hangsúlyt kapnia. Maga is érezte, hogy nem csak erről van szó, de erről is.^[139] Alsónyéken (Tolnai Református Egyházmegye) fontosnak vélték a „neveltetés” kitétel, hisz a konfirmációra való felkészítés is neveltetés.^[140] Nagydobos (Nyírségi Református Egyházmegye) lelkésze szerint a „neveltetés” megfogalmazás azért fölösleges, mert a nevelés már jelenti a neveltetés szándékát is.^[141]

Szamossályi (Somogyi Református Egyházmegye) lelkésze indítványozta, hogy a második kérdés helyett inkább egy, a lelkész után mondandó hitvallás következék.^[142]

Tiszaöldvár-szőlői Református Egyházközségtől (Somogyi Református Egyházmegye) az a válasz érkezett, hogy „A kérdések helyesek, kár lenne változtatni rajtuk.”^[143]

Bükkábrányban^[144] és Tiszavalkon is hasonlóan gondolkodtak. Utóbbi település lelkésze úgy fogalmazott, hogy „aligha lehet jobbal helyettesíteni” a használt kérdést.^[145]

Siófokon (Somogyi Református Egyházmegye) úgy gondolták, hogy „a szülőkhöz és a keresztlülőkhöz intézett kérdések ma használt szövege lényegében jó, szolgailag pedig úgysem lehet alkalmazni semmilyen szöveget, ezért a jelenlegi szöveg helyett nem szükséges mást javasolni.”^[146]

Hajdúböszörményben (Hajdúvidéki Református Egyházmegye) szerették volna, ha a „fogadom” kitétel elmarad, ezzel szemben a Csökölön (Somogyi Református Egyházmegye) kiemelték, hogy nem szabad a szülőkön azzal könnyíteni, hogy nem kell fogadalmat tenniük.^[147] Bodrogkeresztúr lelkésze igen sarkos véleményt fogalmazott meg: „Aki eljön, az már vállalja a kérdéseinket is. Nem vagyunk szamarat vivő emberek, mint a mesében, sem szabók a konfekció és méretre szabás lehetőségével. Az egyház legyen határozott, Krisztushoz igazodjék.”^[148]

A válaszok között találunk arra vonatkozó felvetést, hogy a második kérdésben legyen benne az is, hogy a gyülekezet és a család közösen vállal felelősséget a gyermek hitben való neveltetésére (Mezőnagymaros,^[149] Mezőnagymihály^[150]). Utóbbi helyen a gyülekezet fogadalomtételét is kilátásba helyezték (harmadik kérdés). Vélhetően két egymáshoz közeli, talán baráti kapcsolatot ápoló lelkész válaszai ezek. Mindenesetre feltételezhetjük, hogy véleményük megküldésekor inspirálólag hatottak egymásra. Olaszliszván (Zempléni Református Egyházmegye) a második kérdés kiegészítését javasolták. Ez a kiegészítés a lelkész és a gyülekezet azon fogadalmát foglalta volna magába, hogy mindent megtesznek a gyermek lelkigondozásáért. Az elhangzott feleletek után a gyülekezet részvételére és felelősségére kellene hangsúlyt fektetni.^[151]

Taktaszada prédikátora válaszában keresztül érdekes körülményt láttat. Szerinte cigányokkal nem szabadna a fogadalmat letetetni, mert „nálunk nem teljesítik, így hamis fogadást tesznek, illetve tétetünk velük.”^[152]

Váralja lelkésze tanácsosnak tartotta volna, ha a keresztelői kérdésekben utalás lenne a konfirmációra, a konfirmációi kérdésekben pedig a keresztelésre.^[153]

Kisbér lelkésze úgy módosította volna a keresztelői liturgiát, hogy a keresztelői beszéd után hajtotta volna végre a keresztelést, s ezt követően tartotta volna jónak feltenni a kérdéseket.^[154]

Tiszanagyfalun keresztelői szertartás egészével kapcsolatban megjelenik egy olyan hang is, hogy úrvacsorás istentisztelet alkalmával nem szabadna kereszteni, mert nagyon elnyújtja az istentiszteletet.^[155] Ezzel szemben Vértesen (Debreceni Református Egyházmegye) kifejezetten javasolta a lelkész, hogy amikor csak lehet, a két sákramentum ugyanazon istentiszteleten legyen kiszolgáltatva.^[156]

Láthatjuk, hogy sokféle, akár egymásnak ellentmondó, egymásnak feszülő érv, vélemény, javaslat született a keresztelői kérdésekre nézve is. Jónéhány a lelkészek által megfogalmazott kérdés is beérkezett. Ezeket most nem tárgyaljuk részletesen. Az látszik, hogy volt egy-két visszatérő gondolat, észrevétel a kérdések reformjára, azok rövidítésére, aktuálisabbá, hitvallásosabbá tételére. A konfirmációi fogadalom keresztséggel való összefüggésének nyomatékosítását sok lelkész szívesen látta volna a második kérdésben, a „neveltetés” kívánalmát azonban elhagyták volna. Problémás volt a régies nyelvezet, a szenvedő szerkezet, az első kérdés jogosságának megkérdőjelezhetősége. Létező vélemény volt, hogy nem is annyira a kérdésekkel, a liturgiával, vagy bármi egyéb külső dologgal van a probléma, hanem annak komolyan vételével (Cserépfalu (Egervölgyi Református

Egyházmegye),^[157] Szamosújlak (Somogyi Református Egyházmegye),^[158] Túrístvándi (Somogyi Református Egyházmegye)^[159]). A kérdések tartalmát, teológiáját tekintve is éles eltérést figyelhetünk meg a lelkészek között már csak annyiban is, hogy volt, aki rövid, egyszerű kérdéseket látott volna viszont, de olyan javaslat is érkezett, ami majd négy sort tesz ki.

A keresztelői liturgia változtatására való hajlandóság a válaszok összesítésének fényében

Összegzés

A keresztelői szertartás rendjére nézve a következő megállapításokat tehetjük az áttekintett válaszok tükrében. A beérkezett 416 válaszból több, mint a fele a válaszadóknak, 214 lelkész vagy lelkész kör semmilyen változtatást nem akart a keresztelői szertartásban. Sokuknak semmilyen véleménye nem volt (Somogyi Református Egyházmegye, Nagybajom),^[160] válaszuk rövidségéből – ami egy-két szót tesz ki –, arra következtethetünk, hogy nem foglalkoztak különösebben a kérdőívvel, vagy valóban kifogástalannak tartották a fennálló rendet. Voltak olyanok is, akik egyszerűen a keresztségre kérdező kérdéseket kihúzták, vagy fel sem tüntették a válaszpapíron. Olyanok is akadtak, akik válasz és konstruktív javaslat helyett a liturgiai reform időszerűtlenségét hangsúlyozták. Ezek közül néhányat érdemesnek tartunk megemlíteni az egyházi közvélekedés illusztrálására. Balatonfőkajáron (Veszprémi Református Egyházmegye) az egyénieskedésben látták a bajok forrását, amin egy új rendtartás sem tud változtatni. „Az egyház a népegyház és a hitvalló egyház közötti átmenetben van, de sajnos csak az előbbi látszódik. Amíg ez az állapot nem változik, nem időszerű az új liturgia.”^[161] Kadarkútról (Somogyi Református Egyházmegye) meglehetősen éles kritika érkezett a liturgia megújításán fáradozók munkájával kapcsolatban. Az említett település lelkésze nyomon követte a munkálatokat, véleményeket taglaló írásokat, cikkeket, tanulmányokat, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a munkát nem hatja át a Szentlélek, mert ellenkező esetben közös akaraton lennének a bizottsági tagok és a munkatársak. A munkálatok követése az ellenkező hatást keltette.^[162] Böhönyén (Somogyi Református Egyházmegye) szintén nem látták megfelelőnek a változtatásra az időpontot.^[163] Somogyaszaló lelkésze szerint a lelki megújulásnak nem az új rend a záloga, hiszen a régi rend is talaja lehet a lelki megújulásnak.^[164] Vajdácska lelkésze sérelmezte, hogy nagyon nyugtalan, sok feladattal bíró időszakban kellett kitölteni a kérdőívet. Húsvét előtt rövid határidővel kellett visszaküldeni, nem sokkal korábban közgyűlés is volt, konfirmáció, és ennek tetejében egy családi tragédia is beárnyékolta az alapos végiggondolást. Ez a lelkész

úgy gondolta, hogy a liturgia tervezete eldöntött, csak véleményeket szeretnének a lelkészekről bekérni.^[165]

A legtöbben abban egyet értettek, hogy a keresztelőnek az istentisztelet részévé kell válnia, annak gyülekezeti eseménynek kell lennie. Nem lehet különálló alkalom, vagy az istentisztelet utáni függelék alkalom. Ennél méltóbb helyet kell biztosítani a sákramentumnak. Az érdemben válaszolók közül sokan helyesnek gondolták, hogy a szülők és a keresztszülők jelenléte elvárható, és meg is kell követelni azt. Le kell számolni azzal a szokással, hogy a szülők, keresztszülők nem vesznek részt, vagy csak hiányosan a szertartáson. Ez azért fontos, mert a gyermek nevelése és neveltetése, hitbeli fejlődése nem lehet csak az anya, egyik vagy másik családtag feladata. Abban is megfigyelhetünk egyfajta közös álláspontot, hogy a második kérdés akkori verzióját minimum a konfirmációkor való fogadalomtétellel ki kell egészíteni a „majd” homályos megfogalmazása helyett.

Láthatjuk, hogy számos ponton problémás volt a szertartás rendje, nem volt igazi egység a sákramentum kiszolgáltatásának tekintetében sem. A rend mellett a teológiai közös nevezőt is hiányolhatjuk, mert még abban sem volt egyöntetű a vélemény, hogy ki és mikor veszi fel a gyermeket a Szentháromság Isten szövetségébe, és hogy az valójában kinek a dolga.

A keresztszülői intézmény is terhelt volt, mert sokan nem tudták a megfelelő keresztszülő ismérveit, vagy nem erre tették a hangsúlyt. Inkább a családi kapcsolatok erősítése, mintsem a gyermek hitben való nevelésének előmozdítói ezek.

Az ellenséges politikai környezetben voltak, akik inkább visszavettek volna az elvárásokból. Nem lenne szabad számon kérni a „neveltetést.” Mások ezzel szöges ellentétben állva következetesen kiálltak volna egyfajta rend mellett, amely a szülők és helyenként a lelkész és a gyülekezet felelősségét is erősen számon kérte volna. A döntés felvállalását is megkívánták volna, hogy aki a gyermekét kereszteni hozza, az vállalja nyíltan ezt a döntését, ne rejtse el kilétét. Néha az az érzésünk támadt a válaszokat olvasva, hogy az egymást nem, vagy csak alig ismerő lelkészek egyházmegyéket és az országot átívelően egy vitát folytattak, amelyben saját tapasztalatok, meggyőződések, érvek és ellenérvek feszültek egymásnak úgy, hogy erről a vitáról nem is tudtak. Kérdés azonban, hogy e nagyon széles vélemény spektrumon mozgó, sokféle tapasztalattal és praktikus megfontolással bíró, a liturgia ügyét magáénak érző, vagy éppenséggel hanyagolható dolognak tekintő lelkész elképzelhető-e egy olyan táborban, ahol az egységre és egységes liturgiára való törekvés elérhető célnak mutatkozik? Nem is beszélve a válaszolók mintegy feléről, akik a status quo fenntartását tekintették életprogramjuknak, vagy a nehéz körülmények ellenére egyszerűen csak hűen meg szerettek volna állni a szolgálatban.

Tanulmányunk végéhez érve mindenképp meg kell jegyeznünk, hogy az esperesi hivatalokba beérkező válaszokat valaki többnyire összegezte, jól látszódnak a ceruzával, pirossal vagy tollal történt jelölések (pl. Északpesti Református Egyházmegye),^[166] feltételezhetően ennél tovább nem jutott a lelkészek válaszainak feldolgozása, az új Istentiszteleti Rendtartásba való integrálása. Feltételezésünket megerősíti, hogy sem az 1977-ben megjelent tanulmánykötet, sem az Istentiszteleti Rendtartás előzményeket tárgyaló fejezete nem említi az 1968-as országos liturgiai felmérést és annak eredményeit, noha a lelkészekkel a lelkészkonferenciákon való egyeztetéseket szívesen emlegetik. Lehet, hogy nem is ez volt a cél. Mindenesetre érdekes láttelet arról, hogy mit gondoltak a '60-as évek lelkészei a liturgiáról, istentiszteletről, miben láttak újjátásra vagy éppen megtartásra szoruló dolgot. Az is kitűnik, hogy a liturgiával szembeni közöny sem állt távol a lelkészek egy jelentős részétől, akiknek nagyjából minden mindegy volt, csak maradjon meg a megszokott. Egy kicsit szelepként is felfoghatjuk a válaszokat, hiszen itt sokan elmondhatták a véleményüket, keresetlen szavaikban ott van a kétségbeesés a kialakult gyakorlat és szokások miatt, az igazi problémák tematizálása, az árral szembeni reménytelen küzdelem, az egyházi vezetéssel szembeni bizalmatlanság, az elvi egyezőség fájdalmas hiánya. Olyan feszítő kérdésekkel kellett szembe nézni, amiknek meglétét talán sokan szégyellték volna bevallani, és amelyek rendezésében nem számíthattak igazán az egyházvezetésre.

Bibliográfia

Levéltári források

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL), 4.i. fond Tanulmányi Osztály iratai, III. Tanulmányi munkák, A. Liturgiarevizió, Egyházközségi javaslatok, vélemények, 1968, 1. d.

Felhasznált irodalom

Bárth Dániel: Esküvő, keresztelő, avatás, Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon, Budapest, MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005, 211.

Bartha Tibor: Elnöki jelentés, Az istentiszteleti rendtartás revíziója, in Aranyos Zoltán, Barcza József (szerk.): A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának évkönyve 1983, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Tanulmányi

Osztálya, 1–19.

Bartha Tibor (szerk.): Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről, Kézirat, 1977. (stencílezett tanulmánykötet)

Bereczky Albert: A keskeny út, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1953.

Berger, Rupert: Lelkipásztori liturgikus lexikon, Budapest, Vigília Kiadó, 2008.

Hatos Pál: „Ravasról azt hallom, szabadkőműves. Jó lesz vigyázni!” Református püspökválasztás a Dunamelléken 1921–ben. Kommentár, 6. évf., 2021/3, 49–65.

Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára, Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülészakának 17. sz. határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1985.

Pap Ferenc: Báthori Gábor (1755-1842) liturgiai öröksége és a Pesti Egyház Ágendája (1796) a korszak összefüggésében, in Pap Ferenc (szerk.): Illés lelkével, Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó, 2012, 9-201.

Pap Ferenc: Harminc éves az Istentiszteleti Rendtartás, Zárójeles és lábjegyzetes úrvacsorai kérdéseink nyomában, in Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): Felelet a mondatra Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–Pápai Református Teológiai Akadémia–L'Harmattan Kiadó, 2016, 337-355.

Ravasz László (összeállító): Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház számára, Megállapította az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1930.

Ravasz László (szerk.): Ágenda a Magyar Református Egyház Liturgiális Könyve, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1927.

S. Lackovits Emőke: Református keresztelési szokások a Dunántúlon (19. század II. fele–20. sz.), Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém, 1993-1994.

Hivatkozások

1. AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-3-II-KRE-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

2. Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára, Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülészakának 17. sz. határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1985, 7–9. ↑
3. Az 1985-ben kiadott Istentiszteleti Rendtartás első lapjain Az 1931. január 1-jével bevezetett rendtartás kialakulásának és felülvizsgálatának története címmel olvashatunk a '85-ös rendtartás kialakulásához vezető útról, annak előzményeiről. Az 1950-es években megghiúsult liturgiai reform fő okaként Makkai Sándor korai halála szerepel, de arról a szerző nem ejt szót, hogy Ravasz Lászlót 1948-ban a kommunista hatalomátvételt követően maga Rákosi Mátyás lemondatta, eltávolított a püspöki és egyéb tisztségeiből. Hatos Pál: „Ravaszról azt hallom, szabadkőműves. Jó lesz vigyázni!” Református püspökválasztás a Dunamelléken 1921–ben. Kommentár, 6. évf., 2021/3, 49–65. (Letöltés: 2021. 11. 17.) ↑
4. Bartha Tibor (szerk.): Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről, Kézirat, 1977. ↑
5. Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára, 1985, 9. ↑
6. E program legfőbb jellemvonása a szociáletikai kérdések fontosságának hangsúlyozása, mely az emberszeretet és istentisztelet megélésének kettős parancsolatában kodifikálódik. A szolgálat teológiájának kifejtését lásd bővebben: Bereczky Albert: A keskeny út, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1953. ↑
7. Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára, 1985, 9–11. ↑
8. Pap Ferenc megjegyzi, hogy figyelemre méltó az előzéklap versóján olvasható információ is: „Összeállította Magyarországi Református Egyház Doktorainak Kollégiuma Dr. Bartha Tibor tiszántúli püspök, a Zsinat lelkes elnöki irányításával. Bartha püspök irányította a munkálatokat, a többi magyarországi püspök csak „átnézte” a könyvet, miközben a Zsinat állapította meg. Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára, 1985, 2. Pap Ferenc: Harminc éves az Istentiszteleti Rendtartás, Zárójeles és lábjegyzetes úrvacsorai kérdéseink nyomában, in Zsengellér József, Kodácsy Tamás,

Ablonczy Tamás (szerk.): Felelet a mondolatra Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–Pápai Református Teológiai Akadémia–L'Harmattan Kiadó, 2016, [337.] ↑

9. Uo. ↑
10. Az 1985-ben megjelent Istentiszteleti Rendtartás összefoglalója nem említi az 1968-as országos liturgiai felmérést mint a Rendtartás kialakításához vezető egyik lépcsőfokot. Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára, 7–11. Az 1977-ben kéziratként megjelent Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről című munka Az istentisztelet theológiája és gyakorlata a XX. században, Erőfeszítések az egységes liturgia kialakítására című fejezet szintén nem tesz a felmérésről említést. Bartha Tibor (szerk.): Tanulmányok az evangélium szerint, 211–216. ↑
11. Fekete Ágnes: Liturgia és idő, a magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében, Doktori értekezés, Budapest, 2013, 145. ↑
12. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL), 4.i. fond Tanulmányi Osztály iratai, III. Tanulmányi munkák, A Liturgiarevizió, Egyházközségi javaslatok, vélemények, 1968, 1. d. ↑
13. Hiányzik az Abaúji, a Baranyai, a Borsod-Gömöri, a Békési, a Bihari, a Budapest–Északi, a Budapest–Déli, a Csongrádi, a Délpesti, a Mezőföldi, az Őrségi, a Pápai, a Vértessaljai Református Egyházmegye anyaga. Amennyiben az egyházmegye korabeli nem vagy nem teljesen azonos, a mostani elnevezéssel, a jelen tanulmányban a levéltári anyagban használt egykori elnevezést használom. A dolgozat alapját képező levéltári kutatást 2021 júniusától augusztusáig végeztem. ↑
14. MREZSL, 4.i. fond, Összefoglaló a Veszprémi Egyházmegye lelkipásztoraitól az Új Istentiszteleti Rendtartás előkészítése ügyében kiadott kérdésekre beadott feleletekről, 223/1968. ↑
15. MREZSL, 4.i. fond, Északpesti Református Egyházmegye hozzászólása istentiszteleti rendtartásunk kérdéseire, Sákramentumos istentiszteletek. II. ↑
16. MREZSL, 4.i. fond, Válasz a liturgiai kérdőívre, Debreceni egyházmegye, 115/1968. ↑
17. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968. ↑
18. MREZSL, 4.i. fond, Felsőszabolcsi Református Egyházmegye összefoglalója. ↑
19. MREZSL, 4.i. fond, 85/1968, 9/1968, 5. ↑
20. MREZSL, 4.i. fond, 9. ↑
21. Ravasz László (szerk.): Ágenda, A Magyar Református Egyház Liturgiális Könyve, Budapest, A Magyarországi Református Egyház kiadása, 1927, 5–7. Vö. Ravasz László (összeállította): Istentiszteleti Rendtartás a Magyar Református Egyház számára, Megállapította az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1930. ↑

22. Tóth Ferenc: Liturgika, Győr, 1810, 131–133. Vö. Rupert Berger: Lelkipásztori liturgikus lexikon, Budapest, Vigília Kiadó, 2008, 235. A 17. századi kiskomáromi regula jegyzi le, hogy „a köröztölésnek rend szerinti ideje a reggeli könyörgés avagy a prédikáció elvégződése után való idő.” Idézi S. Lackovits Emőke: Református keresztelési szokások a Dunántúlon (19. század II. fele–20. sz.), Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém, 1993-1994, 404. ↑
23. MREZSL, 4.i. fond, ad 73/1968 ↑
24. MREZSL, 4.i. fond, 9. ↑
25. MREZSL, 4.i. fond, 13. ↑
26. MREZSL, 4.i. fond, 14. ↑
27. MREZSL, 4.i. fond, 32. ↑
28. Uo. ↑
29. MREZSL 4.i. fond 7. ↑
30. Uo. ↑
31. MREZSL, 4.i. fond 497/1968, 12, 112/1968 ↑
32. MREZSL, 4.i. fond, 497/1968, 2. ↑
33. MREZSL, 4.i. fond ad 73/1968 ↑
34. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 16/1968, 15. ↑
35. Ravasz (szerk.): Ágenda, 79. ↑
36. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 27. ↑
37. Uo. ↑
38. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 18. ↑
39. Uo. ↑
40. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 29. ↑
41. Uo. ↑
42. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 11. ↑
43. Uo. ↑
44. MREZSL, 4.i. fond, 115/1968, 42/1968, 2. ↑
45. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 22. ↑
46. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 29. ↑
47. MREZSL, 4.i. fond, 11. ↑
48. Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára, 1985, 362–363. ↑
49. A harmadik kérdés bevezetés ellen néhányan azért emeltek kifogást, mert az csak „formaság lenne” vagy „nem biztos, hogy megtartható lenne.” Bartha Tibor: Elnöki jelentés, Az istentiszteleti rendtartás revíziója, in Aranyos Zoltán, Barcza József (szerk.): A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának évkönyve 1983, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Tanulmányi Osztálya, 10–12. ↑

50. Tóth: Liturgika, 136-137. ↑
51. MREZSL, 4.i. fond, 2. ↑
52. Uo. ↑
53. MREZSL, 4.i. fond, 2/1968, 8. ↑
54. MREZSL, 4.i. fond, 115/1968, 7. ↑
55. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, ad. 17/1968, 2. ↑
56. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 21. ↑
57. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 29. ↑
58. Uo. ↑
59. Uo. ↑
60. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 1. ↑
61. MREZSL, 4.i. fond, 11. ↑
62. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 18. ↑
63. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 29. ↑
64. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 14. ↑
65. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 65/1968, 24. ↑
66. MREZSL, 4.i. fond, 11. ↑
67. Az egyházkelés (benedictio puerperarum) ősi szokása, illetve szertartása szorosan összekapcsolódott a kereszteléssel. A szertartás ószövetségi eredetű (3Móz 12; Lk 2, 22), változatai mind a nyugati, mind a keleti egyházak területén elterjedtek, lényegük azonban ugyanaz: az édesanya a gyermekágyból felkelvén az újszülöttel vagy nélküle hálaadás céljából a templomba ment. Pap Ferenc: Báthori Gábor (1755-1842) liturgiai öröksége és a Pesti Egyház Ágendája (1796) a korszak összefüggésében, in Pap Ferenc (szerk.): Illés lelkével, Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó, 2012. 94. ↑
68. Ravasz László ágendája a keresztelővel való összevonását javasolja, hogy ezzel a szülők jelenléte biztosított legyen. Ravasz (szerk.): Ágenda, 33. ↑
69. MREZSL, 4.i. fond, 9. ↑
70. MREZSL, 4.i. fond, 11. ↑
71. MREZSL, 4.i. fond, 33. ↑
72. MREZSL, 4.i. fond, 40. ↑
73. MREZSL, 4.i. fond, ad 17/1968, 27. ↑
74. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 4. ↑
75. MREZSL, 4.i. fond, 4. ↑
76. MREZSL, 4.i. fond, 34. ↑
77. Uo. ↑
78. MREZSL, 4.i. fond, 85/1968, 15. ↑

79. MREZSL, 4.i. fond, ad 31/1968, 8. ↑
80. Az egyházkelés mindig a templomban történt, a reggeli könyörgést követően. Sok helyen a reggeli könyörgés megszűntével (1960-as évek vége) az egyházkelés is eltűnt a vallási gyakorlatból. S. Lackovits Emőke: S. Lackovits Emőke: Református keresztelési szokások, 409. ↑
81. Bárh Dániel: Esküvő, keresztlő, avatás, Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon, Budapest, MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005, 211. ↑
82. Pap: Báthori Gábor, 103. ↑
83. Istentiszteleti Rendtartás, 1930, 13. Idézi: Pap: Báthori Gábor, 103. ↑
84. Pap: Báthori Gábor, 104. ↑
85. MREZSL, 4.i. fond, 497/1968, 2. ↑
86. Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. (1948) Budapest, Kálvin János kiadó, 2006. ↑
87. MREZSL, 4.i. fond, 223/1968, 7. ↑
88. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 28. ↑
89. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 3. ↑
90. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 8. ↑
91. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 14. ↑
92. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 18. ↑
93. MREZSL, 4.i. fond, 15. ↑
94. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 16. ↑
95. MREZSL, 4.i. fond, 46/1968, 4. ↑
96. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 4. ↑
97. MREZSL, 4.i. fond, 19. ↑
98. MREZSL, 4.i. fond, 28. ↑
99. MREZSL, 4.i. fond, ad 17/1968, 27. ↑
100. MREZSL, 4.i. fond, 3650-560/1968, 114/1968, 21. ↑
101. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 93/1968, 9. ↑
102. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 27. ↑
103. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 28. ↑
104. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 65/1968, 24. ↑
105. MREZSL, 4.i. fond, ↑
106. MREZSL, 4.i. fond. 31/1968, 5. ↑
107. MREZSL, 4.i. fond. 325/1968, 7/1968, 6–32. ↑
108. Istentiszteleti Rendtartás a Magyar Református Egyház számára. Megállapította az országos zsinat 1929. évi 550. számú határozatával, Budapest, 1930. ↑
109. Ravasz (szerk.): Ágenda, 1927. ↑

110. MREZSL, 4.i. fond, 240/1968, 20. ↑
111. Az Északpesti Református Egyházmegye esperesi hivatala által írt beszámolója alapján ebben az egyházmegyében így szólt az első kérdés: „Valljátok-e magatokra nézve Jézussal: „aki hisz és megkeresztelkedik üdvözülni?” Felelet: Valljuk.” MREZSL, 4.i. fond, Északpesti Református Egyházmegye hozzászólása. ↑
112. Istentiszteleti Rendtartás, 15. Ravasz (szerk.): Ágenda, 97. ↑
113. MREZSL, 4.i. fond, 2. ↑
114. MREZSL, 4.i. fond, 30. ↑
115. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 46-II/1968, 36. ↑
116. MREZSL, 4.i. fond, 115/1968, 4. ↑
117. Uo. ↑
118. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 1. ↑
119. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 7. ↑
120. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 65/1968, 24. ↑
121. MREZSL, 4.i. fond, 11. ↑
122. MREZSL, 4.i. fond, 85/1968, 34. ↑
123. MREZSL, 4.i. fond, 497/1968, 2. ↑
124. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 16. ↑
125. MREZSL 4.i. fond 39/1968, 6. ↑
126. MREZSL, 4.i. fond, 11. ↑
127. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 9/1968. 17. ↑
128. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 27/1968, 20. ↑
129. MREZSL, 4.i. fond, 11. ↑
130. MREZSL, 4.i. fond, 21. ↑
131. MREZSL, 4.i. fond, 11. ↑
132. Istentiszteleti Rendtartás, 1930, 15–16. Ravasz (szerk.): Ágenda, 97. ↑
133. MREZSL, 4.i. fond, 31. ↑
134. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 29. ↑
135. MREZSL, 4.i. fond, 85/1986, 27/1968, 11. ↑
136. MREZSL, 4.i. fond, 2104-323/1968, 21/1968, 52. ↑
137. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 11. ↑
138. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/ 1968,7. ↑
139. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 27. ↑
140. MREZSL, 4.i. fond, 3650-560/1968, 54/1968, 1. ↑
141. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 11. ↑
142. MREZSL, 4.i. fond, 2104-323/1968, 51. ↑
143. MREZSL, 4.i. fond, 152/1968, 25. ↑

144. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/ 1968, 3. ↑
145. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 17. ↑
146. MREZSL, 4.i. fond, 85/1968, 32. ↑
147. MREZSL, 4.i. fond, 85/1968, 9. ↑
148. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 3. ↑
149. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 10. ↑
150. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 11. ↑
151. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 16/1968, 15. ↑
152. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 24. ↑
153. MREZSL, 4.i. fond, 3650-560/1968, 26. ↑
154. MREZSL, 4.i. fond, 325/1968, 20/1968, 13. ↑
155. MREZSL, 4.i. fond, 569/1968, 28. ↑
156. MREZSL, 4.i. fond, 115/1968, 10. ↑
157. MREZSL, 4.i. fond, 2580-378/1968, 27/1968, 5. ↑
158. MREZSL, 4.i. fond, 2104-323/1968, 53. ↑
159. MREZSL, 4.i. fond, 2104-323/1968, 61. ↑
160. MREZSL, 4.i. fond, 85/1968, 14/1968, 27. ↑
161. MREZSL, 4.i. fond, 223/1968, 22/1968, 4. ↑
162. MREZSL, 4.i. fond, 85/1986, 16. ↑
163. MREZSL, 4.i. fond, 85/1968, 20/1968, 6. ↑
164. MREZSL, 4.i. fond, 85/1968, 34. ↑
165. MREZSL, 4.i. fond, 146/1968, 29. ↑
166. MREZSL, 4.i. fond, Északpesti Református Egyházmegye. ↑

Pető-Veres Kata: Fekete Csaba (szerk.): Pathai István Református szertartási könyvecskéje. Úrvacsorai Rend Milotai Nyilas István Ágendájából. Melius Juhász Péter szertartási intelmei (recenzió)

Fekete Csaba (szerk.): Pathai István Református szertartási könyvecskéje. Úrvacsorai Rend Milotai Nyilas István Ágendájából. Melius Juhász Péter szertartási intelmei, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2020. ISBN: 978-615-81564-0-0

(A szövegkiadást sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta Fekete Csaba)

A Tiszántúli Református Egyházkerület könyvárosaként, himnológusként, református lelkészként is tevékenykedő Fekete Csaba fontos szolgálatot vállal magára, amikor régi, nehezen hozzáférhető szertartási szövegeket, ágendákat, istentiszteleti rendeket rendez sajtó alá és az érdeklődő közönség és a kutatók számára modern átírásban, magyarázatokat hozzáfűzve elérhetővé tesz. 2020-ban megjelent három szertartási szöveget tartalmazó munkája is ebbe a nagyívű, sokunk munkáját megkönnyítő sorozatba illeszkedik. Közös protestáns örökségünk emlékei ezek, melyek a korai protestáns nemzedékek erőfeszítéseibe, elhivatottságába és identitás-keresésébe engednek bennünket, kései leszármazottakat betekinteni. Nem titkolt szándéka a szerkesztőnek, hogy éleslátással megfogalmazott megjegyzései, kritikai észrevételei a 20. században berögződött és azóta is nemzedékről-nemzedékre átadott hibás felimeréseket és következtetéseket lerombolja, és a társtudományok legújabb felimeréseit, kutatási irányait is felhasználva új megállapításokra jusson. E megállapítások segíthetnek bennünket, -persze csak, ha meg akarjuk hallani- hogy milyen súlypontjai lehettek eleink istentiszteletének. Ehhez azonban fontos, hogy elengedjük a szertartási elemek egymást követő sorrendjeinek mérceként felállított megismerését. Református elődeink munkájának, istentiszteletről alkotott véleményének, tapasztalatainak alapos kutatása megóvhatná a ma útkereső utódokat számtalan tévúttól és könnyelműen kimondott értékítélétől. Az őszintén gyakorolt felfedezés iránti vágy segíthetne a jelen reformátusának, hogy többek között az úrvacsora rendje is kitisztuljon.

A kötet arányaira nézve azt a megjegyzést tehetjük, hogy mintegy a felét Pathai István *Az Helvéciai konfesszióval való körösztény prédikátoroknak Dunán innen, az egyházi szolgálatban való rend tartásokról íratott könyvecskéje*^[1] teszi ki. Köszönheti ezt önálló műként való megjelenésének, és eddig nem eléggé hangsúlyozott más töről fakadó jelentőségének is. Az összehasonlítások révén a másik két szövegkiadás jegyzeteiben is szó esik Pathai munkájáról.

A sajtó alá rendezést elvégző, magyarázatokat, jegyzeteket író Fekete Csaba úgy döntött, hogy nem a megjelenés időrendi sorrendjében helyezi el kiadványában a műveket, mert ugyan a *Könyvecske* évtizedekkel később jelent meg (1617) Melius *Szertartási tanításai és intelmei*^[2] 1563-as művéhez képest, de előbbi önállóan látott napvilágot, és „műfaját tekintve a legkorábbi emlék a maga nemében a hazai református egyház történetében.”^[3] Ehhez képest Melius munkája függelékként került a korabeli olvasó kezéhez, mert a *Válogatott prédikációihoz* szertartási kérdéseket tárgyaló és szertartási szövegrészeket is tartalmazó prédikációs összeállításként csatolta. A kötetben közölt Milotai *Ágendája* egy ismeretlen lekipásztor által az eredetiből kivonatolt mű. A szerző felhasználta az eredeti szöveget, és kiegészítette a saját gyülekezeti szolgálatában gyűjtött tapasztalataival, és korábbi tanulmányaiból, országjárása során látott gyakorlatokkal. Ez a most közölt kivonat igényes műnek tekinthető, melyekből tucatszám készültek annak okán, hogy a saját agenda elkészítése hozzátartozott a lelkészi szolgálathoz.

A három mű és annak magyarázatai kapcsolatba kerülnek, ha más nem, a különbségeik révén. Utalások, vissza- és előre utalások gazdagítják az olvasmányélményt. De nem csak a kötetben közölt szövegek folytatnak párbeszédet, hanem az utalások révén szinte minden ismert szertartási szövegünk. Ez helyenként elbizonytalaníthatja a kevésbé járatos olvasót, mert szinte érzi annak kínzó hiányát, hogy a pfalzi rendtartást vagy az esztergomi rítust is maga előtt lássa. Időnként egy képzeletbeli történelemkönyv nyílik meg előttünk, amely oldalain olyan történetet olvashatunk, amely a megértéshez nélkülözhetetlen.

Fontos megjegyzésként olvashatjuk, hogy a közreadott szövegek szó szerinti szövegkiadások, de nem betű szerintiek. Az olvasást, értelmezést megkönnyítendő döntött e mellett az eljárás mellett a szerkesztő.

A szertartási szövegek születési, használati körülményeinek feltárása mellett nyomdatörténeti adalékokat is olvashatunk. Lebilincselő megtudni, hogy egy szöveg a kinyomtatás után miért tartalmazhat adott esetben sok helyesírási hibát, miért nem egységes az ékezés vagy a központosítás. Ezek a hibák mind utalhatnak egy ember lelki, testi állapota, épp üldözött és kapkodásra kényszerített volta mellett a nyomtatást végző nyomda szegényes felszerelésére, vagy a külföldi, magyarul rosszul vagy éppenséggel sehogy sem beszélő nyomdász a mű jelentőségéhez képesti szerény adottságaira. Tehát e szövegek mélyreható ismerete a szerző életéhez, sorsához is közelebb visz minket. Pathai *Könyvecskéjében* nem olvashatunk a patrónus felé intézett köszönő sorokat. Ez is elgondolkoztathatja a kutatót, amely számtalan olvasmányélményének ismeretében tudja, hogy ez pedig szokás volt. A következtetés lehet az, hogy nem volt patrónus, de

elképzeltető, hogy egy nem egészen tisztázott kézirat került kinyomtatásra, amelynek oka abban keresendő, hogy éppen akkor adódott lehetőség a nyomtatásra, így nem volt idő letisztázni a kéziratot.

Egységes helyesírási szabályzat híján a szerző által ismert nyelvjárás, helyesírás is átszűrődik a műveken, de e finomságok csak a gyakorlott szem, nyelvészetben, nyelvemlékeink között járatos olvasó számára megragadhatóak. Az utókor pedig, ha bölcsen ítél, sok következtetést levonhat a hibákból is. E szövegek újbóli kiadása jelentőségét abban is elnyerheti, hogy betekintést enged nekünk keletkezési korának szükségéibe is. Pathai *Könyvecskéje* olyan korban született, amikor a fő hangsúly a polémián, a hitvédelmen volt, ezért szertartási beszédei erőteljesen a hitigazságok hangsúlyozására törekszik. Sok esetben vitát folytat a római katolikus gyakorlatokkal.

A bibliai idézeteket olvasva, az a szomorú felismerése támadhat a gyakorlott olvasónak, hogy a korban nem a beszélhetünk egységes bibliahasználatról, mert Misztótfalusi Kis Miklós fellépése előtt nagyon nehéz volt a tehetősebb prédikátorok számára is saját Bibliát szerezni. Az itt tetten érhető egység hiánya másban is érzékelteti hatását. Fekete Csaba okulásunkra lábjegyzetekben közli a Vizsolyi Biblia, az Oppenheimi és a Hanaui Biblia szerinti verseket is, mert a bibliai idézetek megadásakor a prédikátorok igen ritka esetben ragaszkodtak a nyomtatásban megjelent Bibliához. Inkább fejből idéztek, vagy latinból fordítottak magyarra.

Pathai *Könyvecskéje* amellett, hogy a '80-as évekig csak irodalmi említésekből ismertük, abban a tekintetben is jelentős, hogy ez a legkorábbi helvét hitvallású szertartási rendünk. Melius függelékként közreadott szertartási megjegyzéseit szokás ágendának nevezni, de az leginkább csak *ágendaszerű vázlat*. Milotai Nyilas István *Ágendája* máig tartó hatást gyakorolt a református szertartások történetében és irodalmában. Ő az első, aki ágendáját ténylegesen *Ágendának* nevezi, és így szerepelteti könyve címlapján is.

E három mű egy kötetben való szerepeltetése arra ösztönzi az olvasót, hogy igyekezzon ismereteit gyarapítani és elmélyülni múltunk istentiszteleti gyakorlatában, és jobban megérteni a régi korok embereit, küzdelmeit, a nehéz, olykor veszélyes körülmények ellenére is bátorságról, hűségről tett tanúbizonyságukat. Fekete Csaba által szerkesztett, sajtó alá rendezett és jegyzetekkel ellátott műve nem lehet az első lépés, ha valaki még csak ismerkedik istentiszteleti múltunkkal, mert a szövevényes kereszthivatkozások megértéséhez biztos ismeretekre van szükség, de újabb és újabb kérdések megfogalmazásához kiváló és nagyon érdekes olvasmányt vehet kézbe az olvasó. Olvasáskor nagy előny, ha valaki tényleg kíváncsi a bizonyítható, alátámasztható tényekre, akkor is, ha az kiforgatja is addigi ismereteiből felépített világát a négy sarkából.

Hivatkozások

1. RMNY 1143A ↑
2. RMNY 196[2] ↑
3. Fekete Csaba (szerk.): *Pathai István református szertartási könyvecskéje, Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István Ágendája szerint, Melius Juhász Péter szertartás intelmei*, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2020, 15. ↑

Tikász Ábel: David Jasper: Bevezetés a hermeneutikába (recenzió)

David Jasper: *Bevezetés a hermeneutikába*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2021.
ISSN: 1218-3407 ISBN: 978-615-81460-9-8

David Jasper (1951–) *Bevezetés a hermeneutikába* című műve röviden, közérthetően, alapozó jelleggel ismerteti a hermeneutikatörténetet. Az eredetileg 2004-ben, *A Short Introduction to Hermeneutics* címmel megjelent mű 2021-ben a Hermeneutikai Kutatóközpont gondozásában jutott el a magyar olvasókhoz. Jasper nem monográfiát, hanem az iowa-i és a glasgow-i egyetemeken elhangzott előadásai alapján készült rövid hermeneutikatörténeti áttekintést ad olvasója kezébe, melyben nem a bibliatudomány, történettudomány és teológia gazdag szakirodalmának szintézisére vállalkozik; célja nem egy lexikonszerű kötet megjelentetése volt, csupán az érdeklődés felkeltése a hermeneutika tudománya iránt, és néhány alapvető tézis megfogalmazása.

Teológusok, filozófusok számára kissé fárasztónak tűnhetnek az egyes fejezeteket bevezető hosszú gondolatfutamok, melyekben a tárgyalt kor történeti és teológiai jellegzetességeit ismerteti Jasper, azonban így teológiai, sőt humántudományi ismeret nélkül is értelmezhető a mű. Az egyes fejezetek végén kérdések, feldolgozásra javasolt szövegek szerepelnek, melyek segítik jobban elmélyíteni az olvasottakat, így Jasper egyszerre elméleti és gyakorlati hermeneutikát ad közre. A könyv bizonyíték arra, hogy nem is létezik pusztán elméleti hermeneutika, mert az értelmezés mindig a teljes egzisztenciát igénybe veszi, saját önértelmezésünk lép párbeszédre a befogadott szöveggel. Sőt a szöveg formálja saját önértelmezésünket (15.), melynek hatására változik a szövegértelmezésünk is.

David Jasper a Glasgow-i Egyetem professzor emeritusa. Tanulmányait Cambridgeben, Durhamban, Oxfordban folytatta, 1976-ban anglikán lelkésszé szentelték. Alapítója és szerkesztője volt a *Literature and Theology* folyóiratnak, munkáiban a teológia és az irodalom kapcsolatával foglalkozik. Jasper a Biblia értelmezéséből vezeti le a hermeneutikatörténetet, melyet keresztyén tudományként definiál, így munkájában mindvégig hangsúlyos marad a teológiai szál, gyakran illusztrál a Bibliából vett példákkal, idézetekkel.

Jasper szerint „a hermeneutika rámutat a szándék és a jelentés közötti megbízhatatlanságra, sőt ami még rosszabb, a leírt szavak és az emberi értelmezés között jelen lévő bizonytalanságra is ráismer” (21.). Pál apostol szándéka és a papírra vetett Rómaiakhoz írt levél között különbség van, nem beszélve az eltelt két évezred okozta kulturális úrtól.

Ráadásul amikor elkezdünk értelmezni egy szöveget, mindig előfeltevésekkel fogunk hozzá – Martin Heidegger (1889–1976) kifejezésével élve belépünk a hermeneutikai körbe. Jasper a hermeneutikai kör magába visszatérő jellegét Máté evangéliumával illusztrálja, amelyben „az evangélista a héber Bibliát a későbbi események megvilágításában olvassa, a későbbi eseményeket pedig a héber Biblia fényében szemléli” (38.). A szövegértelmezés Jákób tusakodásához hasonlóan küzdelem a titokért, Geoffrey H. Hartmann szerint „az olvasás a szövegért folytatott küzdelem” (35.).

Jasper a midrástól és a keresztyén hagyományoktól kezdve vezeti végig olvasóját az értelmezéstörténeten. Augustinus (354–430) azt hangsúlyozta, hogy csak akkor fogjunk hozzá a Bibliaolvasáshoz, ha imádkoztunk, ha spirituálisan készen állunk a Szenttel való találkozásra. Jasper szerint Ágoston a szeretet, Aquinói Tamás (1225–1274) a hit és értelem, Kempis Tamás (1380–1471) az egyszerűség, Desiderius Erasmus (1466–1536) pedig az esztétika nézőpontjával gazdagította a keresztyén hermeneutika történetét. Luther Márton (1483–1546) Szentírás olvasata egyszerre volt krisztológiai és szubjektív, Kálvin Jánost (1509–1594) a racionális elmélkedés, az önismeret, a józan ész, és a Szentlélek belső bizonyágtétele vezette. Jasper rámutat arra, hogy a reformatori hermeneutikákban milyen későbbi, 20. századi tendenciák rejlenek. Luther gondolata, mely szerint a Szentírás legalább annyira interpretál bennünket, mint amennyire mi interpretáljuk a Szentírást, Heideggernél; Kálvin tézise az önmagát tekintéllyel felruházó Szentírás szövegéről Jacques Derrida (1930–2004) posztmodern hermeneutikájában köszön vissza.

Johann Martin Chladenius (1710–1759) 1742-ben megjelent, *Bevezetés az ésszerű szónoklatok és megfelelő írások értelmezésébe* nehézkes című műve a modern hermeneutika első alkotása, mely az értelem alá rendelve a hermeneutikát kiveszi a tudományos vizsgálat alól a Bibliát, szent szövegnek tartva azt. Jasper az angolszász kánonból Anthony Collins (1676–1729), Robert Lowth (1710–1787) és Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) hermeneutikáját ismerteti, utóbbi azt vizsgálta, hogy hogyan jön létre a jelentés az olvasó gondolataiban, a bibliai szövegmagyarázatban pedig az irracionális és racionális találkozását látta, hiszen csakis akkor találhatunk rá a Biblia különleges voltára, ha bármelyik más könyvhöz hasonlóan kritikusan olvassuk (90.).

A „hermeneutika atyja,” Friedrich Schleiermacher (1768–1834) munkássága nyomán különít el a hermeneutika a pszichológiai és a grammatikai szövegmagyarázatot. Jasper a 19. századi tendenciákból David Friedrich Strauss (1808–1874) *Das Leben Jesu* művét a bosszúval átítatott kétely hermeneutikájaként (97.) definiálja, a történeti Jézus kutatás képviselői közül Leopold von Ranke (1795–1886) és Joseph-Ernst Renan (1823–1892)

munkásságát emeli ki. Wilhelm Dilthey (1833-1911) hermeneutikájának egyik tézise, hogy az emberi megismerés és tapasztalat egyetemes, tehát átível kulturális és történelmi meghatározottságon. Jasper ennél a résznél kikérdez a könyvből, ezzel gondolkodásra serkentve olvasóját.

A 20. századi hermeneutikatörténet epizódszerű bemutatásában Jasper röviden ismerteti Karl Barth (1886–1968), Rudolf Bultmann (1884–1976), Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer (1900–2002), Paul Ricoeur (1913–2005) és Jacques Derrida munkásságát. A rövid összefoglaló mellett a múlt század nagyjai lépten-nyomon előkerülnek a többi fejezetben is a párhuzamosságok, előzmények összesítése végett. A posztmodern hermeneutikáról szóló fejezetet például azzal a meglepő bevezetéssel kezdi Jasper, hogy Karl Barth már a 20. század elején megsejtette a posztmodern hermeneutika bizonyos elemeit, hiszen az igeteológia is szembefordult a felvilágosodás és a történetkritika számos állításával, habár a posztmodern relativizmus elég messze állt Barth-tól (125.).

Jasper egyfajta interdiszciplináris kitekintést tesz a mű hatodik fejezetében. Először a bibliai narratívák 20. századi és kortárs irodalmi megjelenéseiről ír (Thomas Mann, D. H. Lawrence, John Steinbeck), majd a felszabadítási teológiák nyomán a hermeneutika politikai vonatkozásait (feminizmus, posztkolonializmus) tárgyalja. Ma is aktuális kérdés, hogy miként kel életre a szöveg az intertextualitás vagy a képek által, hiszen Jasper szerint „a szöveg nem csak a papírra vetett szavak összessége, hanem kiterjed a képek, mozifilmek, sőt még az emberi test textualitására is” (136.).

Jasper 2021-ben magyarul megjelent műve elsősorban a hermeneutika tudománya iránti érdeklődést kelti fel az olvasóban. Irodalomtudományi, nyelvészeti képzésben akár tankönyvként is funkcionálhat. Reméljük, hogy sokakhoz eljut e rövid írás, s így egy esetleges második kiadás majd kiküszöböli azokat az elírásokat, szerkesztési hibákat, melyek az első kiadásban sajnálatosan bennmaradtak. Jasper műve alapos, az élet hermeneutikájára hív, s bízhatunk abban, hogy a mű olvasása sokakban felkeltheti a vágyat a folyamatos olvasás és önreflexió iránt.

Krisztina Dóra Fodor: Levente, Nagy: Cities, Martyrs and Relics in Pannonia.
Discovering the Topography (review)

Levente, Nagy: Cities, Martyrs and Relics in Pannonia. Discovering the Topography in Four Pannonian Passion Stories. Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi I., Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2012. ISSN 2063-2398 ISBN 978 963 89482 1 2

The volume treats four martyr passions from the ancient Pannonia. The four passions tell the martyrdoms of seven martyrs – Irenaeus, Synerotas, Quirinus and the four stone-cutters (*Sancti Quattuor Coronati*) – who died in the persecution of Christians under emperor Diocletian. The book approaches the historical memories from many viewpoints, and this is how it ensures a possible reconstruction of the life and the environment of the martyrs and the events of the early years of the III. century

The author of the book, Levente Nagy is the docent of the University of Pécs Faculty of Humanities and Social Sciences and the head of the Archaeology Department. His research fields are Christian archaeology and church history of Roman Pannonia.

The present volume is the first in the series of the Church History Research Centre of University of Pécs that focuses on a specifically ancient subject, the other seven volumes dealt with church history in the middle ages.

The introductory chapter clarifies the research method and the main subjects of the book. The author makes an attempt to draw a line between fiction and reality in the passions of martyrs, what is a difficult task regarding that – as Levente Nagy shows us – the passions can be interpreted in many ways and each way leads to a different result. Nagy chooses an interdisciplinary approach combining the methodology of more disciplines in order to give a complete picture about the place and time of the historical events. In one hand he examines the historical and archaeological aspects of the passions to determine the reality. In the second hand literary theory helps him to reveal a level of symbolic meanings in the texts referring the martyrs' as well as the authors' collective memory. Besides, the adaptation of the approaches of gender studies also brings new views and gives an understanding of the passions different from the earlier predominant ecclesiastical interpretation.

Research into the Pannonian martyrs was extensive in the first half of the 20th century in

Hungary.^[1] In the second half of the 20th century this theme was suppressed by the communism, smaller studies were published in the end of the 20th century, however, a comprehensive study on the history on the Pannonian martyrs and the ancient church history of Pannonia was still missing. Péter Kovács's book (*Fontes Pannoniae Antiquae Vol. VI. In Aetate Tetrarcharum*)^[2] on the times of the Tetrarchy was published in 2011, which contains all sources about Pannonia in that specific time period adding historical explanations and comments. After this book the volume of Levente Nagy comes, which builds not only upon written sources, but the approaches of historical, hagiographical, archaeological, literary, theological and gender studies and the results of research made in Europe and the Balkan countries.^[3]

The volume is divided into six chapters. In the first chapter the author gives a thorough description of the Christian persecution under Diocletian and attempts to determine the exact date of the martyrdoms (both years and months). The chapters 2-5 present the four passions, starting every chapter with the text of a passion in two languages, Latin and Hungarian. The Hungarian translations were made by Levente Nagy using Albin Balogh's work.

The subject of the second chapter is Irenaeus, the bishop of Sirmium. On the basis of a wide range of archaeological and epigraphical sources Nagy analyses the historical authenticity of the passion and identifies the place where Irenaeus was executed.

The third chapter treats Synerotas martyr. After the text of the different versions of his passion Levente Nagy goes into the problem of the difference between the two passions and gives answers when the texts were written. This chapter has a special significance because Synerotas martyr is the least researched of the Pannonian martyrs, and even this book he gets only a few pages, but a deeper examination of this martyr is yet to come. The chapter contains archaeological examinations about the cemetery basilica of Synerotas and the left two inscriptions as well.

In the fourth chapter Quirinus, the bishop of Siscia is presented, with many details about the trial, the place and time of the conviction. Quirinus was executed in the area of the modern Hungary, so the author discusses the place of Quirinus' execution in detail, as well as the basilica of the bishop and the archaeological finds inside basing on the earlier research made by Endre Tóth.^[4]

The fifth chapter tells us the story of the four stone-cutters. Both the text of the passion and the chapter about it are the longest in the book. The author analyses the passion in detail

with text critical methods and notes the possible insertions in the text. He also shows us the place and the time of the story.

The concluding chapter, *Summary* focuses on a few controversial topics of the passions, e.g. the question of ascetism in the passion of Synerotas martyr (the author has new studies about this issue^[5]). The only point the book leaves a sense of lack that the passions are discussed separately, and we do not get an overall picture of the Pannonian persecution in the context of the imperial persecution.

The list of abbreviations, bibliography, picture list and the two indexes (names and places) make the usage of the book easier. In the end of the volume we can find an English summary from the author. The physical specifications of the book are B5 size, cardboard tabbed cover which makes it light and easy to read. The cover contains a photo about a fresco in the Peter-Paul tomb of the ancient Christian tomb of Pécs. The book contains a lot of photos and sketches about the archaeological places and finds.

I recommend this book on the one hand to those who are interested in the ancient history, the ancient Pannonia or ancient Christianity and persecution – on the other hand to all researchers from the discipline of history, hagiography and archaeology.

References

1. Albin, Balogh: Pannónia őskereszténysége I. Történeti rész., Budapest, 2012.; Tibor, Nagy: A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Budapest, 1939. ↑
2. Péter, Kovács (ed.): Fontes Pannoniae Antiquae Vol. VI. In Aetate Tetrarcharum, Pytheas, Budapest, 2011. ↑
3. Rajko Bratož: „Die Diocletianische Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen” In: Alexander Demandt – Andreas Goltz – Heinrich Schlage-Schöningen (eds.): Diocletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende. Millennium-Studien 1. Berlin-New York, 2004.; Mirja Jarak: „Martyres Pannoniae – The Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian’s Persecution” In: Rajko Bratož (eds.): Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. Situla 34 (1996); Miroslava Mirković: Sirmium – Its History from the I. Centuri A.D. to 582. A.D. Sirmium I (1970). Jacques Zeiller: Les origines chrétiennes dans le provinces danubiennes de l’Empire romain. Paris, 1918. ↑
4. Endre, Tóth: Szent Quirinus savariai vértanú. Szombathely, 2002.; Endre, Tóth: „A 4-8. századi pannóniai kereszténység forrásairól, és a leletek forrásértékéről.” MEV 2 (1990).; Endre, Tóth: „Utószó Szt. Quirinus vértanú szenvedéstörténetéhez.” In: Balogh Albin: Szt.

Quirinus vértanú püspök, Szombathely, 2011.; Endre, Tóth: „Szent Quirinus Sabariaban – és Velence sabariai alapítói” In: Vasi szemle 72. (2018). ↑

5. Levente, Nagy: „Ascetic Christianity in Pannonian Martyr Stories” In: Marianne Sághy – Edward M. Schoolman(eds.): Pagans and Christians in the Late Roman Empire. New Evidence, New Approaches (4th-8th centuries), CEU MEDIEVALIA 18.; Specimina Nova Supplementum X., 2017.; Levente, Nagy: „Férfi és nő Synerotas és Pollio pannoniai passióiban” In: D. Tóth Judit-Sághy Marianne (eds.): Studia Patrum VI. Férfi és nő az ókori kereszténységben, Szent István Társulat Kiadó, Budapest, 2015. ↑

Forgács Márton: Rudolf A. Mark: Krieg an fernen Fronten. Die Deutschen in Zentralasien und am Hindukusch 1914–1924 (recenzió)

Rudolf A. Mark: Krieg an fernen Fronten. Die Deutschen in Zentralasien und am Hindukusch 1914–1924. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2013. 285. o. 24 fénykép. ISBN 978-3-506-77788-1

Németországban az utóbbi két évtizedben fokozott érdeklődés tapasztalható a közép-ázsiai régió iránt, nem utolsósorban a Bundeswehr afganisztáni szerepvállalása következtében. Rudolf A. Mark munkája egy olyan témát helyez középpontba, amely az első világháborús centenárium kapcsán azóta megjelent nagyszámú tanulmány és monográfia dacára is még bőven tartalmaz „hézagokat és fehér foltokat”: a Német Birodalom külpolitikai tevékenységét a közép-ázsiai (és érintőlegesen a közel-keleti) térségben. A szerző Germersheimban orosz, lengyel, szerbhorvát, szociológiai és gazdasági, majd Mainzban kelet-európai történelmi, szlavisztikai és néprajzi tanulmányokat folytatott. Tanított többek között vendégdocensként a Harvard Egyetemen, tagja volt a moldovai EBESZ-bizottságnak, 2013 óta a hamburgi Helmut Schmidt Egyetem munkatársa. Publikációiban behatóan foglalkozott a volt Szovjetunió népeivel, ezen belül az ukrán és közép-ázsiai területekkel. Az itt tárgyalt mű közvetlen előzményeként tekinthető munkája egy évvel korábban jelent meg *Im Schatten des „Great Game“. Deutsche „Weltpolitik“ und russischer Imperialismus in Zentralasien 1871–1914* címmel.

A könyv hat fő fejezetből épül fel, amelyek három-négy alfejezetre oszlanak. A bevezetőben a szerző felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy a közép-ázsiai térség alig kap hangsúlyt az első világháborút tárgyaló nemzetközi szakirodalomban, és ismerteti a kutatásainak alapját képező széleskörű forrásbázist: berlini, koblenzi, taskenti és moszkvai levéltárak aktái, diplomaták levelezései, visszaemlékezések, korabeli folyóiratok. A második fejezet röviden ismerteti a Turkesztáni Főköormányzóságot, a mai Türkmenisztán, Özbegisztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Dél-, valamint Kelet-Kazaksztán területeit, amelyek a 19. század második felében kerültek fokozatosan az Orosz Birodalom uralma alá (Kazaksztán nagyobb része a Sztyeppei Főköormányzóság területét képezte). A három történelmi államalakulat közül a Kokandi Kánságot annektálták, a Hívai Kánság és a Buharai Emirátus pedig vazallus állam státuszába kerültek. A térség a német vezetés részéről akkor kezdett fokozott figyelemben részesülni, amikor Max Freiherr von Oppenheim (1860–1946) orientalista vezetésével megalakult a „Keleti Hírszerző Iroda” (*Nachrichtenstelle für den Orient*). Ennek célja a brit, francia és orosz haderőkben szolgáló muszlim katonák megnyerése és átállítása, a

gyarmatokon pedig fegyveres felkelések szítása volt. A stratégia alapjait Oppenheim – aki számos utazást tett a Közel-Keleten, és mélységes rajongást táplált az iszlám kultúra iránt – már 1914 októberében lefektette „Emlékirat ellenségeink iszlám területeinek forradalmasításáról” (*Denkschrift betreffend die Revolutionisierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*) című írásában. A hivatal felépítésének és sokirányú propagandatevékenységének bemutatása mellett a fejezet külön kitér a turkesztáni lakosokat hadtápszolgálatra kötelező ukáz (1916. június 25) nyomán kitört felkelés német recepciójára. Az ellenség hátszágában zajló véres konfliktushoz ugyan fűztek reményeket, azonban azt a korabeli orosz feltevést, miszerint ténylegesen befolyásoltak volna az eseményeket, Mark a felkutatott dokumentumok alapján nem látja igazolhatónak.

A következő fejezet az Orosz Birodalom közép-ázsiai területein letelepedett németek helyzetét vázolja fel. Turkesztánban meglehetősen alacsony volt a létszámuk (10 000 főre becsülhető), a háború kitörése utáni németellenes, sokszor antiszemita színezetet is átszótt közhangulat azonban őket se kerülte el, ahogyan a német származású, de egyébként teljes mértékben eloroszosodott tisztek is folytonos gyanúsításoknak voltak kitéve. Mark ehelyütt hozzáteszi, hogy háború idején ez szinte törvényszerű jelenség és a Német Birodalomban is került sor hasonló atrocitásokra, mégis különösen markánsnak ítéli meg ennek oroszországi megnyilvánulásait, és kiemeli az értelmiség ebben játszott dicstelen szerepét. A cári hatóságok különösen árgus szemekkel figyelték a városokban szabadon mozgó német és osztrák-magyar hadifogoly tisztek érintkezéseit a helyi lakossággal; a mindenütt felfedezni vélt „összeesküvések” azonban többnyire teljesen nélkülözték a valóság alapját. A szerző külön alfejezetet szentel a Turkesztánba került hadifoglyok helyzetének áttekintő ismertetésére is, külön tárgyalva a több szabadságot élvező tiszteket és a sokkalta nyomorúságosabb körülmények közé kerülő, nehéz fizikai munka végzésére kötelezett altisztek és legénységek sorsát. Ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy itt még nem a második világháborús hadifogság végletes embertelenségéről van szó. A többi hadviselő fél táboraihoz képest magas halálozási arány (20% körül) elsődleges oka a foglyok nagy száma, a szervezetlenség, az egészségügyi felszerelés és a személyzet hiányosságai, valamint a birodalmon belüli hatalmas távolságok voltak. Ehhez társult, hogy Turkesztán katonai közigazgatás alatt állt, ami a Vörös kereszt munkáját jelentősen megnehezítette. A következő alfejezet már Német Birodalom térségben folytatott tevékenységeire fókuszál, amelyek arra irányultak, hogy Perzsiát és Afganisztánt a Központi Hatalmak oldalán bevonják a világháborúba, illetve Brit-Indiában felkeléseket robbantsanak ki. Az expedíciók sebtében összeválogatott tagjai közül a legismertebbek Oskar Ritter von Niedermayer főhadnagy (1885–1948), Werner Otto von Hentig hadnagy (1886–1984) Wilhelm Waßmuß (1880–1931) és Mahendra Pratap indiai herceg (1886–1979). A térséget alaposan ismerő szakemberek

hiánya, a csoportok tagjai közötti súrlódások, a rossz szervezés, és nem utolsósorban a német és oszmán vezetés rivalizálása következtében a fordulatos kalandokban bővelkedő vállalkozások azonban nem tudták elérni céljukat.

A negyedik fejezet az 1917-es év mélyreható változásokat hozó eseményeit vizsgálja a német külpolitika szemszögéből. A Kerenszkij-kormány által tett engedmények következtében Közép-Ázsiában újjáéledtek az autonómiatörekvések, pártok és szervezetek alakultak. A sztyeppe területén a kazakok által alapított *Alas*-párt célkitűzései magukban rejtették az erősödő bolsevikokkal való konfrontációt; küzdelmük az aránytalan erőviszonyok és egy súlyos éhínség következtében azonban kudarcra volt ítélve, és 1920 elejére véget ért. Turkesztánban egy áprilisi kongresszuson helyi szervezetek életre hívták a Turkesztáni Muszlimok Központi Tanácsát, amely Oroszországon belül, föderatív modellben gondolkodva kívánta egyesíteni a török nyelvű népeket. Ezzel szemben a Taskentben novemberben, a bennszülött lakosság mellőzésével megalakult Turkesztáni Népbiztosok Tanácsa (*Turkszovnarkom*) az orosz érdekeket képviselte, és nem mutatott hajlandóságot az egyezkedésre. Ennek következtében decemberben a muszlim és zsidó képviselők kikiáltották a Kokandi Autonómiát, amely azonban ugyancsak rövid életűnek bizonyult: 1918 februárjában a szovjet erők elfoglalták és lerombolták Kokandot, a harcok közel 10 000 emberéletet követeltek. Április 30-án létrejött a Turkesztáni Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot (TASZSZK). Az események hatására Hans von Eckhardt (1890–1957) fogalmazta meg azt az elképzelést, hogy a további orosz expanzióknak a központi területeket gyűrűbe záró autonóm államalakulatokom keresztül szabjanak gátat (*Randstaatenkonzept*). Emellett gazdasági lehetőségek sokaságát is látták egy németbarát muszlim államkonföderáció létrejöttében, a háború során fokozódó nyersanyaghiány komoly érdeklődést váltott ki a közép-ázsiai élelmiszerek, a gyapjú és mindenekelőtt a gyapot iránt. A újfent függetlenné vált Buharai Emirátus és Hívai Kánság kiemelt szerepet töltöttek be mind a szovjetek, mind a térségben élénk aktivitást folytató britek elleni küzdelem szempontjából. Különösen a háborús felek között ügyes hintapolitikát folytató Afganisztánnal határos, és Indiával történelmileg szoros szálakkal kapcsolódó Buhara látszott nélkülözhetetlen bázisnak a további vállalkozásokhoz. A britellenes propagandatevékenység megszervezésével a térséget ismerő Gerhard Epp német mérnököt bízták meg 1918 augusztusában. A tervekben a hadifoglyoknak is szerepet szántak: egy esetleges német katonai beavatkozás esetén stratégiai pontokat kellett volna megszállniuk. Mark azonban rámutat arra, hogy egy független Turkesztán alapítása ekkor már egyre kevésbé tűnhetett kivitelezhetőnek. Az elsődleges szempont a német külpolitika számára a szovjet kormányzattal megkötött béke fenntartása volt, így tényleges támogatást nem nyújtott a különféle muszlim államalakulatok terveivel előálló tatár és turkesztáni küldötteknek. Ehhez

társult, hogy meg kellett őrizni az Oszmán Birodalommal a jó viszonyt is, miközben komoly érdekellentétek törtek felszínre a Kaukázusban folytatott hadműveletek, valamint a pántörök birodalmi elképzelésekben rejlő kockázatok nyomán. A német hadügyminisztériumban attól tartottak, hogy ezek megvalósulása esetén Konstantinápoly az arab térség iránt érdeklődését veszítve kiegyezne Nagy-Britanniával, az oszmán fennhatóságot várhatóan el nem fogadó tatárok és kaukázusi népek pedig fegyveres ellenállást tanúsítanának, ami súlyosan veszélyeztette volna a gazdasági érdekeket.

Az ötödik fejezet a hadifoglyok sorsát tárgyalja a breszt-litovszki békét követően. Létszámuk Turkesztánban 1917 végén 50 000, 1918 júliusában 35 000 főre becsülhető, közülük azonban csak kevesebb, mint 10% volt birodalmi német. A szabályozott fogolycsere-egyezmény valójában inkább csak papíron létezett. A fogsággal együtt ellátásukat is elvesztő katonák kisebbik része talált megélhetést biztosító munkát – a szakemberhiány miatt akár vezető beosztásban is –, míg mások megpróbáltak önerőből hazajutni, sokan pedig arra kényszerültek, hogy részt vegyenek a polgárháború harcaiban. A Zimmermann-Brendel főhadnagy vezette német bizottság 1918 júniusában érkezett meg Turkesztánba, de fél éves ottléte alatt gyakorlatilag semmilyen eredményt nem tudott elérni a foglyok megsegítése érdekében. Ennek oka azonban nem csak a kaotikus viszonyokban rejlett, hanem minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy a bizottság élénk hírszerzési tevékenységet is folytatott, valamint későbbi büntetést helyezett kilátásba azon katonáknak, akik a Vörös Hadseregbe lépnek – ez értelemszerűen nem növelte a szovjet fél jóindulatát. Másfelől a németek se sietették a cserét, mert aggódtak a hazatérők esetleges politikai „megrontottsága” miatt. A Vörös Hadseregben önként vagy kényszerűségből szolgáló egykori hadifoglyok (nagyjából 100 000 fő, ebből 5000 német) Turkesztánban különösen nagy szerepet játszott, esetenként az állomány 20%-át is meghaladta az arányuk, és szaktudásukkal nagymértékben hozzájárultak a bolsevikok győzelméhez, így a Buharai Emirátus elfoglalásához is (1920. szeptember elején). Ezt az eseményt egy külön alfejezet tárgyalja. A város lakossága ellen elkövetett különös kegyetlenségekről, a példátlan mértékű rablásról és fosztogatásról szóló beszámolókat Mark szovjet forrásokkal való összevetések alapján hitelesnek ítéli meg. A fejezetet a foglyok viszontagságos hazaszállításának ismertetése zárja.

A szerző végül az utolsó fejezetben azt vizsgálja, miként alakult Németország kapcsolata a térséggel a háború lezárását követő években. Egy független Turkesztán ekkor már alig játszott szerepet a német elképzelésekben, ennek megfelelően nagyon korlátozottan és gyorsan alábbhagyó mértékben támogatták Enver pasa (1881–1922) tevékenységét, aki Németországban talált menedéket. A korábbi oszmán hadügyminiszter a britek elleni harcot kívánta folytatni, először a szovjetekkel szövetségben. Nem sokkal később azonban átállt

baszmacsi-felkelőkhöz, és 1922. augusztus 4-én esett el Dusanbe közelében egy ütközet során, vele együtt pedig sírba szállt pántörök kalifátusi projektje is. A német gazdasági élet egyes szereplői továbbra is érdeklődést tanúsítottak ugyan a régió iránt, főleg a nagy haszonnal kecsegtető gyapottermesztésben és a Szemirecsje-vasútvonal építésében láttak lehetőségeket, ezekből a tervekben politikai támogatottság hiányában végül semmi sem valósult meg. A Buharai Népi Szovjetköztársasággal annak 1924-es megszűnéséig korlátozottan, de fennmaradtak kereskedelmi és kulturális kapcsolatok is: buharai gyerekek és diákok Németországban tanulhattak, akiknek egy része ott maradt, másrészt a közép-ázsiai térségben is nem kevés korábbi hadifogoly kezdett új életet.

A tudományos kritériumokat mindvégig szem előtt tartó munka kimerítő jegyzetapparátusa „olvasóbarát” módon végjegyzetként nyert elhelyezést. A 19 oldalt kitevő forrás- és irodalomjegyzék tanulmányozása után nem marad kétség afelől, hogy nagyon alapos és hosszú kutatómunka eredményét tartjuk a kezünkben. A szerző választékos, helyenként latin kifejezésekkel tűzdelt, mégis olvasmányos stílusa öröndetesen felülemelkedik egynémely tudományos publikáció száraz fogalmazásmódján. A leírtakat két igényes kivitelezésű térkép és egy fényképmelléklet egészíti ki. Kiemelésre érdemes, hogy a mű címének megfelelően a német szempontok és szereplők képezik a vizsgálat fő tárgyát, de nem mellőzi a hadifogság osztrák-magyar vonatkozásait sem. A könyvet nem csak a szűkebb téma szakembereinek, hanem az érdeklődő nagyközönségnek is csak ajánlani lehet.

Jeki Gabriella: Hermann Róbert, ifj. Bertényi Iván, Romsics Ignác, Eörsi László, Valuch Tibor, Tölgyessy Péter, Szalay-Berzeviczy András: Címlapon Magyarország – Hazánk története a nyugati sajtó tükrében (recenzió)

Hermann Róbert, ifj. Bertényi Iván, Romsics Ignác, Eörsi László, Valuch Tibor, Tölgyessy Péter, Szalay-Berzeviczy András: Címlapon Magyarország – Hazánk története a nyugati sajtó tükrében, Budapest, TranzPress, 360 oldal, ISBN 9786150086712

A *Címlapon Magyarország* című könyv hiánypótló munkaként 2021. novemberében jelent meg. Alcíme szerint „*Hazánk története a nyugati sajtó tükrében*”, ami jól tükrözi a kötet forrásanyagát, miközben egyértelműsíti és kijelöli az irányokat: azt vázolja fel, ahogy a Nyugat látja és láttatta Magyarországot az 1848-49-es szabadságharctól napjainkig. A könyv szerint ugyanis modernkori történelmünk többször rámutatott arra, hogy hazánk sorsfordító pillanataiban nem a mi történetírásunk, jogértelmezésünk a perdöntő, hanem a külföldé, hiszen a külföld és többnyire a Nyugat döntötte el Magyarország sorsát a 19. és 20. században.

A *Címlapon Magyarország* összesen 360 oldalon mesél hazánk 172 éves történetéről, amely láthatóan nem csupán a határainkon belül, hanem a nemzetközi térben is íródott. A bemutatott címlaptörténetekből megtudhatjuk, hogy miként látja Magyarországot a nyugati világ. Mindezt gazdagon illusztrálják a magyar közvélemény számára ismeretlen címlapok, cikkek és sajtófotók, amelyek történészek és politikai elemzők narratíváján keresztül kapnak értelmezést.

A könyv az úgynevezett *front page history* (vagy más megfogalmazásban *main page history*) tematikáját követi, amit szó szerinti fordításban „első oldalas történelem”-nek fordíthatnánk. A jelentését vizsgálva leginkább azt takarja, miszerint a címlapon szereplő cikk vagy kép azért kerülhet fel egy-egy újság címlapjára, mert az nagyon fontos vagy érdekes, és ebből kifolyólag történelmi jelentőségű. A *front page history* műfajának a nyugati világban jóval nagyobb a popularitása, ahol rendszeresen jelennek meg címlapokat vizsgáló kötetek, illetve ahol egyes periodikák évente kiadják (például a New York Times) az adott esztendő címlapjait analizáló összefoglalásukat. Az emlékezetes híresemények ugyanis emlékezetes címlapokat is jelentenek, amelyek bekerülnek a történelembe és néha történelmet is írnak. Ahogy ezek az ikonikus címlapok is mutatják: a toll – és a papír – gyakran erősebb, mint a kard. Csakúgy, mint a magyar történelem legikonikusabb fotói mögött meghúzódó, igaz történetek. Ahogy arra a könyv is rámutat, a címlap a legnagyobb PR-értékű médiamegjelenés, amihez olyan

történet kell, amelynek nemzetközi hírértéke van. Ezt a szellemiséget követi a New York Times bal felső sarkában minden nap látható vezérszlogen is: *„Minden hír, ami megjelenésre érdemes”*.

A könyv szerzői mind a saját korszakuk szakértői: Hermann Róbert az 1848 és 1867 közötti időszakot mutatja be, ifj. Bertényi Iván az 1867 és 1919 közötti érárt elemzi, Romsics Ignác az 1919 és 1945 közötti évtizedek címlapjait interpretálja, Eörsi László az 1945 és 1956 közötti viharok éveket veti analízis alá, Valuch Tibor az 1956 és 1989 közötti korszakba nyújt mélyebb betekintést, míg Tölgyessy Péter az 1989 és 2020 közötti évek nyugati sajtómegjelenéseit vizsgálja. A tekintélyes mennyiségű, négyszáz bemutatott címlap a könyvet kiadó, Magyarország egyetlen nemzetközi médiafigyelő és elemző cégének, a TranzPress Kft. ügyvezetője magántulajdonát képezi. Szalay-Berzeviczy András ugyanis nem elégedett meg a napi nemzetközi médiafigyelési elemzési munkával, hanem hazánk jelentősebb nemzetközi médiamegjelenéseit történeti vetületben is összegyűjtötte, hogy közkinccsé tegye azokat.

Ha valakinek kétségei lennének a kötet már korábban említett hiánypótló jellegével kapcsolatban, akkor Szalay-Berzeviczy András ezt azonnal eloszlatja az előszóban.

„Hold on the front page! – hangzik el a nemzetközi szerkesztőségekben, ahol az utolsó percig fenntartják az újság legértékesebb felületét a legérdekfeszítőbb sajtófotónak és a leglebilincselőbb hírnek. A szerkesztőségek az úgynevezett „page one meeting”-en döntenek a következő napi vagy heti címlap tartalmáról. Olvasói táboruk megtartására és növelésére a legütőképesebb fegyverük újságjuk címlapja. Döntésük során számos szempontot figyelembe vesznek az írások hírértékétől kezdve (newsworthiness) aktualitásukon (timeliness) át a tartalom minőségéig (news quality), és természetesen meghatározó az adott lap karakterisztikája és olvasótáborának ízlése is.” (9.)

A könyv szerkesztése során a szakemberek kizárólag nyomtatott időszaki kiadványokat szemléltek. A terjedelmi korlátok és koncepcionális okok miatt pedig csak nyugati sajtóorgánumokat vizsgáltak. A kört az értékesített példányszám alsó küszöbe szűkítette: ezt minimum ötvenezerben határozták meg. A kötet tervezésekor elvárásként fogalmazták meg, hogy csak nagy elérésű és közélettel, gazdasággal és politikával foglalkozó periodikákat vonnak be a kutatásba. Ezért nem kerültek a válogatásba családi, illetve női lapok, ahogy bulvár-, groteszk- és humorlapok sem. A szemlézett sajtóorgánumok között vegyesen találhatunk liberális, baloldali és konzervatív sajtótermékeket. A legelterjedtebb lapok (mint például a *New York Times*, a *Financial Times*, a *Newsweek*, a *The Wall Street Journal*, a *The Economist*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, a *Die Welt* vagy a *Le Figaro*) mellett bekerültek

olyan sajtótermékek is, amelyek bár kevésbé ismertek, de illusztrációik és képi tartalmaik miatt színesebbé tették a könyvet. Emellett nagy hangsúlyt kaptak az illusztrációkban gazdag, illetve a fotókban bővelkedő képes heti- és havilapok is, mint az *Epoca*, a *Life*, vagy a *The National Geographic Magazine*.

A *Címlapon Magyarország* kiadásával a szerzők több célt tűztek ki. Egyrészt a nyugati magyarságkép jobb megismerését, nemzeti önismeretünk erősítését, tiszteletadást ezeréves nyugati identitásunknak, valamint a nyugati szövetségi rendszereink és döntéshozók forrásainak jobb megértését. Másrészt szerették volna közelebb hozni a nemzetközi médiát a magyar közvéleményhez és olvasókhoz azt tudatosítva és elmélyítve, hogy milyen motivációból, érték- és érdekalapon alkot és alkotott véleményt a fejlett nyugati világ egy kelet-európai vagy magyar kérdésről. Harmadrészt közkinccsé kívánták tenni a korábban már említett címlap- és sajtómagángyűjteményt.

A könyv tizenhárom fejezetben mesél a Nyugat állandóan változó magyarságképéről, az ország geopolitikai szerepe, módosuló szövetségi rendszere és az állandónak semmiképp sem mondható véleményt alkotó közeg szemüvegén át.

Az első fejezet a „*Pogány barbárok és Krisztus atlétái*” címet viseli. Szerzője, Szalay-Berzeviczy András ebben ad bevezetést a Nyugat magyarságképébe. Vázolja a média vertikumát és forrásait, a tartalom és forma változásait, külön értékeli a polgári szabad sajtó és a nyilvánosság születésének jelentőségét, a sajtó történeti forrásértékét elemzi, ad egy eszmetörténeti háttérrel, beszámol a nyugati „szembeszél” kérdéseiről, de elmésen értékeli a nemzetközi „hír-regatta magyar befutóit”.

A második fejezetben Hermann Róbert tart nemzetközi sajtótükröt a magyar szabadságharctól a kiegyezésig (1848-1867). Ez a fejezet „*A magyar név megint szép lesz*” címet kapta, ahol a magyar történész, mint számos, az 1848-as forradalom és szabadságharccal foglalkozó könyv szerzője elsőként a forradalom és szabadságharc megítélését analizálja német baráti és ellenséges szemmel, majd bemutatja a brit visszhangot az érdektelenségtől a rokonszenvig. Kiemeli Kossuth Lajos személyét, mint a „magyar ügy nagykövetét” és a kormányzó ténykedését az 1851-es és az 1852-es években. A címlapok segítségével vizsgálja a neoabszolutizmus válságjeleit 1860-1961 között, de hangsúlyozza a kiegyezés felé vezető utat, illetve epilógusában Kossuth és Deák nyugati interpretációját is bemutatja.

A harmadik fejezetnek ifj. Bertényi Iván az „*Elveszett presztízs vagy megváltozott nemzetközi viszonyok?*” címet adta, amely Magyarországot mutatja be a nyugati sajtó címlapjain a

kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig (1867-1919). A magyar történész a fejezetet Deák Ferenc és a kiegyezés tükrével kezdi, amit a modern Magyarország „építőmestereként” aposztrofált Tisza Kálmán személyének publicitása követ. A szerző megemlíti a millenniumi ünnepeket, a századforduló kiéleződő belpolitikai ellentéteit, a nemzetiségi problémákat és a csernovai tragédiát. Külön hangsúllyal beszél a legismertebb magyar, Apponyi Albert gróf személyének nyugati megítéléséről, a tárgyilagos sajtó haláláról, ezen belül az első világháború idején alkalmazott propaganda eszközeiről és megjelenítéséről. A fejezet végén a győztesek szemével mesél az összeomlásról és a forradalmakról.

A negyedik fejezet „*A király nélküli királyság*” címet kapta, amelyben Romsics Ignác elemzi, hogyan látták Nyugaton a Horthy-korszakot (1919-1945). A 20. századdal foglalkozó, magyar történész a nyugati címlapok segítségével mutatja be Horthy és IV. Károly személyt, a trianoni békeszerződést, IV. Károly trónfoglalási kísérleteit és a Habsburgok detronizációját, a bethleni konszolidációt, a frankhamisítási botrányt, az olasz-magyar kapcsolatot, a szentgotthárdi fegyverszállítási botrányt, az Optáns-pert, a Rothermere-akciót, a revíziót, az Eucharisztikus kongresszust, az első és második bécsi döntést, Teleki Pál öngyilkosságát és a bevonulást Délvidékre. A fejezet végén sajtótermékek címlapjain láthatjuk viszont hazánk belépésének visszhangját a második világháborúba, Magyarország német megszállását, illetve a kiugrási kísérleteket.

Az ötödik fejezet „*A kommunizmus hosszú éjszakája egyszer véget érhet*” címmel, amelyben Eörsi László a koalíciós időszakot, a Rákosi-korszakot és a forradalom nemzetközi médiaképét (1945-1956) veti analízis alá. A magyar történész narratívája az 1946-os hiperinflációval kezdődik, de fontos szerepet kapnak benne a sztálinista kirakatperek, Rákosi és Nagy Imre személye. Eljutunk a forradalom kirobbanásáig, a szovjet beavatkozásig és a forradalom átmeneti győzelméig, majd leveréséig. Kiemelten foglalkozik a „magyar ügy” nyugati interpretációjával, a magyar menekültügy és szolidaritás kérdésével, a konszolidációs kísérletekkel, de Nagy Imre halálával és a forradalom 50. évfordulójával.

A hatodik fejezetben Valuch Tibor „*A kádárizmus arcai*” címmel a Kádár-kori Magyarország változó képét mutatja be a nyugati sajtóban (1956-1989). A történész a címlapok segítségével mutatja be a lázadó és szabadságszerető magyarokat, az önmagát konszolidáló országot, Kádár János változó arcélét, illetve a gulyáskommunizmus hétköznapijait.

A hetedik fejezetben Tölgyessy Péter, mint politikai elemző a „*Külső mintakövetés vagy nemzetállami megoldáskeresés?*” kérdését fejtegeti. Itt Magyarország megjelenését vizsgálja a nyugati sajtó címlapjain a rendszerváltástól napjainkig (1989-2020). A nyugati lapok mentén elemzi a kommunista állam reformálhatatlanságát, a nem kívánt rendszerváltást, a

magyar fordulat sajátzerűségeit, a rendszerváltás választási eseményeit, a szocialisták visszatérését a hatalomba, a polgári Magyarország interpretációját, az „önmaga ellen forduló” demokráciát, Orbán Viktor második rendszerváltását. Külön részt szentel az „egész világ ellenében” kérdéskörnek, az – saját megfogalmazása szerint – Orbán-rendszer természetének, illetve a válságba került Nyugat egyik legkeletibb része témakörnek.

A nyolcadik fejezetben a kötet szerző összefoglalják az 1848 és 2020 közötti címlapmegjelenéseket. A címe *„Szemelvények Magyarország nemzetközi címlapmegjelenéseiből”*, ami jól tükrözi a tartalmát. A fejezetben egy-egy fontosabb címlapot és annak történelmi jelentőségét mutatják be hosszabban, a megjelenés helyének és dátumának jelölésével.

A könyv végén a következő fejezetek a címlapok áttekinthető összefoglalója bélyegképek segítségével, a források és a szerzők bemutatása. Itt találjuk a felhasznált irodalmat, illetve a névmutatót is.

Egy dolgot fontos leszögezni a könyv kapcsán: a magyar címlapmegjelenések láthatóan többnyire nem feltétlenül Magyarországról szóltak, hanem olyan eszméről, amit az adott időben és térben egy nyugati ország belpolitikája magáénak érzett és a maga javára tudott fordítani. Kossuth Lajosban az amerikai liberálisok a Függetlenségi háborújuk szellemi örökösét látták, míg Deák Ferenc kiegyezéspárti politikájában és a dualizmusban Gladstone brit miniszterelnök az írek megbékítésének lehetőségét. De a leghíresebb, Magyarországgal kapcsolatos címlap ugyanis 1957 januárjában jelent meg az akkoriban mintegy 1,5 milliós példányszámban eladott brit Time magazinban. Még a szabad, nyugati világban is azonosulni tudtak az év emberének választott, ismeretlen magyar szabadságharcossal. Ez tehát Magyarország apropóján szólt a szabadság eszméjéről.

Jelen kötet a fentiek alapján tehát méltán szolgált rá a hiánypótló jelzőre. Kiderül belőle többek között, hogy a legtöbb címlapmegjelenést magyar eseménnyel kapcsolatban 1956 ősze jelenti, ezt 1848 és 1989 követi, majd Orbán Viktor migrációs politikája 2015-2016-ban. Azt is világosan bemutatja, miszerint az elmúlt 172 évben túlnyomóan negatívnak bizonyult Magyarország képe a nyugati sajtóban, ami a hármas szövetségbeli tagságunknak, majd a tengelyhatalmakhoz való csatlakozásunknak köszönhető. A könyvből kitűnik, hogy a nyugati sajtó gyakran volt sztereotip, kategorikusan általánosító, felületes, aránytévesztő, torzító, máskor viszont szellemesen találó vagy épp minősítő hazánkkal szemben. A pártatlanság vagy objektivitás kérdését boncolgatva végül egyértelművé válik: a nemzetközi sajtót forráskritikával kell kezelni.

Segesdi Gergő: Dagger, Richard. "Republicanism." (recenzió)

Dagger, Richard. "Republicanism." In *The Oxford Handbook of The History of Political Philosophy*, edited by George Klosko, 701-11. New York: Oxford University Press, 2011.

Richard Dagger 2011-ben megjelent *Republicanism* című tanulmányában magának a republikanizmus fogalmának a lényegét igyekszik megfejtetni. Dagger munkája elején mindjárt leszögezi a következőt: abban, hogy mi is a republikanizmus tulajdonképpen nincsen egyetértés. Ami ugyanakkor kijelenthető szerinte az az, hogy a fogalom egy olyan felfogást takar, ahol nem egy valaki, vagy pedig egy szűk csoport irányít, hanem a polgároknak egy nagyobb csoportja. Emellett szigorúan értelmezve a republikanizmus szembehelyezkedik a monarchia intézményével.

Arisztotelész és Cicero Dagger szerint két olyan név, akiket hagyományosan a republikanizmushoz szokás kötni. Ők azonban Dagger meglátása szerint nem voltak sem monarchia ellenesek, sem pedig teljesen elkötelezettek a képviseleti kormányzat mellett. Sőt Arisztotelész szerint éppen a monarchia az, ami a legjobban szolgálja a közjót. Annak intézménye akkor válik problémássá, amikor a monarchia fejét nem ellenőrzik és az türanosszá válik. A türannis az oka annak, hogy Cicero egy vegyes államformát pártolt. Meg kell ugyanis különböztetni azt a monarchiát, ahol a vezető a jog felett áll és azt, ahol megvalósul a jog uralma. Utóbbit nevezzük alkotmányos monarchiának. Dagger úgy látja, hogy a republikánusoknak nem szükséges mindenáron szembe helyezkednie a monarchikus kormányzati formával, csak akkor, hogyha a hatalom túlzottan egy kézben összpontosul.

A republikanizmus és a képviseleti kormányzat közti kapcsolatot Dagger komplikáltnak látja, ugyanis a republikánusok szerinte klasszikusan a közvetlen demokráciát pártolják, ahol a közösség tagjainak közvetlen beleszólása van a dolgokba. A törvény uralma ugyanakkor nem lehet hatékony szerinte, hogyha nincs, aki meghozza a törvényeket. Szükséges tehát olyan személyek megválasztása, akik a törvényeket hozzák. Az azonban nem magától értetődő, hogy minden csoport jogosult-e megválasztani kik is képviseljék őt.

Dagger felteszi a kérdést, hogy vajon a köztársaság mennyiben különbözik a demokráciától. Véleménye szerint erre ugyan nincsen egyértelmű válasz. Napjaink republikánusait nagyjából olyan valakiként lehet szerinte leírni, akik elkötelezettek a morális és politikai egyenjogúság mellett. Ezek az emberek a köztársaságot tehát egyfajta demokráciaként képzelik el, nem pedig olyan valamiként, ami szemben áll azzal. Dagger szerint a republikánusok a

kormányzatot saját maguk irányítására képes állampolgárok közügyeként látják. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az emberek azt és akkor tesznek, amikor akarnak. A köztársaság ugyanis a jog kormányzata és nem az embereké. Egy demokrácia pedig hogyha elfogadja jog uralmát, akkor demokratikus köztársaság.

Dagger hivatkozik J. G. A. Pocock-ra, aki azt mondja, hogy a republikánusok szerint az állampolgárnak függetlennek kell lennie azoktól, akiknek a pénze vagy a hatalma lehetőséget biztosít arra, hogy a köztársaságot korrupt módon irányítsák. Szükséges továbbá különbséget tenni a „klasszikus” republikánusok, mint például Arisztotelész és Cicero, valamint a „modern” republikánusok között. Míg a klasszikus republikánus a közjót az egyén elé helyezi, addig a modern republikánus éppen az egyént helyezi a közjó elé.

Arisztotelész és Cicero után a köztársasági gondolat újjá éledését Dagger a késő középkori Machiavelli Firenzében látja. Machiavelli Dagger szerint a tökéletes államformát a Római Köztársaságban vélte felfedezni. Úgy látja, hogy Machiavelli igyekezett egyensúlyba hozni a különböző kormányzati formákat, hogy megtalálja azt az egészséges egyensúlyt, ahol a törvény uralma megakadályozza, hogy bárki a többiek fölé kerekedhessen. Ami azonban igazán elhozta a köztársasági gondolat újjáéledését az Dagger véleménye szerint a reformáció és Európa ezzel járó vallási és politikai felfordulása. Ezt követően a republikanizmus gondolata kulcsszerepet játszott a 18. század két fontos forradalmában, az amerikai és a franciában. Végül azonban Dagger meglátása szerint a 20. század magával hozta a republikanizmus hanyatlását, többé már nem volt a központi politikai gondolat. Felemelkedett a liberalizmus, a konzervativizmus és a szocializmus.

Ahogy azt fentebb olvashattuk Richard Dagger kiváló tanulmánya egyszerre igyekszik meghatározni a republikanizmus és a republikánusok fogalmát. Teszi mindezt úgy, hogy nem mulasztja el felvázolni azt a történelmi kontextust, amely meghatározó volt a republikanizmus fejlődése szempontjából.